

FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI DE

Inſtitutione Reipub. Libri nouem, hiſtoriarum ſententiarumque varietate refertiſsimi, cũ annotationibus marginis, Indiceque vocabulorum, factorum, dictorumque memorabilium copioſiſsimo, literarum ſeriẽ phyluratim digeſto.

PETIT PETIT

Apud Ioannem Paruum. M.D.XXXIIII.

¶ Index copiosissimus vocabulorum historiarum, similium, sententiarum, dictorum, factorumque memorabilium quę in hoc opere continētur.
Et primo de litera A

¶Finis materiarum ac rerum geſtarum in hoc volumine contentarum.

¶Indices eorum quę primo volumine continentur.

¶Indices eorum quę primo volumine continentur.

¶Tituli libri Octaui.

¶Tituli libri noni.

FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI DE INSTITVTIONE REIP. LIB. PRIMVS.

¶ AD SENATVM POPVLVMQuE SEnensem Francisci Patricij Senensis pontificis Caietani, ¶ Epistola.

IVTVRNAE peregrinationis meę honesta causa efficit, vt desiderium optatę patriæ longe tolerabilius perferam. Nam si qua alia ratione tandiu abfuissem, certe senio, atque mœrore iampridem confectus essem. Sed pontificij Caietani, cui per religionē christianam præsum munere impeditus, æquiore animo patria consuetudine, & suauissimis conciuium meorum sermonibus huc vsque carui. Eblandita tamē mihi non parua ex parte amœnitas Caietanæ vrbis, & ciuium in me indulgentia. Qui non vt peregrinum & aduenam, sed vt indigenem, ac conciuem me, omni officio, omnique pietate complectuntur. Additur etiam mirifica quædā regionis vbertas, & admiranda cœli salubritas, quæ homines ad multam vsque ætatem sanos incolumesque alit. proinde minus admirandum est Scipionem Affricanum solitum fuisse dicere se repuerascere, cum ad Caietam vna cum Lælio amico seu Conchas legeret, & vmbilicos. Nunc autem negocijs quibusdam necessarijs expeditis, effectisque pro tēpore rebus aliis quibus vrgebar, spero me aliquādo in patriam profecturum. Tum vt eius desiderio me tandē expleam, tum vt ciuium vernacula festiuitate fruar. Interea tamē dum absum, patrium mearum esse duxi. libros quos nuper de institutione reip. absolui, ad illustram senatum clarumque populum Senensem mittere, vt aliqua ex parte conciues mei me reducē in patriam cernere possint. Nihil enim esse potest quod magis hominem indicet quam sermo. Sensum enim mentis aperit, & animum ipsum exprimit, qui & diuinus est, & maxima atque optima hominis pars esse perhibetur. Hinc illud Socratis cum tacenti adolescēti ait. Loquere vt te videam, cum non ex corporis facie, sed ex animi habitu hominem intuendum esse censeret. Nec adeo arrogans sum, vt præcepta ciuilis sapientiæ viris Senensibus me tradere posse existimem. Cum hoc mihi omnino persuaserim mihi de humana societate pręcipi posse, quod vestris institutis, ac legibus non omni ex parte perfectum absolutumque sit. Recensebo tamen vetera nonnulla quę auditu fortasse non erunt iniucunda. Et si lautam supellectilem vestram non illustrabunt ostendent prorsus prisca consuetudine instituta vestra comprobata esse, & a sapientię fontibus hausta. Gratum enim viatoribus esse solet, eorum vestigia terræ qui recte ambularunt. Et optimi gubernatoris est ei arte cursum dirigere, qua facile plurima in portum delati sunt.

Ex secūdo de Oratore.

Sermonis vis

Socratis dictū

¶ Vnum tamen patrio iure impetrare cupio, vt vindices librorum meorum esse velitis. Scio enim obtrectatores mihi non defuturos. Et pręsertim cum cernā singulos quosque scriptores pręclarissimarum artium ab illis ad vnum vsque laceratos esse. & homerum imprimis qui poetarum parens fuit, & omnium disciplinarum dux, is ęmulos complures habuit, & zoilum præcipue macedonem, qui vt ingenium suum diuino poetę præferret ausus est in Iliadem, Odisseamque scribere. Cognomēque inde verberatoris homerici affectauit. Qui igitur inuidiæ morsibus carere potero nisi vos adiutores, ac vindices impetraro?

Homerus ab inuidis laceratus.

zoil⁹ Homeromastix.

 petraro?

petraro. Sed si forte vicio mihi detur, & præsertim ab ociosis, atque oscitantibus, qui in alienis libris ingeniosi videri volunt, & illis inuidēt quibus esse pares animo desperant, quod plæreque a Græcis scriptoribus transtulerim, & cōplura etiam ex latinis acceperim, inque vsum meum conuerterim. His respondendum esse censeo me parum admodum fidei rebus meis facturum fuisse, si solum authoritate mea niterer. Et præsertim in ciuili institutione quę exemplis potius est persuadenda quam argumentis extorquēda. Est & præterea hæc consuetudo omnium scriptorum, vt aliena suis misceant. Tum vt certiora forent, tum vt gratius iucundiusque legantur. At qui vt Flauius albinus ait, Fructus quidem legendi est æmulari, quæ in alijs probes. Et quæ maxime inter aliorum dicta mireris in aliquem vsum tuum oportuna deriuatione cōuertere. Aphranius quoque togatarum poeta cum responsum afferret, his qui eum insimulabant, quod plura sumpsisset a Menandro. Fateor (inquit) accepi nō modo ab illo. Sed vt quisque habuit quod conueniret mihi, & a latino etiam quod cunque me non posse facere melius credidit. Præcepit etiam Quintilianus, quod & Macrobius recensere nititur. Apes nobis imitandas esse, quæ diutius vagantur, vt flores carpāt. Deinde quicquid attulerint disponunt, fauisque suis inserunt, succumque varium proprij oris spiritu in dulcissimum illum nulli similem mellis saporem conuertunt. Hoc etiam sentire videtur Cicero cum ait. Nos quidē ea tuemur quę dicta sunt ab his quos probamus, eisque nostrum iudicium, nostrumque scribendi ordinem adiungimus. Neque hoc nouum, neque inusitatum videri potest. Cum cernamus omnes authores cum Græcos, tum Latinos manifeste aliena in rem suam conuertere. Multa Plato a Pythagora, complura Aristoteles a Platone, Plęraque Theophrast⁹ ab Aristotele accæpit, quæquidem ex eorum libris facile cerni possunt. Omitto Chrisyppū, qui tanta licentia aliena accæpit, vt cum Euripidis Medæam quasi totam arripuisset, per risum discipuli Medæam Crisyppi non Euripidis tragœdiam illā appellabant. Ab Homero autem non modo poetę omnes decurrunt, vt flumina omnia ab oceano defluunt, verum scriptores etiam aliarum rerum. Nam & Strabo Cretensis totus Homericus est. Et Dio, & Philostratus, & innumerabiles alij. Latini etiam a Græcis, & a nostris magna cum libertate accæperunt. Et Cicero in primis qui a Platone & Demosthene magna ex pte decurrit. Et virtutes omnium Grecorum quos probauit in latinum eloquium transtulit. Sic Quintilianus a Cicerone manat, & omnes qui post eum latine & eleganter dicere conati sunt. Vergilium etiam non puduit milia versuum ab Homero trāsferre, & affectus omnes imitari. Sic etiam ab Hesiodo, Appollonio Theocritoque plurima accæpit. Sumpsit quoque plæraque a Latinis. Et cum nōnullos minima ex parte probaret, rogareturque cur eos legeret, & excerperet. Respondebat se margaritas ex fœno legere. Grati tamen animi esse duco eorum nomina profiteri, quos imitamur, & a quibus accipim⁹. Nam ingenui pudoris est (vt ait Plynius) fateri per quos profecerimus, & hęc quasi merces authoris iure optimo pensitanda est, ne fures esse videamur. Ad hanc sententiam Cicero loqui videtur, cum ad Brutum ait. tu quidem a Neuio vel sumpsisti multa, si fateris, vel si negas, surripuisti. Nos quoque docuit Thales Milesius. Nam cū senex admodum admirandam quandam rationem de sole commentus esset. Eandem Mandritum Philosophum prienensem edocuit, q̄a quidem noua in

Lectiōis fructus.

Chrisippi Medæa.

Vergilij dictum.

uentione ille delectatus, cum prius gratias egisset, optare iussit quam mercedẽ pro tanto documento repẽdi vellet. Cui Thales. Statis, inquit, mihi fuerit mercedis, o Mandrite, si id quod a me didicisti cum proferre volueris tibi non asciueris, sed eius rei me potius quam alium repertorem prędicaueris. Non igitur id mihi vicio dandum erit, quod antiquis omnibus concessum fuit, & inter eorum laudes connumeratum, & pręsertim cum doctiores essent, & minus alienę opis indigerent. Ab eiusmodi igitur reprehensoribus, & dignitate, & authoritate vestra me tueamini opus est, viri Senenses, & doctrina, ac sapiẽtia defendatis. Nihil enim aliud causę esse puto cur summos viros, magnosque principes, ac populos in suis libris scriptores implorẽt, nisi quod maliuoli, & obtrectatores longe magis obloqui, atque oblatrare formidant in eos, quos talibus defensoribus munitos esse cernunt.

¶ Indices earum rerum quæ primo volumine continentur.

AD SIXTVM PONTIFICEM MAXIMUM, Francisci Patricij Senensis Pontificis Caietani de institutione Reip.

¶ Pręfatio.

NSTITVENTI MIHI SIXTE pōtifex maxime lucubrationes quasdā meas de Ciuili societate literis mandare. Modesta sane cogitatio occurrebat, quæ industriam meam non parua ex parte remitteret, plerosque enim fore verebar, qui me petulātię ac lenitatis accusarent, vt qui ea attingere auderem, quæ summo ingenio exquisitaque doctrina philosophi, atque oratores, omni studio, omnique diligentia tractauerunt, & præsertim nostris temporibus, cū minor doctissimorum hominū numerus sit minorque librorū copia, quā priscis illis seculis, quib⁹ disciplinę omnes bonarum artium vbique gentium florebant, & singulæ quęque nobilissimarum vrbium bibliothecis multis voluminum milibus refertis habundabant, quibus respondere possem, par esse omnibus omnia experiri, multumque ocij a rebus suis illis dari, qui alienæ modū statuāt industriæ. Labor enim hic meus non illiberalis, si paucis proderit, nemini tamen obesse poterit. Possum etiam mitius, modestiusque agere, & præsertim cum his qui æquiores erunt, neque inuidia laborabunt, me hoc consilio munus scribendi de institutione reip. accepisse. quod antiqua satis esse viderentur, & alijs gētibus pręcepta, ea quę a summis illis viris scripta sunt. Nō enim perpetua semper esse possunt, nec omnibus honesta videri omnia, quæ de ciuili vita præscribūtur. Mutantur quidem hominū mores, & iudicia sepe numero in varias partes distrahuntur. Proinde minus admirandum est Aristotelem a solo euentu honestū definiuisse. Cū ait, id esse honestū, ex q̄ aliquis splēdor, aut honor ad eū manauerit, qui aliquid gessent. Et Cice. id honestū esse dixit, quod multitudinis rumores laudēt. Ciuilis enī illa laus popularē aurā captat. Idcirco vix diutius stabilis esse potest, aut omnibus pariter placere. Neque verū est quod sibi plerique persuadēt. Nihil rectū esse nisi quod suis morib⁹ cōuenit. Nihil que turpe nisi quod ab illis abhorret. Nam libera sunt hominum iudicia. Et quisque ad ea studia incenditur, quę patria consuetudine laudantur. Musices laus in omni Græcia quam maxima habebatur. Nec quisquam satis egregi⁹ satisque eruditus videri poterat, qui eiusmodi disciplinę expers esset. Quocirca inter excellentes Epaminundæ Thebani virtutes eum commode ad numerum saltasse referunt, & scienter admodum ad cytharam cecinisse. Et Themistocles cum in epulis oblatam sibi de more lyram recusasset, habitus est indoctior, vt refert Cicero. Romani vero hanc laudem in suis imperatoribus minime desyderauerunt, quamquidem tanti Socrates apud Platonem facit, vt mutationem quoque musices periculosam Reip. arbitretur, perinde ac si ciuium fortuna ex fidibus penderet. Licuit Atheniensibus eodem patre natam sororem vxorem ducere. Quod & multi alij, & in primis Cymon Milciadis filius effecit, qui Elpinicem germanam sororem duxit. Ad id apud Romanos non modo nephas, verum execrabile omnino fuisset, Virgines spartanæ ante nuptias luctabantur in palestra. Viduæ autem mercede cōductæ in scoenam prodibant. Quis igitur Romanis temporibus, aut nostris etiam hoc ferret? Contra vero quędam nostris hominibus pulchra videntur, quæ ab alijs improbantur. Vxorem in conuiuium ducere laudi est, apud Gręcos vero nephas. Tenent primum locum ædium nostræ foeminæ, & in celebritate

Aristoteles honestū quo modo finierit.

Musica ī pręcio apud græcos.

Epaminūdas musica delectatus.

Themistocles idoctior habit⁹ neglecta lyra Cicero in tusc.

Atheniēsibus licuit sororem ducere vxorē

britate hominum versantur. Illorum autem in penetralibus sedent, neminique ad eas aditus est. Et raro admodum prodeunt. ¶ Haec & similia multa inueniuntur, quibus docemur non omnino alienum esse ciuilia praecepta nostro tempore perscribere. Et ex diuersis veterum voluminibus quae optima sunt deliberare. Ex nostris quoque moribus quaecunque vtilia videbuntur admiscere. At qui si impar diuinis illis ingenijs omnino ero, non pudebit eorum vestigia venerari, & cum Persio dicere. Ad sacra vatum carmen ad fero nostrum. Et si ex primis subsellijs spectare non potero honeste in tertijs quartisque sedebo. Licet enim de eisdem rebus complures scriptores legere, nec praecipuis illis solum contenti esse debemus. Vera namque est sententia Plinij, qui cuidam, quod minus probata volumina lectitaret, respondit nullum se librum tam malum inuenire qui non aliqua ex parte prodesset. Multi graecorum de ciuili societate scripserunt. Et in primis Pythagoras Samius, a quo Crotoniatae, omnesque fere Italiae populi praecepta Reipublicę acceperunt. Summa laude extulerunt. veteres duos pythagorae discipulos zaleucum qui leges Locrensium scripsit. Et Charondam cuius institutis vsi sunt Capadoces. Fuerũt etiam Pythagorici Parmenides & zeno qui Eleam Lucanię vrbem communem patriam ciuilibus praeceptis optime instituerunt. Tarentini quoque Pythagorica praecepta tenuerunt, & Architam egregium ciuem quasi praeceptorem popularis disciplinae diutius obseruauerunt. Hippasus lacon patriam Rempublicam scripsit quinque voluminibus. Endoxus Gnidius ciuibus suis leges & ciuilia praecepta tradidit, sicut & prothagoras Abderites Tyrijs Phaleas Carthaginẽsibus. Ephorus Crethensibus, Hyppodamus Milesius de optimo etiam statu Republic. scripsit. Sic etiam Heraclitus ephesius eschines etiam milesius inter scriptores habitus est. zeno Cittieus Stoicorum princeps de ciuili societate libros ędidit. Eius auditor Crisippus ea licentia de Republica scripsit, qua plaeraque alia. Nam & matrum & filiarum congressum permisit, & alia multa quae sermonem reformidant. Complures etiam alij ciuilis societatis praecepta literis commendarunt, quos consulto praetereo, ne nimius in re minus necessaria esse videar. Sed Plato, & Aristoteles sicut omnibus alijs in rebus sic in ciuili institutione caeteros omnes antecellunt, quorum quidem libri non modo legendi sunt, verumetiam ediscendi. Peregregius quoque habendus est in alio quasi ciuili genere scribendi. Xenophon socraticus, qui paediam Cyri scripsit, quam tanti fecit Scipio Africanus, vt eam se lectitando contriuisse gloriaretur. Multa scite ac sapienter dicit. Et quae omni ex parte vrbana praecepta adiuuant. Tenuit cum eo similitudinem quandam quasi emulus Onesicritus, Diogenis discipulus. Nam sicut ille Cyri paediam, sic hic Alexandri tyrocinia prosecutus est. Meruit & laudem suam in eodem scribendi genere Euphrantus olympius. Nam Antigonum regem instituit. Et regni praecepta ad eum scripsit. Ex nostris autem solus (vt arbitror) Cicero emicuit, qui sex illos suos eloquentissimos libros scripsit, cum gubernacula Reipublic. teneret, vt ipse ait. Hi cum multis alijs periere, quorum quidem desyderium me impulit, vt tentarem quid meditari possem de ciuili societate. Partem illam de somnio Scipionis omnino intactam relinquiens, quae diuina quadam sapientia ab eo scripta, naufragium supernatauit. Quod si Aristoteles aequum esse putauit rursus de Republica scribere, cum Platonis (apud quem duodeuiginti annos operam

Qui de ciuili societate scripserint.

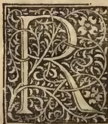
Legislatores

Cyri pędia.

dederat)libri in manibus essent. Et si Theophrastus eodem exemplo cogitationes suas de eadem re literis mandauit, cum Aristotelis praeceptoris ciuiles libri magna gloria legerentur. Cur erubescendum mihi erit si quod scripsero, cum Ciceronis volumina interierint? nec latini alij inueniantur qui de ciuili societate scripserint? Sed si patrociniū causæ meæ susceperis pater clementissime, magna me molestia liberabis. Nam cum sis omnium philosophorum, ac theologorum nostri temporis maximus, possisque cum omni antiquitate certare, facile omnes tuo iudicio contenti, conticescent. Vel si qui obstrepent, licebit mihi dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam referunt. Qui cum in magna populi contione libros suos legeret, & cum auditores omnes preter Platonem reliquissent. Legam inquit nihilominus, plato enim mihi vnus instar est omnium. Non equidem ingenium tuum minoris facio, quam Antimachus Platonis ingenium faciebat. idcirco tu mihi sis instar omnium. Et si hæc mea probaueris edantur iube. Sin secus donentur marito veneris. Vereor tamen summopere, ne huius voluminis lectio importuna nimis numini tuo esse videatur. Diuina enim mens tua magnis consilijs cogitationibusque occupata, quibus pene vniuersum terrarum orbem gubernat, indigna est his interpellationibus vexari. Sed fretus facilitate tua, qua regibus principibusque omnibus praestas. oro, atque obsecro paululum quippiam ocij a summis negocijs tuis eripias. Et his nostris meditationibus lectitandis impartias, vt partem actionum tuarum musæ illæ, quæ te ab ineunte ætate semper aluerunt, iure suo sibi vendicare videantur.

Quāti Plato nem fecerit. Antimach⁹.

AD SENATVM POPVLVMQVE SENENSEM.

ADAMANTHVS GNOSIVS, Viri Senenses, Vir fuit summa iusticia, summaque sapientia. Is ciuilia instituta Cretensibus dare constituit. Verum cum cogitaret authoritatem suam non satis esse ad ea quæ scripserat persuadenda varijs populis (erant eo tempore in Creta plurimæ vrbes, sed præter cæteras illustres tres, Gnosos, Cortina, & Cydonia) commentus est se iouem. (quem præsentissimum deorum fabulabantur,) in consilio habere, cuius nutu singula quæque decreta ad Cretenses deferret, quo inuento ciues pene omnes dicto audientes habuit, & ad frugalitatem æquitatemque redegit. Longe post Minos animaduertens adhuc multa sapientiæ modestiæque præcepta deesse, sectatus Radamāthum in antrum Iouis descendit, vt ait Plato in libro de legibus. Et noua quædam instituta deferens, consulta, mādataque iouis esse disseruit. Qua persuasione Minos principatum, Cretenses aūt maris imperium primi mortalium cōsecuti sunt. Hunc imitatus est Licurgus, & legum suarum Pithiam auctorē esse Lacedæmonijs persuasit. Hæc mecum animo voluntanti occurrebat mihi optimum factu esse, si pontificem

Minos

Licurgus.

tificem maximum Sixtum, virũ sapientia, & doctrina pręstantissimum, & religionis christianæ numen sanctissimum consiliorum sententiarumque mearum auctorem facerem, cum quo ea quę probasset longe magis facilem persuasionem apud quasque gentes, ac nationes haberent, propter mirificã eius dignitatem, atque auctoritatẽ. Tũ vt geniũ fœlicitatis libris meis adhiberem, qui inuidiam vinceret, & eos ab omni obliuione liberaret. Hac opinione ductus libros numini eius dedicaui. Is sereno vultu excepit, & inter obeunda totius orbis terrarũ negocia magna diligentia lectitauit, laudauit, probauit, eendosque omnino esse censuit. Diuino igitur Sixti iudicio fretus non formidabo volumen hoc, quantuncunque est, omnibus hominibus lectitandum exhibere. Et præcipue si principes Reip. meę, & reliquos conciues meos vindices huius operis impetrabo. Hi enim omnes studiosi libertatis sunt, Et ciuilẽ sapientiam optime callent. Nec alienum hoc, aut arrogans videri poterit, cũ exemplo vtar tot clarissimorum virorum, qui ciuilia pręcepta ciuibus suis inscripserunt. Et pręsertim cum ciuitas nostra vt non solum ex memoria hominum, verum ex antiquis Reip. pignoribus cerni licet diuturna, ac pene perpetua libertate vsa sit, Adeo vt cum plereque Italię vrbes variante fortuna modo a Regib⁹, modo a Ducibus, modo a Tyrannis tuerentur. Hęc cum paucis admodum aliis intacta ab omni seruitutis iugo hactenus extitit. Et ciuium fortitudine, consilio, & sapientia, non modo se ab omni periculo vindicauit, verum indies magis magisque aucta est. Nunc autem ad præcepta descendamus. Nam quæ ad patriæ laudem spectant, alio tempore literis commendare destinauimus. Ciuitas Senẽsis libera.

¶ FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI, LIBER PRIMVS DE INSTITVTIONE REIP.

¶ Præstantior ne sit Respub. An vnius principis imperium. Titulus primus.

VETVS ADMODVM Et promulgata disceptatio est inter pręclaros philosophię scriptores. Quid præstantius sit, quicque ad bene beatęque viuendum aptius. An ab optimo principe gubernari, eique iuste imperanti parere. An in libera ciuitate optimis legibus ac moribus constituta degere. Et pla. video vtriusque sententię adstipulatores complures esse, qui dum vnam tuentur partem, alteram diruere conantur, ancipitesque nos reddunt, (cum ingenij laudẽ querunt quid magis optandũ a mortalibus esse videatur. Nã Xenophõ socraticus, cui musę atticę propter sermonis suauitatem cognomentum fuit, quamuis Athenis natus esset, & in Lyceo a Socrate institutus, tamẽ a Platone condiscipulo suo, quem philosophiæ quasi numen veteres esse voluerunt, & a plærisque aliis eius familiæ omni ex parte desciuit. Pluris enim Cyri iunioris Persarum regis amicitiam fecit, quam patriæ instituta, ac disciplinę pręcepta. In libris namque illis, in quibus res pręclarę, domi, mili- Monarchia Aristocratia. xenophõ musa attica dict⁹

minem,qui infensus semper in eos qui sibi præesse, aut imperare quærunt insidias meditatur,nouasque,rebus studet. Facilius Athenienses Regem Cecropa.quamuis ægyptius esset tulerunt,quam Pisistratum loci indigenam. Ille nāque mitiore ingenio fuit,& æquo pene iure cum ciuibus viuebat. Leges, ac iudicia ad seruandam ciuilem societatem constituebat. Cuiusquidem tempore Attica regio summopere aucta est,non modo agricultura verum mercatura & nauigatione. Quocirca ab eius nomine Cecropia appellata est. At qui nullam aliam ob causam a poetis fictum esse arbitror,quod tum iudicium Neptuni,& Mineruæ agitatum sit,nisi quod ex colendis agris, plantandis oliuis, inserendisque arboribus,studuerit,& mercaturæ,ac rei nauticæ. Pisistratus autem qui fuerit Solon ad Athenienses literis edocuit. Cum inquit,nequaquam a deo acceptum esse,quod per eorum vecordiam dira imperia toleraret pignoraque dedissent,vt duram seruitutem paterentur, quibus verbis populum in Tyranni cœdem,visus est adhortari. Non tamen hoc consilio hæc dixi, vt Respublicas omnes iustas,sinistros autem omnes principes asserere velim. Exurgunt nanque alij factiosi ciues libidine,& auaricia ducti,qui statum optimorum ciuium pessundent,vt nullo sanguine satiari possint. Et hic exitus est fere omnium rerum publicarum vt viuant,crescant,incolumesque sint, quandiu a seipsis manus abstineant. Principes etiam legimus secundo populi rumore in omni vita imperasse. Et Cyrum imprimis Persarum regem, si vera sint quæ de eo a Xenophonte scribuntur. Et Antonium stoicum philosophum quem propter vitę innocentiam ac sanctitatem omnibus Romanis principibus pertulerunt,cum quibus si ageretur,nihil de Republica cogitandum esset. Quid enim suauius,aut magis optandum mortalibus esse posset, quam sub optimo rege aut principe priuatam vitam agere sine iniuria,aut populorum ambitione? Sed quia non immortales,aut immutabiles natura principes dedit, & eorum posteri,quod ab assentatoribus delicate admodum educati sint, deteriores plærumque euadunt. Tutiorem vitam arbitrandam esse censeo bene moratæ Reipublica quam cuiusque principis. Illa siquidem diuturna ac pene immortalis est. hic paruo temporis curriculo senio ac morte conficitur. Præstare etiam videtur Respubli. quia in principe non possunt singula absoluta ac perfecta esse. Nihil enim,vt ait,oratorum maximus Cicero. In simplici genere natura omni ex parte expolitum reddit. Quoquidem exēplo probauit zeusis,cum simulacrum Helenę pingeret. Ex diuersis nanque puellis perfectam imaginem delintauit. Alium siquidem iustitia, alium fortitudo, alium liberalitas, aut facilitas, commendatum efficit. Vnus autem qui virtutes omnes complectatur, vel nunquam, vt arbitror, inuentus est. Sed cum in Republica complures sint. vnusquisque partem aliquam virtutis, ac prudentiæ habet. Quocirca in vnum collati ciues,quasi vnum hominem præstāt,qui multiplici ingenio,ac memoria pollet oculis pluribus cernit, operatur manibus multis & pedibus pene infinitis nititur. Et vt Philosophorum acutissim⁹ Aristoteles ait. Alij quidem aliud,cuncti autem cuncta decernunt. His rationibus adductus aliquid pro ingenij mei imbecillitate de Republica scribere constitui. Et instituta quædam nostrorum temporum veteribus admiscere. Neque industriæ meæ,me vlla ex parte poeniter. Natus siquidem, atque educatus sum in libera ciuitate optimis moribus,ac legibus cōstituta, quæ si non

Cecrops.

Pisistratus.

Antoni⁹ princeps philosophus.

zeusis pictor

non secundum, saltem tertium locum inter Respublicas nostri temporis omnium iudicio habere cernitur. Cui si qua ex parte prodesse possem, & iuniores ad meliorem, vt aiunt, frugem redigere, id mihi iucundissimum esset. Sin secus expergiscentur fortassis aliqui, qui acumine ingenij, & doctrina maxime praestabunt. Et opus eiusmodi congressi secundo magis vento nauigabūt, remque hanc hebetiore ascia dolatam, lima ac pumice expolitiorem nitidioremque reddent.

¶PLATONIS, XENOPHONTIS, ARIstotelis, & Ciceronis libri de ciuili societate in quibus differunt.

Titulus secundus.

Plato de rep.

INSTITVTA Ciuitatis scripturus Plato non Atheniensium Rempublicam in qua natus erat descripsit. Neque ciuilem aliquam societatem quę suo tempore esset, vel aliquando extitisset. Sed nouam, ac commenticiam finxit. Difficile nanque ei factu videbatur ciuibus illis iusticiam persuadere, qui ad eam ipsam colendam a teneris (vt aiunt) vnguiculis non fuissent instituti. Hanc rationem cum sibi etiam persuasisset Xenophon, & ciuilem Persarum societatem sub rege Cyro laudare vellet. Asseruit pueros apud Persas, ita iusticiam discere oportere, vt apud alias gentes literas, & studia bonarum artium discunt. Fecit nempe Plato, vt bonus architectus qui demoliri mauult male aedificatas maleque materiatas aedes, easque solo adequare quam instaurare, atque emendare. Cuius etiam exemplum imitatus Aristoteles, In plerisque Ciuilem disciplinam instituit, Et precepta bene moratę ciuitatis tradidit, partim noua, ac sua, partim e superiorib⁹ eruta, partim autem rerump. vsu comprobata. Noster autem Cicero qui in rep. vixit (quae totius orbis terrarum imperium tenuit) satis esse iudicauit, si in libris suis quos de repub. scripsit, ꝑcepta atque instituta maiorum referret, & ea praecipue quibus imperium domi militięque propagatum esset. Nec mediussidius iniuria. Nulla enim exempla virtutis in ea ciuitate deerant. In qua quasi theatrum omnium ꝑclarissimarum actionum cernebatur. Cuius leges non, vt aliarū vrbiū vnis tātum moenibus arcebātur. Verū diffusę per vniuersum orbē ciuilē disciplinam omnibus mortalib⁹ ꝑscribebāt, quarum quidē nostro quoque tempore fragmēta illa quę supsunt, ciuilē normā adeo in se continēt, vt nihil eis deesse videatur. Si quid autē deeret māca potius, & inchoata ciuilis sapientia relinquatur. Et profecto si iurecōsultorū volumina integra extarent, nec adeo fracta, & mutilata essent, lucem nobis pręberent clarissimā, ac perspicuam, nō modo ad hanc ciuilē societatē cōseruandā, verū ad mortalem sapientiam, & ad vsum maximarū rerū. Sed ad Ciceronem redeo, qui sapienter admodū mihi egisse videtur, cum maiorū instituta recensuit, eaque poene satis esse dijudicauit, quando ex illis talia incrementa perspiceret, quę satis vtique fuerant ad constituendum

Xenophon.

Aristoteles. Cicero.

Iurisconsultorū veterū libri multi.

constituendum imperium omniũ gentiũ,& si qua maiora, aut secretiora occurrerent ea,quę minus persuaderi imperitę multitudini possunt,potius a sapientibus cogitanda,ac meditanda sunt quam pręcipienda. Quotus enim quisque in populo est,qui pręcepta sapientię discere,atque eis auscultare valeat? Non enim cum sapientibus,qui sibiipsis omnia quæ ad vsum vitæ pertinent,optime pscribere callent.Sed cum populo,ac multitudine res nostra agitur, quę quidem facilius ad temeritatem,ac furorem concitatur, quam ad prudẽtiam,ac modestiã redigitur.Concedendũ pręterea est aliquid consuetudini,quę quidem diuturnitate temporis efficit,vt nonnulla tollerãda esse videantur quę contra ius boni & equi oĩo esse cernuntur. Eiusmodi autẽ diuini oratoris, philosophi peregregij,& senatoris excellentissimi Libri de Rep.si extarẽt, liberarent me ab hoc munere,quod pręter vires meas,preterque ingenij, ac doctrinę facultatem suscepi. Animaduerto siquidem me obnoxiũ futuris obtrectatoribus, atque inuidis. Et pręcipue his qui odio,atque desidia oscitantes aliena carpere malunt, quam sua aliquando edere. Quos ergo in omni vita tanti feci,vt ne verbũ vnquã vllum contra illos dixerim. Opus igitur meum prosequar Deo Optimo Maximo beneuolente,& eo enarrabo quę mihi pertinere videbuntur ad institutionem ciuilis societatis. In quibus si operę pręcium fecero,id mihi erit quam iucundissimum,sin secus,industrię meę neutiquam poenitebit. Malo enim aliquid agendo maiorem a me doctrinam,ac sapientiam desyderari, quam nihil agendo prudẽtior doctiorque iudicari. Gymnosophistarum quidem ratio semper mihi cordi fuit,eãque laudandã,ac cõprobandam censeo, qui a suis discipulis acrius ocij quam negocij rationem exigendam esse arbitrantur.

Desiderenť libri Ciceronis de Repu.

Gymnosophistæ.

¶CIVILIS SOCIETATIS RATIO ET INVENTVM.

¶TITVLVS TERTIVS.

IVILEM Societatẽ quam ciuitatem appellam⁹ (vrbis enim nomen ædificijs tantum ac moenibus continetur) hominum inuentum esse vtilitatis gratia duce natura nequaquam mihi ambigendum esse videtur, Est enim homo sociale animal longe magis quam apes,formicę,grues, & eiusmodi genera,quę gregatim aluntur,gregatimque se tuentur. Prima societas est, vt in omnibus animalibus. sic longe in hominibus, qui rationis participes sunt,maris & foeminæ generationis gratia, quę nisi simul fieri non potest,& alter ab altero pręscribente natura, vix diuellitur. Pignora siquidem natorum mutuum amorem adeo conciliant, vt in commune semper studeant. Et liberis pari admodum indulgentia,ac sibi ipsis incumbant. Non enim hominibus accidit quod reliquis pene animantibus, quarum sole foeminę curam alendorum filiorum suscipiunt. Et paruo quidem tempore, dum materna ope indigent. Videmus enim aues, pullos suos educare, quamdiu implumes sunt, atque inuolucres, sed vt primum cernunt, eos alis vti, sensim e nidis abducunt, & circunuolantes antecedunt, quoad firmiore

Hõ aĩal sociale.

firmiore nixu regantur,quod cum primum cernunt,libero cœlo filios permit-
tunt. Neque eorum deinde curam aliquam habent, aut aliquando interno-
scunt. Sed marem rursus quæritant nouæqueproli indulgẽt Homo autẽ cum
cernit liberos suos,tanta indulgentia afficitur, vt nihil magis studeat quam vi
ctum eis parare, & patrimonia adeo ampla, vt perpetuo nihil eis posterisque
deesse possit.Hinc ortum est seminarium ciuitatum quod cum vir & fœmi-
na domum fecerint crescente filiorum,& nepotum numero domus alias adde
re opus fuit,cum vna eos non caperet.Et sic pagos erigere,& societatem ex plu
ribus domibus constituere.Cum sensim deinde cernerent quantę vtilitatis es
set humana societas,quanque facilius victum simul complures quam singuli
compararent,tutiusque ab incursu ferarum degerent. Pagos pagis adiungere,
& familias familijs adijcere cœperunt,& de cõmuni vtilitate cogitare. Hinc
munimenta tutioris vitæ gratia inuenta sunt.Nam locis editis fossam ducere,
Vrbes. & vallo circundare nõ dubitauerunt.Et sic vrbes,atque oppida inchoauerunt.
Vrbs vnde. Quocirca varro,ait,vrbem dici quod aratro præfinita esset.Et pomponius iu-
reconsultus peregregius vrbem dictam asserit,quod vrbare aratro definire sit.
Oppidũ vnde. Vrbum optimum vetustissimorum verborum indagatorem præterea dixis-
se ait.curuaturam aratri appellari quod in vrbe condenda adhiberetur. Oppi
dum etiam dici Varro testis est,quod muniтur opis causa,sic etiã mœnia quod
vrbem muniant appellata sunt, & murus a munitione. Quibus ex rebus con-
stat primam rationem eorum qui ciuilem societatem instituerunt fuisse, vt tu
te degerent,& a vi atque impetu munirentur. Tranquillitas nanque vitæ dux
illius extitit ad innumerabiles commoditates excogitãdas.Credendum siqui-
dem est sermonem humanum,quoquidem homo cæteris animantibus prętat
ante ciuilem societatem neutiquam distinctum fuisse.Vocem siquidem com-
munem habemus cum reliquis mortalibus,quæ gaudium,aut tristiciam impri
mis demonstrat,vel cupiditatem nõnunquam,aut metum. Sed proprijs vo-
cabulis res discernere,& cogitationes nostras atque affectus claro sermone prę
finire,iustum ab iniusto,vtile ab inutili separare,id certe non nisi ciuile inuen-
tum esse potuit,quod quidem vel ex hoc liquido cerni potest quod non modo
singulæ prouincię,sed singulę pœne ciuitates suum sermonis genus habere vi-
dentur.In quo quidem ab alijs etiam finitimis differunt. Studia pręterea vir-
tutum,& bonarum artium disciplinę, certe non a soliuagis hominibus, & ab
his qui ferarum more in siluis degebãt.Sed a ciuili viro qui in cœtu hominum
versaretur,multa audiret,multa dissereret,refelleret nonnullos, refelleretur e-
tiam a plęrisque inuente exculteque sunt. In ciuitatibus nanque bene moratis
pręmia exposita sunt his qui virtute aliqua excellunt, & gloria & honore ho-
nestantur.Honos enim(vt ait Cicero)alit artes, omnesque incendimur ad stu-
Plato. dia gloriæ.Et Plato σιντω αρετι εαυτη δοξαν εγκατα λιπειν.Opificia pręterea,&
ministeria minimarum etiam artium in ciuitatibus, vel inuenta,vel ex agre
sti vita accępta lõge in dies meliora reddita sunt.Et denique ne singula percur
ram,quicquid egregium studio, vel opera sua mortales habent in vita huma-
na,id omne aut a ciuitatibus fluxit,aut in illis cultum nitorẽque accępit. Ho-
mo pręterea qui in communi societate educatus est, quam differt ab eo qui in
agresti tugurio,aut in montana solitudine,aut silua viuit?Hic enim cum feris
ac brutis animalibus ad seuitiam natus esse videtur. Ille autem cum homini-
bus

bus ad iusticiam,& humanitatem. Verum nanque est quod Aristoteles ait. Beluam non hominem esse eum,qui ciuilem societatē fugit,& ciuitatis pars aliqua esse recusat impius omnino vt sit necesse est,& rapinæ potius inhumanitatique studeat,quam iusticiæ,aut alicui virtuti. Fugit siquidem cōgressum hominum,ne compellatur legibus,ac iudicijs parere,& legitime imperāti obtemperare,quaquidem re nihil perniciosus esse potest, nihilque magis ab humana natura alienum. Ciuilium nanque bonorum maximum est iusticia,quę quidem fundamenta humanę societatis iacit,& sine qua nulla ciuilis congregatio esse potest. Huic igitur incumbat vnusquisque ciuis opus est. Nam sine ea truculēte fere potiusquā hominis nomine dignus esset,vt enim idem philosophus asserit. Optimum omnium animalium homo est qui perfecte viuit. Sic pessimum omniumque deterrimū qui a lege iudicijsque secernitur. Persarum leges,vt Xenophon scribit imprimis ad iusticię cultum instituunt. Et ita ab ipsa pueritia ciues erudiūt,vt nihil inhonestum,nihil turpe, aut iniustum appetant,quęquidem persuasio omnium optima mihi esse videtur. Et si quo pacto fieri posset, vt omnes hac doctrina instituerentur magna parte laboris nostri liberati essemus. Nam si ciues optime animati, æqui bonique studio adducti ad Remp. accederent,superuacua præcepta essent, quibus humana societas instituitur. Vnusquisque enim sibi præscriberet quid facto opus esset, & simul coniūcti nulla cupiditate,aut alia omni perturbatione affecti optime consulerent. Nec alium ambitio,alium auaricia,alium simultas, alium inuidia,adeo raperet, vt a veri ratione distraheretur,& priuatam vtilitatem,aut insanā voluntatem potiusquam commodum publicum, aut veram rationem sequeretur. Sed quoniam non cum perfectis hominibus viuitur,sed cum his quos,& laudamus,& admiramur si simulachrum aliquod virtutis præ se ferunt,adhibenda sunt præcepta,& instituta quibus ad honeste viuendum,si non vltro,vt par esset homines inducantur, saltem bonorum exemplo, & legum formidine ad meliorem (vt aiunt) frugem instituantur. At qui vtinam hæc præcepta ne contemptui plærisque potentioribus sint. qui omnia per vim potiusquam per virtutem in REPVBLI. agere student, de quibus sentire videtur Anaxerxes. Nam cum audiuisset Solonem legibus scribendis apud Athenienses incumbere,impensem eius operam, ac diligentiam irrisit, asserens leges illas aranearum telis similes esse futuras, quæ minora volatilia compræhenderent,scinderentur autem a maioribus, quam sententiam deinde crebris sermonibus vsurpabat Solon,nec iniuria. Nam in magnis sępenumero ciuitatibus,& in quibus etiam studia bonarum artium vigent, complures videmus qui turpius degunt quam si in siluis,ac montanis regionibus educati essent,quibus profecto id accidit quod indis, qui ad solem oriētem nascuntur,& noctis colore corpus inficiunt. Sed iam tempus est,vt ad præcepta descendamus,& singulatim singula suo ordine tractemus, & imprimis differamus qui status sint RERVMP. Et quem ex omnibus probabiliorem esse ducamus,vt omnibus clarū sit quorsum huius ciuilis disciplinæ spectēt pręcepta,& a quibus carceribus decurramus ad metas. Ne qua tamen in verbis cōtrouersia sit apenēdū imprimis arbitror,quid sit Ciuitas,quidque etiā Resp. ciuitatē appellandam esse censeo,collectā hominū multitudinē ad iure viuendum. Numerū ideo addidi,quia pauci,nec bene,nec tute,nec commode viuere possent.

Aristoteles.

Iusticia.

Leges persarum.

Anaxerxes dictum de legibus Solonis.

Ciuitas quid.

Institutionem autem eorum qui in ciuitatibus degunt Remp. appellabo. Et ciuem indigenam loci ingenuis parentibus oriundum, vel eum qui a magistratibus vel legibus ciuitate donatus sit. Volo enim eum participem publici muneris esse posse, aliter nec ciuem quidem habendum censeo, nec placet per affinitatem ciuem vocari, nec per vicinitatem, vt aliquando fieri solet. Et si domum vel fundum peregrinus quispiam mercatus fuerit, inquilini potiusquã ciuis locũ tenere debet, donec ciuitate donetur. Sed de hoc loco suo dicemus. Nunc autem ad id quod instat.

Resp. quid

Ciuis quis.

QVOT RERVMP. STATVS SINT & quis singulorum finis.

Titulus quartus.

TATVM Rerumpub. si quidem de rege & tyranno nihil dicere constituimus. Triplicem principaliter ponimus. Vna namque popularis est, Altera in qua optimates agunt, Tertia quæ in paucos diffunditur. Popularis Respub. est in qua res agitur ad imperiũ multitudinis cuius nutu leges deferũtur, & magistratus omnes eliguntur, & quod pluribus videtur, id commune omnium esse iudicatur. Hanc apud Herodotũ laudat Othanes cum de instituenda Persarum Repub. agitur, eamque etiam a nomine admiratione dignam censet. Dicitur enim ισονομία quasi iuris æqualitas quando in REPVBLI. in qua multitudo dominatur æquo inter omnes iure omnia demittenda sint. Iubetque, vt in ea magistratus sorte ducantur, qui gestorum omnium rationem reddant, vultque vt omnia consilia in commune referantur. Huius finis est libertas. Nihil magis cupit popularis multitudo, quam potestatem viuendi habere, vt velit, quamquidem libertatem Cicero esse affirmat. Florentinus autem iureconsultus libertatem esse dixit naturalem facultatem eius, quod cuique facere libet, nisi quod vi aut iure prohibetur. In ea autem in qua optimates agunt soli qui in ciuitate cum virtute degunt, quique optimi sunt Rempub. administrant, nec multitudinis fauor, neque diuitiæ, aut nobilitatis gloria opitulatur. Sed sola honestas illos ad magistratus, ac dignitatem prouehit. Hanc in eadem Persarum disceptatione apud Herodotũ miris effert laudibus Megabizus, rêque omnem optimis viris permittendam statuit, a quibus nihil vnquã formidãdum sit, & ex optimis hominibus, optima consilia manare consentaneũ est. Huic sententię hærere videtur Dion in libris suis, qui de regno inscribũtur, vbi ostendit longe maiorẽ geri paucorum consilio, quã multitudine, aut viribus fortissimorũ iuuenum, quod etiam Homeri sententia comprobatur, cum Agamenonem inducit afferentem longe facilius se posse rem Troianam euertere, si decem Nestores, aut Vlysses in consilio haberet, quam si totidẽ Aiaces, & Achilles fortiter dimicantes. Horum igitur qui a virtute censentur, quique optimates appellantur, finis est virtus, ad quamquidẽ omnia dirigunt, quam animi habitum Cicero esse voluit naturæ modo, ac rationi consentaneum. hanc a viro dici idẽ author est, quod ex omnibus animãtibus soli viro cõgruere videatur.

Status rersp. triplex.

Postularis status.

Isonomia.

Libertas quid

Holigarchia.

Dion de regno.

Virtus quid.

Tertia in qua pauci dominantur, quoniã pauciores diuites pauperibus sunt, paululũ quippiá a Tyrannide differt. Accensu enim, & diuitijs magistratus eliguntur. Et sola opulentia dominatur, neque libertatẽ sibi, aut virtutis finẽ prę scribit, sed solás diuitias, quas Cicero belli subsidia, & pacis ornamẽta esse affirmat. Sed male cũ diuitibus res agitur, cũ nullus locus virtuti est, & plæbs humiliter famulatur. Horũ imperiũ periculosum esse Periander docuit. Cum eminentiores spicas metendo segetẽ adequauit. Et Trasibulo per internunciũ cõsulendi tali exemplo responsum dedit. Neque me fallit alia etiam genera rerumpub. describi solere. Sed hæc tria authore Socrate, & nonnullis alijs Philosophis censentur. Accidit nonnunquam, vt in aliquibus ciuitatibus soli opifices, & agrorum cultores dominentur, qui quoniam multitudine præstant, nobiliores peffundant & virtute affectos, bonisque artibus eruditos ludibrio contẽptuique habent. Fieri per fortunã potest, vt eiusmodi ciuitas tuto aliquandiu, ac quiete se habeat. Sed inclinante fortuna facile cernitur quam difficile sit cum eiusmodi hominibus bene agere: qui enim in agris, aut officinis aluntur, omni rerum experientia carent, submissoque animo regunt. Nec doctrina, aut genere, aut magnarum rerum experientia adiuuantur. Et dum nobiliores formidãt temere omnia, aut crudeliter agunt. Plæbs nãque omnis, aut humiliter seruit, aut cum magna crudelitate imperat. Est etiam cõtra, vt nonnullas ciuiles societates soli nobiliores regant, quorũquidẽ imperiũ neutiquam cõprobandum censeo. Aduersantur enim plærũque plæbi, nec societatem inferiorem æquo animo perpeti possunt, vt de nobili Claudiorũ familia legimus. Ex qua pene omnes aduersus plæbẽ adeo violentos, ac contumaces fuisse constat, vt ne capitis quidẽ quisquã reus ad populũ mutata veste prouocare, aut veniã gratiãque deprecari voluerit. Atqui Appius Claudius regillianus cũ decemuir esset legibus scribundis, & virginẽ ingenuã per vim libidinis gratia in seruitutem conaretur asserere causam plæbi dedit rursus a patribus discedendi. Nec minorem violentiã in plebem ostendit Claudia eiusdem gentis fœmina, quæ cum in conferta multitudine vix carpento deuehi posset, palam exclamauit, vtinã reuiuisceret Claudius pulcher, iterũque classem amitteret, quo minor turba mihi obuiã daretur. Et quanquam nobiles viri animo excellentiores sunt, tamen promores ad bella esse cernũtur, quę quãuis imperia aliquando augeant, plærunque tamen vrbes funditus euertunt Lacedæmonijs, vt Dionysius Halycarnasseus scribit, aduersa in Leuctris pugna in qua mille, & septingentos ciues admiserunt, nunquam amplius ex calamitate ciuitatem cernere potuerunt. Thebani quoque, & Athenienses ex infœlici euentu pugnæ apud Cheroneã nõ modo principatu Græcię a Macedonibus, sed patria etiã libertate priuati sunt. Iniquũ præterea esse videtur, vt cũ ciuitas ex solis nobilibus extare nequeat, sed longe maior sit reliqua multitudo, soli nobiles imperent, reliqui aũt omnes famulentur. Alimẽta nãque naturaliá agricultura nobis suppetit, Mercatura aũt reliqua necessaria. Quo fit, vt nec sine cultoribus agrorum, nec sine mercatoribus, ciuilis societas esse possit. Non igitur a publicis muneribus aduocandi sunt, quorum vsus Reip. necessarius esse cernitur. Sed his muneribus honestãdi quæ facile per sese gerere possunt, vel collegis adiuuãdi a quibus eorũ gressus adeo regantᷓ, vt nihil incõmodi ciuitas capiat, & tenuiores a maioribus nõ videãtur omni ex parte destituti.

Diuitię belli subsidia.

Plębis imperiũ crudele.

Appius Claudius.

Claudia vestalis.

Senatus & populum vnũ corpus.

Quotiescunque Romana plebs a partibus secessit, non sine periculo magno semper renouata extitit. Fuit Marco Agrippæ summæ laudi eiusmodi conciliatio, & fabella sua docuit Senatum, & populum vnum corpus esse, quod quidem discordia rumpitur, concordia autem in dies magis, magisque augetur. Effecitque vt tribuni ex plebe crearentur, qui libertatem publicam a superbia nobilitatis tuerentur. Mediocres certe qui neque abiecti sunt, neque opulẽtia nobilitatis nimis exultant, longe modestius præsunt. Sed si alterutrum necessarium est, vt vel sola nobilitas, vel sola plebs imperet, longe tutius arbitror cum nobilitate quam cum plebe agere. Raro enim turpiter, aut indecore, agit, qui maiorum suorum laudem secum periclitari cernit. At ille qui per sese ignotus est, & maiores suos longe obscuriores habet, paruam admodum iacturam sibi aliquando facere videtur si deliquerit. Sunt preterea ingenitę nõnullæ virtutes nobilioribus, vel eas assequuntur persuasione maiorum. Brutos legimus libertatis studio, præter Patricios omnes flagrasse. Exempli credo posteros secutos Bruti illius, qui & violatæ libertatis pariter, ac pudicitiæ vltor fuit. Sic etiam Decij pater, filius & nepos qui ignobiles erant pro patria se deuouerunt, & perpetuæ nobilitatis gloriam assecuti sunt. Quęquidem persuasio reddit posteros promptiores, alacrioresque ad bene de patria merendũ. Non desunt tamen exempla rusticorum, ac ignotorum hominum, qui fortiter pro patria dimicarunt. Nam alios ab aratro accersitos, alios a grege, vel alieno armento aduocatos legimus, qui magnas populo Romano victorias pepererunt. Ego autem in eorum numero sum qui optimam Remp. esse dicam, quæ ex omni genere hominum commixta sit. Multis in Rep. potestatem faciendam esse Solonis ratio præcipit, potiusquam paucis. Licet optimi sint, & virtute præditi, quocirca admittendam multitudinem esse censet, ad repetendas rationes rerum gestarum, cum in bello, tum in pace. Sic etiam ad suffragia electionesque magistratuum, & ad complura alia in quibus maiora cõcilia ineũda sunt. Idem accidere ait, in ciuili societate, quod in Musica, Pictura & Poetica. In quibus artibus non modo docti, sed etiam indocti probabile, nonnunquam iudicium afferant, Nec iniuria. Nemo enim inueniri potest etiam ex sapientię professoribus, qui se scire omnia profiteatur. Et ille propius ad sapientiam accedit, qui plura dignoscit pauciora quæ ignorat. Aliqui enim aliquid per naturam vel experientiam sciunt, quod plerosque latere potest. Quocirca coniuncti plures pauciora ignorabunt. Nec licurgi instituta improbanda sunt, quæ Remp. Lacedæmoniorum ex parua admodum, ad imperium, ac dignitatem prouexerunt. Ille munera ciuitatis inter omnes poene partitus est, & paucorum potentię popularem statum coniunxit, optimumque effecit temperamentum. Et ex pluribus voluit cõstare Remp. quo melior, firmiorque esset. Tempora tamen, & diuersi hominum mores diuersæque regiones alia, atque alia instituta præscribunt. Idcirco longiore ordine quam Rempu. magis probandam censeam, deinceps tractabo.

Bruti libertatis studiosi.

Optima respub. ex omni hominum genere.

¶OPTIMAM REMP. ESSE, IN QVA leges dominantur & de legum virtute, quę quidem magistratibus pręesse debent, & de legumlatoribus.

¶Titulus quintus.

Optimam

PTIMAM Rempub. appellabo in qua non singuli, aut plures ad nutum voluntatis imperant. Sed eam in qua lex tantum dominatur. Equalitas nanque inter ciues societatem ciuilem stabilem reddit, quæ tunc vel maxime viget cum æquo iure omnia censentur. Fit enim plærũque vt affectus iudicia hominum perturbent. Et alium amor, alium odium, alium spes, aliũ metus, alium ambitio, aut auaritia compellit ea iudicare, quæ non modo iniusta, verũetiam contra mentem eius sunt qui iudicat. Videmus nempe sæpenumero iudicem affectu quodam concitatum ea decernere quæ paruo demum interuallo libenter commutaret. Quodquidem exemplo declarauit Philippus Macedo Alexandri pater, qui cum Machetę causam quam negligentius audiuerat perperam iudicasset. Exclamaretque Macheta, & se prouocare diceret. Iratus admodum rex ait, ad quẽ prouocas? At ille. Ad te ipsum (inquit) cum attentius me audieris. Tunc iudiciũ Philippus distulit. Et paulopost cũ ad se redijsset, diligentiusque rem cogitasset sentẽtiã mutauit. Et Machetę iura neutiquã per desidiã suã pessundari passus est. Lex autẽ nullo affectu mouetur, nõ irascitur, non odit, nulla ambitione ducitur, diligit omnes pariterque omnibus indulget, quæ dum dominatur nunquã permittit aliquẽ per ambitionẽ surgere, qui populũ ducat turbulẽtasque factiones agat, Sed optime ciuiũ Remp. gubernãt, multitudoque vniuersa potestatẽ habet collecta in vnũ, vbi de Rep. sit agendũ, dimissi aũt singuli rem suã agunt. Legem quãuis viri prudentes, & consulti quidẽ condere debent, tamen promulgandã esse dico, vt Romani cõsueuere. Rogatio enim apud populum Romanũ trinũdino promulgabatur, antequã acciperetur, vt vndeuiginti dierũ spacio (tot enim inter trinas nũdinas dies intercedũt) optime deliberare possent. Vtrum futura lex Reip. cõduceret, eius deinde, cum populus accepit obseruãtiã magistratus curare debẽt, quę longe facilior est cum plebs vniuersa sciuerit, quã si a paucis clanculũ scribatur. Nã populi cõsensus firmiores leges efficit, & promptiores ad parendum potentes reddit. Facilius enim tueri possumus, quod a pluribus custoditur, & multitudinis authoritas non est parui momenti. Legem Pomponius iure consultus communem Reipub. sponsionem appellat, ductus duntaxat hac ratione. Veteres legislatores a dijs se leges accipere gloriabantur, vt maiorem authoritatem in populo haberent. Mynias Aegyptiorum rex primus omniũ eis leges tulit, quarum quidẽ authorem Mercuriũ finxit. Minos vero in creta Ioue Saturni filiũ numen legũ suarum fecit. Lycurgus aũt Apollinem, Amolxis qui Gethis leges dedit, deam sibi prætulit vestam, quæ præsens nomen apud illas nationes habetur. Apud Romanos Numa Pompilius sanctionibus suis Egeriam Nympham præfecit, quo facilius eas populus acciperet. Parui nanque momenti esset optimas leges scribere, nisi in earum obseruantiã multido conueniret, ex senatusconsulto, quo maior legibus authoritas esset, Spuri⁹ Posthumi⁹ Albus, Aulus Manlius, & Publius Sulpitius Camerinus legati, Athenas missi sunt, qui inclytas leges Solonis deferrent, qui anno tertio postquã recesserũt, leges scriptas retulerũt quę populo Rom. gratissimę extiterũt. Aristoteles legẽ esse ait cõmunẽ ciuitatis consensum, qui scriptis mandat quo modo vnũ quodque agendũ aut non agendũ sit.

Philippus Macedo.

Lex nullo affectu mouet.

Legum promulgatio.

Multitudinis authoritas non parui momenti.

Legis virtus

Præcipit enim recta (vt ait Cicero) praua autem depellit. Eius nanque virtus est, vt Modestinus refert, Imperare, vetare, punire, permittere. Et imprimis videndum est, vt ea reipub. accommodetur, non autem resp. legi. Proinde falsum est quod a quibusdam dicitur. Leges omnes omnibus ciuitatibus conuenire. Lycurgi legem esse scimus qua præcipit foeminas in palestra etiam nudari. Diuque id apud Lacedæmonios obseruatum est. Persuaserunt siquidem sibi sobolem longe magis robustã futuram si ex vtroque parente luctatore nasceretur. Nec admirandum est. Studebant nanque omnes venationi, ac rei militari. Et reliqua omnia studia neglectui contemptuique habebant. Quinetiam furta rerum esculentarum iuuenibus suis permittebant, & lege quidem (vt Xenophon ait) quo paratiores alacrioresque essent ad prædam. Fuit etiam lex apud Aegyptios, vt qui rem furto amisisset, quarta eius parte mulctaretur, quæ furi (qui principi sacerdotum nomen suum professus fuisset) dabatur, cuius rei testis est Diodorus. Talia quidem apud Romanos qui omni virtutum genere excellebant, ludibrio habita sunt. Soeueritas namque illis non minus in re militari, & in castris, quam intra moenia, & in rebus vrbanis grata extitit. Videndum igitur erit, quo in populo, quave in vrbe leges perscribendæ sint, si Reipub. optimæ consultum esse velimus tempora præterea efficiunt, prꝫter eorum vicissitudinem, vt non omnes leges perpetuo stabiles sint. Sed eis quandoque derogandum, quandoque autem abrogandũ sit. Non licuit per leges veteres libertinos tribubus Romanis aduocare. Sed cum pestilentia, & bello aliquando populus Romanus exhaustus esset. Legibus abrogatum est. Libertinique in tribubus accepti sunt. Laudemque haud minimam tulit Fabius Rullianus. Cui maximo ob virtutem cognomentũ fuit, quod cum censor esset eos describendos esse censuit. Mutatio etiam plærũque morum, mutationem legum exigere videtur. Nulla fuit quondã prouocatio a magistratibus. Sed cum per licentiam nonnulla perperam iudicarentur, legem de prouocatione a magistratibus ad populum Lucius Valerius tulit, quæ quidem rẽs tam grata fuit populo Romano, vt publicolæ nomen meruit. Et cum deinde diem obijsset, publico sumptu sepultus est. Matronis etiam in annum luctu indicto. Præsint oportet magistratibus leges, & sic legitime imperabunt, populumque dicto audientem habebunt. Iure enim, ac scite dicitur magistratum esse legem loquentem, legem autem mutum magistratum. Magistratum vero qui gerunt in his potestatem habere debent, in quibus leges expresse cauere non possunt. Difficile enim factu est generali legum sermone quæcunque animaduersione indigent complecti. Plurimum prodesse ciuibus suis legum latores nemo ambigit. Quos tanti fecit optimus Philosophorum Socrates, vt eos RESPVBLI. beatas facere arbitraretur, quorum nomina in omni æuo nunquam obliterari poterunt. Moses quod apud Hebræos primus omnium legem scripserit, nonne in summa veneratione semper extitit? Phoroneus Inachi filius, qui Argis leges statuit, Et mercuri⁹ Trimegistus qui & Aegyptijs, Dracho, & deinde Solon qui Atheniensibus, Minos autem qui Cretensibus & Licurgus qui Lacedæmonijs sanctiones suas ediderunt, quantã sibi gloriam vendicarunt, quanque optime meriti de suis ciuitatibus esse dicuntur? Horum scripta Romani adeo venerati sunt, vt decem viros ex senatusco͡sulto co͡stituerint, qui leges a Græcis ciuitatibus peterent, quas in decẽ ęris tabulis

Legum mutatio fit morum mutatione.

Magistratus lex loquens. Lex mutus magistratus.

tabulis vel(vt Liuius ait)in æs incisas,pro rostrisque ęditas,populum docue=runt,& duas ipsi addiderūt,ne quid profecto operi deesset. Cicero in libris suis de oratore ad Quintum fratrem,Crassum loquentem facit.Et duodecim has tabulas diuinis pene laudib⁹ efferentem,cum ait. Firment omnes (licet dicam quid sentio) Bibliothecas me hercule omnium Philosophorum, vn⁹ mihi videtur duodecim tabularum libellus.si quis legum fontes,& capita vi derit,& authoritatis pondere,& vtilitatis vbertate superare. Has tamen le=ges Romani iureconsulti tanto meliores reddiderunt,vt ad cumulum perfe=ctę laudis nihil deesse videatur.Proinde sublatus mihi videtur temporibus nostris labor ferendarū legum,satis nobis superque erit,si Pontificum,& Ro=mani iuris optimi imitatores erimus.Nihil enim illis deest quod ad ciuilem societatem conseruandam pertinere possit. Ex illis nanque dignitas omnis expetitur,cum omnis industria,omnisque honestus labor,honorib⁹, pręmijs, splendore,gloria decoratur.Vicia autem hominum,ac fraudes,damnis, igno=minijs,vinclis,verberibus,exilijs morte multantur. Legem tamen si qui scri=ptam sunt,naturam,vt imitentur oportet,quæquidem solos homines rationis participes ex omnibus animalibus fecit. Ratio est quæ ostendit quæ agēda, quæve fugienda, eadem habitu mentis confirmata prudentia in nobis efficit quæ seminarium,morum,& legum est, & fundamenta iacit omnium præcla rissimarum actionum.Hęc docet hominem ad iusticiam esse natum. Nam cum genus suum amet ac congregabilis sit,ac sociabilis præter reliqua animā tia,& nulla societas sine iusticia firma,aut stabilis esse possit, ad illam vel im primis natus homo cernitur, cui præcipue indulget. Primum iusticię munus est pietas erga deum,cuiusquidē virtutis nullū aīal aliud præter hominē par=ticeps esse cernitur.Solus homo deum cognoscit,eumque,vt authorem mū=di effectorēque rerum omnium reueretur,& colit,a quoquidem se participē rationis factum esse dignoscit.In quo cum iustitiam summam esse cernat, iu sticię se imitatorem, vt ostendat oportet,si sui similem esse vult, & a natura sua neutiquam aberrare.Prębuit deus humanæ naturæ seminarium virtutū, vel igniculos quosdam(vt aiunt)qui si adoluerint,nec a malis moribus depra uati fuerint perfectam in nobis naturam pariunt, quæ quidem virtus est quæ nos beatos efficit.Et vt stoici affirmant,sola satis est ad bene beateque viuen dum.Naturam igitur imitatur in legibus suis legumlator quæ virtutis,& ho=nestę vtilitatis rationem habet,vt ęquum aut bonum spectet, & vtilitati om nium ciuium,si fieri potest vel complurium saltem consulat. Videat impri=mis,vt leges suę emendatrices sint vitiorum,commendatricesque,virtutum, adeo,vt ab illis viuendi disciplina ducatur.Cuius rei materiam vberam Phi=losophia præstabit.vt Cicero in libris quos de legibus scribit, manifeste do=cet.Sit lex omnis ad salutem ciuium,conseruationem humanæ societatis,in=columitatem ciuitatis,vitāque singulorum quietam,ac beatam quę persuasio efficit, vt populi ęquo animo scita illa accipiant, quę etiam aliqua ex parte libertati singulorum obesse videntur. Defendat,ac tueatur bonos. Malos au=tem supplicio afficiat.Ea tamen ratione, vt malit ciues emendare, quam in=terimere,regionis legumlator rationem habeat.Nam diuersę regiones diuer=sas exigunt leges.Homines consideret, & eorum mores, ac viciniam ipsam cum qua studendum est,vt amice viuatur.Fides nanque viciniarum maximū

Legū.xij. ta=bularū laus.

Legē scriptu ris naturā imi tandam esse.

Rōis diffini=tio.

Hō ad iusti=ciam natus.

Primū iusti=cię munus.

Qualē legē esse oporteat

Legis virtus.

Solōis leges quā Draconis mitiores. Homicidiū homícidio vīdicandum. Draconis leges sanguine scriptæ.

vrbis refugiū est. Solonis leges quod mitiores essent longe gratiores Atheniē sibus extitere, quā draconis, qui leuia etiam errata capitali pœna animaduertē da censuit. Vnde Solon eas omnes, propter nimiam asperitatē, aboleuit, præ ter illas quæ decede erant, equum esse statuens interempti hominis facinus morte vindicare. Sed Draco vnam fere omnib⁹ mortem pœnam iudicabat. Quocirca Demades orator dicere solebat Draconem non attramento, sed sanguine leges suas scripsisse. Seueræ Lycurgi leges apud Lacedæmonios videri possunt, habent tamen penitentiæ, & confessionis criminum rationem, & vitę ciuium plurimum indulgent. Boni quidem ciues virtutis studio a prauis actionibus declinant. Mali autem plerūque pœnarum formidine abstinent. Et leuioribus pœnis adfecti ad meliorem vitam rediguntur.

❡DE AEQVALITATE CIVIVM inter se, & de his rebus quę concordiam pariunt.

❡Titulus Sextus.

aequalitas cō cordiā parit.

EQVALITAS Inter ciues concordiam parit, Sine qua infirma, nec stabilis omnino, ciuilis societas esse cernitur. Nullę enim vires satis esse possunt. Nullum pręsidium, nullę opes, nullaque vectigalia his ciuitatibus, quę intestino bello laborant. Rursus autē nec parua, nec parum diuturna ciuitas erit, quę ciuium concordia munita est. Elaborandum igitur imprimis erit, vt equali iure inter se ciues viuant. Et ne alij perpetuo imperent, alij autem perpetuo famulentur. Instabilis enim omnis societas est, in qua non omnes pari iure censentur. Imprimis nāque videndum est, ne alij in iudicijs a pluribus defendantur. Alij vero a plærisque expugnētur. Parit etiam discordiam maximam, vbi eorum qui in pari crimine deprehensi sunt, alij grauiter plectuntur, alij autem intacti omnino relinquuntur. Quinetiam cogitandum ne maior pœna quam culpa sit (vt ait Cicero) quaquidem in re Stoicorum sententia minime probanda mihi esse videtur, qui peccata omnia paria esse voluerunt. Longe enim durius animaduertendū esse arbitror in eum gubernatorem, qui nauim onustam auro, & argento euertit, quam in eum qui arena, aut figulari creta oneratāamisit, quamuis suū vterque officiū neglexerit. Ea enim quę pluris sunt, maiorem diligentiam exigere videntur. Quæ stoici dicunt, vera existimanda sunt, si res inter sapientes viros ageretur, apud quos in læui etiam culpa admisisset. Ac si longius profugisset. Sed alia ratio nos ducit in societate ciuili, In qua res est cum multitudine, & non cum paucis, qui sibi & alijs legem præscribere possunt. Erit igitur studendum, vt iusti inter se ciues sint. Et ad virtutem omnia dirigant, cōtentique rebus suis, non appetant aliena. Ociosis in rep. nullus sit locus, per desidiam siquidem, ac secordiam omnia perperam agūt. Vnde verum est illud marci Catonis oraculum. Nihil agendo, homines male agere discunt. Industriæ bonorum ciuium semper inuident, quibus cum similes esse nequeant, simultate, & odio eorum statum labefactare conantur. Excludendi igitur sunt a publicis functionibus, quia nec digne imperare possunt, & parere, atque obsequi

Pctā oīa paria secūdum stoicos.

Ociosis ī rep. nullus locus. Catonis scitū

sequi detrectant, quibus ex rebus omnis ciuilis societas continetur. Praeclari quādoquidem ciuis est optime imperare, cum praeest, & modeste parere cum subest. Magna quidem ratio in ordinandis magistratibus habenda erit, si aequalitatem conseruare volumus. Preclare Aristoteles rempu. esse ait institutionem ciuitatis circa magistratus honoresque publicos, quemadmodum debeāt ipartiri. Per vices ciues iperēt oportet. Sic etiā p vices peant, si liberta tis studiosi esse cupim⁹. Nulla nāque psuasio i ciuili societate prestātior esse potest, quā libertatis, ad quā animus oīm ciuiū dirigendus ēst, quod quidē faci le factu erit, si plerique omnes sperabunt, se aliquando magistratu potituros. Honori siquidem quisque studet, quem cum videbit sibi praereptum, speque se esse fraudatum, nunquam animo quiescet. Et vel negligentior in rep. erit, vel male omnino animatus. Hinc seditiones inter ciues oriuntur. Hinc simultates & inuidiae, quequidem res statum publicum infirmiorem reddūt. Proinde non modo dignitatis, sed muneris quoque in deligendis magistratibus ratio habenda est. Praefinitum tempus magistratus habere debet. Nam perpetuo imperare in libera ciuitate odiosum est. Parendo enim, vt imperare discat optimus ciuis expedit. Et dum imperat optimum est, vt meminerit non diu post fore, vt pareat. Hoc propositum praestabit, vt faciliora imperia illius sint, qui non se regem, aut tyrannum esse sentiet. Sed publico munere ad diem fungi. Et plures ciues muneribus honestabuntur. Plures magistratus ab vno eodem tempore geri iniquum videtur. Tum quod ab vno meli⁹ vnū opus perficitur quam complura. Tum quod inuidiā, vel maxime facit apud alios, qui eodem munere se dignos esse arbitrantur. Et quāquam hoc pessimū apud Carthaginenses erat, & nostro etiam tempore in nonnullis ciuitatibus vsurpatur. Alienum tamen a ciuili societate est, & ad inuidiam promptissimum. Bene igitur Lacedemonij ex Lycurgi legibus edixerunt nemini licere plures magistratus gerere. Cui⁹ sententię adstipulator est Socrates, & Aristoteles ab eius iudicio non aberrat, sed eius authoritatem cōfirmat. Optimū puto ad ęqualitatem ciuium seruandam inter se si omnes senserint se participes esse publicorum munerum. Non laudandum censeo quod in plerisque ciuitatibus nostro tempore vsurpari solet. Et a nonnullis doctissimis viris argumento etiam defendi, vt familiae complures perpetuo ab omni publica functione excludantur. Id vtile esse adeo adfirmant, quod longe magis diligentes ad custodiam reliqui fiunt. Cum intelligant intra moenia esse quos formidare debeant. Qua in re imprimis peccatur, & iniusti sumus erga conciues nostros qui cum onera nobiscum ferant, a muneribus omnino excluduntur. Deinde ciues illos ignauos reddimus, cum perpetuae seruituti addicti sint, vixque eis liceat de Republi. cōgitare, nec bene animati esse possunt, aut de Repub. promereri, qui poenam semper formidant, & praemia nunquam expectant. Sint igitur inter se ciues munerum participes, sperentque se aliquādo magistratibus fungi posse, si per eorum virtutem, & populi suffragia licebit, & sic nemo formidabit se suspectum esse conciuibus, aut opinabitur precario se degere in libera ciuitate. Et alia ex parte nemo insultabit in eū, quē immunem, ac suspectum reliquis ciuibus arbitrabitur. Optimus pater familias ingenuos omnes, quasi participes in familia habet. Sed alium ętate, aliū virtutis, aetatis, sexus, atque ordinis rationem habeant. Et sic libertati omnes studebunt,

Reip. definitio.

Plures magistrat⁹ null⁹ eo dē tpe gerat.

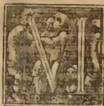
studebunt, nec alius putabit se a communi bono eiectum, alius se heredē publici patrocinij testamento institutum. Duo numina imprimis veneranda in rep. Democritus asseruit, sine quibus in ciuili societate nihil bene, aut iuste agitur. Premium scilicet ac poenam. Optimi nanque ciues, & bene de repub. meriti, muneribus honoribusque honestandi sunt. Deterrimi autem omni foeditatis exemplo adficiendi, quocirca qui deliquerunt multandi sunt. Parcendum est tamen eorum posteris. Fieri enim potest, vt optimis parentibus orti pessimi sint. Et ex deterrimis nonnunquam optimi. Iunius Brutus vindex Romanę libertatis qui Tarquinium (cui a moribus superbo nomen fuit) exegit quanta pietate in patriam fuit, quantaque indulgentia in ciues. Is quamuis libertatis author fuerit, & violatæ pudicitię vltor, Filios tamen adeo habuit degeneres, vt cum aquilijs, ac vitelijs coniuratos ad recipiendum rursus in vrbem tyrannos inuenerit. Et virgis cæsos securi percuti iusserit. Titus Gracchus pater summæ probitatis vir extitit, & de rep. de que hominum genere optime meritus. Hic tamen filios habuit Tyberium & Caium Gracchos, qui turbulentissimi, & sediciosissimi extiterunt. Et alter in capitolio ob reip. salutem a Scipione Nasica oppressus est. Alter ad voluntariam mortem compulsus, Claudius pulcher qui classem apud Siciliam per contemptum religionis perdidit, quique viatorem suum discrimine publico illudens dictatorem dixit. Filium quidem habuit mirę probitatis, & qui sibi ipsi potius quam parēti similis haberetur. Ideo videndum erit ne facinus vnius, multos perdat, neue poenas luant nati natorum, & qui nascentur ab illis, vt ait Ennius. Aequius nanque est sontem absoluere longeque magis tolerandum quam innocentē condemnare. Ad foelicitatem se dirigere debet animus cuiusque, & cū quiescere vult nemini ludibrio habendus erit. Eleganter Cicero ait. perbeatos sibi videri eos, qui in optima rep. cum honoribus, & genere dignitatum florerent, cum vitæ cursum tenere potuerunt, vt vel in negocio sine periculo, vel in ocio cum dignitate esse possent. Non igitur posteri extrahendi sunt parentum culpa perpetuo a Rep. ne omnino foelicitatem desperent, cū videant nullam veniam sperandam esse, nullaque virtute sese redimere posse. Fit enim sępe numero, vt eorum animi ad res nouandas promptissimi sint. Et desperatio aliquando in virtutem conuertitur. Facile enim qui periclitantur Maronis doctissimi poetarum sententiam vsurpant. Vna salus victis nullam sperare salutem. Hęc igitur vitāda sunt, vt tutius in Rep. viuatur, vtque omnes pariter libertatis, ac pacis studiosi sint, & publicę vtilitati incumbant. Nulla enim societas sanctior est, quam bene institutæ ciuitati, in qua æquo iure sine discordia, ac seditione viuitur. Et omnibus honeste viuentibus beatis, ac foelicibus esse licet. Iam tempus est, vt de magistratibus deligendis disseramus; Et primo videndum est, si ex omni populo designandos esse censemus, vel si aliquam partem excludere volumus, aliquā autē præferre. Et quid cū agricolis, & rusticis agendum sit, quorum labore naturalia alimenta vniuersę multitudini comparentur.

Duo numina in rep. veneranda.
Præmium & poena.
Iunius brutus
Tarquinius superbus.
T. Grachus.
Tyberius & Ca. Grachi.

¶QVID CVM AGRICOLIS ET RVSticis agendum sit in Rep.

¶Titulus septimus.

Marcus

ARCVS TERENTIVS Varro, qui inclitos libros de agricultura scripsit, In quo aio, se fere ostendit, quod ciues Romani temporibus suis rebus vrbanis potius quam agrestibus inseruirēt, quique falce & aratro relictis, fabellis indulgerent, & in Circis potius, ac spectaculis versarentur, quam in agris, ac vinetis. Quinimmo ea admirentur quę ad effoeminandos homines quasi virus quoddam spargerent, ea autē quæ ciuitatem alunt non modo negligerent, verumetiam contemptui haberent. Quæquidem sententia declarat verum esse quod a Cicerone scribitur, Omnium, rerum ex quibus aliquid exquiritur, nihil agricultura melius esse, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. Et profecto nisi nos ipsos nimium amamus, nobisque ipsis eblādiri volumus, & mo liciem quandam muliebrem sequi. Agricultura sola est cui, & ingenium excellentes viri manus admouere debeant, tum propter necessitatem, cum sine ea neutiquam viuere possumus, tum etiam quod quæstum nobis honestissimum, & sine fallaciā, ac mendacio præbet. Quæquidem res tanti fuit apud vetustissimos, vt complures doctissimi viri non solum de ea breues commētarios, sed plurimos libros confertos omni disciplinarum genere scripserunt. De qua prim⁹ omnium apud Latinos scripsit Marcus Cato Cēsorius, & post eum Sarsenæ duo, pater ac filius, deinde Tremelius scropha longe maiore eloquentia quam superiores. Tum Marcus Terentius Varro, Celsus Corneli⁹, Iulius Atticus, Iulius Gręcinus, Lucius Moderatus Columella. Et alij complures, qui nunquam onus scribendæ agricolationis suscepissent, nisi se facturos operępretium cernerent, & rem dignissimam posteris commendaturos. Atqui tanto studio flagrarūt huius disciplinę Romani ciues, vt Magonis Carthaginensis, quem rusticationis parentem Columella appellat, octo & viginti illa memorabilia volumina ex senatu consulto in latinum sermonem conuerti iusserunt. Nec puduit Romanos non modo ad minimos magistratus, sed ad summum etiam ab agris rusticos accersire, & Quītum Cincinatum dictatorem dicere, & ab aratro deuocare, qui sextodecimo die victis hostibus triumphauit, dictaturāque cum deposuit ad agrum rediit, quasi ad inchoatum opus perficiendum, proceres ciuitatis in agris morabantur, ex quibus cum senatus cogeretur, patres a viatoribus euocabantur. Conuentus præterea Nundinarum Lucius columella propterea vsurpatos esse ostendit, vt illis diebus tantummodo res vrbanæ agerentur, reliquis autem rusticæ, M. etiam Varro libro secundo de re rustica, idem testatur his verbis. Nonis modo diebus antiqui vrbanas res vsurpabant, reliquis septem, vt rura colerent, quod institutum dum seruarunt, vtrunque sunt consecuti, vt & cultura agros foecundissimos haberent, & ipsi valitudinæ firmiores essent. Ex hoc possumus colligere etiam nundinas dictas quasi nouendinas, quod nono quoque die agerētur. Ad agrum rediit Fabricius victo Pyrrho, & ex Italiæ finibus pulso. Ad agrum etiam M. Curius Dentatus victis sabinis rediit, quem quidem non minore industria coluerunt quem fortiter armis pugnauerant. Et certe robusti magis & longe melioris valitudinis iuuenes in agris fiunt quam in vrbana vmbra, in qua somno, & libidinibus indulgentes imbeciles fiunt, malæque valitudinis.

Agriculturæ laus.

Agriculturæ scriptores.

Nūdinę vñ

Fabricius.

M. Curi⁹ dētatus.

valitudinis. Non igitur admirandum est, si in agris obduratos iuuenes Romani extulerunt, cum imperium orbis terrarum non ignauia, & desidia, sed robore, & fortitudine quęsierint, nec per leges apud Romanos licuit auitum agrum alienare, nisi prius pararetur, non minoris prouentus. ¶ Quinetiam fundum male colere censorium iudicabatur. Et vt Cato refert cum virum bonum colonumque dixissent, amplissime laudasse existimabantur. Nos autē agriculturam quasi sordidum quæstum fugimus, & agricolas ludibrio habemus, eosque tanquam seruos, aut ad perpetuum laborem addictos contennimus, plurisque mercium, ac pigmentorum institores, vel cocos, aut fartores facimus, quam optimum quemque agricolam, cuius industriam tunc omnes alios opifices vincere dicimus, cum populus famelicus opem, alimoniamque implorat, & ieiunus admodum sęuit, & timere nescit, vt præclare Lucanus asserit, sed si Platonem auscultare velimus, eiusque disciplinam aliqua ex parte sequi inueniemus ciuitates ab initio vtilitatis gratia constitutas. Nam cum nemo sibi satis esset, nec quispiam inueniretur tantæ industrię, tantęque solertiæ, vt necessaria omnia solus sibi comparare posset, societas hominum adinuēta est, vt dando, accipiendo, commutando, communicando, alter alteri quod satis esset suppeteret. Et cum homo tribus imprimis indigeat alimento, domo ac veste, congregatione adiutus ea quę per se minus habere posset, facile ab alio accipit. Alimenta nobis sola agricultura præbet, ędificium adiuuat, & vestimentum pene suppetit. Nam pascendo pecori solus agricola incumbit, quę rēs tanti fuit apud veteres, vt interrogatus Cato, quid nam agendo celeriter quispiam locupletari posset, qui bene pasceret (inquit) rursus quid deinde faciē do? Si satis bene pasceret. Quęquidem responsio ostendit mediocrem etiam dn̄i diligentiā in pascendo pecore alios fructus superare. Quinimo nulla ars, nullaque hominum industria efficit beatum hominē, quā agricultura. Quod quidem delphico oraculo comprobatum fuisse doctissimi veteres perhibent, Aglaus enim Psophidius senex agricola, qui in angustissimo Archadię angulo paruum prædium annuis tamen victib᷒ habunde sufficiens colebat, ex quo nunquam egressus nihilque vlterius cupiens vitam placide finiuit, ab Apolline fœlicissimus est iudicatus. Et Homerus vti in clypeo Achillis præclaras hominum artes insigniret, agriculturam expressit. Nam aratores, ac messores posuit, & eos qui vindemiam exercebant, Nec aliud causę fuisse puto, quod Euboici Hesiodum in carminis certamine prætulerit Homero (si verum est epigrāma quod in tripode scriptum fuisse referunt) nisi quod argumentum rei rusticæ, & Agricolarum magis probauerint quam bellatorum ac rei bellicæ. Ilud enim mortalibus vitam, ac fœlicitatem pollicetur, hoc autem mortem, ac miseriam. Vtrum tamen inter se certauerint Homerus, & Hesiodus, obscurum est. De eorum nanque temporibus veteres varia scripserunt. Nam aliter Socrates, Aliter Philorchus sentit. Et complures dicunt Homerum post troiā captam Anno centesimo septuagesimo secundo humanis rebus excessisse, cētesimo sexagesimo ante Romam conditam inter quem, & Hesiodum (qui olimpiade prima obijt) anni circiter centum & triginta octo interfuerunt. His argumentis & rationibus dicere possumus ad ciuilem societatem seruandam necessarium imprimis esse agriculturam. Quocirca si iusti esse volumus, & ciuitatem conseruare, non excludendum a publicis muneribus agricolam esse iudicabimus

Ciuitates vtilitatis gratia constitutæ.

Homo trib᷒ indiget.

Catōis dictū

Agricultura beatos facit

Aglaus

agricultura vitē res belli ca mortē hoib᷒ pollicetur

iudicabimus. Sed taliter agendū, vt ciuitas bene regatur & agricultura neutiquam negligatur. Vera siquidem est magonis Carthaginensis sententia, in qua docet villas rusticis parandas esse, & in agris eos habitare oportere, cum ait. Qui agrum parauit, vrbanam domū vendat, ne malit vrbanū potius quā rusticū larem colere. Nam cui magis cordi fuerit ciuile domicilium habere, rustico prædio neutiquam opus est. Erit igitur hoc pacto agendum, vt cū in vrbem diuerterit ex agris necessitatis gratia grato animo a ciuibus suscipiantur, adeo vt intelligant sese ad communem patriā accessisse, & ad eam, quam suis fructibus alunt. Laudanda est eorū industria, vt liberius ad agros redeāt. Non tamen vrbano munere alliciēdi sunt. Agriculturam nanque destituerent, et rem vrbanā pessime agerent. Fiunt siquidē acciti in Rēp. seditiosi, ac turbulenti, & diuites fieri quam primū cupiunt, statumque optimorum ciuiū pessundant. Proinde vt vtiles admodum in prædijs colendis arbitror, sic in tractandis rebus vrbanis teterrimis munera exerceant rustica, & magistratus illos quibus in agris opus est, ciuem siquidē eis præficere inhumanum omnino esset, & ab omni vrbanitate alienum. In diligenda militia belli tempore, cum agricolationem minus exercere possunt, non alienum puto strēnuos, ac fortes quosque ipsorum describere. Sūt enim robustiores propter assiduos labores, & fide, ac diligentia peregrinū militem antecedunt. Atque stipendia illis impertiri in bello, cum quibus optime in pace agitur, animi gratissimi esse cernitur. Et illos ad promerendum in pace promptiores alacrioresque reddimus, quibus in bello consulimus, & eorum operam non negligimus. Hæc ideo de rusticis dixi, quoniam ab agresti vita discessimus, & ocio, atque vmbra gaudemus. Plane enim cognosco consuetudini aliquid cōcedendum esse. Difficile admodum esset nos omni ex parte ab ignauiæ studijs homines deuocare, Sed vtinam melior esset vrbana vita (quam omnes sequimur) quam rustica illa prisca, quam remis verisque (vt dicitur) fugimus. Sit igitur contentus agricola noster rusticis muneribus, raroque se in vrbem cōferat. Rusticus enim ambulator (vt Cato ait) odio dignissimus est. Nunc de opificibus aliquid dicendum censeo. Et qui accipiendi in vrbem sint quique exigendi. Et si ad vrbanos magistratus admittendi sunt deinceps dicam.

Laudēdi sūt agricolę, agricultură ne deserant.

Ex agricol. fortes fiūt milites.

Rustic⁹ ābulator odio dignissimus.

¶OPIFICES ET MERCATORES QVOmodo accipiendi sunt in Repub.

¶ Titulus Octauus.

OCII MAGIS QVAM NEGOCII rationem exigere debent, qui REIPVB. pręsunt. Et optimi etiam patresfamilias ab his quibus imperant, quodquidem, & doctissimi veteres censerunt, & Gymnosophistę nudi illi sapiētes qui in india degebant. Nihil magis odio prosequendum arbitrabantur quā segniciē, ac torpore animi. Quocirca antequā epularētur, adolescentes ad mēsam deuocabant, ab eisque rationem exigebāt quid officij, quid de negocij per diē peregisset, & illis solis esculēta apponebāt, quorū idustriā cōprobabāt. Illos aūt ex cœnaculo extrudebāt, qui per ignauiā, & inertiā nihil egissent, &

Ocij & negocij ratio habēda.

Gymnosophistæ.

Gymnosophistarū mos in educandis iuuenibus.

cibum officio negocio ve, vt lucrarentur imperabāt. Hanc igitur imprimis operam suscipiant qui reipu. pręsunt, vt iuuenes vel studijs bonarum artiū indulgeant. Cura enim disciplinarū præcipua omnibus esse debet, in omni libera ciuitate. Nam beatas fieri Respu. (Plato ait) quę a sapientibus, & doctis viris regerentur, vel si minus, quādo nō omnes doctissimi euadere possumus. Mercatura, Nautica, alięve artes, ciuili societati vtiles exerceantur. Pro se laborare quisque debet, vt vsui sit sibi, familiæque suæ & alijs conciuibus. Exēplum siquidē formicarū, & apum omnes sequi debent, & quasi in communi laborare, vt omnia quæ necessaria sunt humano vsui suppeditentur inter seuerissimas draconis leges, illa etiā fuit, vt ocij damnati capite punirētur. Quæ quidem quamuis durior esse videtur, & ab humanitate aliena tamen ratione neutiquam caret. Scribit etiam Diodorus legem fuisse apud Aegyptios, qua singuli cogebantur nomina sua apud pręsides profiteri, & qua arte quove lucro viuerent ostendere. Et si qui mentirentur, aut iniusto quęstu viuerent capite damnabantur. Nec mediusfidius iniuria. Ociosi enim & ignaui iuuenes venenū ciuitatis sunt. Proni ad libidinem fiunt, bonis inuident, aliena appetunt, & denique sediciosi, & turbulenti euadunt, adeo, vt pessime cum illis agatur. Ideo neque admittendi ad munera publica (vt superius dixi) sunt, sed ad frugalitatem redigendi, vel si hoc minus fieri potest mulctandi sunt bonis vel exteriores agendi. Fit etiam sepenumero vt eiecti patria cum peregrinantur, & a parentum delicijs absunt, egendo discant quęrere, & parta non modo luxu pdigere, verū omni parcimonia cōseruare. Hęc diligenter consideranda sunt. Nam nihil per ociū marcescere debet, aut vitā nostrā oscitando conterere. Optime Marcus Cato in libris de moribus scripsit vitam humanam esse, vt ferrū, quod si exerceas conteritur, & cum splendore quidem, sin min' exerceas, rubigo interficit, sic hoīes exercēdo, honeste cōteruntur. si nō exercētur, inertia, atque torpedo plus detrimēti affert quam industria. Pulchre admodū idē Cato in oratione quam Numātiæ apud equites habuit. Cogitate animis vestris milites (ait) si quidē per laborem recte facitis, labor cito recedit, benefactū remanet. Si quid autē per voluptatē nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter autē factū ppetuo manebit. Quęquidē sententiæ declarāt nihil deterius esse ocio, nihilque laudabilius industria. Fouēdi igitur erūt mercatores, & opifices oēs, qui labore et industria victū quæritant, & ciuitates lōge magis abundātes reddūt his rebus quę vsui esse possunt. Sed quoniā facto vtile est vrbē cōdere in huiusmodi solo in quo omnia suppetant, quæ ad ciuilē vsum necessaria sunt. Et alia ex parte singulæ quæque regiones quasi peculiari quodam fructu abundant. necessarios mercatores esse opinor, qui quę nobis superfūt deuehāt, & pmutādo, ac vēdēdo ea aduehāt quę necessaria sūt. Cōsuetudo tamē Gallorū (qui Belgę appellāt) in hoc mihi pbāda esse videtur, quod minime ad se mercatores venire patiāt qui ea importēt, quę ad effoeminādos aīos ptinēt. Fit enim tēporibus nostris, vt irritamenta veneris, & libidinū illecebrę ab extremis vsque oceani partibus vndique apportētur. eiusmodi nauigationē neutiquā necessariā, minus laudandā esse censeo. Sed eā dūtaxat, quę superflua cū his cōmutat, quę nobis vsui esse possūt. Hoc mercaturæ genus Cicero vituperandum esse nō existimat, si copiose agatur. Multis etiam si sine vanitate impertierit, dummodo fidem aliquando quæstui componat,

Formicarum exēplo & apū se exerceant homines

Aegyptij sua noīa apud pśidem profitebantur.

Iuuenes expulsi parentū delicijs sæpe plus pficiūt.

Vita hūana ferro cōparatur.

Aurea catōis sententia.

Vrbe scōdere coegit vtilitas.

Gallorū mos laudabilis.

ftui componat,& ex alto in portum, Ex ipso autem portu in agros & possessiones se conferat,& sapienter quidem. Fortuna enim illa semper apta studẽtibus,nimis optanda est,vt glorianti mercatori, quod in omnes oras maritimas nauigia dimisisset,dixisse fertur Lacon. Finis pscribendus est lucro, propter varios fortunæ casus. Ne paruo temporis momento id mercator amittat,quod in omni vita sua perlucratus est,cogaturque decoquere. Quodquidẽ sine ignominia,ac probro nequaquam accidere potest, etiã si id sine culpa aliqua fieret. Hoc Cicero in secunda philippica Anthonio obijcit his verbis. Tenes ne memoria prætextatum te decoxisse,patris(inquies) ista culpa est, etenim est pietatis plena defesio. Illud tamen audaciæ tuę quod sedisti in quatuordecim ordinibus. Cum esset lege roscia decoctoribus certus locus constitutus.quãuis qui fortunę vicio non suo decoxissent. Eiusmodi ignominia, vt careant mercatores,auiditati finem imponãt. Ne pauperiem in senectute cũ irrisione etiam pati cogantur. Ab his magnis mercatoribus ementes vt rursus alijs vendant vituperandos censet Socrates, Nisi adeo imbecilles, & inualidi sint, vt aliud viuendi genus minime exercere possint. Opifices autem necessarios esse in omni ciuitate quis ignorat? quãuis nihil ingenuum habere posse officinam,Cicero refert. Sed qui parant ea quæ vsui nobis sunt, & sine quibus minus commode viuitur,non modo tolerãdi sunt, sed inter honestos ciues cẽsendi. Flatores,fusores,statuarij,celatores, excussores, figuli, vitrarij, sutores,lanarij,vestiarij,coriarij,textores, fabri tignarij,lapidarij,sementarij, ferrarijque,& alij complures id genus partim admittẽdi sunt, quod quæ vtilia sunt parent,partim quod vrbem diuersis ornamentis illustriorem reddãt. Vellere suo Seres laudantur. Tyros,& Memphis tenuitate telarum. Quocirca non cõtemnendos opifices esse ducimus qui opere, & artificio alijs præstãt,eos nãque vtiles admodũ fuisse ciuib⁹ suis aliquãdo legimus. Demetrius cui ob crebras victorias expugnatori cognomentum fuit, Rhodum accedebat ab ea parte muri in qua notissima illa Prothogenis caunij tabula collocata erat. Et cũ iam incẽdiũ vrbi pararetur,certior ab oppidanis factus eius rei,ne preclari artificis incẽdio monumenta deleret,vrbi,& ciuibus pepercit. Olympij Iouis statua diutius Phidię nomen seruauit,Capitolini autẽ Metoris. Tales opifices ciuitates illæ quę protulerunt,inter suas laudes recte cõnumerare possunt. Solonis lex precipue laudatur,qua quidem sanciuit filiũ nequaquam parẽti necessaria vitę subsidia debere,a quo nullã artẽ accepisset. Et sic oẽs fere ciues hac sanctione ad ministeria adeo pellexit,vt vrbem omnibus artificijs abũdantissimã paruo tẽpore effecerit. Vtilitas homines coegit,vt in superioribus diximus,vrbes cõdere,& ciuitates cõstituere,quo tuti⁹ beatiusque degerent. Vtrũque enim facilius cõsequẽtur,si opificũ solertia aduenticijs institoribus minus egebũt,& sibijpsis oĩa suppeditabũt,quę in pace, ac bello vsui esse poterũt. Plerisque visum est,& doctissimis quidẽ viris,mercatores,& opifices ad Rẽp. munera non esse admittẽdos. Cicero opifices oẽs in sordido questu versari arbitratur, nõ solũ illos qui illiberali mercede victum quæritant,vt sunt mercenarij,quorum opera,nõ quorũ industria emitur, verum reliquos oẽs. Nihilque ingenui officinam habere asserit, & sordidos etiam mercatores putat,qui emũt a victoribus quod statim minutatim(vt aiũt)vẽdant. Quietiã magnã mercaturã quę multis etiã sine vanitate ĩptiat,nõ laudat,sed

Lucro finis p scribendus.

Decoctores

Mercatura tenuis sordida putanda est.

Seres.
Tyros.
Memphis
Demetri⁹ expugnator.
Prothagonis tabula.
Iupiter capitolinus meto ris statuarij nomẽ diu seruauit.
Lex solonis.
Vrbes condere coegit vtilitas.

Opifices munera publica ne subeant.

asserit eam non admodũ esse vituperandã. Titus Liuius in primo punico bello refert, Qu. Claudium tribunũ plæbis aduersus senatum vno patrum adiuuãte Caio Flaminio legẽ tulisse, ne quis senator, qui ve senatoris pater fuisset maritimam nauẽ, quæ plusquam trecẽtarum amphorarum esset, haberet. Addiditque preterea Liuius id satis habitũ esse ad fructus ex agris vectãdos quãdo quæstus omnis patribus indecorus visus fuerit.

Quest⁹ ois indecorus.

Quibus ex verbis assequimur veteribus Romanis nõ placuisse, vt qui Reip. præessent mercaturæ etiã indulgerẽt. Socrates autẽ mercatores, & opifices publicis oneribus ne honestandos quidẽ esse satis manifeste ostendit. Et Aristoteles mercatorum, opificum que vitam ignauam, virtutique aduersam putat. Et proinde eiusmodi viros ad magistratus non esse admittendos. Horũ authoritates tantifaciendas censeo, vt durum admodum mihi esse videatur, contra eorũ precepta aliqua ex parte conari. Et nonnullas etiam ciuitates video eiusmodi quæstuarios exegisse.

Lacedæmoniorum mos.

Lacedæmonij, vt ciues suos ab omni questu adducerent, & ad agriculturam, venationẽ, remque militarem impellerent, aurum, & argentum tãquam pestem ciuium ex eorũ ciuitate eiecerunt. Et ferream quandam pecuniam grauioris ponderis instituerunt, vt ab omni commercio vicinorum extruderentur, & aduentibus omnibus carerent.

Thebanorũ lex.

Thebani quoque legem sanciuerunt, nemini licere ad honores reip. admitti, nisi prius annos decem ab omni quæstu, & mercatura abfuisset. Et pro comperto arbitrari possumus, si de optima Rep. consideramus, de ea quę ad fœlicitatem omni ex parte ducat, lucro in tantos homines non admittendos esse. Male enim de virtutibus merẽtur qui pecuniæ intenti, lucelli potiusquam honestatis rationem habere volunt.

Aurũ qui abiecerũt vt liberi⁹ philosopharentur.
Crates Thebanus.
Aristippus Cirenaicus
Nommius
zeno.

Aurum Crates Thebanus Philosophus cum abijceret, interroganti respondisse fertur, neminem posse etiam opibus, & virtuti simul indulgere. Et aurum adeo contempsit Aristippus Cirenaicus vt cum pecunia onustum seruum tardius incedentem, itineris comitem haberet. Effunde (inquit) pecuniã puer, quo celerius ambules. Mommius autem Syracusanus cũ mẽsarius esset insaniã simulauit pecuniã abijciens, quoad a domino respiceretur, dimittereturque a mensa, a qua quidem fugiẽs cõfestim se ad Diogenẽ cõtulit. Maluitque lucro, quam sapiẽtia carere. Gratias fortunæ peringentes egit zeno. cum ex phœnice mercatus purpurã ad Pyręũ naufragiũ fecisset, & ad Cratẽ Philosophũ se cõtulit, apud quã annos viginti in disciplina desedit, cũ annos ante triginta natus esset. At cũ se cerneret ex mercatore philosophũ preclarum euasisse, Tunc secundis vẽtis nauigaui (inquit) quãdo naufragiũ feci. At qui verũ esse illud opinor, quod a plærisque, Philosophorũ dicitur. Tãtũ cuique fœlicitatis esse, quãtũ virtutis, & sapiẽtię. Et vtinã tales oẽs essemus, qui stoicorũ sentẽtiã facile nobis persuadere possemus, Solã virtutẽ satis esse ad bene, beateque viuẽdũ, pauculis quidẽ preceptis opus esset si id nobis vere esset ꝑsuasum. Sed quãdo optima vitę precepta partim vtilitas, partim voluptas, ꝑtim mala cõsuetudo nobis eripit mitius agẽdũ esse cẽseo, & pleraque tolerãda quę nõnũquã minus digna esse vidẽtur. Proinde modeste mercaturã agentes, & qui non fœnus faciant, quod proximũ homicidio, M. Cato esse declarauit, cum interrogãti, quid fœnerari sibi videretur esse, quid hominem (inquit) occidere? Quique nõ mẽtiãtur, nec de iurio, mẽdacioque alios decipiãt reip. munerib⁹ honestãdos cẽseo, Opifices aũt honestioris quest⁹ nõ opa

rios

ſios,ac baiulos,voluptatum aut libidinum miniſtros,ſed alios qui ciuitatem rebus neceſſarijs augerent,vel ſpeciem Vrbis decorant neutiquam excludendos iudico.Sed taliter cum his agendum, vt cognoſcant induſtriam ſuam nõ eſſe poenitendam. Et ſi illis locus inter primarios non ſit ,inter reliquos honeſte eſſe poſſint.Iuſtũ nanque eſſe videtur,& ad cõcordiã inter ciues ſeruandam maxime accommodatum, ſi hi ſine quibus ciuitas vix eſſe poteſt, quique participes onerũ ſint honorum etiam participes aliqua ex parte reddantur.Sordidi vero quæſtus opifices,& voluptatum miniſtri,quique gulæ ac veneris irritamenta parent,non modo non admittendi in Remp.ſunt, ſed ciuitate extrudendi.Suis nanque ganeis,ac popinis,plurimis obſunt, proſunt autem nemini.Marcus Varro in libris quos de rebus humanis ſcripſit, cum cupedinarios,& macellarios odio a maioribus eſſe habitos oſtenderet (inquit). Numerius Cupes eques Romanus,& Macellus ciuis itidem Romanus ſingulari latrocinio multa loca habuerunt infeſta,his in exilium actis, bona publicata ſunt. Aedes vero vbi habitabant dirutæ,& ab altero macellum,ab altero vero forum Cupedinis appellatum eſt. Quæquidem nomina a latronibus locis indicta declarant quantifecerint, quantoque odio maiores noſtri, eiuſmodi artifices proſecuti ſint. Leues etiam artes qui exercent,& ex quibus nihil conſequi poſſunt,neglectui,cõtẽptuique habendi ſunt,quodquidem vel vno exemplo Alexander macedo declarauit. Nam cum a quibuſdam admirantibus adduceretur, vt quendam conſpiceret, qui ciceris grana ex longo ſpacio in acum perforatam ſine fruſtratione ; curſim insereret hominem iuſſit, & eum ciceris modio donari iuſſit ; quoquidem pręmio induſtriæ leuitatem ſignificauit. Tales igitur homines ludibrio potius habendi ſunt,quam aliquo munere honeſtandi. Sed in ſuffragijs reddẽdis,honeſtatis,& virtutis, prima ratio eſt habenda. Secunda vero liberalium diſciplinarum,quæ fructum in ciuitate habent vberrimum. Tertia autem nobilitatis. Nam quorum maiores illuſtri aliqua gloria floruerunt, non ſunt filij,poſterique negligendi,niſi eorum ignauia maiorum ſuorum laudes obſcuriores reddant. Quarta deinde ſit ratio eorum qui mercatura,artificio,& induſtria ciuibus proſunt,& vrbem opulentiorem,nitidioremque reddunt.

Foenerari eſt iterficere hominem.

Nemurius Cupes. Macellus.

Cupedinis forũ vnde dictum.

alexãder macedo.

In reddendis ſuffragijs quorum eſt habenda ratio.

DE AEDIFICANDI RATIONE, quam architecturam dicimus,& de eius inuẽtoribus

Titulus Nonus.

AEDIFICANDI RATIONEM Quã longe clarius architecturam appellamus, nõ modo in pace ad vrbium ornamentum,atque vtilitatem neceſſariã eſſe duco. verũ in bello ad repugnandũ oppugnãdumque. Quæquidem ſi vrbi ſtatuendę principio adhibetur,non ſpeciem longe pręſtantiorem efficiet, verum oportunam magis,aptamque reddet. Et ab hoſtiũ inſultu,oppugnationeque tutiorẽ. Sed quia architectus non modo manu, &

architectura reip,vtiliſſia.

e iiii experientia

experientia, verumetiam doctrina, & bonarum artium studijs indiget, non vtique exploratum est, ne inter opifices an magis inter disciplinarum professores censendus sit. M. tamen Vitruuius in libris suis excellētissimis, quos de Architectura ad Octauium Cęsarem scripsit, hanc doctrinā ex ratiocinatione solertię, ac rationi subijcit, quod pluribus disciplinis, varijsque eruditionibus indigeat, sine quibus, neque perfecta, neque absoluta esse potest. Fabricam autem esse vult meditationem quandam longo vsu cōtinuatam, atque tritam, quæ manibus perficiatur, & materia cuiusque generis opus sit ad formationis propositum. Quocirca Architectum sine literis omni authoritate carere asserit, tametsi exercitatione præstaret, si solum modo literis habūdaret, manu autem careret, verba non rem, eum assecutum putat. Quoquidem iudicio non iniuria inter opifices collocare eum poterim⁹, quamuis etiam inter reliquarum doctrinarum professores non immerito esse posset. Et præcipue si Platoni auscultare volumus, qui disciplinæ species tres adserit. Vnam quę in actione consistat, Alteram quæ ex operis effectu constet, Tertiā quæ speculationi studeat. Secunda illa Architecturam complectitur, quippe quæ opus suum quam primum consummatum ostendit. Huius artis siue disciplinæ inuentorem Aegyptij Vulcanum fuisse perhibent, qui Mercurij successor fuit in regno. Is Astronomię peritissimus fuit & astra ignea esse censuit, omnia ex igne creari, ædificia tamen eius arte constructa fuisse neutiquam legimus. Sed artificinas, aurifodinas, ferrariasque ab eo inuētas multi adserunt. Forsipem ex ære, & arma bellica, & agrestia ab eo pri⁹ inuēta Græci volūt. Dicuntque eum in re militari plurimum valuisse, & quod vulnus in pede acepisset claudus factus est. Alij Dędalum Architecturæ inuentorem faciūt, qui in Creta regnante Minoe Labyrinthum miro girorum ordine edificauit ad eius similitudinem, quā diu ante Miris, nonnullis Miro appellatus Aegyptiorū rex, ꝓ sepulchro sibi opulētissimo cōstruxit, quod etiā Labyrinthi noīe nūcupauit, cuiusquidē adit⁹ ingrediētib⁹ facilis erat, exit⁹ autē ꝑdifficilis, nisi bñficio ducis, itineris peritissimi. Plini⁹ in septīo libro naturalis histori Dędalū materię fabricę inuētorē fuisse refert, & in ea serram, asciā, ꝑpendiculum, terebrū, ac glutinum primum inuenisse testatur. Curabūt igitur qui Reipub. prĕsunt, ne desint architecti, sacra quidem vel publica ędificia, vbi male dimensionis errata ostendunt, argumento peregrinis esse possunt, principes reip. neque elegantes esse. priuatæ vero ędes male materiatę, maleve distinctę, & luminibus inepte illustratæ indecoræ sunt, & ad habitandum minus accom modatæ. Speciem idcirco vrbis, & ædium, domorumque vtilitatem respiciet Architectus in pace, & ocio. Belli vero tempore machinis, tormentis, lapidūque, balistis adeo vtilis erit, vt magno honore, publicisque functionibus adficiendus sit, vrbes nonnullas obsidione liberatas vnius Architecti solertia legimus, nonnullas autem diutius defensas. Scimus Syracusas opulentissimam Siciliæ vrbem ab exercitu Romanorum Marcello consule triēnio fuisse obsessam antequā expugnaretur, virtute, & solertia Archimedis huius artis peritissimi, qui diuersis machinis, tormentisque tandiu eam defendit, donec inopia rei frumentariæ, & famę deficiente populo, expugnata, euersaque extitit. Ipse autem architectus, cum vrbs diriperetur, iamque hostes inuasisset, mēsuris machinarū intētus, a milite quodā, cui superbū responsum reddidisset,

Tres discipli næ species.
architectu ręiuuentor quis fuerit.
Vulcanus.

Dędalus.
Labyrinthus
Miris.

Syracusas marcellus euertit.
archimedis solertia.

reddidisset, interemptus est. Cuius obitum Marcellus iniquo animo tulit. Funusque eius lachrimis, & exequiarum pompa, prosecutus est. Vtilitatem etiam non mediocrem Atheniẽsibus attulit Philo architectus, qui eis armentarium fecit, quem Cicero dicẽdi quoque peritissimum fuisse ait, nec patrono vlla in parte indiguisse, cum disertissime populo ratione operis sui reddidit. Philo.

Sic etiam Dinocrates Macedo perutilis fuit Alexandro regi, & patriæ suæ, in qua iuuenes plerosque erudiuit artisque suæ veluti diuturnum seminarium reliquit. Dinocrates Macedo.

Nec minus ciuibus suis profuit, minorẽve laudem meruit Ctesiphon Gnosius qui ædem ephesiæ dianæ mirabili artificio ædificauit. Ctesiphon Gnosius.

Nonne etiã summa laude adficiendi sunt Architecti, quorum opera vrbes illustrare videntur? Videmus namque singulas pene vrbes præclarum aliquod opus Architecturæ preferre, & inter laudes suas connumerare, nõ sine magna omniũ gentium admiratione. In omni terrarũ orbe septem spectacula quondam laudantur. Miracula orbis septem

¶ Quorũ primum in Aegypto habebatur, Thebæ vrbs magnitudine, mœnibus, ędificijsque admiratione dignissima, quippe quæ centũ haberet portas mirabili quodã artificio distinctas. Primum.

Muri deinde Babilonis, quos semiramis cocto latere, & bitumine condidit, ad mensuram in circuitu stadiorum trecẽtorum octoginta quinque, & altitudo inter turres cubitorum quinquagenum, latitudo vero pedum triginta erat. Semiramis muros babilonis condidit.

¶ Secundum spectaculum præbuerunt non modo propter amplitudinem ingentem, verum propter fabricę excellentiam, mensorumque præstantiam. Secundum.

¶ Tertium in charia habebatur sepulchrum maximum sculpturis, atque opere excellentissimũ, quod arthemisia Mausoli regis vxor viro suo, quem prẹter omnes humanos amores adamauit, constituit. Tertium Arthemisia Mausoli regis vxor.

Eius monumenti prestantiam egregijs voluminibus cõplexi sunt Satyrus, & Pythius veteres Architecti, nec immerito. Singulis namque eius frontibus singuli artifices certatim sculpserunt partes, quas miro artificio ornarunt, Leochades, Bryaxis, Scopas, & Praxiteles, quorumquidem artes, & ingenij magnitudo opus perpetuę famę commendarunt.

Pyramides in Aegypto turres adeo excelsæ, vt alto fastigio opera omnia manufacta excedãt, vmbrarumque mensuram egrediantur. ¶ Quartum inter res spectandas, & admiratione dignas locum tenuerunt, hæ tres erant numero, & a Memphi, vt Diodorus adserit, centum & viginti stadijs distabãt, quarum maxima quatuor fuit laterum, quorum quodque ab inferiore parte iugera septem cõplebat, altitudo vero sex iugera excedebat. Erat autem Pyramidum fabrica ex lapide durissimo, aduecto longo itinere ex Arabia, quodquidem opus ideo admirabilius fuit, quod in solo arenoso erectum sit, nullũque vestigium cesi lapidis agnoscatur. Quartum.

¶ Quintum vero spectaculum, fuit nobilissimus ille in Rhodo Iouis, vt Strabo Geographus ait, vt vero Gregorius Nazãzenus Appollinis, Colossus altitudinis septuaginta cubitorum, quem Chares Lydius Lysippi discipulus fecit, Capitolium Romæ cuius temporibus nostris vix fundamentorũ vestigia videntur. Quintum. Colossus

¶ Sextum orbis terrarum spectaculum habitum est, Fabrica, lapide, atque omni structa excellentissimum. Sextum.

¶ Septimũ in Cyzico Hadriani sepulchrũ habuit, cum Cyzicon antiquorum laudẽ cum propter delubrum Dyndimenę matris deum ab argonautis ædificatum, tum propter aliorum operum dignitatem, de qua Ouidius. Hinc propontiacis hærentem Cyzicon oris Cyzicon hemonię nobile gentis opus. Infinitũ esset reliqua nume- Septimum.

rare,quæ cum admiratione hominum,laudem Architecturæ in omnibus pe-ne vrbibus testantur. Et idcirco,vt diximus,accipiendi sunt in ciuitate. Et nõ modo non contemnendi, verum gratia,& honore adficiendi.

DE PICTVRA, SCVLPTVRA, & celatura,& de earum inuentoribus,& qui in illis profecerunt.

Titulus decimus.

pictura poesis tacens, poesis vero pictura loquens.

PICTVRA Eruditionem maximam præ se fert,& commertium cum poetica, & oratoribus habet. Sextus Empericus ex Simonidis poetæ sententia picturam di-xit esse tacentem poesim, poesim autem loquentem pi-cturam,& certe magni ingenij est,& diuinam prope co-gnitionem attingit varias animalium, rerumque species sic mente cõcipere,vt penicillo, & varijs coloribus adeo exprimantur,quasi nihil in illis præter spiritum desit. Et certe cum optimam picturam cernimus,id dicere possumus,quod Valerius martialis de catella pi-cta cecinit. Ipsam denique pone cum tabella,aut vtranque putabis esse verã, aut vtramque putabis esse pictam. Legimus bouem ad aspectum pictæ bouis

Picturę dotes

mugisse,& pictis vuis nonnullos fuisse deceptos,auesque ad pictam speciem sui generis excitatas. Pictura quoque non modo gratiam habet,& delectatio nem mirificam præbet, verum præteritarum rerum memoriam seruat,& hi-storiam rerum gestarum ante oculos nostros perpetuo præfert. Quinetiam le-gendo picturas,in quibus pręclara facinora exprimuntur,excitamur ad studiũ laudis,& ad magna negocia obeunda, veluti si alicuius historiæ monumenta voluerimus. Locum igitur habeant in Rep. pictores,& honestum quidem,vt studio glorię incendantur,& ad parem laudem adolescentulos inuitent. Non

Fabius patri-cius dictus pi-ctor.

puduit Fabium,patricium illum Romanum optimo genere oriundũ, qui ma-iorum suorum nobilitatem ab hercule vsque recēsebat, pictura exerceri,& ab ea cognomentum accipere. Nec diu post penituit Marcum Anthonium do-

M.anthonius

ctissimum,ac sanctissimum imperatorem operam picturæ dare sub Diogene

Plato picturę studiosissi-mus.

præceptore,quanquam illustrioribus disciplinis indulgebat, & magistris qui-busque eruditissimis vtebatur. Legimus etiam Platonem picturæ studiosissi-mum fuisse, & Cicero in ea oculos eruditos se habere asserit. Quocirca non e-rit verendum,ne manus adolescentulorum coloribus inquinentur,cum proxi-ma doctrinæ accedat pictura. Hinc fundamẽtum præbet ars illa σφραγιδος, quam Græci appellant,nos autem signandi nuncupare possumus, vnde & si-gna dicuntur,& per diminutionem sigilla. Hanc artẽ Aristoteles summope-re laudat,vultque vt pueri eam ediscant,quando alijs plærisque artibus neces-saria sit,non modo sculpturæ,& cęlaturę,quę sine ea nullo modo esse possunt, verum cõpluribus,& pręcipue Architecturę de qua superius diximus. Primi pictores quorũ opera apud veteres gratiam aliquam meruerunt, Polygnotus, & Aglaophõ fuerũt,qui simplici duntaxat colore vsi sunt,& sui studiosos cõ-plures habuerunt,propter simplicitatẽ illam,quę fundamenta artis sola imita-tione

tione naturæ fecit. Fuerant tamen alij ante eos. Et Canachus imprimis, cuius
signa rigidiora extitisse, quam vt imitarentur veritatē (Cicero ait.) Dura etiā
calamidis fuisse ait, Sed tamen moliora quam Canachi, Myronis propius ad
veritatē accedebant. In protogene actione, Nichomacho, & Apelle iam per=
fecta omnia videri idem ad stipulator est. Nihil enim simul, & inuentum, &
perfectum esse docet. At vero zeusis, & circa eius tempora Parrhasius, cuius
sermonem aliquando cum Socrate fuisse apud Xenophontem legimus, pluri
mum huic arti addiderunt. Nam zeusis luminum, vmbrarumque rationē in=
uenisse dicitur. Parrhasius autem lineas examinasse subtilius traditur, & geo=
metricam quādam rationem picturę addidisse. Suam quoque laudem meruit
Aristides Thebanus, cuius tabulam vnam talentis centū mercatus dicitur rex
Attalus. Cæsar quoque dictator eiusdem pictoris tabulas duas octoginta talen
tis emit. Philippus Macedo, & eius filius Alexander quandoquidem pictura
delectati sunt, artem hanc summopere extulerunt quorum temporibus præ=
cipue floruit, & diuersis virtutibus laudabatur. Nam appelles decorum
optime seruauit, & suę cuique personæ modum dedit, ne aut nimium offende
ret, aut purum defraudaret, qua in re alios quoque pictores peccare dicebat, qui
non sentirent, quid esset satis. Eius prudentia maxime apparuit, cum Antigo=
ni imaginem pinxit, quam latere tantum altero ostendit, vt amissi oculi defor
mitas lateret. Nec minor prudentia habenda fuit Timanthis Cychij in ea ta
bula, qua Coloten vicit. nam cum in immolanda Iphigenia tristem calchan=
ta fecisset, tristiorem vlissem, & mœstum admodum Menelaum conceptis
animo affectibus obuoluendum caput Agamenonis esse dixit, vt videntibus
cogitandum relinqueret summum illum luctum, quem penicillo non posset
imitari. Protogenem vero cura commendabat, ratio autem Pamphilum, sicut
facilitas Meluntium, Antiphilus per id ferme temporis cōcipiendis visioni=
bus laudem meruit, vt diligentia, & decore Polycletus, cui plærique palmam,
vnum tantum defuisse volunt, quod pondere quodam careret in pingēdis nu
minibus. Et vt humanæ formę aliquid supra veritatem adderet, ita aliquid de
authoritate deorum demeret, atqui laues duntaxat genus pingere nitebantur.
grauiorem autem ætatem consilio fingebat. Huic contrarius quamuis scul=
ptor fuit Phidias, nam longe melius deos quam homines expressit, is magnā
assecutus est gloriam ex Iouis olympij simulachro, quod ex ebore purissimo
fecit, quo confessione omnium, nihil in eo genere fortius inueniri potuit. Lisip
pus tamen, & Praxitelles eius artis artifices peregregij propius ad veritatem
accesserunt, quod præcipue ostendit Praxitelles in Choo veneris imagine, cu
ius pulchritudinem nullus artifex imitari vnquam potuit, nec Callicles etiā
in hac arte paruam laudem meruit, adiutus non modo disciplina, sed acri ocu
lorum acie. Sculpsit nanque ex ebore tam parui corporis formicas, vt earum
artus, vix inueniri potuerunt, qui distincte cernerent, scribit Laertius Dioge=
nes Socratem Philosophum hac arte delectatum lapides sculpsisse, opusque
eius gratias, quæ Athenis in arce erant. Hæc sculpturæ ars quæ a pictura de=
scendit, ab eius commercio nusquam segregatur, magnam laudem meruit, &
quasi præmium attulit viris optime de REPVB. meritis, & alijs qui in
studijs literarum præcellentes extiterunt. nam apud Athenienses Harmo=
dius, & Aristogiton, quod Tyrannum interemerunt, primi omnium statuam
meruerunt,

zeusis.

Pictorum in=
uenta.

Aristides the=
banus.

Antigonus
altero oculo
captus.

Timāthis so
lertia in pin=
gēda iphige=
niæ tabulā.

Polycletus.

Phidias scul=
ptor.

Spurius cassius a patre suo occisus.

meruerunt, eodem anno quo Brutus Romanos reges exegit, Spurium Cassiũ regnum affectantem eius pater interemit, cui a populo Romano primum aerea statua decreta fuit. Gorgias quoque Leontinus orator insignis Aureã statuam, quam ex doctrinę suę mercede lucratus fuerat, sibi erigi voluit. Et Accius poeta in camoenarum ęde, maxima forma statuam sibi poni voluit, cum ipse esset pusillus. Quinetiam fortibus viris id laudis fuit, praemium equestri, vel pedestri imagine ab imperatoribus, vel populo, donari, vbi quippiam praeclarum egissent. Quae clarissimorum virorum statuae, iuuenum animos erigũt, & ad parem laudem consequendam excitãt, vt de Iulio Caesare legimus, qui quaestor in hispaniam missus, cum gades venisset, animaduersa in herculis tẽplo magni Alexandri imagine, ingemuit, vt quasi pertesus ignauiam suam, quod nihil adhuc memoria dignũ egisset in ea ętate, qua ille magnã orbis terrarum partem subegisset, missionem a senatu postulauit, & eiusmodi memoriae gloria excitatus, paruo tempore, gesta, ac laudem Alexandri Macedonis superauit. Et Cato Censorius vix aequo animo statua caruisse videtur, cum interroganti cur inter multos imaginem non haberet? Respondit, malo equidem bonos viros ambigere, quare id non meruerim, quã quod grauius est, mussitare cur impetrauerim. Quocirca etiam huiusmodi artifices chari admodum habendi sunt ab ijs qui Reip. praesunt, atqui eorum opera vrbes adeo ornãt, vt nonnunquam victis vrbibus victoribus ad memoriae laudem transferantur. Lucullus ex Apollonia ponti vrbe Apollinis Colossum triginta cubitorum altitudinis Romam deuexit, & in capitolio, magno totius populi plausu erigi iussit. Gratum etiam populo Romano extitit quod Claudius Caesar Iouis statuã in campo Martio dicauit, & tarentini Iouis statuam cubitorum quadraginta a Lysippo factam, inter ornamenta vrbis suę primaria connumerarunt, & summopere admirati sunt, quod tali libramento facta esset, vt manum mobilem haberet, quę tamen nulla procellarum vi auelleretur. Horum artificia quo magis laudantur, eo magis adolescẽtes ad sua studia incitant. Sed ignauia tẽporum, & diuitiarum admiratio eiusmodi artes minores efficit, quas aliquando principum studia erigere poterunt, & praecipue cum pace, & officio fruentur. Cicero scribit primis illis temporibus Romanos picturis minus fuisse delectatos, & idcirco paucos habuisse pictores, ac sculptores. Sed crescente imperio, post orientales, & post expugnationes Graecarum vrbium, inter triumphales pompas, statuas, & omnium generum signa, ac picturas victores Romani aduexerunt & prouinciarum praesides, alijque qui cum imperio erant, cum liberiores ad rapinam per superbiam, ambitionem, & auaritiã facti essent, eiusmodi preclara opera rapere non dubitarunt, quod & in verrem Cicero ipse testari videtur, & satyrorum excellentissimus non sine dolore, & stomacho refert his versibus.

Accius.

Corda iuuenũ stimulant clarorũ virorum statuae.

Cato cẽsorius

Colossus apollinis triginta cubitorũ.

Iouis statua cubitorũ quadraginta.

Quę pingẽdi sculpendi ve artes minuũt

Non ijdem gemitus olim, nec vulnus erat par
Damnorum socijs florentibus, & modo victis,
Plena domus tunc omnis, & ingens stabat aceruus
Numerorum, spartana chlamys Conchylia Coa
Et cum Pharrhasij tabulis, signisque Myronis
Phidiacum viuebat ebur, necnon Polycleti
Multus vbique labor, rarę sine Mentore mensę

Inde

Inde dolobella est, atque hinc Anthonius, inde
Sacrilegus verres referebant nauibus altis
Occulta spolia, & plures de pace triumphos.

¶Quocirca ex omnibus pene vrbibus quicquid praeclarum ex eiusmodi arti bus inuentum est Romã pertulerunt. Multa signa ex Aegypto deuecta sunt & praecipue ex praeclara Thebarum vrbe, quae priscis saeculis condita, Ambitiosum nomen habuit, a magno portarum numero, quae tantae praestantię extitit, vt prouincia Thebarum nomine nuncupata fuit, ea quidem ante imperium Romanum direpta fuit. Nam principio imperij Carthaginensium, improuiso pęnorũ exercitu oppressa extitit. Et deinde cum magna ex parte restaurata esset rex Persarum Cambises eam inuasit, opesque inuadendas diripuit, nec simulachris, ac templis deorum pepercit. Longe vero post Romanorum prouincia extitit, cui primus omnium post mortem Cleopatrae, & Anthonij praefuit Cornelius gallus, Caesare octauio res Romanas tenente, poeta ille peregregius, cuius non sine obscuriore quodam fletu meminit Vergilius in extrema Buccolicorum parte. Is in ea prouincia optime se gessit, vt strabo refert, nam & Heroum vrbem, quae defecerat in potestatem Cęsaris, redegit. Et ortam in thebaide seditionẽ propter imperata tributa optime composuit. Inuidiam tamen superare nequiuit, cum nanque nonnulli nobiliores qui poetae foroiuliensi vix dum ciuitate donato prouinciam creditam iniquo animo ferebant, Octauio insimularunt, quod Thebas exhausisset, interceptis signis, ac statuis compluribus. Proinde imperatoris iussu populatae prouinciae accersitus est, vt factorum rationes redderet, inuidiam tamen nobiliorum timuit, & praecipue cum accepisset eiusmodi curam ab Octauio emulis illis suis traditã esse, ideo in desperationem versus cum eiusmodi indignitatem minus ferre posset stricto ensi incubuit, & hunc galli finem fuisse Amianus marcellinus refert vbi de gestis Iuliani Caesaris scribit, & Eusebius eius mortis memoriã facit, qua tamen vi occiderit tacet. Grãmatici qui in Vergilium scribunt, sine cõsilio, sine alia ducti authoritate, vel quo Vergilij taciturnitatẽ in his quę cõtra Octauium dici possent sequi velint, dicunt gallum amicum primo Octauij fuisse, postea vero cum venisset in suspicionem quod contra eum coniuraret interemptum. Suetonius vero trãquillus Octauium dicit Gallo (quem ad Aegypti praefecturam prouexerat) domo, prouincijsque suis interdixisse, ob eius ingratum, ac maliuolum animum. Sed cum accepisset deinde eum accusatorum damnationibus, & senatusconsultis ad necem compulsum, pietatem pro se tantopere indignantium laudauit, obitum vero poetae illachrymauit, vicemque suam conquestus est, quod sibi soli non liceret amicis quatenus vellet irasci, huius praeclari poetae memoria me ab instituto distraxit, fecitque longiorem, sed ad propositum redeo. Pictura, Sculptura, ac Cęlatura, artes sunt peregregiae, & ad disciplinam literarum proxime accedunt, adeo vt nulla ex parte ciuili viro perutendae esse videantur.

Thebę.

Cornelius gallus poeta foroiuliensis.

¶FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONtificis Caietani, libri primi de institutione Reipublicae. Finis.

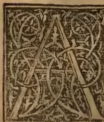
¶Tituli libri secundi.

Procemium

¶AD SIXTVM QVARTVM PONtificem Maximum. Procemium.

Bonarũ artiũ honos rei militaris gloriæ præstat.

Ptolemæi bibliotheca.

EGYPTII REGES LONGE MAiorem gloriam disciplinarum bonarum artiũ esse dixerunt,quam rei bellicę.Proinde omnes studijs sapiẽtiæ mira quadam diligentia incumbebant, nec quispiam se satis digne imperare arbitrabatur,qui non præter cæteros in aliqua doctrina excelleret. Et operam suam alijs compluribus nauaret. Hoc studio incitatus Ptolemæus illustrem illam bibliothecam Alexandriæ comparauit, vt sapientię seminarium in posteris propagaret, & ciuibus, ac peregrinis prodesset. Musis præterea, & Apollini ludos

ludos dicauit, & poetis, & oratoribus in certaminibus veluti athletis, magna præmia, summosque honores cõstituit, vt diligentius literis insudarent. Fuit sane apud Aegyptios antiqua valde eruditio. eorum nanque sacerdotes, qui cum regibus versabantur, primi mortalium in Mathematicis clarissimi habiti sunt, ad eos quoque ex omni terrarum orbe discipuli confluerent, vt doctiores euaderent, nec quispiam satis eruditus videbatur, qui ægyptiacę disciplinæ expers esset, ad quam perdiscendam, vt Diodorus Siculus refert, Orphæus, Musęus, Melāpos, Dedalus, Homerus, Lycurgus, Solon, Pythagoras, Plato, Eudoxus, Democritus, Euripides, & complures alij accesserunt, qui disciplinas omnes omnium gentium illustrarunt. Gratiæ igitur peringentes habendæ sunt deo optimo maximo Sixte pontifex Maxime, qui ter vires suas nostro tempore inter mortales permisit, imperiumque religionis christianæ credidit, nunc plane cernimus Platonicā illam fœlicitatem, qui ait tunc beatas fore Respub. cum a sapientibus, & doctissimis viris regerentur, nunc omnis qui in studijs bonarum artium ocium contriuerunt sperare possunt sese laborum suorum quamprimum pręmia habituros, docti enim doctos amabunt, si erunt docti, vt est in Græco prouerbio. Ego hos libros meos ante pontificatum tuum ad vmbiculum vsque deductos plane destitueram, vt qui nequaquam me facturum operæpretium dignoscerem, propter temporum infœlicitatem, nunc autem spe tui numinis erectus affectos e vestigio cõfeci, & tuo nomini dedicaui. Atqui si eos probaueris, omnino decreui quicquid ætatis mihi superest id esse in rebus perquam gratissimis tibi scribendis cõsumere. Sin secus egeris, perpetuum silentium mihi indicere destinaui, vt ingenium meū vna cū corpore senescat, & obscura obliuione occidat. Sed ad institutū nostrum redeamus, & de liberalibus disciplinis suo ordine differamus.

Docti doctos amant.

Senescentis corporis animus gloria iuuenescit.

¶Finis Procemij Secundi Libri.

¶FRANCISCI PATRICII SENENsis Pontificis Caietani, Liber Secundus, De institutione Reipub. incipit.

¶DE LITERARVM VTILITATE, ET earum inuentoribus, & seorsum de grammaticę, ¶Titulus Primus.

ITERAS Imprimis ab omnibus si fieri potest ediscendas esse censeo, nec illis assentior qui eas ingenij, memoriæque pestem esse affirmāt, quamuis adstipulatorem habeant Platonem, qui Literarum vsum memoriæ obesse asserit, quando illa quæ scriptis reposuimus veluti custodire desinimus. Sicut illa quæ in scrinijs optimis etiam clauibus asseruantur neglectui nobis sunt.

Literarū vsū memorię obesse scribit plato.

Atqui inter hominum inuenta haud scio, an aliud præclarius dici, aut excogitari possit, quare admirationis videtur esse, pauculis

Literarum fructus.

admodum notis, infinitas hominum voces, innumerabilia verba, innumerabi
lesque sententias complecti. Mortales omnes doctrinę essent, mortalia ho
minum gesta, nisi literarum monumentis seruarentur, quæ tanti extite=
runt, vt earum inuentum plærique, & populi, & excellentissimi viri sibi ven
dicent. Neque enim Plynio viro doctissimo assentiri possum, qui eas æter=
nas arbitratur, sed preclarissimi alicuius ingenij inuētum fuisse opinor, quod
diuersis deinde notis ab alijs, atque alijs gentibus vsurpatum sit, earum pri=
mi inuentores, vt Platoni, & ex nostris Cornelio Tacito, nonnullisque alijs

Aegyptij a= nimalium figuris litera rum loco vte bantur.

placet Aegyptij fuisse perhibentur, qui animalium figuris literarum loco v=
tebantur, veluti cum tempus scripturi essent serpentem in circulum reuo=
lutum caudam sibi deuorantem pingebant. Et lubricam anguillam, vbi in=
uidiam significare vellent, vbi vero naturæ vocabulum vulturem pinge=
bant, quia mares nullos inter illas alites inueniri naturali ratione ostendunt.

Hierogly= phi cęnotę.

Cum autem regem scribere vellent, Apum mella conficientem pingebant,
ostendentes moderatori, ac regi cum tranquilitate, ac iucunditate aculeos na=

Mercurius.

sci debere. Harum literarum authorem Mercurium Nili filium præferunt.

Cadmus Literarum in uentores.

Archades tamen, & omnes fere Greci Cadmum Agenoris filium litera=
rum inuentorem fuisse aiunt qui ex Phoenicibus in Boetiam delatus, Gre=
cos quosdam docuit, qua ex re Phoenices literas dictas esse credunt, quamuis

Linus chalci= dēsis herculē literas docuit

Lidi ductum id nomē arbitrantur a Phoenice eiusdem Agenoris filio, a quo
eas primum repertas asserunt. Alij tamen linum Chalcidensem ex Phoeni=
ce literas ad Grecos tulisse volunt, & eum Herculem docuisse quidam Ce=

Cecrops

Palamedes

cropem Atheniensium regem, alij Palamedem Argiuum tempore Troia=

Simonides.

ni belli sexdecim literarum formas. Mox Simonidem ceteras reperisse aiūt.
Phoenices a Iudeis primo literas accepisse plurimi affirmant.

Moses

Nicostrata di cta carmētis.

¶ Quarum apud Iudęos author fuit moses, qui Chaldęos, ac Syrios secutus
est, qui earum omnem originem in Abraam referunt, Nicostratam cogno=
mento Carmentem Latini literarum authorem habent, quę cum Euandro
filio ex Archadia in Italiam nauigauit, & cum vaticinandi perita esset, re=
sponsa petentibus carminibus dabat, & futuros canebat euentus, quam qui=
dem vsum literarum a Græcis mutuata latinis tradidit, quas Euander fili=
us primus didicit, & complures Italos docuit. Quocirca Tacitus Cornelius,
& alij nonnulli Euandrum Latinarum literarum inuentorem esse dicunt.

Pelasgi.

Demaratus tarquinij pri= sci pater.

Sunt etiam qui dicant Pelasgos (quę regio Boeotia quondam vocabatur) pri=
mos omnium in latium literas intulisse, Aethruscis aūt primus dedit Dema
ratus Corythius Tarquinij prisci pater. Quorsum hęc tam longa literarum ab
incunabulis, vt dicitur cōmemoratio, vt intelligamus eas tanti fuisse apud prę=
claras quasque nationes, vt earum inuentores diuinis poene honoribus hone=
stati fuerint. Eas igitur nō modo ediscendas esse censeo, sed vix arbitrari pos=
sum in libera ciuitate quenquam sine literis ingenui ciuis nomen mereri. qui
enim sine literis, non solum liberales disciplinas, sed minimas quasque artes e=
discere aut tueri possumus? Nec mercatura ipsa, aut agricultura, sine eis satis
tuta esset. Hę nanque memoriam rerum conseruant, posteritatem instituūt,
preterita futuris connectunt, & ratiocinationem totius vitę nostrę perpetuo

Literarū fru= ct' vberrim'

agūt. Idcirco optimum quidē factu, eis pueros imbuere, priusquā alijs literis
incūbant, si eos viros aliquando euadere volumus, aut in ciuiū numero cēseri.

Erit igitur

Erit igitur officium optimi cuiusque patrisfamilias, summa diligētia curare vt filios saltem his primis literis eruditos habeat. Prouerbium namque Græcum est hominem sine literis similem esse infructuosæ arbori. Dimittat deinde eos ad quascūque artes videbuntur aptiores. Longe facilius, longeque cōmodius eas exercebunt. Sed postquam a nobis ventum est, vt de primis (vt aiunt) elementis sermonem fecerimus, non erit alienum de singulis bonarum artium studijs differere. Nam si de optima REPVB. scribere volumus, partium nostrarum etiam erit, dicere quibus disciplinis erudiri volumus ciuē nostrum quem partem ciuitatis nostrę facimus. Curabunt, qui REIPVB. præsunt, & publica quidem mercedæ, vt singulæ quæque doctrinæ optimos præceptores habeant qui publice instituant. Nō enim priuati omnes possunt victum filij suppetere, & mercedē pręceptoribus pēsitare. Aegregij sint grāmaticæ professores, & non modo literis, sed moribus probatissimi. periculosum nanque est (vt in prouerbio dicitur) Ouem lupo cōmittere, & eum quem præceptorem pueris adhibueris corruptorem experiri, vicia siquidem, quibus ea ætate pueri inquinantur, perpetuo remanent, vel cum magna difficultate tolluntur. Tradidit Diogenes Babilonius Leonidem Alexandri Macedonis præceptorem, eum vicijs quibusdam imbuisse, quæ maximū etiam regem ab illa puerili institutione prosecuta sunt, eorum sermo purus, ac nitidus sit, & ab omni barbarię alienus, iacit enim grammaticæ fundamenta omnium disciplinarum. Proinde videndum est, vt solida sit, si alias artes ediscere volueris, quandoquidem inconcinriæ, & rudes admodum reliquæ doctrinæ videntur, quæ infantes sunt, & barbaro eloquio hęrentes. Grāmaticem ROMANI tanti fecerunt, vt in triuijs eam ex senatuconsulto publica mercedę doceri edixerint, quocirca triuialis scientia diutius nuncupata est. Hanc artem primo inuentam esse a Memphite Aegypti oppido, cum Osiris rex imperium teneret, multi sunt authores. Sed deinde a Græcis adeo exculta, vt ad summum vsque peruenerint, a quibusquidam Latini nostri haustām grauiorem, nitidiorēque reddiderūt, & relictis quibusdam quasi superuacaneis rebus, quod satis est nobis tradidere.

Patrisfamilias officium in erudiendis liberis.

Præceptores optimi literarū in ciuitate esse debent.

Leonides alexādri pędagogus.

Grāmaticæ oīm disciplīrū fundamentum.

Grāmatica triuialis scientia.

¶MATHEMATICEN CIVILI VIRO necessariam esse, & seorsum de Arithmetica, Geometria, Musica, & Astronomia, & de earum inuentoribus.

¶Titulus secundus.

YTHAGORAS ITALICAE PHIlosophiæ princeps, quem Plato pene in omnibus imitatur, a quo etiam disciplinam Reipubli. Crotoniatę didicerunt, Ciuili viro quadripertiam Mathematices scientiā necessariā esse putat. Frustraque opinatur quēquā philosophari, qui eam nō modo primoribus labris / vt dicitur / attigerit, verū oīno exhauserit. Censet eīm sapientiam earū rerum esse, quæ sunt, quęque substantiam immutabilem habēt, veram, rectamque cognitionem, esse aūt ea solum

Mathematica ciuili viro necessaria.

putat, quæ cum immutabilis ſubſtãtiæ eſſent, neque intentione creſcerent, neque detractione minuerentur, neue accidentibus vllis variarentur. Sed propria vi, propriaque natura ſemper niterentur, veluti ſunt qualitates, quantitates, formę, magnitudines, paruitates, æqualitates, habitudines, actus, diſpoſitiones, cæteraque eiuſmodi, quæ corpori coaugmentantur. Intelligibilia namque omnia eſſe dicimus, videri aũt corporea talia per ſeſe ſpectacula ſemper eodẽ modo inueniuntur. Iuncta vero corpori variantur, quippe quæ omnia ſuapte natura incorporea ſunt, vigentque immutabilis ſubſtantię ratione, ſed corporis contagione mutantur.

Eſſentia duplex.

Eſſentia omnis bifariam diuiditur, vna ſiquidẽ continuata eſt, quæ magnitudo dicitur, vt arbor, lapis, & reliqua huiuſmodi corpora, quæ nullis diſtributa finibus, ſuis partibus continuantur. Altera autem diſcreta a ſe, & partibus circumſcripta, ſed in vnum quaſi redacta conciliũ, cui multitudini nomen eſt, vt plębs, populus, conſio, aceruus, & alia eius generis, quæ partes proprijs extremitatibus terminantur, finibuſque inuicem diſcernũtur.

Quantitas diſcreta multitudo.

Quantitas cõtinua magnitudo.

Hęc contrariã pene inter ſe habent proprietatem, nam multitudo a finita, & ea quidẽ minima quantitate, vt pote ab vnitate, quæ minima eſt, initium ſumens nullum incrementi finem nanciſcitur, creſcit enim per numeros in infinitum. Magnitudo vero finitam ſuæ menſurę recipiens quantitatẽ, infinitum decrementum accipere poteſt, ſecundę ſiquidem magnitudinis nullus inuenitur terminus, rurſus multitudo ipſa, aut per ſe eſt, vt duo, tria, quatuor, & denique numerus omnis, qui per ſeſe exiſtens nullo indiget, aut ad aliud quippiã refertur, vt duplum, triplum, dimidium, ſeſquitertium, quę quia ad aliud referuntur, per ſe eſſe non poſſunt.

Magnitudo bipartita.

Horum alterum Arithmeticę, alterum Muſicę ſpeculatur. Sed magnitudo quoque bipertito intelligitur, altera nanque motu omni per ſe caret, vt terra, huius ſcientia Geometriam profitetur. Altera vero nunquam conquieſcit, mobilique ratione vertitur, vt Sphęra mundi, orbeſque cęleſtes, qui rata ſemper, & infinita celeritate rotantur, huius quidẽ notitia Aſtronomia eſt.

Aſtronomia

Arithmetica & geometria iuuenibus ediſcendæ.

Neceſſaria igitur erit ciuili viro, quem ſapientem eſſe volumus, huius quadripertitę ſcientię cognitio. Arithmeticen, & geometriã teneris ętatibus ediſcendam M. Fabius Quintilianus aſſerit; earum nanque cognitio animum agitat, ingenium acuit, celeritatem percipiendi tradit. Numerorum quidem cognitio ſingulis pene artibus neceſſaria eſt, aut enim numerãdum eſt digitis, aut ſcribendi numeri ſunt, ſupputandęque rationes ad vſum ratiocinandi, qui quotidie pene ſingulis vſu venit, ſine qua rudes omnino homines eſſe videntur, & inurbani. Sic etiam dimenſionis diſciplina artes ſingulas adiuuat.

Geometria vtilis.

Vix enim quippiam agere poſſumus ſine menſura. Et turpe admodũ videbitur, in ſingulis quibuſque dimenſionibus hęrere virum, qui in cœtu hominum, negociationibuſque verſatur. Hebetis nanque ingenij eſt, vel manifeſtę omnino negligentiæ ea ignorare, quæ ſingulis quibuſque horis neceſſaria ſunt. Harum inuentorẽ primum Thaletem Mileſium fuiſſe dicunt, paulo ante Pythagorã Samium, qui eas omni cultu abſolutas reddidit. Mamertium tamen ſteſichori fratrẽ initia, & elementa Geometrię primũ inueniſſe nõnulli Gręcorũ referunt, quę deinde ſecutus Pythagoras abſoluit.

Geometriæ inuentores.

Sed ęgyptij longe ante alios Geometrię inuentione gloriantur, vt Phoenices Arithmetices, & aſtronomię. Sine his igitur duabus ſcientijs, vt ſupradicta ratione patet, neque aſtronomiã, neque muſicã ediſcere poſſumus, & architecturam omnino ignoramus.

ignoramus. Astrologiā publicā esse in omni Rep. pluribus rationibus, & exē-plis cōprobare possumus, cū propter agriculturā (quæ magnā rationē ab ea accipit. Nam syderibus suis vertendam esse terram docet Maro, & Hesiodus arandi, serendique tempora, syderum ratione significat, veluti cum ait.
Pleiados est subigenda seges athlantidos ortu,
Hac autem sese stella condente serendum est.

Musica & astronomia sine arithmetica & geometria edifci nō possunt

¶Lucius vero Columella singulos quosque dies astronomica ratione obseruari præcipit) tum propter rei iustitię vtilitatem, tum propter pericula quā plurima, quæ moniti a peritis eius disciplinæ, cauere possumus. Anaximāder Milesius Lacedęmoniis prædixit, vt ciuitatē, ac tecta custodirēt, instare enim terręmotū hac disciplina pręuidit, quod quidem effectum est, & magna pars eius vrbis, montisque Taygeti concidit. Sic Hippocrates venientem ab Illiricis pestilentiam prędixit, discipulosque circū vrbes Græcię dimisit, vt ægrotantibus adessent, quo beneficio omnis Gręcia honores illi, quos Herculi, decreuit. Pericles Atheniensium imperator, exercitū suum solis defectione perterritum, iam iamque hosti, veluti propitiore numine adiuto, trophęum concedētem liberauit, reddita ratione, id syderis natura fieri, non ira dei, aut prodigio aliquo accidere. Quia disciplina nisi caruisset Nicias, nunquā pulcherrimū exercitum in Sicilia amisisset. simili motu confusum, quę plaga Atheniensibus nō mediocris extitit, sed principium multorum malorū. Atqui ne idem accideret exercitui Romano, cui Lucius Paulus imperabat, Sulpitius Gallus, multo ante de lunæ defectione disseruit, ne veluti prodigio diuinitus facto militum animi deficerent. Huius artis inuentores Assirij primo fuisse dicuntur. Hi propter planitiem magnitudinemque regionū, quas incolebant, cum cœlum omni ex parte patens atque apertum intuerentur, traiectiones, motūque stellarum obseruauerunt, quibus notatis, memoriæ prodiderunt quid cuique signaretur. qua in natione Calibes, qui deinde gentis vocabulo appellati sunt Chaldæi, diuturna obseruatione, syderum scientiam quandam effecerunt, qua futura prædicerent, & ea populos monerēt, quæ cauere possent. Quamquidem artem etiam Aegyptij diuturnitate temporis cōsecuti sunt, a quibus deinde edocens Pythagoras, Astronomiam auxit, & plæraque inuenit. Nam (vt parmenides ait) Ipse omnium primus Hesperum, & Luciferum idem sydus esse docuit. Eam igitur ciuili viro non esse negligendam, superioribus argumentis facile iudicare possumus. In hac disciplina, & in cæteris mathematicis plurimū claruit apud Romanos Publius Nigidius, cui figulo cognomentum adhęsit, propter pulchrum eius scientię cōmentum. Nam cum disputaretur cur gemini diuersa haberent fata, cū & geniti, & orti iisdē syderibus essent & ipse artis suę partes tueretur, negaretque id fieri posse, propter celerem cęlestium orbium motum, id hoc pacto ostendit. Figuli rotam magna vi concitauit, & eadem, duas atramenti guttas liquauit, & desistente motu, longo interuallo in extremitatibus rotæ guttæ inuentæ sunt. quomodo igitur (inquit) opinantur, cum tam celeri vertigine coelū rapiatur, posse, & gigni, & oriri geminos eodē sydere, cum figuli rota paruo concitata cursu excussas guttas eodem momēto tam diuersis locis ostendat? Hoc quidem inuentū tam gratū audientibus fuit, vt disputationis palmam, & perpetuū cognomentū authori suo dederit. Quid de musica dicemus, quā necessariā esse ciuibus Socrates asserit?

Sparta & taygetus mōs terrę motu corruerunt.

Pericles.

Astrologiæ inuētores assirij perhibent

Chaldæi.

Hesperus & lucifer idem sydus.

Nigidius vn de dictus figulus.

Musica

Socrates ſenex muſicam dicit.

Themiſtocles neglecta lyra idoctior iudicatus.

Et ad eius numerum plæraque in Repub.conſtituit, mutationemque harmoniç deterrimam eſſe dicit,& ciuitati periculoſam admodum . Quocirca eam in ſenectute didicit,ne huius eruditionis expers eſſet. Et Themiſtocles cum in epulis recuſaret lyram habitus fuit indoctior.Hanc Lycurgus adeo probauit,vt eam a natura hominibus traditam ad tolerandum facile labores aſſereret.Et Tibias in re militari conſtituit,quibus progreſſui,receſſuique canerent, & animos militũ adeo incitarẽt,vt ignauiſſimi etiam eiuſmodi cõcentu concitati,fortiſſimi aliquãdo euaſerint,patriæque victoriam pepererint,veluti in bello contra Meſſenios,in quoquidẽ iam ſuccũbebant in acie Lacedæmonij, quod animaduertens Tyrthęus Tibicen peregregius,mutatis tibię modulis adeo militum animos in pugnã concitauit,acrioreſque reddidit,vt Meſſenios iam pene victores Lacedęmonijs ſubiecerit.

Tyrthęus tibicen.

Cretẽſes lyra Argiui tibijs Latini tubarũ clangore. Galli cornuũ ſtrepitu aioſiores fiebant.

Cretenſes etiã impetũ in hoſtes facturi Lyræ modulis incitabantur, Argiui aũt tibię,ſicut Latini tubarũ clãgore,& Galli cornuum ſtrepitu . Huius magna vis ad animos in quencunque affectum commouendos.Pythagoram enim accepimus concitatos iuuenes ad vim pudicę domui afferendam,mutatis in ſpondęum Tibię modulis,cõpreſſiſſe,eius quoque diſcipulus Empedocles agrigentinus furibundum adoleſcẽtem(qui eius hoſpitem damnati patris accuſatorem gladio adoriretur) cantu reuocauit,& placatum manſuetumque reddidit.

Caius Gracchus.

Et Caius Gracchus ſæpe populum ROMANVM in voluntatem ſuam pellexit , cum concionanti ſibi ſeruus aſſiſteret,qui fiſtulæ modulis,affectus orationis , longe præcellentes redderet.

Timothęus muſicus.

Complures ſcriptores Græci,Inter quos Dio pruſenſis , Aſſerunt Timothęum muſicum illum excellentiſſimum, cum ſe Alexandro regi oſtentare aliquando vellet,perite adeo,& muſicæ modulatum,vt regem nihil tale per id tempus cogitantem,quaſi numine aliquo percitum ad arma cõpelleret,victorięque occaſionem præberet.Sed hæc viri virtutes excitat,non tamen ignauos,atque effœminatos fortes efficit.Nam (vt idem Dio ait)Sardanapalum ad tripudium, muliebremque ſaltationem , non ad arma excitaſſet,cui ſi Mars olympius,vel Minerua ipſa in bello pręcinuiſſet,nunquam animi vires addidiſſet,vel a turpi fuga reuocaſſet,quocirca Ariſtoteles ciuili viro hanc tribuit . Sed ambigere fatetur vtilitatis ne magis gratia , an delectationis id efficiat . Ego autem eam admittendam cenſeo in libera ciuitate,ſi nihil etiam aliud quam delectationem pręſe fert.Non enim in negocio ſemper eſſe poſſumus,& eiuſmodi oblectatio in ocio honeſtiſſima eſt . Nam/vt eleganter Cicero ait. Liberi hominis officium eſt, aliquando nihil agere, & animum a diuturna cura reuocare,quod quidem imprimis efficit Muſica,quę munere nobis a natura optima omnium parente tradita eſſe videtur, vt laborum, & ęrumnarum aliquando obliuiſcamur.

Muſica naturæ munus.

Pythagorici.

Pythagorici, cum vellent diuinas curas ſomno reiterare,quibuſdã cantilenis muſica ratione ad id inuentis vtebantur,quo ſomnus leuiter irreperẽt.Sed maſcula debet eſſe nõ effœminata,vt animi vires adiuuet,potiuſquã frãgat,atque eneruet.Veteres ea vſi ſunt ĩ cõuiuijs ad deorũ laudẽ,& virorũ fortiũ cõmendationẽ,quorũ nõnullos legimus donatos a ſenatu,vt Tibicinę vti poſſent in pręmiũ virtutis,veluti Lucullũ veterẽ poſt Nauticã victoriã,qui ab amicorũ cœna, Tibicinę leuius præcinente, ad proprias ędes remeabat.Muſicã tamẽ longe pluris faciebãt Gręci,quã Romani,etiã principes ciuitatis nõ modo canẽdi,ſed & cõmode ſaltandi periti erãt.

Senatus Romani gratitudo in lucullũ.

Efferunt

Efferunt Epaminundam miris laudibus,& praeclare eum ad Cytharam ceci nisse dicunt,in qua praeceptorem habuit Dionysium Citharoedum tempori bus suis praestantissimum, & ab Olymprodoro carmina ad Tibiam cantare didicit,Saltare vero ad numerum a Calphrõe.In philosophia autem Lysiam Tarentinum Pythagoricum doctorem habuit,a quo non modo, vt discipulos omnes superaret,sed ad parem vsque laudem extitit edoctus. Musicẽ Plato triplicem fecit,vnam voce sola cõstare ait,vt in cantu humano cernimus. Alterã vero voce, simul & manu,vt cum neruorum pulsibus, oris modulatione con cinimus.Tertiam solis manibus perfici ait, vt cum silente organo vocis Cytharam percutimus.Veteres Cytharistae vtriusque manus fungebantur officio.Dextera enim plectro vtebatur,& foris canere dicebatur,sinistro autem digito cordas carpebat,& intus dicebatur canere.Vnde illud Vergilij,Atque eadem digitis iam pectine pulsat eburno. Hanc Pythagoras disciplinam non hominum inuentum esse putat,sed opificis mundi, qui orbes coelestes harmoniam quandam interuallis,ac motionibus ciere fecerit,ex qua humana musica manauit,cui sententiae poetae accedentes coelestem musicã sub fabularum tegmento ostenderunt.Cum nouem musas facerẽt, & vnam concinnentiam esse voluerunt,& omnium primam Vraniam appellarunt,secundam Polymniam,quam ad Saturni globum canere dicunt, tertiam ad Iouis sphaerã,quae Euterpe dicitur,deinde suo ordine Eratho ad Martem. Melpomene ad solem,Terpsicore ad venerem,Calliope ad mercurium,Clio ad lunam concinit,Thaliã terrae assignant,Ludẽtemque eam inter flores,& herbas,relinquunt.Harum moderatorem,& quasi ducem Apollinem faciunt. Est enim sol dux,& quasi princeps orbium. Quocirca cum moderator, effectorque reliquorum luminum sit,mens mundi,& coeli cor a nonnullis poetarum nũcupatur.Cantũ Iouis inuentum Heraclides ponticus fuisse asserit,quẽ primum edocuerit Amphionem eius, & Anthiopes filium a quo deinde Linus Euboeus doctus fuisse dicitur, quem Apollinis, & musae filium fuisse perhibent,hunc lyrę inuentorem nonnulli Graecorum adserunt,cum quo etiam aures Anthiodonius pręclare cęcinit, & eodem fere tempore Pierius Macedo,& Philamon Delphus Thamirae pater,eum poetę cum musis certãtem inducunt,& idcirco aciem oculorum amisisse dicunt. Claruit in musica eadem fere tempestate Demodocus Corcyreus, qui exidium troiae cęcinit. Claruit & Phemius Itacensis,qui reditum Graecorum scripsit. Terpander primus lyrae regulas composuit. Clonas autem Tibię. Hiagnes primus omnium Tibia vsus dicitur apud Graecos,is marsiam filium docuit, qui discipulum habuit Olympum, a quo Olympio Misiae monti nomen fuit.Sunt qui asserant Apollinem Cytharam,& Tibiam inuenisse,vnde eius simulachrũ Deli ostendebatur, quodquidem in dextera arcum, in sinistra autem gratias treis habebat,quarum vna Cytharam, altera Tibias, Media autem ore fistulam tenebat. Macrobius tamen Musicae inuentorem Pythagorã fuisse vult, Plynius vero Amphionem,& Cethiona,Lausus vero Herimoneus Carbini filius/quem Periandri loco vnum e septem sapientibus Gręcię quidem numerant/primus librum de Musica scripsisse dicitur.Tubarum inuẽtores tyrrheni fuisse a quibusdam dicuntur,& phrigij tibiarum.Latini complures asserunt Apollinem Cytharam solum inuenisse,Mercurium lyram, Phanium

Epaminũdes

Musica triplex.

Nouẽ musarũ hierarchia

Linus lyrę inuentor.

Apollinis simulachrum treis habens charites.

tubarũ inuentores.

tibiarũ inuentores.

vero fistulam. Sed nihil ad rem nostram facit, hęc tam antiqua, & varia propter diuersos scriptores recensere. Satis nobis sit exemplo, rationeque docuisse Musicam ciuili viro vtilem esse, & non modo animum oblectare, verum ingenium fouere, & promptiores, alacrioresque viros reddere, non solũ ad rẽ militarem, verum ad summa quęque negocia obeunda. Quinetiam a peone, & nonnullis alijs medicis ægrotos pene desperatæ salutis, musicę oblectamẽtis curatos fuisse legimus, & insanos quosdam mentis compotes fuisse factos. Idcirco in eius commemoratione fuimus longiores.

¶DE MEDICINA, ET EIVS INVENTORIBVS.

¶Titulus tertius.

I CORPORVM NOSTRORVM, & tranquillitatis vitæ (quæ sine secunda valitudine vix esse potest) rationem habere volumus, fatebimur medicinam excellentissimam mortalibus necessariam. Nanque (vt Cornelius Celsus, qui libros elegantissimos huius disciplinæ scripsit, refert) alimenta sanis corporibus agricultura, sanitatem autem ægris medicina promittit. Deo optimo Maximo gratias habere debemus, qui vitam nobis elargitus sit, medico deinde, qui eam nobis conseruat, diuturnioremque facit. Idcirco non est admirandum quod excellentissimus poetarum medicum virum pluribus alijs dignitate præfert, cum ait Illiados ἰατρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων id est medicus vir multis ęquiualens alijs. Pro multis enim vnus laborat, & vitam, bonamque valitudinem duo munera ingentissima se nobis præseruaturum pollicetur. Quocirca inter ciuiles disciplinas hanc vel pręcipuam esse statuo, tum propter vtilitatem, tum etiam quod secreta naturę diligentissime scrutatur. Hanc omnium disciplinarum antiquissimam esse doctissimi Gręcorum authores perhibent. Eius nanque inuentor (vt aiunt) extitit, Apis Phoronei, & Pythonis filius, qui & Aegyptiorum rex fuit. Et ob hoc saluberrimum inuentum in numen relatus est, & Osiris nuncupatus est, quod eorum lingua oculatum significat, propter mirificam eius prudentiam, ingenijque magnitudinem. Et quauis Aegyptij eum Appollinem crederent, & vaticinandi peritissimum. Fatum tamen suum ignorauit. Nam Ochus crudelissimus Persarum rex cui Machere Achade nomen fuit, eum obtrũcauit. Et quod immanissimum putandum est, amicis suis in mensa epulandum posuit. Hunc secutus dicitur Aesculapius, qui primus omnium de medicina scripsit. hic filios habuit, Machaonem, & Podalyrium, qui in bello troiano ducem Agamenonem secuti non mediocrem opem commilitonibus suis attulerunt. Hos homerus vulneribus ferro, & medicamentis mederi solitos refert. Chiron & Peon heroum medici fuisse dicuntur. Nihil tamen in ea arte scriptum reliquerunt multi ex sapientię professoribus huius disciplinę peritissimi extiterunt. Et imprimis Pythagoras Samius, Empedocles Agrigentinus. Democritus abdentes

Agricultura sanis alimentũ medicia ęgris remediũ promittit.

Medicina disciplinarũ antiquissima.

Medicinæ inuentor.

Apis dictus Osiris.

Ochus.

Aesculapij filij.

ius abderites eius discipulus, Hippocrates Cous artem hāc a sapiētia separauit, absolutanque reddidit. Post hunc Diocles caristius claruit, deinde Praxagoras, & Chrisippus quos secuti sunt Herophilus, qui venarum pulsus in musicos pedes discreuit. Et Erasistratus Aristotelis filia genitus, qui ob senatū Anthiochum a Ptholemæo eius filio donatus est talentis centum. Fuit & Serapion medicus peregregius quem secuti sunt Appollonius Glaucidas, & Heracides Tarentius, innumerabilesque alij in hac disciplina claruerunt vsque ad tempora Galeni, Niconis Geometræ, & Architecti filij, qui compluribus voluminibus artem hanc locupletissimam reddidit. Medicinam veteres trifariam diuiserūt, vt vna pars esset quæ victu, altera quæ medicamentis, Tertia quæ manu mederetur. Huic parti plurimum profuerunt inuenta Alchineonis Crotoniatis phisici Pythagoræ auditoris, qui singulis humani corporis membris, atque articulis resectis, intimis omnium vitalium partium scrutatis, Primus cadauerum lacerationem (quam Greci Anatomiam appellāt) excogitauit. Fuit vero Alcmeon acerrimo ingenio, summaque doctrina, & de animo suam etiam protulit sententiam, quemquidem ex solis reliquorūque syderum natura cōstare voluit. Quippe qui seipsum moueat & a se etiam vt lumina alia mouentur. Sed ad hoc phisice potius quam animi natura edis scenda fuit. Curabunt igitur qui Reip. prę sunt vt summa diligentia medicina edificatur, medicumque honoribus afficient, tum propter excellentiam disciplinę, tum propter vtilitatem, quando vt dixi mortalibus vitam, ac salutē pollicetur.

de teombroto eadē refert pli. li. vij. ca. xxxvij.

Galeni pater

Medicina trifariā diuidit.

Anatomia.

Animus.

¶DE ELOQVENTIA ET EIVS inuentoribus.

¶Titulus quartus.

SI MEDICINA corporis in optima Rep. necessaria est ob varia genera ægrotationum, quę quotidie mortalibus accidūt, vt integris validisque corporibus bene degere possumus, quantomagis necessaria erit animi medicina, sine qua nec corpora ipsa bene valere possunt, aut officio suo recte fungi, quamuis omnium animalium infirmissimum sit homo. Est enim pluribus morbis obnoxius, propter varia escarum genera, quibus vescitur, vt ait Homerus. Tamen animi morbi nō pauciores sunt quā corporis, & quibus longe magis vexamur & maiore discrimine periclitātur. Qui morbus iracundiæ esse videtur, qua cum laboramus, parum admodum ab insanis, & furiosis secernimur, qui morbus auariciæ quoquidem perciti non patriæ, non parentibus, nō liberis, non nobis ipsis grati esse possumus. Quid metus, quid formido, quid ignauia, ac secordia in nobis efficit? Quid lęticia gestiens innumerabilesque alię animi perturbationes? quibus cum tenemur, non modo animo, sed corpore etiam laboramus. Animi medicina in primis eloquentia est, quę Philosophię rationibus ad vitia nimium elatos comprimit deiectosque erigit, & ignauos fortes efficit. Vera est enim illa euripidis sententia qua

Eloquētia animi pabulū.

Animi morbi.

Iracūdię morbus.

Animi medicina.

rius dici,aut excogitari possit. Sed malus istis temporibus nostris error plærasque vrbes inuasit,in quibus causidici dicendi ignari, vel potius rabulę (vt prisci appellabant)causas agant,quos nullum operępręcium audire esse censeo. Hi quæstus gratia garriunt,& idcirco lites producunt, & pene diuturnas faciunt,quæ res in ciuitatibus pernitiosa est, parit discordiam ciuium,simultates,& odia. Quocirca optime a Romanis hac in re consultum fuit lege Cynthia,qua cauebatur ne quis ob causam orandam pecuniam, donumve acciperet. Sed apud venetos quorum R E S P V. iusticia,imperio,opulentia ,& ciuium splendore,non modo in omni Italia, verum in vniuerso terrarum orbe pręclarissima habetur,doctissimi quique in arte dicendi ex omni nobilitate causas dicunt,ex quibus diutina exercitatione id assequuntur,vt disertissimi in eorum Rep. quamplurimi euadant. Dabimus igitur operam vt in Rep. nostra,multi(si fieri potest)iuuenes his humanitatis studijs incūbant. Et pręcipue hi,qui ingenio pręstant,& exercitationi per naturam apti sunt. Natura quidem doctrina, & exercitatio oratorem perficiunt. Sed præmia orantibus causas,non omni ex parte auferēda censeo. Idcirco optime arbitror Appium Claudium legem Cynthiam temperasse(cum inquit). Quoniā eloquentiam non contingere gratuito constat,& studia pręmijs sublatis pereunt,modum pręcijs accipiendis pro oranda causa ad dena sextertia adhibemus,egressos autem repetundarum teneri placet. Primi huius artis scriptores post illos,quorum poetæ meminerunt,fuerunt Corax, & Tisias Siculi, qui precepta sua paucis quibusdam documentis distinxerunt. Post eos fuit Gorgias Leontinus Empedoclis discipulus,& Trasimachus Chalcedonius, & Prodicus Chius,& Abderites Prothagoras, Tum Hippias Seleneus ,& Alchidamas Eleates,quem plato propter dicendi pręstantiam palam edem appellat. Orationem solutam primus omniū pherecides Sirus,vel(vt Quintilianus ait)Antiphon scripsit, Multum oratoriæ contulit Isocrates Gorgię discipulus,cuius frequentiam cum cerneret Aristoteles,qui iuuenis philosophiam disceret,eamque ab eloquentia separaret,mutato consilio vtranque coniunxit. Et mediusfidius non iniuriā. Eloquentia nanque sine sapientia parum prodest. Inanis siquidem sonus verborum sine sententiarum pondere,irridendus omnino esse videtur. Philosophia autem sine verborum ornatu,& lumine orationis manca,& debilis erit,affectus omnes frigidiores habebit. Quocirca qui oratores euadere volunt,vtranque disciplinam optime callere debent,& Ciceronem imitari,qui eas in omnibus pene libris cōiunxit,& vnus omnium fere Græcorum virtutes in se contulit. Nam vim Demosthenis, copiam Platonis,iucūditatem Isocratis(vt Quintilianus refert) complexus est,& temporibus suis in iudicijs regnare dicebatur,apud posteros autem consecutus est,vt eius nomen nō vnius oratoris, sed totius eloquētiæ habeatur. Verum id in Cicerone esse cernitur,quod quasi vaticinari videtur poetarum more Silius Italicus cum de tullio eius patre loqueretur,quē contra hannibalem fortiter militantem inducit his versibus punicorum ,libro octauo,

Lex cynthiā

Venetorum respu.

Legis cynthię temperamentum.

Oratorię artis primi scriptores.

Ciceronis laus.

Silius.

Tullius gratas raptabat in agmina turmas
Regia progenies,& tulli sanguine ab alto,
Indole proh quanta iuuenis,quantumque daturus

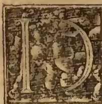
Ausoniæ populis ventura in secula ciuem
Ille super Gangem, super exauditus & indos,
Implebit terras voce, & furialia bella
Fulmine compescet linguæ, nec deinde relinquet
Par decus eloquio cuiquam sperare nepotum

¶ Eo nanque eloquentię prouectus est, quo nemo vnquam se venturum imperare potest. Eius igitur imitationē ante oculos nobis proponamus, & eos plurimum in dicendo consecutos esse arbitremur, qui a Ciceronis eloquentia minus aberrant. Prima enim sequentem (vt ipse ait) honestum est in secundis, tertijsque consistere.

¶ DE DIALECTICE, ET EIVS inuentoribus,

¶ Titulus quintus.

Dialectica.

IALETICEN quam superiori comitem nonnulli philosophorum faciunt. Aristoteles vero ęquilancem non negligendam ciuili viro opinor, tum quod iter ad altas quascunque disciplinas adolescentibus aperire videtur, tum quod ingenium acuit, & ad veritatem cernēdam maximas vires habere cernitur. Nam cum duo sint orationis genera, alterum perpetuum, cui oratoria præest, alterum concisum, cui dialectice. Vtrumque necessarium est, vnum probare, alterum persuadere volenti. Tametsi prius illud magis ciuile esse videatur, quando suadendo, aut dissuadendo molliori quadam via animos in voluntatem suam alliciat, hoc vero secundum magis extorquere videtur, quod probare nititur, & quibusdam concisis orationibus nos in sententiam suam rapit, cogitque ea fateri verbis, quę nonnunquam animo nequaquam assentiri possumus. Has tamen disciplinas zeno adeo coniunxit, vt hanc compressæ in pugnum manus illam vero explicitæ, ac plane similem esse diceret. Vtcũque tamē sit. Rhetoricen sine dialectice imbellem, dialecticen autem sine rhetorice rudem omnino & quasi elinguem esse arbitror. Indulgeant igitur huic iuuenes quod melius definire, ac diuidere valeant & sua acrius probare, aliena vero fortius infringere possint, vt quę ad alias disciplinas parati magis accedãt. Huius inuentores sunt qui dicant fuisse etiam Aegyptios, a quibus Parmenides institutus eam deinde ad Græcos transtulit. Aristoteles tamen, & nõ nulli alij peripatetici eiusdem inuentorem zenonem eleatē fuisse affirmãt. Et plane cernimus eundem in ea disciplina fuisse acerrimum, & plæraque inuenisse, quibus acumen ingenij indicauit. Is quidem magnitudinem animi sui, & indulgentiam in patriam hoc vno exemplo ostendit, quoquidem Aristogitoni nõ inferior ab vniuersa Græcia iudicatus est, tyrannus crudelissimus Clearchus nomine eius patriam, prouinciamque eminem inuaserat, quamquidem nõ modo sæuitia, verum libidine, & auaricia omni fœditatis exemplo pessundabat. zeno autem vt ciues suos a seruitutis iugo liberaret, Tyrannum

Orationis duo genera.

Dialectices commẽdatio

Dialecticę inuentores, zeno eleates

ret, Tyrannũ inuadere conatus est, verũ minus succedente fortuna, cũ a socijs destitueretur comprehensus est, tormentisque coactus, vt coniuratos proderet. Is tyranni amicos conspirationis socios fuisse asserunt, quos confestim mancipatos tyrãnus interimi iussit. Sed cum vlterius etiam sciscitari vellet, simulauit esse aliquid, quod in aurem principis loqui vellet, quamquidem mordicus auulsam in conspectu tyranni expuit. Et sic eum amicis destitutũ, & auricula honestum reddidit. Et ciuibus vniuersis adeo infestum, vt paulo post lapidibus obrueretur. Astu igitur & prudentia assecutus est, quod viribus minus consequi potuerat. xenonis patientiã cõfudit quã discernit Val.M.

¶DE POETIS ET EORVM VIRTVtibus, & qui legendi, quique ex theatris exigendi sint.

¶Titulus sextus.

Ex secundo de repub. Poetę ad rep. exigendi.

POETAE, si Platoni auscultare volumus, exigendi potius quam admittendi in Remp. erunt. Asserit nãque eorum fabulas, quas maiores appellat, quarum pene authores sunt, Homerus, Hesiodus inutiles admodũ esse iuuenibus. Et praecipue cũ de dijs, aut praue sentiãt, aut minus digne fabulentur. Ego autem hãc causam indignã oino esse puto, vt ex ea ciuitate doctissimi poetę excludãtur, ad quã minimi etiã artifices admittũtur. Atque si nulla alia ratio me moueret, cur bonos poetas omni laude dignos esse ducerem, quãuis suppetant cõplures, hęc sola mihi esse dignissima videtur, qua stultissimas gentiũ de dijs opiniones, vanasque, ac fatuas superstitiones fabularum ludibrio contempserunt. Quos enim nouerant mortales fuisse flagitijs, ac sceleribus inquinatos, non poterant deos fateri, quãuis plures authores haberẽt, cõtra quos sentire periculosum admodum arbitrabãtur. Fabularũ igitur inuolucris ea quae minus aperte dicere poterãt, concinnabant. Non enim latebat poetas Iouem Cretensium regem deũ optimum maximum non fuisse, sed hominem mortalem, impium in parentes, atque omni turpidinis scelere affectũ, qui nec sorori Iunoni, nec filię veneri pepercisset, phrigiumque Ganimedẽ stupri causa raptum ad pocula admisisset. Hunc igitur deum doctissimi poetarũ iudicassent, hunc etiã immortalẽ, cuius sepulchrũ in Creta versibus etiã decorassent, & pręcipue cũ dignoscerẽt eiusmodi esse assentatorũ voces, qui principibus suis temere blandiũtur, quo eorũ gratia abuti possent, prędicebãt quidẽ eos inter numina referẽdos, deosque futuros, cũ a mortalibus discessissent. Quid sibi aliud vult Aegyptiorũ fabula, qua dicũt Osirim solis deũ factũ esse, prestantissimũque pronuncię propiciandũ esse, cũ scirẽt eũ mortalẽ genitũ phoronei, & Pitonis filiũ, & ab Ocho persarũ rege, siue Thiphone fratre ipso (vt Diodorus siculus scribit) crudeliter interẽptũ, socijsque sex & viginti epulãdũ appositũ in mẽsa, quo eos pari scelere deuinctos fidos habẽret i regno. Diodorus tãmẽ nõ eũ absũptũ, sed abscõditũ refert, & ab Iside vxore deinde inuẽtũ, sepulchroque nobili cũ pigmẽtis, atque odoribus cõditum. Tiphone etiã, & cędis socijs ad vnum

Iupiter. Ganimedes. Osiris. Vel Iouis & niobes. Ochus. Typhon. Isis.

vnũ vſque interemptis. Poetæ huic opinioni ideo aludebant, vt regis memoriã optime de omni hoim genere meriti diutius ſeruarẽt, vtque cõiugi eius Iſidi quę mœrore, & vlulatu augebatur conſolationem aliquando afferrent. Nonne eiuſmodi opiniones falſos populos plærũque tenuerũt? Scimus

Aeneę mors

Aeneam in Numicium cecidiſſe, & nuſquam amplius apparuiſſe, quippe qui vndis ſubmerſus in maria deuectus eſſet. Fabula tamen in eius exercitu orta eſt, qua plærique omnes ſibi perſuaſerunt eum deuolaſſe in cœlum, indigetemque deum eſſe factum. Scimus Romulum Romanæ vrbis condi-

Romulus.

torem, cum iam ſenio eſſet confectus a ſenatoribus (quibus propter moroſita tem iam odio erat) fuiſſe diſcerptum, locumque fabulę inditum eſſe, ne a po

Altellus romulus.

pulo lapidibus obrueretur, eum in numen Romanæ vrbis fuiſſe relatum, & altellum, ſeu quirinum ſe velle appellari, templo, ara, aliiſque diuinis honoribus honeſtari. Indignum poetis videbatur illos fateri deos, quos mortales extitiſſe animaduerterent. Proinde cum aperte non poſſent vanas ſuperſtitiones, & deliramenta imperitę multitudini tollere, illorum vitã carminibus ita ornabãt, vt mortales oſtẽderẽt, & cũ hoĩbus taliter verſatos, vt nihil humani a ſe alienũ putarẽt. Idcirco aliquãdo eos fortes bellatores inducũt, & mortalibus multis in rebus adeſſe faciunt. aliquando eos turpes, atque effœminatos. Herculem quem aeris gloriam nunc interpretantur, nunc cœlũ

Hercules.

vertice ſuſtinere faciunt, nunc Amazonas vincere, nunc Antheo congredi, aut Nemęum leonem lacerare, aliquando eum colum trahentem, imperataque penſa ab Omphale Lydiæ regina quę calatos, fœmineoſque cultus cũ ſagittis, claua leoniſque tegmine commutauiſſet. Aliquando vero ira, propter amiſſum puſionem, turpiter eiulantem inducunt. Hi ſunt hominum mores, hi mortalium affectus, qui animos noſtros huc, atque illuc rapiunt. Cum maiora rebus humanis cogitabat, ſyderumque rationem contemplabatur hercules, tunc caput inter ſydera condere videbatur. Cum fortiter cum hominibus, aut cum beluis pugnabat, tunc fortiſſimus iudicabatur. Cum vero libidinibus intentus, vix compos mentis erat, & imperio vnius mulierculæ parebat, tunc a ſe diſcedere dicebatur. Age num eum mortalẽ oſtendunt poetę, cum vlcerum dolore percitum rogum conſcendiſſe aſſerunt? Et Philoctetæ mortis ſuę authori arcum, & ſagittas hęreditario munere reliquiſſe? Hos igitur non deos opinati ſunt poetę, vt eorum labores (quos præſtantes

Philoctetes.

eſſe putabant) aliqua inſigni gloria decorarent, nomen ipſorũ ſyderibus tradebant. Solem Aegyptii primum eorum regem fuiſſe aſſerunt, cuius nomẽ

ægyptij oſirim ſolẽ dixerunt.

poſt eius obitum aſtro adhęſit, propter regis claritatem. Sic & mercuriũ qui mortalibus vtilitates plurimas contulit, verba in ordinem redegit, ſacra & cerimonias inſtituit, harmonias complures inuenit, verborum interpretationes Græcos edocuit. Vnde Hermes quaſi interpres dicitur, in ſtellã conuer

Mercurius.

ſum eſſe fabulãtur. Eiuſmodi igitur hominibus cœlum poetę cõpleuerunt, vt quos mortales caducoſque viderẽt, nomine ſaltẽ diuino celebrarẽt, & ex magnis (vt dicitur) maiora facerẽt. Nam poema (vt Poſidonius ait) dictio numeroſa eſt, optime iuncta operoſę orationis ſpeciem excedẽs. Poeſis autem

põema quid poeſis.

diuinarũ humanarũque rerũ cõmutationem cõplectitur. Poeticam Strabo geographus deſcribit primam philoſophiam habitam eſſe, quæ ad viuendi rationẽ perducat, mores, affectioneſque doceat, & res gerẽdas cum iucundi-

tate

tate præcipiat. Poetas etiam solos sapientes,& theologos virtutissimi appellarunt,quod diuinarum institutionum rationem numeris complecterentur. Iouem non putabant esse deum, sed etheris potestatem. Audi Euripidis versus translatos a Cicerone de natura deorum libro secundo. Vides sublime fusum immoderatum æthera? qui terram tenero circuniectu amplectitur,hunc summum habeto diuum, hunc perhibeto Iouem, iunonē aerē inter mare,& cœlū interiectū,quæ soror,& cōiunx Iouis, propter etheris similitudinem dicebatur,& propter summam coniunctionem, qua quasi vxor Iouis videretur,præ eius mollicie aerē autē puriorem, palladem nominarunt,Iouisque filiam esse dixerunt,& quia non corrūpitur,virginē,& quod sublimiora tenet,ex vertice Iouis, dicitur nata. Trigenuam vero propter ver,æstatem,& hyemē.Glaucopim,non quod oculos habeat cesios,sed quod aer glauci sit aspectus.Romani Solem Ianum appellabant, & ideo geminū pingebant,quasi vtriusque Ianuę cælestis potentem,quod oriens diem aperit,occidens autem claudit.Ideoque eius simulachrū fingebatur manu dextera trecentorum sexaginta quinque numerum tenens,ad demonstrandam anni dimēsionem,quę ex solis ambitu cernitur. At vero deum non modo non poetę,sed ne philosophi quidem cognouerunt ante aduentum saluatoris nostri christi,qui vnicus dei filius patrem hominibus cognoscendum dedit, veraque religionem instituit,qua caligo tenebrarū delata est,& omnis falsa opinio.Non igitur exigendi erunt poetę,magisquā philosophi,e ciuitate, quod deum ignorauerint,cum in pari cæcitate, atque errore, etiam philosophi fuerint.Dicet fortasse aliquis nōnullos philosophorū extitisse, qui vnū deum assererent.erunt etiam poetę qui idem testantur, & Orpheus imprimis,quem ex Libethra Thraciæ vrbe quidam fuisse asserūt,Oeagro patre, matre autē Calliope,piereo monte educatū,quequidem seculis vndecim ante troianum bellum fuisse dicunt.Is deum vnū esse voluit,a quo omnia orirentur.Eius magister Linus deum naturæ nomine effœminauit quam effectricem rerum omnium, & seminarium,animalium, plantarumque dixeruit.Et solis,lunę,siderūque moderatricem effecit.Vergilius noster deū nonnunquam spiritum,nonnunquam mentem appellat, nonnunquam etiā proprio nomine fatetur, veluti cum dicit deum ire per omnes terras,tractusque maris,cœlumque profundum.Ouidius autem, quamquam materiam illam confusam ab Hesiodo mutatus est, tamē non idem potentiam tradidit, vt Hesiodus,sed deum fabricatorem mundi,rerum omnium opificem,dispersatoremque illius confusionis manifeste facit. Ex poetarum mente Cicero pluribus locis,& Quintilianus libro sexto de institutione oratoria, deum dicit esse spiritum omnibus partibus immixtum.Dixerunt de deo quod potuerunt poetę,cum veritas eo tempore,mortales pene omnes lateret, edixerunt tamen aliquid,quodquidem haud scio an longe minus sit,quam id quod philosophorum aliqui testantur.Quamquam plato longe preclarius, quam reliqui de diuinitate philosophatus est.Tenendi igitur in ciuitate erunt poetę,& honore,ac laude decorandi,qui commendatissimi omnibus esse debent cum propter eorum raritatem(nihil enim rarius in omni hominum euo, optimo poeta inueniri potest)tum propter ingenij magnitudinem,diuināque naturam. Nam(vt cicero ait)se a summis hominibus, eruditissimisque ac-

Iuppiter etheris potestas.

Iuno aer.

Pallas.

Orpheus.

Linus.

Vergilius.

Quintilian.

cepiſſe,ſic verũ eſſe ſtatuo.Cæterũ rerũ ſtudia,doctrina,pręceptis, & arte cõ
ſtant.Poeta autem natura valet,mentis viribus excitatur,& diuino quodam

Poetę ſancti.

ſpiritu inflatur. Quocirca ab Ennio ſancti poetæ appellantur ,quod diuino
quodam munere,nobis cõmendati eſſe debeant. Et Plato ipſe inter quatuor

Quatuor diuini furores ex platone.

diuinos furores,quos ponit vaticinium,myſterium,& amorem, poeſim inſe=
rit,vt oſtendat poetas aliquid pręter naturæ vires diuini agere. Diſputauit i=
gitur more ſuo Plato.Nihil enim(vt i omnibus operibus ſuis videri poteſt)
affirmabat,maluitque fabularum actores,quam poetas exigere ,ne idem ſibi

Cadmus & theſeus vrbibus ſuis exacti.

accideret,quod Cadmo,& Theſeo,qui ex vrbibus ſuis,quas ędificauerũt eie
cti ſunt.Legimus nanque Platonem poetam fuiſſe,& Dythyrambos primo,
carmenque amatorium compoſuiſſe, mox etiam tragœdiam ſcripſiſſe.
Quando etiam Iſocrates eius doctor,quem ſententiarum ſuarũ authorẽ fa=

Plato dythyrãbos ſcripſit

cit,hymnos,& apologias poetico more edidit .Non exulabũt ab optima ci=
uitate poetę,cũ vtiles admodum eſſe cernantur.Quid enim grãmatice,ſine
poetarum pertractatione, eruditionis haberet?verborũ elegantia,linguę p=
prietas,ſuaues translationes,verborum,ſententiarũque licentia,quæ orati ões
quaſi ſtellis quibuſdam ornant,nõne a ſolis poetis inuenta,& ſuis locis collo=
cata,ac diſtincta ſunt?Fabularũ inuentio partim ad vtilitatem,partim autem
ad delectationem neutiquam repudienda eſt.Docẽdi ſunt pueri,& quę vix
alioqui cogitare poſſent,fabularũ illecebris accipiunt ,& facile in memoriã

Fabulę memoriã iuuãt. Herculis viſio.

redigũt,earumque ſenſu ad virtutem longe magis diriguntur.Herculem,cũ
primum adoleuiſſet, exiſſe in ſolitudinem aiunt,eique apparuiſſe fœminas
duas,alteram forma præcellentem margaritis,ac gemmis decoratam, fulgen
tem purpura,& ſuauiſſimis vnguentis delibutam,quæ multisquidem blan=
dicijs eum comitem poſceret,eique omnia voluptatum genera in omni eius
vita pollicebatur,altera autem matronali habitu,ſine cultu,ac nitore,demiſ=
ſo etiã vultu,ſi ſe comitẽ ſequi volebat, affirmabat multos illum labores ſu=
biturũ,ſed poſtremo non mortalẽ eum futurũ,vt illa, ſed immortalem polli
cebatur.Harum vnam Hercules cognouit,quæ per blandicias,& ludos,nos
ad mortem deduceret,alteram autem virtutem,quæ per labores, & pericu=
la nos immortales efficeret,quam ſecutus Hercules, voluptate neglecta,im=
mortalem meruit laudẽ.Eiuſmodi fabulæ adoleſcentes inſtituunt,& prom=
ptiores ad optandam laudem reddunt.Proinde Gręci (vt Strabo ait) libe=

Giganteum bellum.

ros in poetica erudiebant,non nudæ voluptatis cauſa,ſed caſtę vtique mode=
rationis gratia,nec omnino inutiles ſunt maiores illæ fabulę Homeri, & He
ſiodi,cum per allegoriam exponuntur, vt cum dicimus gigantes,qui contra

Tragœdia.

deum bellum geſſiſſe dicuntur, homines fuiſſe impios, & contra numina
oblatrantes,quos deus fulmine ictos cõtriuerit.Non tamen fabularum vſque
adeo patrocinium ſuſcipere volo,vt omnes laude afficere velim. Nam tra=
gœdia pene omnis extrudenda eſt ab optima ciuitate.Quamquidem Solon
Theſpijs doceri prohibuit,vt inutilem,& eam falſiloquentiam appellauit.
Lacedæmonij quoque libros Aeſchili poetæ Spartę vrbe aſportari iuſſe=
runt ,tanquam inutiles,& editos potius ad hominum mores corrumpendos
quam ad aliquam bonarum artium diſciplinam . Nec immerito exploden=
da eſt ex omni ciuili ſpectaculo tragœdia. Habet enim in ſe violentiam
quandam nimiam miſtam deſperationi , quæ facile ex ſtultis inſanos red=
dat,&

dat,& leues in furorem compellat,& precipue cum audiunt verba illa inhumana,& turgida,eius natos suis mandet malis,& falsas plærunque sententias persuadet,vt oderint dum metuant, quem sermonem,solitus erat iactare C. Cæsar cognomento Calligula.eiusmodi fabulas in theatris recitari,inutile omnino esse arbitror.Sed eruditionis gratia a doctis viris neutiquam neglectui habendas censeo. Tragœdias primus in lucem protulit Aeschilus sublimis,& grandis,sed rudis adeo,& incompositus, vt eius fabulas non nisi per alios emendatas in certamen deferri a posterioribus poetis Athenienses permiserunt. Sophocles tamen, & Euripides plurimum nitoris habent cum grauitate sententiarum,verborum pondere,& authoritate personarum quos imitati sunt Latini duo Pacuuius Brundusius,qui Ennij poetæ ex filia nepos fuit,Romæque primo vitam tutatus est, ex picture (quam exercuit) mercede,mox doctior factus,ædilibus fabulas vendidit. Et Accius Romanus ciuis libertinis tamen parentibus natus,horum libri,cum plærisque alijs doctissimorum virorum periere,desyderiumque perpetuum nobis relique runt,cum neminem illis adhuc similem habeamus. ¶Comœdiam(quam in Sicilia primum adinuentam dicunt)in spectaculis etiam recitari non placet.Corrumpit nanque hominum mores,eosque effœminatos reddit, & ad libidinem,luxuriamque compellit. Atqui Massilienses quondam seueritatis custodes,nullum aditum, & in vrbem permiserunt. Comœdiarum nanque argumenta,magna ex parte adulteria,& stupra continent, quocirca spectandi consuetudo,mutandi etiam licentiam facit.Nam (vt apud Ciceronē in libris de Rep. dicit Scipio)Nunquā comœdiæ,nisi consuetudo vitæ pateretur,probare sua in theatris flagitia potuissent. Sed,si vere iudicare volumus,eiusmodi fabulæ oculos, auresque grauissimorum virorum formidant, quodquidam vel vno exemplo ostenditur. Agebatur fabula, in qua publice meretrix quædam prostabat,quę cum iam vestem deduceret,Catonēque animaduerteret in theatrū descendere, a gestu statim se continuit, cunque omnes admirarētur,ait)Seuerus Cato in spectaculum venit,quaquidem voce ostendit,longe pluris esse vnius grauissimi viri aspectum,quā totius populi plausum. Earum fabularum actores, & omnesqui ludicram artem exercebant,hoc est histrionicam,& scœnicem, Romani veteres odio habuerunt,vnde lege cauebatur,vt qui ludicram exerceret, in primis quatuordeci ordinibus ne sederet. Et apud Ciceronē idem Scipio idē testatur,his verbis. Cū artē ludicrā,Scœnicāque totam in probro ducerēt, genus id hominum nō modo honore ciuiū reliquorū carere,sed etiā tribu amoneri notatione cēsoria voluerūt. Exigatur igitur a theatris Comœdia,& eam si volunt, docti, atque eruditi viri in suis penetralibus legāt. Et verba potius quā sententias scrutētur. Habet siquidē plurimū elegātiarū,eiusque sermo est purus, & nitidus,& quotidiano sermoni accōmodatus. Nihil Menādro defuit, Eupolis Cratinus,& Aristophanes splēdorē habēt,& gratiam, Latini etiā suā laudē habuerūt. Nā cecilio palmā tradidit Comicorū Publius Nigidius figulus. Et varro ait musas Plautino sermone locuturas,si latine loqui vellēt. Et Terentius elegātissimus est,nitidus,latinus,& purus,cuius sermone Cicero vtēdū esse ait. Ne tamē placet populū his interitū esse,nam inter probra quę Athenēsibus obijciūtur,hoc vel imprimis est,quod hi lōge maiorē pecuniā in palliatis

Aeschilus.

Pacuuius.

Accius.

Comœdia.

Massilienses

Catonis grauitas.

histriōes infames digni.

Comœdia.

Plautinus.

Terentius

liatis ſuis fabulis recitandis, quam in maximis bellis gerendis impenderent.

Togatę comoedię, Pretextatę. Attellanę. Riconicę. Tabernariæ.

Habuerunt etiam latini fabulas. nam togatę, quę a ſcoenicis dicuntur, nomen a veſtimento habẽt, & argumento latino ſunt, ſic pretextatę, a dignitate perſonarum, & latina hyſtoria, Attellanę a ciuitate campaniæ, vbi primum actę ſunt, Riçonicę actorum nomen ſeruant, Tabernariæ humilitatem argumenti, ac ſtili prę ſe ferunt, Mimi imitationem habent vilium rerum, viliũque perſonarum. Eiuſmodi fabulas in ſpectaculis ſuis, vt primum Romani edere coeperunt, negligentius bella, & res grauiores geſſerunt, Græcis illecebris ac blandicijs inquinati. Quocirca non inſcite a Satyro illo peregregio dicitur.

Iuuenalis.

Non poſſum ferre quirites
Græcam vrbem quamuis quota portio fecis Achęę?
Iampridem in tyberim Syrus defluxit Orontes,
Et linguam, & mores, & cum tibicine Chordas
Obliquas, nec non gentilia tympana ſecum
Vexit, & ad circum iuſſas proſtare puellas.

¶ Tragoedię comoedięque leuitatem ex earum nomine congectare poſſumus. Altera enim ab hyrco dicitur, qui aſpectu primo non turpis diſcedens deinde peſſime olet. Altera autem a villa, vel quod ſero in ciuitatem recepta ſit, vel quod ruſtico potius quam vrbano aſpectu ſit digna.

Heroici poetę.

¶ Heroicos poetas non modo legendos, verum ediſcendos eſſe arbitror. Et ſi quando ocioſę ciuitati ludos Theatralesve ferias permittere volumus, quod vel raro, vel poſt magnam aliquam victoriam indulgendum cenſeo, ex his diligẽdi ſunt qui recitentur. Habent enim grauitatem verborum cum elegantia, & ſplendore, & eloquentia, varietatem ſententiarum & pondere adiuuant. Homerus namque, & Vergilius tantam ſibi laudem vendicarunt, vt ne ſpẽ poſteris reliquerint, non modo ad parem laudem adęquãdam, verum ad imitationem, ac ſimilitudinem obtinendam. Hi imagines fortiſſimorum virorum ad intuendum, atque imitandum nobis reliquerunt, quibus promptiores reddimur ad omne genus virtutis, ac laudis. Ab his laudari quantifaciendũ ſit,

Alexander magnus. Homeri laus

magnus Alexander docuit, qui quamuis ſcriptores plurimos rerum ſuarum haberet, tamen cum in Sygeum ad Achillis ſepulchrum acceſſiſſet, fortunatum eum exclamauit, quod virtutis ſuæ Homerum præconem habuiſſet, eiuſque libros adeo in delicijs habuit, vt dormiens ſub puluino ſemper teneret. Et cum aliquando Darij opibus potitus ſcrinium auro, gemmis margaritiſque ornatum inueniſſet, amicis diuerſis eius vſus monſtrantibus ait, immo librorum Homeri cuſtodiæ detur precioſiſſimumque humani animi opus ditiſſimo etiam opere ſeruetur.

Satyra.

¶ Ex hoc poetarum genere Satyra habenda eſt. Quæ (vt Quintilianus refert) tota eſt latina. Nam veteres comici Græci in ſectandis vicijs precipuam libertatem habuerunt.

Horatius.

Quodquidem teſtatur Flaccus Horatius, qui ſecum precipuum inter ſatyros habet is verſibus.

Eupolis, atque Cratinus, Ariſtophaneſque poetę
Atque alij quorum comoedia priſca virorum eſt,
Si quis erat dignus deſcribi, quod malus, aut fur,
Quod moechus foret, aut ſicarius, aut alioqui.

Famosas multa cum libertate notabant.
Ab his vult latinos Satyrę principium habuisse. Quocirca addidit.
Hinc omnis pendet lucilius hosce secutus
Mutatis tantum numeris pedibusque facetus
Emunctę naris, durus componere versus.

Vetus comœdia satyrę fuit principium.

¶Sed M. Terentius Varro poeta clarissimus, & Philosophorū omnium latinorum eruditissimus, aliud satyræ genus, diuerso etiam carmine a C. Lucilio scripsit, ex quo quidem magnam gloriam meruit. Et certe vtiles admodum sunt Satyri, insectantur siquidem vitia, virtutem laudant, & adolescentes ad speciem melioris vitę dirigunt. Sed nimia verborum licentia, siue loquendi libertas. qua frequentius indignatione quadam perciti vtuntur, eos minus commendatos efficit. At qui si pauca ex eorum libris abraderentur, sanctissimi poetarum iure optimo appellari possent.

Elegia.

¶Elegia suauitatis plurimum habet, & gratiæ, Et stilum familiarem adiuuat, iucundioremque efficit, in qua Calimachus primam laudem apud Grecos meruit, adeo vt eius patria syrene, quam Lacedæmonij condiderunt, eius nomine illustrata sit, Sicut Meuania a Propertio, qui de laude huiusmodi carminis cum Tibullo, atque Ouidio certat. ¶Lyrici poetæ in Mysticis canticis, numinumque laudibus, vel imprimis admittendi sunt, quorum præstantissimus habetur Pyndarus, quamuis Corinna Myrtidis discipula eum in certaminibus quinquies vicisse dicatur. Et Sappho Erexiaque longe antiquior fuit, quam Sappho Mythilena, a qua Plectrum primo inuentum fuisse dicitur. Laudem non paruam meruit hæc cum Stesichoro certauit, & deinde cum Alceo, qui propter carminis suauitatē ab Apolline Aureo Plectro donatus dicitur, vel potius quod tyrannos non modo armis, sed carmine insectatus sit. Hanc autem Mythilenam Strabo geographus præfert, nullamque ei fœminam similem, aut vlla ex parte in poetica conferendam esse ait. In hoc genere Flaccus Horatius omnes latinos vicit. Egit tamen quicquid per ętatatem potuit Catullus veronensis. ¶Satis superque de poetis scripsimus, sed sermonis suauitas, & dulcis eorum memoria me longiorem fecit, quinetiam iniquum mihi videbatur, eos quoad possem non tueri, cum quibus ab ineunte ætate magna cum delectatione versatus sim, poemataque scripserim quatuor voluminibus distincta, quorum auctorem a ciuitate, quā instituit, extrudi vix æquo animo ferre poteram, & præcipue cum mihi consilium di esse, fœlicis (si possem) REIPVB. præcepta tradere. Nunc ad philosophos venio, quorum doctrina vberrima est, & ab optimis quibusque ciuibus omni studio capessenda.

Lyrici poetę.

Corinna lyrica quinquies pindarū vicit.

Sappho lyrica.

Plectrum.

Horatius flaccus.

Patricius poemata scripsit.

¶DE PHILOSOPHIA, ET EIVS INuentoribus, ac sectis, & qui in singulis plurimum profecerunt.

¶Titulus septimus.

PTIMAM Remp. illam esse dicimus in qua ci-
ues quiete viuere, & ea omnia agere possint, quæ ad
fœlicitatē ducunt. Erit igitur ciuili viro cognitio vir-
tutis imprimis necessaria. Quamquidem sapientiæ
studiū, quæ philosophia dicitur, nobis pollicetur. Hāc
primi sapientiam nuncuparunt, eiusque professores sa-
pientes. Sed Pythagoras Samius cum Sityone esset,

Ex primo tusc. quęst. Pythagoras philosophiā primus appellauit.

& Leontem Tyrannum alloqueretur nominis arro-
gantiam fugiens Philosophiam primus appellauit, asserens solum deum sa-
pientem esse, mortalem autem neminem, quando sapientiæ obiectum veri-
tas sit, quæ in solo deo esse cernitur, homines autē verisimilia sequantur. Hæc
disciplina quamuis diuinarum, humanarumque rerum scientiam profiteatur,
tamen in ea parte ciuibus magis prodest, in qua morum, ac vitæ rationē pol-
licetur. Prodest plurimum etiam pars illa quam Græci φυσικήν, Nos autē na-
turalem historiam appellamus, quanquam vna illarum, sine altera manca om

Socrates moralis philosophiæ inuētor

nino, & inchoata potius, quam absoluta dici potest. Huius partis, quæ de mori
bus, & vita est, inuentorē Socratem Sophronij filiū fuisse asserunt, qui parū
sibi videri ait, naturæ secreta speculari, & vitæ nostræ rationē negligere. Quid
enim nobis prodest abdita quædam naturæ rimari, & sydera ac stellas animo
metiri, si nos ipsos ignoramus, & rationem, quæ appetitum nostrum regere de
bet, quaque a mutis animalibus discernimur, negligimus? Quid turpius aut
fœdius esse potest, quam videre hominem doctissimum libidine inflamma
tum, furentem ira, omnia rabide appetentē, inexplebili cupiditate incensum,
adeo vt quo magis adsunt, magis egere videatur. Certe eiusmodi viro id acci
dit, quod Thaleti Philosopho (qui vnus e septem sapientibus fuit) vsu venit.

Thaletis casus in scrobem.

Is aliquandiu noctis tempore domum egressus sydera intuendum contem
plabatur, & in subiectum scrobem cecidit, exclamauitque. Anus autem quæ-
dam voce excitata, cum ad fenestram accessisset, rogauit quid nā acturus pro-
lapsus esset, & ille, vt cœlestia intueretur, respondit, ridens anus inquit: Quæ
ante oculos tibi sunt non cernis, & cœlestia quæris. Delphicum illud oraculū,
quod præfixum foribus templi fuisse dicunt, quicunque recte sapere vult sibi
præfigere debet, γνῶθι σεαυτόν hoc est nosce teipsum, seipsū ignorat, qui virtute
animi vti nescit, metu frangitur, lætitia gestit, cupiditate incenditur, libidini-
bus torretur. Contra quæ mala philosophia nos armat & nō modo radices, sed
minutissimas quasque fibras perturbationū euellit. Huic operam dabit opti-
mus quisque ciuis, qui nō modo sibi, suisque, sed patriæ prodesse cupit. Hæc ex

Socratis sermo anceps. Philosophorū decē sectæ

socratico sermone, qui anceps erat, quando nihil affirmare, nihilque asserere
consueuit, propter varias discipulorum interpretationes, in decē diuersas phi-
losophorum sectas, diuisa est, quarum singula suos stipulatores habet complu
res, & opiniones diuersas. Harum prima ac[illegible]ademia est quæ vetus dicitur, cu
ius princeps Plato extitit. nā mediā erexit Archesilaus ob disputationis con
trarietatem nouam, deinde Lacydes. Secundam Cyrenaicā dicunt, cuius prin
ceps Aristippus Cyrenaicus fuit. Tertiam Eliacem, cui præfuit Potion Eliē-
sis. Quartā Megaricen, quæ principem habuit Euclidē Megarensem. Quin-
tam Cynicam quam instituit Antistenes Atheniensis. Sextam Erectricen,
quam docuit Menedemus Erectriensis. Septimam Dialecticen, cuius author
Chlitomachus

Chlitomachus Chalcedoniensis fuit. Octauam statuit Aristoteles stagerites quę Peripatetica (quoniam deambulando docebat) dicitur. Nonam a porticu in qua zeno Cittięus docebat Stoicam appellant. Decima vero, quę patrocinium voluptatis accepit, Epicurea ab authore nomen habet. Harum prestantissimæ sunt Academia, & Peripatetica, quibus omni studio indulgendum censeo. Quãquã Stoici multa dicũt, quæ verã philosophiã redolere mihi videntur, solum sapientem beatum esse, virtutem solam satis esse, ad bene beatęque viuendum. Bene viuere nihil aliud esse, quam naturæ cõgruere. Quod zeno in libro de natura hominis, docet esse secundum virtutem quam nobis natura ipsa ostendit & plęręque huiusmodi, quę diligenter cõsiderata, animũ nostrum erigunt ad toleranda æquo animo humana omnia. Hæc dabit arma, quę ciuem nostrum fortem in rebus bellicis præstabunt, qui nec pericula adire, nec mortem pro patria appetere dubitabit. Hinc fortes Decij, Aphricani, Pauli, Marcellique extiterunt, & alij omnes, qui pro Rep. fortiter pugnarunt. Hinc orta est vox illa Leonidę, qui apud Thermopylas pugnans cum paucis suis contra infinitam Persarum multitudinem, victor occubuit, quanque suo sanguine in lapidibus cum moreretur, Poeta ille eum scripsisse ait.

Die hospes Spartę nos te hic vidisse iacentes.
Dum sanctis patriæ legibus obsequitur.

Stoicorũ sententiæ

¶Strabo aũt ait hos versus in columna communis sepulchri inscriptos fuisse. Philosophia nos edocet iusticiam esse, quę humanam continet societatẽ, sine qua nec ciuitas esse potest, nec domus recte gubernatur. Ea nobis suadet, vt iure nostro vtamur, neminẽ iniuria afficiamus, viuamus contenti rebus nostris, ab alienis autem non modo manus, sed & oculos abstinentes habeamus.

¶Vniuersę philosophiæ principia duo celebrantur, vnum Ionicum, alterum vero Italicum. Ionicę philosophię authorem Thaletẽ faciunt, Italicę autem pythagoram Samium, qui pherecidis Syrij primo, deinde Hermodamentis auditor fuit, peragrauit magnam orbis terrarum partem discendi gratia. Et Aegyptios, Chaldæosque sacerdotes audiuit, & persas illos, qui Magi patrio verbo dicuntur propter sapientię studium, summa familiaritate complexus est, deinde cum regiones plures lustrasset relicta Samo, quam polycrates tyrannus inuaserat, in Italiam traiecit, Crotonãque incoluit, in qua diutius philosophiam docuit, & relicto Thelage filio successore obijt. Thelages discipulorum omnium Xenophontem Colophoniũ habuit, Parmenidis Eleatis pręceptorẽ, cuius discipuli fuerunt Empedocles Agrigentinus, & zeno Eleates. Leucippus zenonis successor fuit. Et Democritum abderitanum docuit, cuius discipuli imprimis duo pręclari extiterũt Nausiphanes, & Naucides Epicuri Atheniensis pręceptores, ad quem vsque philosophia Italica propagata est. Nam Epicurus nouis quibusdam pręceptis philosophatus, ab omni familia desciuit, voluptatemque tutatus est, in qua summum bonum esset statuit.

Duo philosophorũ genera
Italicũ phiæ gen⁹ instituit pythagoras.
Magi.

¶Alterum philosophię genus Ionicum ideo appellatum est, quod Thales Mileto oriũdus sit, quod oppidũ Ionis est Xuti filij. Thales sacerdotes Aegyptios præceptores habuit, ipse autem docuit Anaximandrum milesium, qui primus Horologia inuenisse dicitur, cuius discipulus Anaximenes Milesius fuit, quem audiuit Anaxagoras Clazomenius, qui archelaum milesium instituit, cuius successor fuit Socrates, qui multos auditores habuit. Nã ex eius ludo

Ionicũ phiæ genus.
Horologiorũ inuẽtor.
Socrates discipuli.

veluti ex

De Isocrate idē ait cicero. ij. de oratore. Atheus poly thanates Antisthenes atheniēsis. Stoici.

veluti ex æquo troiano multi philosophię principes exierunt, & imprimis Plato, Antisthenes, & Aristippus Cyrenaicus, qui Aretam filiam docuit, quę Aristippum iuniorem filium, & discipulum habuit, quem deinde Theodorus audiuit, qui ob impietatem Atheus cognominatus est. Huic successit Antipater, qui Epimenidem Cyrenaicum erudiuit. Eius discipulus Parabates ægesiam illum docuit, qui poly thanates appellatus est, quod mortem pluribus persuasit. Postremo Cyrenaicæ sectæ fuit Anniceris libs, qui platonem liberauit a seruitute, Antisthenes Atheniēsis, qui Cynicus appellatus est, vel a Gymnasio Cynosarche, vel ἀπο τῶ κυνος hoc est a cane, quia mordatior in cauillādo erat. Diogenem Synopeum successorem habuit, cuius auditor crates Thebanus fuit, & zeno Cittięus, a quo Stoici dicti sunt quoniam in porticu docebat, quæ στοα Grçce dicitur, cuius auditor Cleantes cassius fuit, cui successit Chrisippus Solensis Stoicorum postremus. ¶Stoici, & cynici parum admodum differunt, nisi quod verborū licentia in Cynicis est longe maior.

Chrisippus solēsis autvt fertur tharsensis Plato achademicus, vnde dictus.

¶Plato Academicus appellatus est, a suburbano Gymnasio Athenarum, quę Academia vocabatur. Is primo Aristocrates dicebatur, sed a latitudine pectoris plato cognominatus est. Huic successit Speusippus, Speusippo zenocrates, zenocrati palemon, palemoni Crantor, Crantori Crates Atheniensis, qui Archesilaum docuit, Mediæ Academię principem, Cui successit Lacydes, quem audiuit Euander phocęus doctor Damonis, a quo eruditus Mochium Euandrum Atheniēsem successorem habuit. Is docuit Hegesinium Carneadis prçceptorem, qui Clytomachum discipulum habuit, a quo edoctus Armadas vltimus academicorum fuit.

Medię achademię princeps.

¶Aristoteles nanque sectam peripateticam instituit, in qua successorem reliquit Tyrtanum Eresium, quē propter elocutionis suauitatem Euphrastum primo, deinde Theophrastum appellauit. ¶Longum esset singularum sectarum successiones percensere, atqui verendum puto, ne aut ambitiosus esse videar, aut morosior, quod ea dixerim, quæ tędio, ac senio lectores afficiant. Sed tanta est philosophię excellentia, vt minus indecorum esse videatur, singulos quosque, qui ea profecerint numerare. Huius cognitio non modo priuatis ciuibus, sed regibus, ducibus, principibusque iocundissima extitit, & in magnis rebus gerendis plurimum profuit.

Aristoteles peripateticæ sectę priceps. Theophrast' vnde cognominatus.

Philippus macedo. Aristotelis tēpore natus alexander macedo.

Philippus macedo cum accepisset genitum sibi filium Alexandrum, ad Aristotelem scripsit, Se dijs gratias habere, non proinde quod filius sibi natus esset, quām quod eum nasci contigit Aristotelis tempore, a quo quidem sperabat eum talem doctum iri, vt se dignus euaderet, & successione rerum suarum. Atqui cum primum fari coepit, nutu Aristotelis eum nutriri iussit, cui deinde cum adoleuisset in disciplinam tradidit. Et deinde cum propter aduersam valitudinē eum in castra sequi nequiret, Callisthenis discipulo obeūdas vices tradidit, vt regi adesset, eumque philosophiæ studijs adiuuaret.

Callisthenes Pericles

¶Pericles, qui tot præclaras res gessit apud Athenienses, magistrum habuit Anaxagorem Clazomenium, cuius præcepto fertur frequentissime vsus, non modo in rebus vrbanis, verum etiam bellicis, in quibus cum esset intentus, audiretque Anaxagoram diuturnæ vitę tędio, per inediā mortem sibi conscire, ad eum confestim aduolauit, & supplex precibus lachrimisque orauit, vt si non sibi, saltem pericli viuere vellet, quem consiliorum sociumin R E P V B. optaret. Erudiuit etiam plato Dionem Syracusanum.

Plato.

Et Diony-

Et Dionysius tyrannus homo ad sæuitiā, immanitatemque natus, adeo Platonicam disciplinam desiderauit, vt ei in Siciliam nauiganti obuius mota ta naui, & magno principum comitatu progrederetur, philosophumque benigno hospitio exciperet, a quo multa siquidem didicisse, vel ex hoc testatus esse videtur. Nam cum eiectus esset e tyrannide, rogareturque a quibusdam quid sibi Plato, & philosophia profuisset, sapienter respōdit, vt æquo animo facileque perferret huiusmodi fortunæ mutabilitatem. Quinetiam Aphricanus Panetium philosophum audiuit, & polybium domi, militiæque comitē multis honoribus affecit. Possidonij quoque ædes ingressurus Cneus pompeius confecto bello Mithridatico, fores de more a lictore percuti vetuit, ne le ctitanti philosopho importunus accederet, & sic sapientiæ ianuę faces submisit is, qui tot reges, & populos orientales, occidētalesque subegerat. Iulius Cęsar in omni literarum genere eruditissimus fuit, & doctissimos quosque viros premijs, & honore affecit. Cuius exēplo Octauius Augustus philosophię præceptorem habuit Anthenodorum virum ætatis suæ doctissimum. Plutarchus vero Cheronensis Traianum Cęsarem eruditiorem reddidit, & dicta principum memoratu digna magna eruditione, atque elegantia ad eum scripsit, cum quo etiam traiano Cæsare coniunctissime vixit. Dio Prusensis adeo vt sæpe cum eo in eodem curru veheretur, & ad eum nonnulli putant libros suos de regno scripsisse, quanquam nusquam traianum nominatim appellat. M. autem Antonius, qui sanctitate vitæ omnes Romanos principes antecelluit, Stoicæ philosophiæ in omni eius vita deditus fuit, quam collectis vndique optimis preceptoribus ita edidit, vt nemini cederet, & summis etiā philosophis adæquaretur. ¶ Hoc igitur concludendum censeo, pauciores principes dignos omi laude sine philosophia extitisse, quam cum ea ignobiles, quā tantifecisse plerosque populos, ac nationes, video vt apud sese hanc natā esse seu inuentam contendant, eiusque inuentores indigenas suos asserant, & diuinis honoribus prosequantur. Nam galli (qui celtæ dicuntur.) Dryidas quos vernaculo verbo appellant, Philosophiæ inuentores esse asserunt. Hi nemo ra incolentes non modo contemplatione, sed vita philosophantur, & de virtute, deque immortali deo multa, ac religiose disseruerunt, mortemque nihil aliud esse opinabantur, nisi migrationem quandam ad meliorem, magisque diuturnam vitam. quia persuasione inducti intrepide, ac fortiter pugnabant, ignauum omnino ac stultum eum putantes, qui mortē timeret, cum iamiam vita adesset longe pręstantior. Hanc opinionem eorum iudicio populi secuti sunt, & in bello intrepidi admodum extiterunt, quinetiam inuenti sunt, qui pecuniam mutuo acciperēt, in posteriore, deinde vita reddituri. ¶ India quæ omni barbaria vastior habetur, hoc etiam inuento gloriatur. Gymnosophistas nanque suos habet, hoc est nudos sapientes, qui intemperiem cœli obdurato corpore, sine veste, tectis pudibundis perferebāt, & pręcepta fortitudinis perferentes nihil ęque odio habebant, quam ocium, & ignauiā, virtutem aūt summum dicebāt esse bonum, & syderum scientiam adeo collebant, vt futuros euentus plęrumque pędicerent, nono quoque anno consilium populorum maximum conuocabant, & influxus cœlestes suo ordine nunciabant. Si qui autem in his quę pędixerant aberrabant, aliorum imprimis conuitio, male dictoque mulctabantur, reliquam, & omnem vitam in silentio degebant.

Hi se quasi

Dionysius regno pulsus. Dionysij tyranni responsum..

Cn. pompeij modestia in possidonium Iulius Cæsar.

Augustus. Plutarch' troiani pręceptor

M. antonius.

Pecūias dryi dę accipiebāt mutuo, ī alio seculo reddituri.

consulto rem agebant, nec per calumniam, iram, vltionem, aut inuidiam in hominem liberũ grassabantur, nec quæstio haberi poterat alicuius, nisi accusator delatorve adesset, adhiberenturque defensores, qui si propter inopiã, orbitateque sontis deerant, a pretoribus constituebantur. Iniquum nanque iudicabant indefensum reum nõ modo morte, sed minima quidẽ poena multari. Quæsitores deinde iudices complures scribebant, quorum nomina in vrnam coniecta fortuita sortitione ducebantur, dimissi ex vrna accusatori, reoque dabantur, vt ex eorum numero quos gratia, aut odio suspectos putarẽt, alia ve ratione incommodos reijcerent, alijque rursus mitterentur. Hi deinde iudiciũ ferebant, a quibus prouocatio erat ad alios, qui iterũ ex vrna ducerentur. Hoc igitur pacto capitale supplicium instituebatur, ne temere id eriperetur, quod nunquam a mortalibus reddi possit. Hanc consuetudinem rerum vetustarũ diligentissimus scrutator Vergilius refert his versibus.

Judicium capitale posita vrna instituebatur.

Vergilius.

Nec vero hæ sine sorte datę, sine iudice sedes,
Quæsitor minos vrnam mouet ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque, & crimina dicit.

Minoem iudicẽ apud inferos facit rerũ capitaliũ, eumque quęsitorẽ appellat, quod quæstionibns exercẽdis pręsit, dat eidẽ sortitionẽ vbi vrnam nominat, constituit iudicũ electionẽ cum dicit, conciliũque vocat, dat cognitionẽ cum ait, vitasque, & crimina discit. Non erit igitur discedendum ab hac consuetudine, si bene consultum volumus huic ciuitati nostrę, in qua ciues ad iusticiã, concordiãque redigere conamur. est enim desyderandum, vt in ea nihil perperam agatur, nihilque per iniuriã, aut vltionem, si talem Remp. constituere volumus, in qua homines bene, beateque degere possint.

¶DE QVAESTORIBVS, DE AERArij ratione, de viris monetalibus, de nummis.

¶Titulus nonus.

ERARII RATIO Magna habenda est in REPVBLI. Sunt enim pecunię nerui ciuitatis, sine quibus vix contineri potest, hæ namque res secundas ornant, aduersis autem perfugium adferũt. Quocirca constituendi sunt quæstores tres, qui quærendæ, conseruandæ, erigendæ que publicæ pecuniæ præsint. Originem quęstoribus creandis antiquissimam esse vulpianus iureconsultus refert, & pene ante omnes magistratus. Quorum authorem alij Romulum, alij Numã fuisse volũt. Sed crebrior opinio apud veteres est, Tullum Hostiliũ primũ induxisse quæstores a genere quærendi. Quæstores initio dictos Iunius Trebatius, & Fenestella scripserũt, M. Varro opinari videtur quæstores a quęstionibus exercendis esse dictos, quod nonnunquã maleficia cõquerere quęstoribus traditum sit. Hi viri graues, atque integri sint oportet, manusque a publica, priuataque pecunia abstineant, ne ouis lupo commissa esse videatur. In eligendis pecunijs diligẽtes esse debent, non

Pecunia ciuitatis neruus.

Quæstores.

bent, non tamen improbi, ac molesti, sed fortunæ personarumque rationem diligentissime metiantur. Curent præterea, vt publicani, quibus præsunt, nihil per vim, aut calliditatem extorqueant. Est enim genus illud hominum odiosum, & nonnunquam plebem ad studium nouarum rerũ propter improbitatem petulantiãque concitat. In tributis imperãdis mitiores esse debẽt quæstores raroque id agere, est nanque molestum ciuibus priuatam pecuniam in publicum conferre, nisi in magna temporum difficultate. Tunc boni ciues omnes vltro pensitant, sed si parcere possunt priuatis pecunijs, longe tutius agunt, sin secus esset agendum, mitissime omnes tractare debent, tum quo facilius exigant, tum vt secundum populi Romani rumorem hauriant. Laudat Plutarchus darium Xerxis patrem, eumque didicit in periculis, dubijsque rebus prudentiam longe alijs maiorem assecutum, is vero cum tributa imperaret, prouinciarum præsides, principesque accersiri iubebat, rogabatque, grauiane tributa interrogarentur, quibus respondentibus ea mediocriter se habere, dimidiũ vt soluerent censebat, & sapienter quidem, plures enim populorũ gratiam, quam pecuniæ magnitudinem faciebat. Huius igitur clarissimi regis exẽplo si vtentur quæstores nostri, laudẽ, gratiamque populi facile cõsequẽtur, tutiusque imperabũt & resp. magis diuturna erit, nam longe pluris faciẽda est ciuium gratia, quã quæuis pecuniarũ multitudo. Præclare Alexander magnus cum aliquando rogaretur, vbi nam thesauros haberet? Respondisse fertur, apud amicos caute sibi seruari, & recte, beniuolentia enim & sui, & alieni æris domina est. Tiberius quoque Cæsar suadentibus præsidibus onerandas tributa prouincias respondit. Boni pastoris esse tondere pecus, non deglutire. Videant præterea ne quid publicæ pecuniæ interuertant, aut in rem suam conferant, ne peculatorium crimen subeant. Peculatores nãque veteres eos appellarunt, qui pecuniæ publicæ furtum fecerint, in vsum, vt suum, conuerterint, quod perinde dictos Varro ait, quia eis pecorũ multã indicebantur. Hi deinde lege iulia grauius puniuntur, tenentur siquidem repetundarum, quoquidẽ crimen magnum apud Romanos fuit. Viri monetales quæstoris imperio parere debẽt, ne adulterinos nummos cudant, neve materiam aliam immisceant, perniciosum nanque est adulterinam pecuniam, aut minorem quã quanti esset signare. Eius ratio a quæstoribus diligentissime exigenda est. Veteres (vt in omnibus fabulosi sunt, quo populum superstitione arcerent.) Monetam deam esse dicebant, quæ pecuniæ curam haberet, grauiter vlciscentur in eos qui dolum malum in pecunia committerent. Monetam nonnulli arbitrati sunt dici, quod moneat ne quid fraudis in ære signo, pondereve fiat. Pecuniæ vero nomen a pecore tractum Varro ait, quod ex pecore constaret, opes nanque antiquorum in pecoribus præcipue erant, hoc & Lucius Columella testatur, & Ouidius in libro fastorum quinto refert, cum dicit.

Cætera luxuriæ nondum instrumenta vigebant
    Aut pecus, aut latam diues habebat humum.
Hinc etiam locuples, hinc ipsa pecunia dicta est,
    Sed iam de vetito quisque parabat opes.

¶Ephorum scripsisse Strabo ait, primo in Egina insula a Philone signari coeptum fuisse argentum. Ianus vero in Italia primus omnium suasu saturni, quem hospicio accepit, pecuniã æream signauit, cuius nota ex altera parte fuit Ianus

[Margin notes: Darius in exigẽdis tributis mediocritatẽ præ se tulit. — Alexãdri responsum. — Beniuolentia — Peculatores. — Lex iulia repetundarum. — Monetales viri. — Moneta dea. — Pecunia vbi primum signata.]

te fuit Ianus biceps, ex altera autem rostrum nauis, qua vectus Saturnus dicitur, alij dicunt pecuniam Iani, Saturnique rudem fuisse, & sine signo, sed posteros in eorum memoriam tali nota signasse. Eius rei author etiam Ouidius est, cum ait.

At bona posteritas puppem formauit in aere,
Hospitis aduentum testificata dei.

¶ Romanos rudi ęre ad tempora vsque Seruij Tullij vsos fuisse Plynius refert, eum regem vult nota pecoris ęs signasse, vnde & pecuniam dictam esse opinatur. Sunt qui dicant pecuniam primam signasse Numam Pompilium, nomenque Numo a nomine suo dedisse. Ante victoriam Pirrhi regis populus Romanus argento signato nequaquam vsus fuisse dicitur. Aurum autem impressit post victoriam carthaginis, Corynthique. Sit igitur pecuniae nota perpetua (si fieri potest) sic etiam & pondus. Non paruae enim leuitatis esse videtur notam, pecuniamve mutare. Scribant diligenter quaestores singulorum dierum gesta, vt quid expensum, acceptumve sit, ex eorum Kalendario facile ostendere possint, senatum, cōsulesque edocere, quantum additū demptumque rationibus sit. Hæret nanque perpetuo mentibus hominum, si quādo suspicio remanet. Expilatę publicæ pecunię, & repetundarū accusati innocentes nonnunquam damnantur, si negligētes scripserint, perpetuęque calumniæ ęmulis suis argumentū præbent. Furius Camillus, qui tot pręclara facinora pro patria gessit. In exiliū ab Appuleio tribuno plębis tanquam peculator Veietanę prędę pulsus est, propter negligentiā eorum, qui pecuniā in bello acceptā, expensamque literis mandabant. Eadem etiā causa fuit exilio superiori Aphricano, qui cum literni moretur, testamēto cauit, ne in patriam ingratā ossa sua referentur, cum tali se iniuria lacessitum iniquo animo ferret.

Numa pompilius. Numus

Furius camillus.

Scipio aphricanus.

¶ DE EXCVBIIS, VIGILIISQVE EXercendis, & de præfectis vigilum.

¶ Titulus decimus.

CAMBYSES CYRI PERSARVM Regis pater interrogatus quonam pacto vrbes optime custodirentur, respondit. Si custodes nunquā sibi satis cautum ab hoste esse arbitrabuntur, verbum sapientissimi regis animo semper volutandum ab his qui Reip. præsunt, quid enim arma, quid munimēta, quid moenia, turresque prosint his, qui negligentius excubias, vigiliasque exercent? Vidimus nanque vrbes nonnullas excubiarum negligētia quamprimum repentino hostis aduentu direptas fuisse. Vigiles præterea nocturni, quorum spe freti ciues, vniuersi dormiunt, sepulti nonnunquam somno, non ante hostium aduentum senserunt, quam admotis scalis e muris, editisque turribus eiecti fuerint, quid quod exercitus aliquando custodū negligentia perierunt? Spargapides Thomirydos Scytharum reginę filius, vino, somnoque cum omni exercitu sepultus, oppressus interijt. Et certe nullæ excubiæ, nullęque vigiliæ tutius diligentiusque

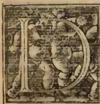
Cambyses

æqui boniq́ue agere cupit, qui lucem fugit. Testem, iudicē vindicemque formidat, qui latitando repit, noctem quam diem tutiorem sibi arbitratur. Præfectis vigilum apud Romanos non modo curę fuit, vt vigiliæ in muris, custodiæque per milites stationarios exercerentur, verū iniunctū eis erat, vt nocturnas seditiones a ciuibus arcerent, vt quies vrbi cōseruaretur. Pręsunt prętera eiusmodi vigiles plurimis alijs rebus, & præcipue Incendijs arcendis, quęquidem vrbibus perniciosa esse cernuntur. Nam & fortuita incendia extingunt. Dolosos autē incēdiarios sępenumero opprimunt, quorū crimē capitale esse debet, in illos autem, qui negligenter ignem apud se habuerint flagellis, fustibusque animaduertendum est. Hanc curam tantifecit diuus Augustus, vt per se ei consuli maluerit, quam per alios magistratus quippe qui nulli magis crediderit conuenire, nec alium sufficere, ei rei quā Cęsarem. Itaque septem cohortes oportunis locis constituit, quo binas vrbis regiones vna quęque tueretur, vt Paulus iureconsultus scribit. Vtiles igitur admodū erunt pręfecti vigilum, si omni cura & diligentia munus suum exercebunt.

Paulus i.l.iij. ff. de offi. pfe. vigil.

¶DE PRAEFECTIS ANNONAE ET quid per annonæ nomen significatur.

¶Titulus vndecimus.

INOCRATES Macedo architectus ille pręclarissimus cum polliceretur, magno Alexandro Athon montem in statuam virilem se formaturum, cuius leua vrbis amplissimę mœnia sustineret dextera autem pateram, quę montis flumina exciperet in mareque profunderet. Delectatus Alexander, formę rationem quęsiuit, essent ne agri, qui re frumentaria ciuitatem alerent, cūque respondisset Dinocrates subuentionibus transmarinis opus esse, rex ait eiusmodi iudicium non esse probandum. Nam vt natus infans nec viuere, nec crescere sine nutricis lacte potest, sic nec ciuitas sine agrorum fructibus. Huius magni regis exemplū hortari debent omnes vrbium conditores, vt fœcundis, feracibusque locis vrbes statuant, & eos qui populi curam habent, vt rei frumētarię vel imprimis studeant. Parua namque pręsidia vrbis essent, parum admodum leges, sanctiones, ordoque ciuitatis prodesset, si populus esuriret. Quid enim periculosius famelico populo, quem non arma, non magistratus, non iura diuina, aut humana, non leges, non pudor aliquis coercere valet? Oportune enim Lucanus ait. Nescit plebs ieiuna timere, quam fidem principibus suis parentes seruare possunt, quorum filij fame pereunt? Idcirco magna cura adhibēda, vt populus nō modo frumēto, sed omni genere victus abūdet. Annonę apud Romanos nomen latissimū fuit, cōplectēbatur omnia esculenta, non solū quę ex agris colliguntur, verū reliqua omnia, vnde Liuius in libro nono tertię decados de secundo punico bello ait, vectigal nouū ex salaria annona statuerunt sextante. sal, & Romę, per totam Italiam erat. Nec sine ratione vniuersum cibum annonę verbum significat. Tractū est enim (vt Varro ait) a tempore quo vete-

Dinocrates architectus alexandro mirū pollicitus est.

 res Romani

Is de mundi creatione,& folis,lunęque curfu,& de animalibus,ac plantis, & deum(quē naturæ nomine appellat)omnium conditorem fuiffe afferuit. zamolfis phi
¶Gethę qui thraciam incolunt, zamolfim philofophiam inueniffe credūt, lophiam ge-
Pythagorę feruus fuit,& ab eo cœleftia didicit.Mox ęgyptios facerdotes au this inueniffe
diuit,& de animi immortalitate fic fenfit, vt affereret nemīnē, qui eius pręceditur.
cepta fequeretur,diē obiturū,fed perpetuis bonis fruiturū, quinetiā fubterraneā fpecum effodit,quoquidē loci cum fuis quibufdā vitā in cōtēplatione diuinarum rerū degebat, & poft quartū annū, cū egrederetur Gethis(qui eum mirifice defiderabant)fe oftendit, multaque prædixit, quibus meruit diuinis honoribus honeftari. Phœnices.
¶Phœnices Ochum eā repperiffe volūt,qui fyderum peritiffimus fuit,& naturam paruæ Cynofuræ,& nonnullorū fyderū defcripfit. Athlas libycis philofophiā tradidit.
¶Lybici vero Athlantē,qui de mūdi machina,cœlique natura acutiffime differuit,adeo,vt poetæ fingant eum cœlum humeris fuftinere, cui labo rātū Herculem ideo fucceffiffe fabulantur, quod a b eo doctus Hercules poft eius obitum in philofophia fucceffit.Scytę aūt Anacharfim Guyri filium philofophiæ principē referunt,qui Scythicas leges verfibus fcripfit & de vir tute,ac tenuitate victus.Is Crœfi tēpore fuit,& Anchorā primus rotāque figulorū inueniffe dicitur. Scytæ anacharfim phię inuentorē agnofcunt.
Claruit etiā in philofophia apud Scythicas Alboris ad quem Phalaris tyrannus literas dedit,quibus gratulabatur,quod ex hyper boreis difcedens Pythagoræ Philofopho, Sthefichoroque poetæ familiariter vfus effet,ac multorum Græcorum quorū doctrinam,ad eam,quā primo tenebat addidiffet, & eum inuitabat, vt ad fe veniret.Fuit enim Phalaris eloquentiffimus,& doctiffimos quofque fui tēporis omni ftudio profecutus eft. Albaris.
Albaris autem ad eum fcripfit,nullū fibi commercium effe cū tyrāno crudeliffimo,eiufque hofpiciū abdicauit. Scripfit enim Albaris Scythica oracula & Apollinis ad hyperboreos acceffum,quocirca a fabulofa antiquitate dicitur fagittā ab Apolline dono accepiffe, cū qua e Græcia ad hyperboreos deuolaffet.
¶Perfæ qui cum Aegyptijs de vetuftate certant, Magos fuos Philofophię pręfecerunt,qui duo principia pofuerunt bonū & malum.Numē bonum cœli,malum vero inferorū deum arbitrantes. Perfę. Magi.
zoroaftes ab illis philofophiæ pręficitur,quem Aftronomię inuentorē, & magicarū artium fuiffe volunt. zoroaftes.
Huic fucceffit Ofthanes in philofophia,& deinde difciplinam fufcepit Afthampficus. Ofthanes. Aftyāpficus.
¶Chaldęi fe omniū antiquiffimos philofophos prædicant,& fapientiæ principem Promethęum referunt, qui Aftronomiæ fuit peritiffimus,& de natura rerum hominumque genitura fcripfit,& de tonitruo,ac fulminis ratione. Chaldęi. Promethęus.
¶Græci de philofophis fuis quam plurima, ac pene infinita volumina referunt, quorum longum effet varias, multiplicefque opiniones referre. Græci.
Sed pene ab omnibus in hanc fententiam ventum eft, vt feptē(quos fapientes appellant)inuenta philofophiæ plurima dederint,& præcepta fapientię,quibus innumerabiles pene philofophi in omni Græcia vfi fuerunt. Septem fapientes.
¶Horum primum referunt Thaletem Milefium fuiffe,quē Calimachus inuētorem minoris vrfæ,cum ad Phœnices nauigaret,fuiffe dicit.Cherilus autem poeta dicit hunc primū de immortalitate animi differuiffe,& de natura rerū fcripfiffe. Thales milefius.
¶Secundum Solonem Salaminum fuiffe tradunt, qui leges Athenienfibus dedit, quique homeri verfus refarciuit, vt fenfus continerent. Solon falaminus.
¶Tertium Chilonem Lacedæmonium,qui rogatus ab Aefopo Chilon

quidnam deus ageret? Respondit eum humilia extollere, & excelsa humiliora reddere. Eius est illa sententia, Sponsioni non deesse iacturam. Et ad Periandum scripsit. Foelicē eum Tyrannū esse, cui cum sua domo, ac sanguine mori contigerit. ❡ Quartum censet Pittacum Mythilenēū, qui Phrinonem atheniensium ducem in singulari certamine interemit. Et cum ei Mythilenēses ob hoc facinus imperium dedissent, decem annos tenuit, quoad eos ad optimā Remp. redegit, deinde imperio se abdicauit. ❡ Quintum Biantem Prienēū, hic oblatum sibi tripodem in quo scriptum erat, sapiēti detur, Apollini dicauit, quo iudicio reliquis sapientibus prelatus est ab eo Alyates Lydorum rex victus fuit. ❡ Sextum Cleobulū Lindiū, hic dicebat audiendi magis, quam loquendi homines studiosos esse debere. ❡ Septimum Periandrū Corinthium hic Tyrannidē exercuit, & rogatus ab amicis cur eam nō deponeret, ait, quia vltro deponere, & vi cędere ęque periculosum est, violentus tamen fuit. Nam quadraginta annos tyrānidem, quam in magistratu inuaserat exercuit. Et meliam vxorem ictu calcis interemit.

Sponsioni comes iactura. Pittacus. Bias prienęus. Tripos biāti oblatus Cleobulus lindius. Periander. Periāder vxorē interemit.

❡ Hæc de Philosophia satis dicta sufficiant.

❡ DE CORPORIS EXERCITATIONE, De ludis Gymnicis, circensibus, gladiatorijs, scœnicis, de pugilum certaminibus, & lupercalibus.

❡ Titulus octauus.

ANIMUM IMPRIMIS FORMANdum disciplinis bonarum artium, Ciuili viro diximus. Præstantia enim animi non solum corpus adiuuat, verum promptissimum reddit ad maximos quosque labores. Nullum siquidem corpus satis robustū, ac validum esse potest, vbi animus languet. Frequenter in bello cernimus nonnullos parui, aut gracilioris corporis, forti animo pugnare, proceriores autem ignauos. Proinde pręstat animum virtute, & sapientia adiuuare, si corporis robur optamus. Ars siquidem Ludicra (vt ait Cicero in pręclarissimis libris suis de oratore ad quintum fratrē) gladiatori, & militi prodest aliquid. Sed animus acer, & præsens, idem acutus, & versutus, inuictos viros efficit, non difficilius tamen arte coniuncta. Sed quia non omnes ingenio valemus, & per desidiā plęrique literas negligunt, dimittendi sunt ad eas artes, quibus a natura ipsa aptiores esse noscuntur. Exemplo Apollinij Alabandensis magni illius doctoris, quem tāntopere Gręci laudarunt, qui discipulos ad eas artes dimittebat, ad quos magis a natura deditos esse cernebat. Corporum exercitationem necessariam esse Plato, & Aristoteles, & reliqui omnes qui de Rep. scripserunt affirmant. Ignauia nanque corpus hebetat, & effœminatos homines reddit. Industria asit firmat, & alacriores firmioresque facit. Lacedęmonij pueros ruri alebāt, vt laboribus cōsuescerent, sub dio pernoctarēt, frigore, & ęstu, puluere, cursu, venatione, luctatione, iaciendo, prosiliendoque obdurarent. Nudis etiam

Animus languens corpus vietū reddit. Apollonius alabādensis. Exercitatio corpus firmat Lacedęmonij

Nudis etiam corporibus,& perunctis certabant. vnde eorum palestra Gymnastica dicta est, quod nudi luctarentur. Tātumque valuit apud eos exercitatio, vt quamuis pauci admodum essent, vniuersam pene Græciam subegerint, cū reliqui fere omnes Greci desidię, voluptatique indulgerent. At postquam cognouerunt alij exercitatione & industria Lacedæmones in bello factos esse meliores, laboribus consuescere cœperunt, adeoque profecerunt, vt paruo tempore victi victores superarent. Athenienses quidem qui imperio Lacedæmoniorum diu paruerant, eis deinde imperarunt, & pręcipue postquā didicerunt iuuenes in palestra potius quam in theatro exerceri. Tria enim Gymnasia ex publico constituerunt, Academiam Plato, Lyceum Aristoteles, & Cynosarchen Antisthenes, in quibus longe prius Athletæ certare quā Philosophi disputare consueuerunt. Præmia igitur in certaminibus exponi placet victoribus victisque, quo promptiores, alacrioresque reddantur. Exēplo Aeneæ, de quo Vergilius Aeneidos. V. sic ait.

Gymnasiā tria ex publico constituta.

Et geminum pugnæ proponit honorem,
Victori velatum auro, vittisque iuuencum,
Ensem, atque insignem galeam solatia victo.

¶ Eiusmodi pręmia longe magis laudo, quā platonica illa, quę potius ad libidinem exemplū, quam ad virtutē afferendam mihi exposita esse videntur. Viris nanque fortibus, summis bellatoribus suauitiones puerorū, puellarūque proponere, nihil aliud mihi videtur, quā fortitudinem eneruare, & virtutem omnem contemptui, ludibrioque habere. Exerceantur pueri, vt laboribus cōsuescant, non aūt ad effrenatā quandā immanitatē: vt enim industria & ingenuus labor corpus firmat, aptiusque ad labores efficit, sic nimia illa exercitatio, cōtinuusque labor frangit, & ad immaturam senectutē precipitat. Aristoteles testis est eiusmodi laboribus corporū incremēta impediri, & mēbra distorqueri. Celsus ait, nos aūt frequēter cernimus laboriosos homines varicosos fieri. Et de Caio Mario rusticano illo imperatore legimus, qui ad secādas varices sine gemitu crura medico prębuit, vt pristinæ valitudini redderetur. Pueros mangonibus, aut lanistis alendos tradere neutiquā mihi ingenui animi esse videtur. Sed exemplo Iulij Cęsaris vtendū censeo, qui Tyrones neque in ludo, neque per Lanistas, sed in domibus per equites Romanos, atque per senatores armorū peritos erudiri iubebat. Luctatiōe, cursu, pilæ, iactu, eos exercere placet, & nādo, prosiliendo, dimicādoque speciē verę pugnę simulare vtile esse censeo. Silius Italicus Romanus poeta peregregius qui consul fuit quo tēpore sibi nero mortē consciuit, quique proconsul Asiæ magnā laudem meruit, in libris suis de secūdo bello punico, cum de Scipionis indole loqueretur, ingenuos labores his versibus complexus est lib. viij.

Caius marius Varices.

Iulius Cęsar.

Scipiōis laus

Ipse inter medios venturę ingentia laudis
Signa dabat vibrare sudem, transmittere saltu
Muralis fossas, vndosum frangere nandos
Indutus thoraca vadum, spectacula tanta
Ante acies virtutis erant sæpe alite planta
Ilia per fossum, & campi per aperta volantem
Ipsæ pedes præuertit equum, sæpe arduus idem
Castrorum spatium & saxo transmisit & hasta.

Epaminūdas

¶Qui igitur assuescunt eiusmodi laboribus, alacriores in bellum accedunt & corpore & animo firmiores fiunt. Epaminundas thebanus imperator excellē tissimus diligentem operam palestrę dedit, non tam magnitudini virium ser uiens, quam velocitati. Illam enim Athletarum vsum adiuuare, hanc autem ad belli existimabant vtilitatem pertinere. Itaque exercebatur plurimum currendo, atque luctando. Plato etiam philosophorū maximus apud Aristo= nem argiuum palestri [illegible] se exercuit, a quo & plato peregregio corporis ha= bitus appellatus dicitur, cum prius Aristocles aui nomine vocaretur. Romani qui iudicio omnium virtute & gloria mortales omnes olim anteibant, non tam voluptatis gratia, quam vtilitatis multiplices ludos, & spectacula consti tuerunt.

Plato pri⁹ aristocles dictus

Ludorum o= rigo.
Lydia
Tyrrenus.

¶Ludorum tamen originem, & nominis rationē sunt qui altius repe tant, velintque ludos a lydis dici. Est enim Lydia Asię regio, quę primo me= onia dicebatur, in qua cū olym Lydus Tyrrenusque fratres regnarent. Tyr= renus fratre relicto in Italiam venit cum ingenti Meonum multitudine, in= quirendæ nouæ sedis gratia, deseditque apud Tyberium, eoque loci spectacu= lum prębuit, ad quodquidem vicinorum complures occurrerunt, nouitatēque rei admirati, exemplum deinde imitati sunt, & eiusmodi spectacula a Lydis ludos appellarunt. M. tamen Varro hāc opinionem nequaquam sequitur, sed ludos a lusu dictos putat, quos iuuenes per dies festos populū lusionibus oble ctarent. M. autem Quintilianus Ludum dici putat, quia lōge a lusu absit. Lu= sum vero plęrique a luendo dici volunt. Est enim luere soluere. Vnde lustrū quinquennale spatium temporis Varro nominatum putat, quod quinto quo= que anno vectigalia, & tributa per censores soluerentur, sic etiam lucrū quod amplius luat, quam quanti esset emptum.

Ludorū gña.
Gymnici ludi.

¶Ludorum genera plura sunt, sed præcipue habētur Gymnici, Circenses, Gladiatorij, Scœnici. Gymnici quod nudi in gymnasijs exercebant, & id quidem quinque modis, Saltu, cursu, ia= ctu, virtute, luctatione. Virtute exerceri erat robore, & viribus certare. Lu= ctatione autem lateris complexu, hi Grece Athletę dicuntur, Locus aūt pale stra. Hoc exercitationis genus inter adolescentes, in conspectu tamen maio= rum natu, quo verecundius id agant vtile admodū puto. Consuetudinem ta= men Lacedæmoniorum omnino repudiandā esse arbitror, qui fœminas etiā inter se luctari iubebant, & victricem victori despondebant, vt futura sobo= les fortibus orta parentibus longe robustior nasceretur. Contineant se domi mulieres, reique familiari indulgeant, quas natura imbelles fecit, ac timidas, vt earum formidine longe aptiores ad custodiam redderentur.

Lacedæmo= niorum mos capitur.

Circēses ludi

Circus maxi= mus.

¶Circenses ludi, vel a circo maximo in quo spectabantur, dicuntur, vt Quinto pediano placet, vel a Circe solis filia, quā patri hoc genus certaminis constituisse Græ ci asserunt, quod tamen non ab re esse videtur. Circus enim maximus princi paliter soli consecratus fuit, cuius ędes in medio spacio cernebantur, eiusque effigies e fastidio ædis eminebat. Soli enim intra ędes sacrificare iniquū esse putabant. Circum Romani spacium appellabant, quod currere equi solebant in quadrigarū certamine circum metas. Meta enim finis vel terminis a metu transiliendi dicitur. Alij dicunt Agonicos Circenses Olympium esse certa= men, inuentū apud Elidē, in honore Iouis Olympici. Sunt qui credāt Olym picū certamē ab hercule primo æditum in honorē Pelopis Materniatani, quo singuli anni quaterni numerantur. Alij quidē putant Circences ludos qui cir= cum enses

Meta.

Sol aurigarū numen.

cum enses agerentur nominari. Nã vbi deinde masle collocati essent gladij disponebantur. Alia autem ex parte fluminis ripa erat, vt si quis in alterutrã partem diuerteret, discrimen non paruum subiret. Non igitur paruę erat artis inter ripas, ensesque quadrigas agere. Hi ludi quamuis soli, aurigarum numini principaliter dedicati essent, tamen Castori & Polluci deputabantur, qui a Mercurio æquos accepisse dicuntur. Celebrabantur etiã neptuno, Marti & Ioui, quia eos etiam quadrigis pręesse opinabantur. Sunt etiam ludi quos magnos Circenses Vergilius appellat, qui Romani etiam ludi dicũtur, quod sub regibus instituti sunt & magni nominati, vel quod dijs magnis id est laribus vrbis editi fuerint, quibus sabinas raptas fuisse aiunt, vel a magnis impensis Nummum siquidem ducenta millia impendebãtur. Eiusmodi ludos magnus Pompeius in victoria Sertorij vouit, & Lucius sylla in victoria belli ciuilis. Sunt qui opinantur eosdem & Megalenses dici, quod verũ neutiquam esse existimo. Ludi quidem Megalenses magnę matri deũ dicati sunt vt Liuius in secũdo bello punico refert, libro nono tertię decados, his verbis. Accessit consultatio de matre Idea accipienda. Haud paruę rei iudiciũ senatum tenebat, qui vir optimus in ciuitate esset, verã certe victoriã eius rei sibi quisque mallet, quam vlla imperia honoresve suffragio, seu patrum, seu plębis delatos. Patres conscripti, P. Cornelium Scipionẽ filium eius, qui in Hyspania ceciderat, Adolescentem nondum quæstorium iudicauerunt in tota ciuitate virũ esse optimũ, & paulopost addidit. In ædẽ Victorię quę est in palatio pertulerunt Ideã matrẽ pridie Idus Aprilis. Isque dies festus fuit. Populus frequens dona deę in palatium tulit, Lectisterniumque & ludi fuere Megalensia appellata. In bello quoque Macedonico idẽ testatur, cum ait. M. Iunius Brutus ędem magnæ matri deum in palatio dedicauit, & ludos ob eã dedicationẽ factos Megalentia appellauit. Dicuntur aũt Græca appellatione a magnitudine ἀπὸ τοῦ μεγέθους. ¶ Gladiatorij ludi longe ab omni humanitate distant, carnificinã siquidẽ, & immanitatis speciẽ potius prębere videntur, quam aliquid decoris, aut vtilitatis habere. His igitur careb it ciuitas nostra, & omnis instituta Respub. si dictis nostris auscultare voluerit. Celebrantur autem in amphiteatro, in quoquidem plura gladiatorũ genera descendebant. Primi erãt equites duo, equis albis signisque militaribus in honorem martis, quem vana eorum superstitione vrbis pręsidem esse putabãt. Secundi in honorem neptuni, quem in bello nautico inuocabant, hi fuscinam (quam tridentem appellant) habebant. Et occulta quędã retia quibus aduersarium pugnantes irretitum tenerent. Tertij Secutores dicebantur, quod retiarios insequerentur, & ad honorem vulcani pugnabant. Quocirca cuspidem, & massam plombeam gestabant. Quarti demum erant Laquearij, qui desiliendo laqueis decernebant, quibus comprehensi, aut vulgabantur, aut perpetuam ferruitutem seruire cogebantur. Pugilum certamen (quod magnę laudis fuit apud veteres) periculosum valde est, & nequaquam permittendum ab his qui Reip. pręsunt. Inhumanum mihi videtur homines in certaminibus ludicris interimere, nec id potest sine mœrore, & lachrymis plurimorum accidere. Agitur tamen id non sine ingenti arte, & speciẽ quandã fortitudinis præ se fert, quod Cicero ostẽdit libro secundo tusculã. questio. his verbis. Pugiles cũ feriunt aduersarium in iactandis cęstibus ingemiscunt, nõ quod doleant, ani-

Circenses magni.

Megalenses ludi.

Megalesia.

Gladiatorij ludi.

Gladiatorũ ordo.

Fuscina.

Secutores.

Laquearij.

moue succumbant, sed quia in profundenda voce, omne corpus intenditur,
venitque plaga vehementior. Pugiles a pugna dicuntur. Pugna autem a pu-
Pugiles. gno. Veteres nanque ante vsum ferri, & armorum pugnis, calcibus, morsu, &
Pugna. omni corporis nixu, ac luctatione certabant. Ante inuēto Cęstus pugnis nu-
dis, & corporis conatu decernebant. Quodquidem non abhorrendū esse opi-
nor, dum modo id sine ira, aut simultate fiat, habet enim speciem aliquā vir
tutis, & ex ea consuetudine homines promptiores ad rem bellicā redduntur.
Sed cęstibus pugnare (vt dixi) ab omni humanitate alienum esse videtur.
Infinitum esset ludos oēs Graecorum Romanorūque oratione complecti,
quorum partim ad exercitationē, partim ad crudelitatis spectaculum aeditos
esse cernimus, partim autem ad lusum, veluti sunt Lupercalia, quorū nomen
Lupercalia. Quintilianus a tribus partibus orationis fieri voluit, quasi luere per caprum.
Eas sidem cum celebrabantur (vt Plutarchus cheronensis refert in vita Iulij
Cęsaris) multi nobiles adolescentes per vrbē nudi discurrebant, scuticamque
ex loris ferentes obuium que nque per risum caedebant. his occurrebant com
plures etiā nobiles foeminę, prebebantque manus apertas, veluti pręceptori-
bus, vulgo nanque sibi persuaserant, si ab illis cęderentur praegnantibus partē
di sibi nisibus, sterilibus autem concipiendi facultatem quamprimum tradi.
Lucius fenestella, & nonnulli alij veteres scripserūt Pana Lyceum, seu faūū,
Siluanum primū fuisse omnium deorū quos Romana superstitio coluit, cui
Luperci rem diuinam faciebant, & Lupercales ludos exercebant. Huius reli-
Euander. gionis Euandrum fuisse auctorem dicunt. De nomine Lupercalium non sa-
tis cōuenit inter scriptores. Nam vt omittam Quintiliani interpretationem,
de qua modo dixi. Alij asserunt hoc nomē inditū quod huius numinis inuoca
tione Lupi a stabulis arcerentur. Alij templum in quo colitur Lupercal appel
lari dicunt, vnde Vergilius, & gelida (vt inquit) monstrat sub rupe Lupercal.
A lupa quae eo loci inuenta est, cum lac pręberet Romulo, & Remo, quem
sūt nos Lupum, illi Lycon vocant. Alij a Lyceo Archadię monte, vbi ea re-
ligio primo viguit, Lupercal dici volunt. Trogus aūt Pompeius Euandrum
radicibus palante montis templū constituisse Lyceo, quem Graeci, pana, Ro-
mani, Lupercum appellabant. Cuius dei simulachrum nudum caprina tan tū
pelle amictum erat quo etiam habitu, Lupercales per vrbem cursitabant.
Eiusmodi ludi nusquam permittendi sunt, tum propter vanas, impiasque su-
perstitiones, tum quia nihil decoris, aut vtilitatis habent. Hanc consuetudi-
nem ludibrio etiam habere videtur, Iuuenalis cum ait. Turgida non prodest
condita in pixide lyde. Nec prodest agili palmas praebere luperco. Dixi-
mus satis quibus artibus, quibusque studijs pueri erudiendi sint, quam curam
omnium maximam non modo parentibus, verum his qui REIPVB. pręs-
sunt esse diximus. Alatur igitur primum ingenium, redigaturque ad sapien-
tiam, si fieri potest, quę omnium rerum optima est. Exerceantur corpore, sed
adeo, vt ingenij munera non impediant. Difficile est enim vno, eodemque
tēpore animo, & corpore exerceri, cuius quidē rei ratio diligens habenda erit.
Paruo tēpore exercitationibus corporis indigeant, ne illis nimiū oblectentur.
Fiunt enī ingenio hebetiores, sibique ipsis vix consulere sciunt, veluti de Mi
lone Crotoniata legimus, qui omnia supra humanas vires fecisse legitur, & to
ties victor in certaminibus coronatus est, bouēque ictu pugni victimā fecit.

Attamen cum nimium suis viribus crederet, mortem sibi infoelicissimam parauit, cum cerneret robur cuneis adactis nondum diffissum esse, ignauiam [illegible] eorum, qui reliquerant irrisit, manibusque id scindere conatus est, sed cum cunei discuterentur, arborque ad propriam naturam rediret deprehensis brachijs in solitudine detentus, alitibus ferisque praeda extitit. Et Polydamas pugilalius praeclarissimus, cum latebram imbre quietam humeris sustentare nititur, socijs omnibus fugientibus, sepulchrum sibi parauit, non sine magna omnium seculorum irrisione. Cito igitur recedant ab eiusmodi exercitationibus pueri, discantque a Mercurio illo, quem palestrae, inuentorem veteres fuisse affirmant, qui ea quam primum relicta ad eloquentiam se contulit, & Musicae Astronomiaeque diligentissimam operam dedit. Et de his hactenus. Nunc autem quoniam docuimus qui Reip. muneribus, honoribusque afficiendi sunt, quique etiam repudiandi aut e ciuitate exigendi. ¶De ordine magistratuum dicemus in sequenti volumine.

milonis mors qualis.

Polydamas.

Mercurius.

¶FTANCISCI PATRICII SENENsis, libri secundi, de institutione Reip. Finis.

¶Tabula libri tertij.

De viris

AD SIXTVM QTARTVM PONTIficem maximū, Libri Tertij incipit procemium.

MNIS REIP. moderatio Sixte pater sanctissime in magistratūm descriptione cōtinetur, sine quorum authoritate, prudētia, ac diligētia, ciuitas esse non potest. Proinde minus admirandū est Aristotelē dixisse Remp. esse institutionem ciuitatis circa magistratus, honoresque publicos, quandoquidem in libero populo sine magistratibus nihil recte agitur, vt enim nauis sine gabernatore in portum tranquilitatis nunquam redigi potest, vtque exercitus sine imperatore in magno semper periculo versatur, vixque victoriam assequitur, sic ciuilis societas fortunæ exposita esse videtur, nec quieta, aut fœlix vlla ex parte esse potest, nisi magistratuum authoritate atque consilio regatur. Vidēdum tamen est sicut in re nautica, ac bellica, sic in Rep. vt pauci sint, qui imperent, plurimi autem qui obsequantur. Multitudo enim magistratuum ciuilem ordinem perturbat. Laudant veteres scriptores Massilienses, quorum Remp. ordine, & equitate omnibus alijs præferūt. Eorum senatores numero sexcenti erant (vt refert Strabo) Ex quibus annis vicibus quindecim pręsidebāt, summumque gerebāt magistratū. Ex his autem quindecim tres pręficiebantur, qui legibus, ac iuridicundo præerant. Hi paucis admodum adiuti rem ciuilem in pace, & ocio optime gubernabant. In bello autem & tumultu, imperatores, & principes Massilienses deligebant quę satis essent ad rem bellicam bene gerendam. Complures medici vni ęgroto adhibiti, inter se potius ostentationis gratia decernunt, quam ea diluūt, quę laboranti salutē afferre possunt, & varia consilia in maximis periculis rem potius præcipitāt, quam adiuuāt. Hæc & plæraque alia cogitāda sunt in magistratibus ordinādis, de quibus suis locis differendū erit. Sed hoc iterū, atque iterū dicendū censeo, optime gubernacula Reip. senibus tradi, qui per ętatē, & rerum experientiā plurimū calent. Vera nanque est illa Platonis sententia, & a Cicerone quasi pro oraculo posita, beatum eum haberi posse, cui contigerit esse in senectute, vt sapientiam, verasque opiniones assequi possit.

Respublica quid. Massilienses In medicos.

FRANCISCI PATRICII SEnensis Pontificis Caietani, liber Tertius, De institutione Reip. incipit.

DE ORDINE MAGISTRATVVM, ET de officio priuatorum in eos qui magistratum gerunt, & eorum rursus in priuatos, & de virtutibus illorum, qui Reip. pręsunt. Titulus primus.

Crantor

RANTOR solennis Xenocratis auditor, Palemonisque amicus, ac deinde discipulus, qui Philosophus fuit peregregius, & poeta non vulgaris, cum vitę humanę rationem habere vellet, & actiones cogitationesque nostras prudentissima diuisione sortiri affirmauit, primas vitæ partes virtuti dandas esse, secundas bonę valitudini, tertias honestę voluptati, quartas autem diuitijs opinabatur. Siquidem nihil boni, nihilque iocundi nobis sine virtute accidere posse, frustraque eũ alia ex parte quęrere, quę commoda, aut bona esse dicũtur, qui virtutis sit expers. Optimam deinde virtutis comitem, bonam putauit esse valitudinem, vix enim nobis bene ab animo esse potest, cum a corpore male sit, & corporis ægrotatio vix sine animi ęgritudine esse potest. Præterea qui bene valet, liberiore animo vtitur, & ingenij acumine minime fraudatur. Comes his duabus accedat honesta voluptas, quæquidem tum præcipua est, cum animus seipso fruitur, omnia metitur ad tranquilitatem, iocunditatemque mentis delectatur non titillatione sensuum, aut corporis illecebris, sed contemplatione magnarũ rerũ, quæquidẽ pabulũ animi ingenui, & mẽtis liberalibus studijs institutę. Quarta illa pars quę cõmerciũ cũ superioribus habet, licet minor omnino sit, tamen cũ necessitatẽ humanã respicimus, cũque cõsideramus hominẽ victu, veste, domicilioque ĩdigere, necessaria etiã habẽda est. Calimachi poetę sentẽtia est, que huic menti cõgruere videtur. Diuitias sine virtute nunquã hominem efferre, virtutem autem sine diuitijs parum admodum eum illustrare. Et Sapho Lesbia non muliebriter inquit, parum prodesse diuitias sine virtute, sed cum eas coniunctas accumulare vitã beatam. Theognis quoque vetus poeta duriorem sententiam protulit, paupertatis siquidem moetu, vel in mare nos ire præcipites suadet, inopia siquidem preclaros viros nonnunquam vrget, & duriora quæque eos agere compellit. Plautus comicorũ facetissimus propter annone difficultatem ad molas manuarias pistoris se locauit, & ibi quoties ab opere vacaret scribere fabulas, & vendere consueuit. Cassius quoque seuerus orator egregius cũ annis quinque & viginti exulasset, in summa inopia diem obijt, vix panno verenda contectus. Et Valerius Bruti collega adeo pauper mortuus est, vt publico sumptu sepeliretur. Amianus quoque Marcellinus scribit Persei regis legitimum filium post aduersæ fortunę calamitatem, artem ferrariam ob quęrendum victum exercuisse. Hæ cogitationes sepenumero in mentem cadere debent eorum, qui societatem humanam optime constituere volunt. Et Crantoris illa diuisio in ciuitate rite constituenda venit. Nam instituendi erunt ciues, vt virtuti incumbant, bonæ valitudini studeant, honestam voluptatem non formidẽt diuitias ad vsum vitæ suæ, & eorum quos diligunt, patrięque commoditatem parare velint. ¶ Vita igitur ciuilis taliter instituenda erit, vt sine metu, sine violentia, aut iniuria degere possimus, & ad foelicitatẽ omnia dirigere. quodquidem vt assequamur, considerandum erit ciuitatem omnem duplici hominum genere constare. ¶ Eorum imprimis qui publicam personam gerãt quique Reipub. rationem habentes, obliti commodorum suorum, alijs omnibus legitime imperent, ipsi autem solis legibus obtemperent. Cęteri omnes priuati

Crantor.

Vitæ hũanæ ratio.

calimachi dictum.

Sapho lesbia

Plautus.

Cassius seuerus.

Valeriuspublicola.

Crãtoris quãdriuium.

nes priuati ciues sint æquali inter se iure viuentes, qui superiores illos qui magistratum gerunt, non conciues suos tunc esse arbitrentur, sed principes, aut reges, vel potius numen geniumque Reip. illis studeant parere, impensique adeo obtemperare, vt piaculum admisisse videantur, si eorum dictis minime auscultauerint. Qui magistratum suscipiunt, se maiestatem Reip. gerere sciant, obliuiscanturque tantisper se priuatos esse, dum publico munere funguntur. Maiestas Reipub. est in qua continetur dignitas, & amplitudo ciuitatis, eiusque nomen a magnitudine dicitur, sic & magister, quod maiore in statione sit, a quo magistratus deducitur, vt Varro asserit. Leges ante oculos semper habeant, quibus omni ex parte parendum esse sciant. Nam sicuti magistratibus leges, sic populo magistratus imperare debent. Verũ namque est illud Ciceronis adagium, magistratum legem esse loquentem. Legem autem mutum magistratum. Nihil metu, aut vi agendum sibi persuadeant, quorum alterum ignauiæ, alterum temeritatis est. Bene imperandi rationem teneant, quamquidem facile dignoscere poterunt, si eam primo bene parendo didicerint. Fit enim hoc in optima repu. vt qui modeste obsequitur, dignus esse videatur, vt aliquando imperet. Expedit siquidem eum qui paret, sperare se imperaturum, eum autem qui cum imperio est, cogitare non diu post futurum, vt obsequatur. Virtutes imprimis duces habeant, quę imperant, sine quibus nihil recte agitur, quarum pręcipua iustitia est, quę quidem humanæ societatis fundamenta iacit, & pietatem in se continet, quamquidem scientiam colendi dei esse Sextus Empericus docet, hanc grę ci ευσέβειαν appellant. Hæc cultum diuinum, mysteria, & cerimonias imprimis respicit, sine quibus nihil rite, nihil sancte in Rep. geri potest. Sed quia de religione in posterum latius scribendum censui, non ero longior in hac parte. Secundum pietatis officium est, quo erga patriam deuincimur, quamquidem secundum immortalem deum colere, atque obseruare debemus.

Maiestas, Magister Magistratus. leges magistratibus populo magistratus imperare debent. Bene iperabit pplo qui legibus parare didicit.

Iusticia prima virtutũ. Pietatis officia.

Tertium est quo ingenti studio tenemur, non modo in parentes, liberos, cõiuges, aliosque in necessitudine nobis coniuncti sunt, verum in omnes conciues nostros, quos mirifica beniuolentia complecti debemus. Iusticiæ deinde munus erit, ne minem lędere, iniuriave afficere, ius suum cuique tribuere, benemeritos gratia, laude, muneribusque afficere, male autem meritos dãnis, ignominia, pœnis, morte multare. Eius præterea officium est peregregiũ fidem seruare, quæ nõ modo ciuibus nostris, & peregrinis, omnibusque qui nobiscum aliquo vitę commercio tenentur, verumetiam hostibus seruanda est, & his qui contra nos arma ferunt. Nihil enim turpius esse potest his, qui Reip. pręsunt, quam fidem fallere, quęquidem ignominia nulla vnquam obliuione deletur, vt de Carthaginiensibus legimus, quos fœdifragos Ennius appellauit, a frangendis fœderibus, quæ quidem res causa vel imprimis extitit, vt vrbs illa euerteretur, quæ de imperio totius orbis terrarum cum Romano populo omniũ gentium victore, tot annis certauerat. Est enim fides dictorum, conuentorumque constantia dicta (vt Cicero ait) quod fiant quæ promittantur. iusticiam igitur colãt qui Reip. pręsunt, a qua nulla gratia, nullus mętus, nulla spes, nullęque pollicitationes eos amoliri debent. Secunda virtus quę commendat eos, qui magistratum gerunt, fortitudo est, quamquidã solã virtutis nomine appellari a doctissima vetustate cernimus, ea adeo

Iusticię munus.

Carthaginiẽses. Fides.

Fortitudo.

virum decet, vt Ciceronis sententia a viro virtus appellata sit, quia viri propria est fortitudo, sic & Græci τὴν ἀνδρείαν dici voluerunt. Hæc virtus præcipue cernitur in periculis, laboribusque subeundis, quæquidem stabile, firmumque iudicium seruat, in his rebus quæ formidolosę esse videntur. Hāc Crysippus scientiam esse voluit perferendarum rerum humanarum, vel affectionem animi in patiendo, perferendoque summæ legis parens sine timore. Zeno autem magnitudinem animi appellat, eamque e dicit esse sententiā, quę animi habitum faciat celsiorem omnibus, quę contingere possint, æqualiter perferendis. Hæc fidissima comes iusticiæ est, sine qua manca omnino ac debilis esset. ¶ Tertia est prudentia quæ in delectu bonorum, malorūque versatur, & aliarum virtutum dux est. Adeo vt Apollophanes philosophus nō vulgaris hanc vnam diceret virtutem esse, cui reliquę omnes famulantur. Modestia deinde, ac Temperantia plurimum adiuuat, quæ quamuis cernitur in contemnendis prætermittendisque voluptatibus tamen, in singulis actionibus adeo elucet, vt earum moderatrix, atque auriga esse videatur. Hæc est illa, quę tam diuturna laude extulit sententiam illam Solonis quę præcipit, ne quid nimis agatur. Ad temperantiam percipiendam pueri apud Persas magno studio docebantur, quam vt diligentius obseruarēt, per diem actionibus puerorum seniores quosdam probatissimos adesse iubebāt vt veriti eorum aspectum Modestia, Teperētiaque omnibus in rebus regerentur. Huic coniuncta sit constantia, quę dictorum gerendorumque fidissima custos habetur, ea efficit, quę secreta Reipub. tacito silentio asseruētur, quo nihil præstantius esse potest, qua etiam virtute præcipue laudatur Persę, qui omnia Arcana incredibili fide custodiunt, non metus, non spes, aut vlla pollicitatio vocem elicere potest, qua eorum occulta prodantur. Vetus nanque eorum disciplina est, quaquidem cauetur silentium vitę periculo, custodiri, nec magnum quippiam ab eo geri posse opinatur, qui linguam suā coercere nequeat, quod membrum natura omnium facillimū esse voluit, vt ostenderet taciturnitatem nonomnino difficilem esse virtutem. Caueat qui magistratum gerit, ne quid vnquam ingratitudinis committere videatur, nihil enim est quod obsit magis principibus, quam cum intelligunt populi eos in gratia referenda negligentes esse. Hoc crimen ingratitudinis cum acerbissimi in plectendis sontibus Persę sint, omnium grauissime vlciscebantur. Dignoscebant nanque deum imprimis, patriam parentes, amicosque ab ingratis negligi, & impudentiam quandam comparari, quæ ad omnia probra hominem promptissimum efficit. ¶ Aristoteles tria necessaria esse vult illis qui magistratum suscipiunt, imprimis iusticiam, reliquasque virtutes teneant, ad omnia gerenda quæ REIPVB. vsui esse possint. ¶ Deinde vt eundem ciuitatis statum diligant, contentique eo nihil moliantur, nihilque cogitant, quod alienum nouumque sit. Sed eam viam ire pergant, quam maiores instituerunt, quæque aliorum vestigiis attrita sit. Nouarum enim rerum studium sępius Remp. labefactare solet, quam eam aliqua ex parte meliorem reddere. ¶ Tertium pręcipit, vt potestatem a populo habeant maximam, ad ea exequenda quę eorum muneri construere possunt, quęquidem res efficit, vt ipsi maiore animo imperent & diligentius obsequantur illi, quibus imperatum est. Cambises Persarum rex Cyri

Prudentia.
Modestia.
Teperantia.
Ne quid nimis.
Persarum mos i erudiēdis pueris.
Constantia.
Ingratitudo.
Ingratos pśæ puniebant.
Magistratib⁹ tria sunt necessaria.
Cambises.

eis etiam demandatum est. Venditiones, emptionesque vt fierent sine dolo malo curabant, redhibitionemque pręstabant morbosi pecoris, morbosique, aut insani serui venalicij. Eiusmodi magistratus ciuitati nostrę necessarios etiam esse duco, quorum authoritas magna admodum esse debet, vt munus suum implere possint, & ciues dicto audientes habeant, vnde apud Romanos curules appellabantur, quod curribus dignitatis gratia per vrbē veherentur. Hęc de magistratibus satis. nam qui ad rem militarē spectant, alio loco dicentur, cū de militia, belloque disseremus. ¶ Diximus primo volumine pleraque quæ ad statū reip. pertinent. Secundo autem quibus artibus disciplinisque instituendi essent ciues qui publicis muneribus pręfuturi sunt. in hoc vero tertio ciuiles magistratus ordinauimus, ad Romanorum potius similitudinem, quam Gręcorum, cuí quidē rei duo pręcepta addidimus. Prius ne resp. quæstui sit ciuibus. Satis sit pręmij his qui magistratu aliquo functi sunt laudari a probatis viris, iudicarique eos optime de rep. meritos extitisse. Nihil enim est in libera ciuitate quod magis inuidiā faciat, quā videre con ciues aliquos breui tēpore ditiores factos publica pecunia, cum ea satis omnibus neutiquā esse possit. Alterum quidē pręceptum sit, vt nihil per ambitionem agatur. Est enī ambitio res perniciosa ac pęstifera, quę quidē cōspirationes parit, & turbulētas seditiones. Virtus sola sit quę honores, ac munera impartiatur, virtute nāque ambire oportet nō fautoribus, vt ait facetissim⁹ poetarū plautus. Sat enim fautorū habet, qui recte agit. M. Marcellus qui gallorū ducē singulari certamine vicit, primusque Romanorum Hannibalē vinci posse docuit, exemplo patefecit, qui adit⁹ ad magistrat⁹ ciuili viro esse debeat. Nā cū templū honori ędificatū esset adeo, vt nemini adit⁹ esset ad id, nisi per virtutis ędē ingrederetur. Docuit igitur vir fortissim⁹ solā virtutem esse, quæ recta ad honorem duceret. In sequēti volumine de priuatis quibusdam officijs dicemus, quandoquidem ordo id exigere videatur.

Anace. phaleosis.

M. Marcell⁹

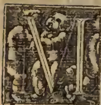
¶ Finis libri tertij.

¶ Tituli libri quarti.

¶ PROOEMIVM LIBRI QVARTI ad Sixtum Pontificem Maximum.

MODVM PRIVATIS AGRIS PRAESCRIBENDVM.

Titulus primus.

ARCVS curius cognomento dentatus, qui de samnitibus primo, deinde de sabinis triumphauit, & de lucanis ouãs orbem introiuit, Pyrrhumque Epirotarũ regẽ Italia pepulit, sapientia sua docuit, rẽpub. plurimũ agri debere possidere, priuatos autem quantum satis sit ad vitam, victumque familiarem. Is cum ex triumphis suis innumerabilia agri iugera reipub. adiudicasset, viritim singulis quaternadena tãtum diuisit, & sibi ipsi nihil vltra reliquos constituit. Cumque a quibusdam crimina retur, quod minimã sibi partem attribuisset, publicam vero plurimam effecisset, dixit neminem debere putare id parum agri esse, quod sibi, familieque satis ad alendum sufficeret, hic modus agri ne alicui propter ignotam mensuram magnus fortasse videatur intelligat iugerum auctum quadratũ duplicatũ continere. Actus enim quadratus, centum & viginti pedibus vndique finitur, pedis autem mensura sexdecim digitorũ est. Erit igitur iugeri mensura quoquo versum ducentorum quadraginta pedum, & ideo dici iugerum Varro ait, quod iunctis duobus actibus quadratis finiatur. hanc rationem sequamur oportet si ciuitati nostrę bene consulere volumus, vt imprimis modus agri inter priuatos praescribatur, qua in re diligenter obseruare debemus numerum ciuium agrique magnitudinem ac fertilitatem. Nec vero his angustijs contentus ero vt satis esse putem singulis, quod diuisit Marcus Curius, qui propter frequentiam populi, & imperij adhuc paruitatem fortassis archius dimensus est, sed senatoris iudicio permittendum statuo, quodcuique satis sit, & pręcipue cum opulentiae, deliciaeque tẽporũ nostrorũ plura efflagitent, quam casta illa aetas dentati, qui frugalitatem, ac persimoniam in laudẽ ducebat. Atqui priuatarum possessionum mensuram sepius auctam legim^9 apud Romanos, adeo vt legẽ tulerit Tyberius Gracchus licere cuique mille agri iugera possidere. Sed hoc statuendum censeo, vt resp. diues agri sit, duplici ratione. imprimis vt frumenta recondere possit ad necessitatem populi cum tẽporum difficultas exigeret. Deinde vt tenues inopes, qui agros emere nequeunt, conducere possint a repub. Agros publicos vectigales potius facere, quã alio pacto locare lõge melius esse duco. Vectigales agri dicũtur (vt Paulus iure consultus refert) qui in perpetuum locantur, hac lege, vt quãdiu pro his vectigal pẽdatur, tãdiu neque ipsis qui cõduxerint, neque his qui in locum eorum successerint auferri eos liceat, vt pluribus in locis in cisalpina Gallia nostris etiam temporibus fieri consueuit. Hoc pacto longe ditior ciuitas erit, & eiusmodi vectigalia plaeraque ad vsum publicum suppeditabant, neque erit opus crebo tributa imperare, quaequidem molestissima populo sunt, & inuidiam faciunt his, qui reipub. prẽsunt. Haec ratio diligenter obseruanda est, vt maior pars agri publica sit, minor autem priuata. Illa enim Platonica comitas optimis argumẽtis ab Aristotele repudiata est, Et cõuict^9 ille Lacedaemoniorum in quo publice epulabantur, omnia quę in publicum conge=

M. Curius dẽtatus.

Iugerum

Actus quadratus.

Pes.

Tyberius gracchus.

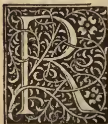
Paul^9 in. l. i. ff. si ager vectig. vel emphi. pe.

Lacedęmoniorũ conuictus lycurg^9 instituit.

blicum congerebant magnę admodum difficultatis esset,& haud scio,an persuaderi posset ętate nostra,propter diuersos hominum mores, studiumque rei familiaris,cui plęrique omnes incumbunt.Nusquam enim inuenitur populus aliquis,qui in communi laboret,publice epuletur nihil priuati quispiã possideat,sed complures patresfa.societatem ineunt vtilitatis gratia quo cõmodius degere possint,ciuilemque societatem constituunt.Quocirca de singulis domibus aliquid deinceps scribere,ęquum esse censeo,nam de agri ratione latius tractabimus infra,vbi ex hippodami millesij sententia ciuitatẽ regionem,atque agros diuidemus.

¶DE SIMILITVDINE REI FAMILIAris & reip.de officio patrisfamilias,de seruitijs,& eorum vsu.

¶Titulus secundus.

Ei familiaris,& publice ratio in plęrisque cõuenit, Nam sicut ciuilem societatem paucos qui imperẽt multos autem qui obsequantur habere oportet,sic rem domesticam vnum qui præsit,& eum quidẽ ætate maiorum,reliquos autem omnes qui pareãt habere debet.Et sicut in ciuitate ęquo animo obtẽperando alijs iuste imperare dicitur,sic obsequẽdo rem familiarẽ regere cõsueuimus.Leges sibi pręesse sciunt,qui magistratum gerunt sic & qui familię pręsunt optimi patrisfa.normam imitantur. Bene igitur in quibusdam ciuitatibus obseruatur,neminem in senatu cooptari posse,qui familię curam non gerat.Doctissimi veteres,qui eleganter admodũ locuti sunt ea,quę volebant ondere magna cura,ac solitudine fieri,siue etiã ingenti animi affectu familiariter facta dicebant , vt apud Terentium comicorum obseruantissimum.senex ille de filio loquitur,hic paruę consuetudinis causa,huius mortem tã fert familiariter,quid hic mihi faciet patri?grauiter voluit ostendere eum illius tulisse mortem,nec ab re huius verbi consuetudo esse videtur.Sit igitur diligens oportet,qui familiam gerit,et ea imperet,quę factu non difficilima sint.Memineritque semper se aliquando paruisse verbis potius quam verberibus castiget.malitque familiam seueritatem suam vereri,quam sæuiciam formidare.Pessime enim cum ea familia agitur,quę metu potius,quam studio ad industriam excitatur.In magnis prærerea laboribus,magnisque functionibus primum se ostendat oportet Pater fa.pudebit enim desidię,ignauięque minores,vbi maiorem solertem,industriumque viderint.Sic alia ex parte cauebit,ne quid turpiter agat,quod familiares sui suspicari possint. Longe quidem magis qui pręsunt,exemplo, quam peccato nocent.Disciplina rei familiaris duas imprimis considerationes habet.vnam erga personas quibus pręest,alteram autem circa res.Personarum in familia alię ingenuę sunt alię vero seruituti addictę.Quoadmodũ erga se habeat,erga cõiugẽ,erga filios,erga seruos optime oportet vt calleat paterfa.seruorũ conditio misera est,viles enim personę famulantur,& pręcipue tempo-

Familiariter factum.

Familiaris rei disciplina

pue temporibus nostris,quibus per religionem christianã non licet seruũ sacris nostris initiatũ,& iure optimo. Iniquum nanque esset hominem illũ homini seruire,quem sacro fonte ablutũ deo dicamus. Apud veteres autem magna multitudo fuit seruorum, adeo vt ex vrbibus nonnullis liberos omnes exegerint,& nonnũquã redeũtes dominos hostili bello exceperint. Scytharum gentem inuictam pene fuisse legimus. Nam darium regem præsarum a finibus suis non modo prohibuerunt,verum in turpem fugam verterunt. Cyrũ cum toto exercitu trucidauerũt, Alexandri copias deleuerunt. Parthicũ ac Bactrianum imperiũ cõdiderunt, Asiam annis mille & quingentis vectigalem habuerunt,a qua tamen victores tertia expeditione cum redirent (annis enim octo a coniugibus affuerant) seruili bello extruduntur. Coniuges nanque tedio lõgę expectatiõis fessę,seruis ad custodiam pecoris relictis rursus nupserãt,qui redeũtes dominos non sine cęde finibus prohibuerunt, & quãquam postremo dominorum victoria fuit,tamen vario marte sępius pugnam inuaserunt. Victi serui crucibus affixi pœnas dederunt. Mulieres autem turpitudinis conscię,partim ferro,partim laqueo mortem sibi consciuerũt. Inter memorabilia Romanorum bella nonne etiam seruile bellum nominatur?quod nomen ad victis seruis magnauit. Vt macedemonicum,& punicum a victis pœnis,macedonibusque , & sic Chrysus , Spartacus , qui ruptis ergastulis seruilem exercitum contra romanum impeperium duxerunt nomenin bello meruerunt , vt nonnulli alij ingenui imperatores prestiterunt etiam non nunquam seruitia spectatę fidei exempla , vt C. Plotius Plancus seruus,is enim pręscriptus a triumuiris fuerat,& in villa iuxta salernum latitabat. cumque milites ad inquirendum missi vnguenti odore,quod delibutus erat, eum indagarent,eius seruos comprehenderunt, qui multum ac diu male habiti,varijsque tormentis lacerati, non prius dominum prodiderunt,quam miseratus fidem seruorum,plãcus in medium venit,iugulumque militibus prębuit,vt a cruciatu seruos liberaret. Marcus etiã Antonius orator peregregius incesti reus fidem serui,qui laternam pręferebat ad iudicium deducti,expertus est,qui verberibus laceratus,equuleo suspensus & candentibus laminis exustus,nunquam domini incestum cuius cõscius fuerat.iudicauit. Sic & alij nonnunquam inuenti suntſ, ed seruili fides raro(si fides)tentanda est. Liber homo qui seruis imperat imprimis cogitare debet eos homines esse,non beluas,nec seuire in eos verberibus, & catenis,obdurant nanque plagis,nec quippiam agunt,nisi inuiti. Mitius agẽdum est cum eis exigendo quotidiana opera,non inclementer laudanda eorum industria,quo alacrius laboribus incumbãt,cibaria eis impertienda sunt,quę roburfirment,sine elegantia,& sumptu. vestis quoque sit quę ęstate tegat,hyeme autem a frigore,ac pluuia defendat. Algidi namque serui,tremebundi, & famelici nullum officium pręstare possunt,proinde mansuetudinis humanitatisque maiorum nostrorum meminisse debemus,qui patroni potius nomen quod a patre trahitur in sua mancipia voluerunt,quam domini quod quidem tanquam odiosum abdicarunt. Diuidenda opera inter seruos sunt, & illi ad rem rusticam dimittendi,qui robustiore sunt corpore,gratiliores autem,minusque validi ad artes illas,quibus a natura aptiores esse videbũtur. Veteres ergastula habebant in quibus mancipia ad opera dimissa obseruabãtur,nunc

Scythię

Sctyhęa seruis suis finib' exclusi.

Chrysus & spartacus gladiatorum duces.

C.Plocius plancus.

M.Antonij oratoris fidelis seruus.

Seruilis fides raro tentãda.

Romanos mores adhuc seruat,& per tribus diuisa magistratus suos eodē ordine sortitur. Quæri solet a nonnullis,an omnes magistratus inter ciues describendi sint,an aliqui peregrinis tradendi? Placet quibusdam magistratus omnes,qui iuri dicundo presunt,quique vltionē aliquam insontes exercent,peregrinos esse,dicunt nanque simultates, inimiticias,atque odia inter ciues oriri,cum ciuis in conciuem suum animaduertit. Alia autem ex parte longe faciliores esse,& ad gratiam, clementiamque proniores cōciues inter se,quam si res a peregrinis agatur,quaquidē ratione adducti plerique Italię populi eiusmodi magistratus aliunde accersire cōsueuerunt. Ego autem rem nō multis absoluendam esse censeo,si optime constituta respu.est,& legibus,moribusque omnes probe auscultent. Longe melius ciues imperabūt, quam peregrini,quod quidem non solum ex Romanis, Carthaginensibus, Atheniensibus, Lacedęmonijs,alijsque compluribus cerni licet,qui magistratus omnes suis ciuibus tradunt. Verum ex inclita venetorum rep. in qua peregrinis nullus est locus,& tamen nec iustitia,nec seueritas deest,& ex eiusmodi iudicijs nullę discordię,nullę seditiones,nullęque inimicitię oriuntur. At qui vnum de ea rep. dicere possumus quod nusquam alibi me lectitasse,aut vidisse memini,quod ordo ciuitatis,qui a primis conditoribus constitutus fuit,semper mansit,& nunquam mutatus est. Hi nanque qui eam vrbem edificauerunt inter se,suosque magistratus diuiserunt,quasi præmiū laborum suorum,& hanc hęreditatem posteris reliquerunt,vt aduenam colonum,peregrinumque ad magistratum admitterent nullum,& ita perpetuo obseruatum est,iam pene annis mille,quocirca posteri illorum,qui vrbem edificarunt,semper reip. prefuerunt,& senatores Patricij,ac nobiles appellati sunt. reliqui autem omnes plæbei. Plurimum tamen valet consuetudo,a qua difficile est recedere,sed si ab initio constituatur,tutius ciues quam peregrini imperabunt,vt diximus.

Magistratus peregrinis deferre an liceat

Ciues pegrinis preferēdi

Venetorum respu.

¶SENATORES QVID OBSERVARE debeant,de eligendis magistratibus,de ambitu comprimendo.

¶Titulus Tertius.

RIMA REIP. CVRA SENATORIB⁹ incumbit,qui authoritatē belli,pacisque habere debēt,ad quos etiam ab alijs magistratib⁹ prouocatio erit. Hi ex Lycurgi sentētia custodes,emēdatoresque legū sint, Et nouas p doctos aliquos ex senatorio ordine legulatores(si qn̄ op⁹ fuerit)cōstituant,difficile em̄ factu est,omnia legibus scriptis complecti,noua etiā plerūque occurrūt,propter hominum malitiam, quæ noua sanctione indigent,& omnia quotidie in deterius ruunt. quæ legibus animaduertēda sunt. Solon legem nullam statuit in parricidam,interrogat⁹ cur id omisisset? respōdit nusquā cogitasse tā tetrū scel⁹,ac facin⁹ p hominē cōmitti posse. Omnis reip. ordo,& omne cōsiliū dubijs aduersisque re

Senatores

Solō in parricidas cur legē non tulit.

bus a ſenatoribus manare debet.Hi patres appellantur, quod veluti paren-
tes liberis,ſic ſenatores vniuerſis ciuibus conſulere debent.Coeant in vnum
quaſi corpus,quod pluribus oculis cernat,pluribuſque manibus operetur,plu-
ribus etiam nitatur pedibus,quęquidē res efficit,vt longe melius reſpu.gu-
bernetur,quā vnius vel principis ſtatus.Ille enim ſolus quæcunque poteſt,
circūſpicit,non tamen poteſt omnia cōſilio,& ratione metiri. Nemo enim
mortalium omnia ſcire profitetur.Et ille ſapientiſſimus habetur qui pauci-
ora ignorat.Coacti autē cōplures docti,graues,& ſapientes viri omnia cer-
nunt,omnia pręuident,nihil eis obſcurū,nihil inopinatū,nihil nouum,nihil
inauditum,nihilque magnum videri poteſt.Optimi igitur Romani,patres
a cura,Senatores ab ætate,& grauitate appellauerunt.Sic etiam Græci eadē
interpretatione Senatū γερουσιαν vocant.Romulus ab initio vrbis cētum pa
tres conſtituit, Brutus autem exactis regibus cum populus iam longe fre-

Romulus
Brutus
Patres cōſcri-
pti.
Patricij.

quentior eſſet,numerum auxit,& quos ſenatores addidit,patres conſcriptos
nuncupauit. Horum omnium poſteri patricij deinde appellati ſunt. Quo-
rum ordo præcipuus ſemper fuit,nec immerito,nulla enim nobilitas illu-
ſtrior eſſe poteſt,quam eorum quorum maiores pręclarum aliquod facinus
pro rep.geſſerunt,deque ea optime meriti extiterunt.Poſteris vero tempo-
ribus deficiente ſenatu,qui adębantur minoris nobilitatis habentur,neque
ipſi neque eorum poſteri Patricij dicti ſunt,niſi principum indulgentia, vt
præclare docet Cornelius Tacitus his verbis. Hiſdem diebus in numerum
patriciorum aſciuit Claudius Cæſar vetuſtiſſimum quemque ex ſenatu,aut
quibus clari parentes fuerant,paucis iam reliquis familiarum,quas Romu-
lus maiorum,& Lucius brutus minorum gentium appellauerunt. Exhau-
ſtis etiam qua dictator Cæſar lege Caſſia,& princeps Auguſtus lege Seuia
ſublegere.Studium rationis,& mox rationem,& ſi ciues cuiuſcunque ordi-
nis tenere deberent,tamen ſenatores imprimis,qui inſtar totius populi habē
di ſunt,vbi enim delinquūt,longe magis exemplo quam culpa peccare vi-

Magiſtratuū
grauius ē pec
catū quā plæ
beiorum.

dentur.Minores nanque omnes eorum veſtigia ſequuntur,vixque ſe errare
putant,cum eiuſdem criminis reum aliquem ſenatorem oſtendunt. Proin-
de videant ne vani,aut mendaces ſint,neue lucri cauſa peccent. Diſcedant
non modo ab omni turpi quæſtu, ſed ab omni lucro,in quo ſuſpitio aliqua
turpitudinis eſſe poſſit.Prędictorum vero fructibus,vt ſe, familiamque ſuā
honeſte alant,expedit vti exemplo Romanorum,qui nauigandi vſum mer
caturæ gratia ſenatoribus ademerunt,ideoque Appius Claudius Tri. ple.
adiuuāte Caio flaminio legem tulit,ne quis ſenator,quiue ſenatorum pa-
ter fuiſſet,maritimam nauem,quę pluſquam trecentarum amphorarum eſ-

ApijClaudij
lex in ſenato
rum luxum,
Carthaginiē
ſes.

ſet,haberet.Id ſatis habitum eſt ad fructus ex agris vectandos.Quæſtus cū
omnis patribus indecorus eſſe videbatur,Carthaginienſes quoque cum impe
ratorum imperia dura eſſent,& pręcipue cum omnia ipſi & agerent,& iudi
carent,centum ſenatores delegerunt,qui reuerſis a bello,ducibus rationem
rerum geſtarum repoſcerent,vt hoc metu perciti,ita in bello ſe gererent,vt
domi iudicia,legeſque formidarent.Maiores magiſtratus primum locum in
ſenatu tenere debent,& eum pręcipue,qui dignitatem,ac maieſtatem reip.
præ ſe ferat.Eorū nutu vocandus eſt ſenatus,& ea referenda ſunt,quæ opor
tuna eſſe videbuntur,& facta poteſtate loquendi ea cōſule ſenatores debēt
quę e rep.ſint

quę e rep. sint, omnibus priuatis commodis reiectis, quorum animi in cōsulēdo liberi esse debēt, nulla amicitia, nullo odio, nulla simultate, aut inuidia teneri. Ambigitur qui de ciuili societate scripserunt, liceat ne singulis sententiā dicere, aut soli rogati suggestum cōscendant. Accidit sepenumero, vt qui magistratū gerunt, cū aliquid extorqueri volunt aliquos sentētiā rogent, qui vel cum eis sentiant, vel metu perciti, aut spe alecti imperata loquātur. Tūc si alijs nō liceret dicta refellere, & veritatē rationibus, argumentisque eruere, male consultū esset ciuitati. Alia autem ex parte si libere omnes sententiā dicere possunt, vincit plerunque temeritas plurimorum, surguntque petulantiores, & falsa pro veris afferunt, increpant, oblatrant, ruunt, adeo, vt modestis, grauibusque quibus silentiū indicere videantur, quo fit vt ea nōnunquā decernantur, quę reip. minus salutaria sunt. Quo circa tēperamento quodā vtendū censeo. Dicant igitur imprimis sententiā rogati, curentque magistratus diligenter eos rogare, qui ætate, dignitate, doctrina, rerumque experientia plurimum præstant. Potestatē deinde alijs senatoribus faciant loquēdi de his rebus, quæ in consultationem venerīt, quib⁹ numerū, præscribere fortasse nō essę inutile. Eo igitur pacto & rogati sententiā dicent, & alij libere cōsulere poterūt, & sic nec magistratus senatum fallere nec petulātes sua temeritate grauioribus viris silentiū indicere poterunt. In senatu magistrat⁹ omnes designari potius, quā comitia totius populi agere, lōge prestātius esse arbitror. Ambitio nanque illa, & popularis impressio quā turpis, quā que indigna libero homine nemini obscurum esse debet, faciliusque longe esse arbitror ambitiosos in senatu apud homines graues comprimere, quam in comitijs, in quibus cum vniuerso populo agitur, & ille se neglectui, contēptuique haberi putat, quē Candidatus non impressērit, & blādiorib⁹ verbis allocutus fuerit, & vnius nonnunquā leuissimi hoīs oblatratio suffragia plurimorum euertere potest, quoquidem fit, vt excellentes nōnumquam repellātur, designēturque leuiores. P. Scipio Nasica cui cognomentum viro optimo a senatu traditum est, qui tot præclara facinora pro rep. gessit, cum ædilitatē candidatus peteret, duriorēmque manum cuiusdam rusticani hominis apprehenderet, p iocū rogauit pedibus ne an manibus ambularet, quæ res adeo molesta rustico illi extitit, compluribusque circunstantibus, vt ad populum manaret, causaque repulsę viro excellētissimo fuit, cum se rustici omnes ludibrio habitos esse arbitrarentur. Repulsam Aemilius paul⁹ aliquotiens tulit, cum minus ambitiosus esset. Quid quod sepemunero imperitissima illa multitudo peiores eligit, prestantiores autem repellit, quequidem res non mediocrem plagam Romanæ reip. intulit, Varro homo leuissimus ex abiectissima plebe consul designatus fuit contra Hannibalem, repulso Fabio maximo, alijsque imperatoribus excellentissimis, quequidem res labem ingentem, & pene vltimum exitium Romano populo attulit. De quo Silius Italicus ita ait punicorum. viij.

Impressio quid sit vide doct. in.l. penul. C quod me. ca. *fit.*

Paul⁹ ęmili⁹

Varro.

Silius

Subnixus rapto plebeis muneris ostro
Sęuiciam rostris Varro, ingentique ruinę
Festinans aperire locum fata admonet vrbi
Atque illi sine luce genus, surdumque parentum
Nomen, & immodice vibrabat in ore canoro

Lingua procax,hic auctus opes,largusque rapinæ
Intima dum vulgi fouet,oblatratque senatum,
Tantum inquassata bellis caput extulit vrbe
Momentum,vt rerum,& fati foret arbiter vnus,
Quo conseruari latium victore puderet.
Hunc fabios inter,sacrataque nomina marti
Scipiadas,interque ioui spolia alta ferentem,
Marcellum fastis labem suffragia cęca
Addiderant,Cannasque malum exitiale fouebant.

¶Ambitionem in tãta hominum colluuione comprimere difficillimũ est, nam potentiores,opulentioresque viri conuiuijs,muneribus, ludis, pecunijsque populo eblandiuntur,& quod palam nequeunt,clanculum,aut per inter nuncios agũt. ¶Lex Calphurnia ad Romanos de ambitu fuit, & deinde iulia cum illa obliterata consenuisset. Nec tamen potuerunt ambitionem tollere.quo ad pricipes magistratuũ electio deuenit.Per sortẽ magistrat⁹ ducere nõnulli cõsueuere,vt in florẽtina Senẽsique Rep. fieri assolet, quæquidẽ res ambitionẽ aliquãdiu tollit, minusque intẽtos ciues ambiẽdis honoribus efficit,sed hæc res periculi,incõmodique in se plurimũ habet. Cõplentur nãque vrnæ illæ compluribus nominibus & propter temporis diuturnitatẽ, multitudinemque virorum,minus etiam digni conijciantur. Et nonnunquã in rebus aduersis forte ducitur aliquis,vel senio confectus, vel qui Reipub. neutiquam satis esse potest. Proinde libera senatus electio præstare videtur. Veneti sortem electioni miscẽt quæ res longe pręstantior omnino esse cernitur. Qui enim magistratum gerunt cum senatus frequens in curiam deuenit,pileum quendam tripode aereo loco celsiore poni iubent, In quoquidẽ pilæ paruæ admodum deargentatæ complures sunt,deauratę autem nomẽ. Consurgit senatus longo ordine,& quisque alijs spectantibus manũ in pileũ insert pilamque ducit,ea si argẽtea est, ad locum suum qui ducit redit, sin aurea,subsellium ad id paratum conscendit, reliquos expectat,qui postremo nouem tantum sunt,quos nemo alloquitur,nemoque annuit,tabellam, tesseram vt porrigere potest. Hi pro magistratu deligendo nomina senatui dicunt,& super illis suffragijs agitur quam primum,ne quid per ambitum agatur. His & similibus cautelis grauissimus ille senatus ambitiosos fallit,adeo vt digniores semper decernantur,cum magna etiam ciuium concordia. Hęc de senatu satis,nunc de singulis muneribus referamus.

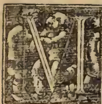
C. Calphurnius ipso pœnã pecuniariã inducit in lege quam tulit de ãbitu.

Proiectis in vrnã noĩbus magistratus designabant. Veneti.

¶DE DIVINIS MAGISTRATIBVS, et nihil in Remp.agẽdum, nisi propitiato deo,& de pontifice,& eius nomine.

¶Titulus quartus,

Magistratuum

Agistratuũ alij diuini, alij humani habẽdi sunt diuini sacros cultus, cerimoniasque, mysteria, sacrificiaque curare debent, populumque ad veræ religionis cultum omni vana superstitione sublata instruere. Parum admodum leges, & instituta proficerent, nisi sacris adiuta præceptis deo optimo maximo authore niterentur. Nam si prisci illi, qui deum minime cognouerũt, sed superstitionibus, vanaque religione ducebantur, nihil agebant (quod ad Rem. pertineret) iniussu pontificum. quid nos christiani, qui soli veram religionem colimus, quique christũ dei filium authorem religionis habemus, efficere debemus? certe omni studio, omnique diligentia curare, vt nihil agatur, nihilque cogitetur, nisi propitiato deo mysterijs, celebrationibusque, per quas quidem vitam nanciscimur sempiternam. Sacrę igitur operationes antecedere debent humanas. Quocirca curabunt, & quidem diligenter senatores. vt quicunque instituuntur in senatu, deo authore agantur, quoquidem propitiato christianis sacrificijs cerimonijsque, nihil in Repub. perperam agi potest, nihilque sinistri, aut aduersi accidere. Adsit igitur, antequam de magnis rebus agatur, ciuitatis antistes, quẽ Romano sermone põtificem appellamus, cuius Sceuola dictum esse voluit quod posset facere id est rem diuinam persoluere, verbum enim facere apud veteres id significat, vt ex illo Vergilij versu cerni licet, Cum faciam vitula pro frugibus ipse venito. Varro tamen pontificem a ponte faciendo dictum putat. Summę nanque religionis erat põtem fluminibus facere. Nec id mediocri risu curabatur. Nam sublicius magnis cerimonijs a pontifice primum factus est, & sepe numero restitutus. Græco verbo pontificem episcopum appellamus, quasi speculatorem, contemplatoremque rerum diuinarum. Principio rerum humanarum imperia apud põtifices erãt, regesque ipsi sacris iniciati diuinam, humanamque curam gerebant, nec quẽpiam poterant cogitare bene imperare posse, qui diuinarũ rerũ expers esset, commerciumque cum deo nõ haberet, igitur aut sacerdotes ipsi imperabãt aut principes nihil eorum iniussu agebant. Romulus initio vrbis templorũ, sacrorumque antistitem regem appellauit, & quasi socia potestate cum regnaret voluit eũ legum, morisque patrij custodem esse. Nos ergo ab eiusmodi exemplo discedamus nunquam, qui veram religionem colimus, sed omni studio sacerdotum dictis auscultemus. Nam diuino numine afflati, sanctitatis, immortalitatisque præcepta nos edocẽt. Sed vbi de religione dicemus latius hęc, vberiusque tractabimus. Humani magistratus hi sunt, qui personam publicam gerunt, ciuitatique præsunt, iuridicũdo, qui iura ciuitatis optime callere debent. Exempla patrum, maiorumque non ignorare, leges, ac cõsuetudines noscere. Iusticiam, æquitatemque in omnibus obseruare, alij curas habent præcipuas, vt ædiles, sacrarum, priuatarumque ędium. Censores autem moribus præsunt, alijque complures, quorum singuli suo munere funguntur. ¶Hi humani magistratus diuersis nominibus censentur. Aliter eñ Græci eos appellant, & inter eos aliter Athenienses, aliter Lacedęmonij, aliter Thebani, alięque ciuitates, barbarę etiam nationes sua nomina habent. Nos autem Romanorum nomina sequemur, tum propter authoritatẽ, vni-

Magistratuũ diuisio.

Priscorũ religio.

Antistes.

verbũ facere

Pontifex.

Põs sublicius

Episcopus.

Sacerdotũ nutu oĩa gerebãtur.

Romulus sacerdotes reges vocabat.

Magistratus humani.

Aediles

Censores.

Parasceue ad sequẽtes titulos.

uerso enim orbi terrarum imperarunt.tum propter dignitatem, ac grauitatem,qua omnibus gentibus,ac nationibus praestant,tum etiam quia latini sumus,& a verbis nostris minime discedere debemus.

¶DE SVMMO MAGISTRATV QVEM consulatum Romani appellarunt,cui duo praeesse debent, vnus domi,alter militię.

Titulus Quintus.

DVO TEMPORA CONSIDERANDA sunt vnũ quidem pacis,alterum autem belli, & vt in bello pacis studia non omnino omittenda sunt ,ita in pace ea praeuidẽda quę in bello necessaria esse possunt.Prudẽtissima quidẽ ratio est ea in pace maturare,quae belli timor properare cogeret,vtranque igitur rationem tenere debent,qui summũ magistratum gerunt,vt pacis studia munimentis etiã bellicis tueantur.Romani mortalium omniũ excellentissimi summo magistratui cõsules duos pręficiebant,qui lictores,& Thrabeã,caeteraque regũ ornamenta habebant,quia exẽplo regię potestatis creati fuerãt.Horũ vnus vrbanã, alter autẽ militarẽ curã gerebat.Parũ enim esset ocio, & trãquillitate intra moenia frui,si in agris trepidaretur,& hostes a finib⁹ nõ arcerẽtur, & alia ex parte tenere arma foris,& in Rep.cõsilio indigere nequaquã satis tutũ esset. Gneus Põpeius frustra a se victoriã foris partã fuisse ait,nisi cõsul Cicero patriã cõsilio seruasset,in qua victor triũpharet. hãc cõsuetudinẽ laudandam probandamque esse cẽseo,vt duo consules designentur, qui magistratu annuo fungantur . Nã dignitates perpetuas esse in Rep. periculosum esse arbitror. Earum siquidẽ diuturnitas plerũque hominũ mores mutare solet,& nonnũquam tyrannidis occasionẽ prębet, vt de Iulio Cęsare dicere possumus qui perpetuus dictator Remp.inuasit. Difficilius quidem est in rebus prosperis,quam in aduersis modestiam seruare. Consules quod bene Reip . consulant appellantur.& vnus domi vrbanas curas gerat,qui pro omnibus vigilet senatum rebus dubijs cogat,ad quem prouocatio sit,si quid per vim, aut perperam consul ageret,exequatur magna diligentia hic, quod consultat senatus.Nihil enim prodesset sapienter dicere, nisi quamprimum esset qui mature ageret. Adsit alijs magistratibus, vt singuli munere suo omni diligentia fungãtur,iustitia innocẽtiã,integritatéque seruet.Longe enim magis exẽplo quam culpa peccat qui Reip. pręest.Alter autem qui rei militaris curam habet,imprimis militiae delectum eiusmodi habere debet, vt ęqualitas in omni ciuitate seruetur . Singulae nanque tribus decem curijs descriptę sint, quę ideo curię appellandę sunt, quod earum curam consul suscipere debeat. Curiam nanque curam,ac diligentiam significasse apud veteres ex hoc constat,quod econtrario incuriam negligentiam dicimus . Curare diligenter debet consul in scribenda militia.vt in singulis quibusque curijs census, numeri & ętatis ratio habeat,detrectãt enim imperia milites,quibus iniuste militia imperatur,

Iulius cęsar.

Magistratuũ grauius est peccatũ quã plebeiorum.

Curiae.

tia imperatur, quique vltra vires suas compelluntur, & pessime admodum cum eo exercitu agitur, qui iniustam militiā sibi imperatam putat. Cum militiam scripsit non in hybernaculis, ac sub tecto exercitum senescere permittat, sed pernoctet sub dio, si etiam pax esset. Et his omnibus exercitationibus iuuenes agitet, quibus superius dictum est, vbi de Gymnastica scripsimus. Meminerintque exercitum ab exercitatione dici. militiā a duritate, expeditionem autem quod expedit, promptique omnes ad omnia pericula obeunda esse debeant. Discatque non pluris milites quam eorum imperatorem faciundos esse. Quocirca veram esse sententiam homeri omnes asserunt, tutiorem ceruorum exercitum esse duce leone, quam leonum duce ceruo. Et Demades ille qui ex temporanea oratione Athenienses omnes oratores superauit, eiusdem sententiæ adstipulator esse videtur. Nam cum audiuisset magnum Alexandrum diem obijsse, Ait videre se Macedonium exercitum duce fraudatum, & quoniam tali duce esset orbatus, excæcato Cyclopi simillimum. Et Epaminundas thebanorum imperator cum cerneret letali vulnere transfixum rogauit euasisset ne Daiphantus, aut Nyolidas, cumque respō dissent qui aderant, illos in prelio cecidisse, iussit, vt pacem cum Lacedæmonijs inirent, quando omnino imperatore carerent, si probe ciues suos noscerent. Vera enim exercitus laus ab imperatore incipere debet. Sed quoniā mihi cordi est in posteris de bello latius scribere, his paucis præceptis contentus ero, dummodo omnes intelligant optime REMPVBLICAM, geri quæ duos habet consules, vnum qui rebus vrbanis, alterum qui rebus bellicis diligenter incumbat.

¶DE MAGISTRATIBVS QVI IVRIDIcundo preesse debent, & de litibus, de vadimonij, iudicij que temporibus, de causis defendendis,

¶Titulus sextus.

VRISDICVNDI RATIO Imprimis habenda est in optima R E P V B. quæquidem efficit, vt in ciuitate sine vi, atque iniuria viuatur, impossibile namque factu est, vt sine litibus multitudo esse possit, & præcipue in ea ciuitate, in qua om̄ia sunt communia, vt in hac nostra in qua satius esse dicimus habere vnumquenque quod suum sit. Aristotelis sententia hac in re longe magis vsui nostro cōfert, quam platonis, vt sua quisque dignoscat, videmus namque agros communes inter plures incultos esse, & sentibus horrere, priuatos autē longe cultiores nitidioresque, veraque est illa sententia qua passim dicitur. Negligi quæ a pluribus possidentur. Priuata patrimonia sunt quę homines diligentes reddunt, sed illis modus adhibendus est, ne locupletes omnia possideant, tenuiores autē extrudantur, odiosum nanque est cū dicitur illud Persij. Diues erat iuribus quantum non miluus oberrat. Prescribenda est iugerum mensura a legum latoribus, habendaque ratio non modo multitudinis ciuium, verumetiam magnitudinis agri.

priuata publicis cultiora.

Persius.

 dinis agri.

dinis agri. Cum igitur quiſque præfinitum agrum ſuum colit, fit nonnunquã
Lis vnde. per negligentiam, militiam ve cultorũ, ſiue per obliuionem, vt termini euel-
lantur, & tunc Lis erit definitus, quodquidem litis nomẽ manifeſtat. Ait eñi
Agrorum diuiſio. Varro principio litem nomen accepiſſe, a contentione limitis. Quod etiam
Vergilius videtur aſſerere, cum ait, limes agro poſitus, litẽ vt diſcerneret ar-
Cardo limes. uis. Duobus enim limitibus agri perfiniebantur apud Romanos. vno quidẽ
a plaga ſeptẽtrionali, qui a cardine cœli cardo vocabatur, altero vero ab orien
Decumanus. te in occidentem per tranſuerſum, qui decumanus appellabatur. Ager nãque
his diuiſus figurã denarij numeri facit. Erit etiam lis nõnunquã de aqua plu-
uia arcenda, vel de alijs rebus quæ quotidie in agris accidunt, ſiue etiã in vrbi
bus cum diſceptatur de parietibus, de ſtillicidijs, de tigno iniuncto. Accidit
etiam inter mercatores, vt lites oriantur, & præcipue cum vani, & mendaces
complures inueniantur & cum quibus non ſit conueniẽdum in tenebris, ſed
agẽdum adſtipulatore, ac teſtibus præſentibus. Eiuſmodi igitur iurgij quo fa-
cile inimicitias parere poſſunt, finis quam primũ præſcribendus eſt, vt ciues
ad concordiam redigantur, quod tunc fit, cum cuique redditur quod ſuum eſt,
tum ad ſua opera quiſque redeat relicta lite. ¶ Vadimonia omni tẽpore con
Vadimoniũ. ſtituenda ſunt, ne multitudo litiũ iudices obruat. Feſtis aũt diebus, & quibus
nundinæ, feriæve conſtitutæ ſunt, iuſtitiũ fit, quod etiã indici ſolet aliquot die-
Iuſtitium. bus gaudio, luctuque publico. Prætor apud Romanos quod præeſſet diceba-
Prętor vrbanus. tur, & vrbanus appellatus eſt, quod inter vrbanos ius diceret. nã qui inter per-
egrinos ius dicebat prætor peregrinus vocabatur. Penes prætorẽ fuit publici,
Prætor peregrinus. priuatique iuris poteſtas, & quod prętor ediceret ius honorariũ appellabatur
ob eius honorem, habebat prętor inſignia conſularia. Lictores tamen nõ am-
Ius honorariũ plius ſex, ſellam etiam curulem, & trabeã, ſic etiam in ciuitate noſtra prętores
Lictores prętori tantũ ſex iuridicundo præſint numero tres ſinguli ex ſingula quaque tribu, hi viri inte
gri, & optime de Rep. meriti ſint, legũ, morũque ciuitatis nulla ex parte igna
ri eſſe debent, ſed plane ita ius publicum priuatumque callere, vt nihil eis ob
ſcurum, nihilque ambiguũ ſit. Terni pręterea ex vna quaque tribu viri ſint,
horum collegium prætoribus adeſſe debet propter multiudinẽ cauſarũ, quo-
rũ arbitrio inter ſe diuiſas omni cura, ac diligentia ſinguli ſcrutari debent. Et
poſtquam optime didicerĩt, ad collegium referant, ac deinde ad prætores, vt
ſuper his iudicium dicatur. Et hoc pacto nec nouem viri prætores decipere,
nec prętores eos ad iniuriam compellere poterunt. Ab eorum iudicio prouo
cationem neceſſariam eſſe arbitror, tum vt diligẽtius iudicent, tum vt ſi quid
dolo aut iniuria per eos perperam ageretur, reformetur, dirigaturque ad iuſti-
tiam. Tres igitur alij prætores conſtituendi ſunt, ad quos ſola prouocatio ſpe-
ctet, & nouẽ viros etiã habeant more ſuperiorũ, ne quid per vim, aut iniuriã
Patroni quales eſſe debẽt agatur. Orent cauſas patroni viri optimi, dicendique periti, qui nihil aſtute,
nihilque per dolũ malum agant, ſed omnia vere loquãtur, ſitque illis menda
cium non impunitum. Nihil enim in Rep. tam incorruptũ eſſe debet quam
Iudicis corruptio pecunia. pœnã merett lingua vero laudem. iudicium, quod quidem ſępius lingua quam pecunia corrumpitur. Vnde ele-
ganter ſe non intelligere Cicero ait, cur qui ſententiam pecunia corrumpit.
pœna dignus ſit, qui vero eloquentia laudem ferat. Nihil quidem (inquit)
hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quam qui precio iudicem corrum-
pit, quo pecunia corrumpere prudentem nemo poteſt, dicendo autem poteſt.

Quanto etiam

Quanto etiam odio digni sunt causarum praeuaricatores,quaque in eos graui ter animaduertendum est, vendunt enim iustitiae patrocinium & optimum inter mortales defendendi deserunt officium,& nunc reum,nunc vero actorem emungunt. Et demum vtrũque decipiunt. Peccant etiam nonnulli, qui patrocinium defensionis suscipiunt, idque deinde tam lente agunt, vt paruo discrimine a pręuaricatoribus absint. vera est enim illa Ciceronis sententia, non defendendi homines sine vituperatione fortasse posse,negligenter vero defendi sine scelere neutiquam posse. Agant igitur causas oratores, & eas quidem officij gratia,vt bene de ciuibus mereantur, sitque eorum praemium bene de se ab omnibus audire.Nec liceat eis si fieri potest, pro causa oranda precium,donumve accipere, vt lege Cynthia cauebatur. Turpe quidem & inhumanum est linguam hominibus in dicenda causa quęstui esse. Antipho Ranusius(vt antiquitas prodidit)primus omnium ob defensam causam mercedem accepit,cuius exemplum multis tẽporibus Graeci ac latini secuti sunt. Longe pluris linguam quam quaestuosam quamuis mercaturam dictitabant. Sed Romani a quibus omnia exẽpla probitatis,atque virtutis sumenda sunt, lege Cynthia oratorũ auaritię modum statuerunt. Et ne iuuenes praemij spe sublata negligentius causas orarent. Appij Claudij oratione(vt diximus)legem Cynthiam temperari passi sunt. Areopagitę apud Athenienses iudicijs pręerant,apud Lacedęmonios vero senatores. Diodorus autem refert Aegyptios optimos ex clarioribus ciuitatibus viros numero quidem triginta iudicijs pręficere consuescere,quibus vnus pręerat.aurea bulla insignitus, gẽmis, ac margaritis ornata,que insignę,nomenque veritatis haberet, his scripta accusatorum tabula efferebatur,in qua damnum,iniuriave iuerat,& eius estimatio reo tempus rescribendi dabatur.rursusque accusatori, reoque inuicem respondendi locus erat quibus auditis signum in eam partem intendebant,pro qua iuris rationem esse arbitrabantur, sententiam que ferebant, rem quoque sine causidicis agitabant. Existimantes ex altercatione actoris,ac rei,vbi scriptis ageretur,veritatem facilius elici posse,vt neque ingenio,arte,astutia, audaciave iudicia peruerterentur,his omnibus iudicibus victus a rege prębebatur,qua ex re(Vt ab Aegyptijs aliquid accepisse videamur)monemur edicere magistratibus illis quos iuridicundo praeficimus, publica potius pecunia mercedem aliquam impartiri,quam priuata ne iudicia fiant venalia. Quodquidem periculosum est in omni populo,& statum reipub.plerumque labefactare solet,siue iudicium corruptum fuerit,siue quid per dolum, aut vim egerint,qui iuridicũdo,prouocationive pręsunt. Consulum iudicium sit,qui vel ad senatum referant,vel ipsis lesis consulant, grauiterque in eos qui deliquerunt animaduertant.Hoc igitur pacto omnia iuste,ac legitime agentur,quisque sine iniuria quod suum erit possidebit, & ęquo iure ciues cum pace,ac trãquillitate degere poterunt.

Preuaricatores.

Aduocatorũ premium.

Lex cynthia.

Antipho ranusius.

Areopagitae.

Causidicorũ olim nullus vsus.

Publica mercede impartiant patroni

¶DE CENSORIBVS, ET EORVM DVplici munere, quid sit mos,quid consuetudo,quid sit censere, qui sint capite censi, qui proletarij.

¶Titulus septimus.

Pudoris mode-

Censores.

PVDORIS MODESTIAEQVE magistri in Repub. necessarij adeo sunt, vt sine eis parum admodum alij magistratus prosint. Nihil enim vtilius esse potest, quam bene moratum populum habere. Quocirca adhibendi sunt grauissimi viri, virtute etiam probatissimi singuli ex singula quaque tribu, qui mores ciuitatis emendent, nec ex illis pessima consuetudo subrepat, quæ perniciē populo atque vniuersę ciuitati parare possit. Morem duobus modis intelligebant antiqui, viro quidem cum dicimus morem præcedere, consuetudinem autem sequi. De quo intelligit Vergilius, cum ait.

Mos. Vergilius.

Mos erat antiquo in latio quem protinus vrbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit. Ex quo perseuerantiam consuetudinis ostendit.

¶Hunc morem Varro in libris quos de moribus scripsit, dixit, in iudicio animi esse quem sequi debeat consuetudo. Altero autem modo dicimus (vt Iulius festus refert) institutum patrium pertinens ad religionem, cerimoniasque maiorum vtranque expositionem in supradictis versibus sequitur Maro, & idcirco addidit sacrum, vt non modo ostenderet morem consuetudinem antecedere, verumetiam ad cerimonias pertinere. Magna igitur diligentia habenda est, vt mores castigatissimi sint, cum ne mala cōsuetudo ciues inuadat, qua nihil deterius in vrbibus esse potest, tum etiam vt religio, & cerimoniæ quæ a maioribus nostris optime constitutę sunt, seruentur. Romani magistrā moris, pudoris, ac modestię censuram appellauerunt, magistratum autem qui gerebat, cēsores qui a censendo dicti sunt. Est enim censere (vt labeo de verborum significatione scripsit) constituere, & præcipere, vnde senatū censuisse aliquid dicimus, vt censeo hoc facias, hoc est iubeo hoc facias quanti fuerit optime hunc magistratum gerere, vel ex hoc iudicare possumus, quod sola hęc dignitas cognomentum Catoni censorio dedit, quod optime admodum hoc munere functus sit, & qui quasi ex eo magistratu victoriam, triumphumque egerit, sicut Affricanus subacta Affrica, Numantius a numantia. Preterea cū consules, pretores, questores, alijque magistratus diuersis poenis in ciues Romanos animaduerterent, sola nota censoria perpetuo probro sontibus extitit, & veluti diuturno stigmate iuxta est notam censoriam, vt Marcellus refert, & Cicero ignominiam appellauit, quasi nominis notā libro quarto de Rep. his verbis censorum iudicium nihil damnate affert, nisi ruborem, itaque omnis ea iudicatio versatur tantummodo in homine, animaduersioque illa ignominia dicta hæc infamiæ nota longe pluris aliquando fuit apud Romanos, quam alia queuis animaduersio, & magistratus etiam aliquando grassata est. nam & senatores senatu eiecti sunt censoria animaduersione, vt Luciū antonium legimus, quia quam virginem duxerat repudiasset, nullo amicorum in consilium adhibito, sic etiam Lucium flaminium, qui ad spectaculum amatæ mulierculæ nonnullos sontes securi percuti iusserat. Caius autem Fabricius Censor Publium Cornelium virum patricium senatu amouit, quod decem pondo argenti facti pro conuiuio apposuisset, sic etiā equites publico equi stipendio priuabantur, perpetuoque pedites merebant cum dignū aliquid censoria nota

Censura.

Cato censorius.

Lucius antonius.

Lucius flaminius.

Caius fabricius.

soria nota admisissent. Atqui pingues admodum, nimisque corpulenti milites, aut vnguento delibuti ignominia notabãtur, & ademptis equis exercitu dimittebantur. Plæbis autem multa dicebantur a censoribus, vt a Camillo, & posthumio in illos qui ad senectutem Cęlibes peruenerãt, quod contra ius naturale deliquissent. Natura enim sicut nascendi, sic etiam & gignendi legem mortalibus scribit. Indignum nanque censoribus videbatur, quod ætatis annos quasi per inertiam consumpsissent, mariti patrisque munere vacui. Horum magistratus ingentem authoritatem habere debet, vt longe melius mores emendare, & ciues ad meliorem vitam redigere possit. Erit etiam Censoris numerum ciuium, capita, & eorum bona, pecuniasque censere. Nam Papirius, & sempronius vt censum agerent, & lustrum conderent primi cẽsores creati fuerunt. ¶ Quocirca alia expositione, M. Varro censorem dictum esse vult quod eius Censione, id est arbitrio, Ro. populus censeretur. Censere etiã connumerare significat, & aliquando æstimare, vtrũque enim faciebant censores & censum agebant singulo quinquennio, quod & Lustrum vocabatur, & bona ciuium censebant, vt in difficultatem temporũ tributa æquo iure imperarentur. Tributa vero dicuntur priuatorum pecunię, quę per tribus singulas Tribunorum sanctione in publicum deferebantur. Census etiam pro diuite, & pecunioso ponebatur, vt Quintus Pedianus ait, quod ex lege voconia cerni licet, quaquidem cauebatur, ne quis census filiam hęredẽ instituere posset. Et census ille dicebatur, qui centum milia in professionem detulisset. Ciuium vero facultates census etiam nuncupabantur, vnde & capite censi dicti sunt, quod paruo, aut nullo ære censebantur, quorum æstimatio pro capite Romani ciuis æris fuit trecenti. Viri etiam tenuissimi Proletarij appellati sunt, quod non pecunia sed sola prole Remp. adiuuarent, sed quia res pecuniaque familiarum obsidis, pignorumque locum apud Romanos tenebat, decretum est, vt neque capite censi, neque proletarij in militiam scriberentur, quod contra esse factum in iugurtino bello Crispus Salustius queritur. Ipse interea milites scribere nõ more maiorum, nec ex classibus, sed vt libido cuiusque erat. Vnde etiam capite censi descripti sunt. Erit igitur hæc cura non parua censoribus. Censum agitent adeo, vt ne pluris minorisve ciues æstimentur, quam quanti sunt. Et paruo æstimetur ars industriaque sine ære, & tenuissimi prole proficiant, qui pecunia aut capite Reip. adesse nequeunt. Horum seueritas, & (vt ita dicã) supercilium ciuitatẽ moribus emendabit, & rem patrimoniaque singulorum plurimum augebit. Legimus nanque censorium esse in eum animaduertere, qui per desidiam, luxuriamve patrimonium prodigeret, quive auitum agrum male coleret, pecusve negligentius pasceret. Censoribus etiam negocium datum est contra feneratores, ne vsuris versurisque populus exauriretur.

Cælibes notã cẽsoria digni.

Papirius & sempronius primi censores.

Lustrum.

Tributa.

Census.

Lex voconiã

Capitẽ censi.

Proletarij.

¶ DE IVDICIO CAPITALI MORE Romano, de triumuiris capitalibus, & quęstoribus.

¶ Titulus octauus.

serere,si pręcepta Reip. absoluere volumus, qua in re haud scio an omnino a Platone discedendum sit cum ille pręcipiat secundum tragicam sententiā vetustissimumque prouerbium, amicorum omnia communia esse & communem amicitiam in Rep. statuat, vxores, liberos, resque omnis esse debere asserit. Quæquidem res nec vtilis mihi, nec conueniens, aut decori esse videtur. Nam si mulieres, in medio relinquūtur, concubitus earum vulgaris erit. Vnus pluribus congredietur, vna plures viros complectitur. Ordinem Platonicum illum (quem pudoris custodem facit) obseruare impossibile factu esset repugnante natura, nec aliud quippiam mihi hoc videtur; quam naturalē amicitiam deserere, & communem quandam, quę nunquam inuenitur, querere, ducit enim homo vxorem non modo procreandi causa, sed vt consortem vitæ sibi eligat, quæ vtriusque fortunę secum sit particeps. Ipse enim qui ratione ducitur commoda vitę suę querit, nec satis sibi sine coniuge consultum esse cernit. Idcirco cum domicilium parauit vxorem ducit, liberis vt indulgeat, commodius degat, & vtriusque fortunę casus ęquius perferre possit. Est imprimis homini necessarium, victum querere; vt in senectute, atque ęgrotatione ei tutius sit consultū. Quocirca opus est vel rusticari, vel nauigare, vel ab alio aliquo genere negociari, vt aliquas facultates acquirat. Ideo prouida humani generis parens nostra natura materiale coniugium cō parauit, vt non solum iocundissima, verum vtilissima vitę societas iniretur, proinde (vt Xenophon in libro, qui de re familiari inscribitur, prodidit) foeminas diuina prouidentia timidiores fecit, quam viros, quia eas custodię, diligentięque assignauit. Metus enim ad custodiendi diligentiam plurimum cōfert, & naturalis mollicies artes illis tradidit; quibus intra parietes domesticos cum vtilitate exerceantur. Pręterea cum victus cultusque humanus non vtilis passim in propatulo aut siluestribus locis, sed domi sub tecto, & in penetralibus accurandus asseruandusque sit necessarium fuit viris foris sub dio in hominum coetu pluribusque congressibus esse, qui labore industria compararet, ea quę sub tecto reconderentur, quorum dispensatio, accura foeminæ magis conuenit, quam viro. Optime enim Aristoteles curam omnium rerū quę foris sunt viris, earum autem quæ domi mulieribus assignat; & indecorū admodū putat, quæ extra parietes fiunt foeminas querere, sicuti quæ intra sunt, viros dispensare. Et hac societate non modo id assequimur; quod animalia reliqua, ne scilicet nostrum genus diuturnitate temporis occidat, verum mutua auxilia vitę, tum cū nobis a corpore minus belle est, tum cum senectus ingrauescit omnia nanque presidia humanę vitę facilius nobis per connubium, quam per solitudinem comparantur. Quid quod naturę restituere debemus, quod mutuo accepimus, vtpote vitam alijs dare quam nobis parentes nostri tribuerūt, qua ex re id nanciscimur; vt filij nobis per ętatem senio confectis, & imbecillioribus factis id restituāt, quod a nobis in eorum infirma ætate acceperunt. Alant nos in ea ętate, in qua baculo nitentes infirmi inualidique sumus, sicut nos, illos educauimus in prima eorum ętate, cum nostris vlnis sustinebantur, vel reptando humi niti conabantur. Et hoc pacto vicissitudo naturę perpetuo adimpletur, & quod in simplici genere nequit in sua specie conseruatur. pręterea senectutis nostræ incommoda quę

Sabinę virgines a romulo raptę.

Amicorum omnia cōmunia.

Viri imperiū foris, foeminę domi exercēt

quidem innumerabilia sunt,& varia morborum genera,quæ effoetam illam ætatem vexant,& quasi cōspiratione facta in senes irruunt, qua alia ratione tolerari possunt,quave consolatione leniri,nisi filiorum spe, atque auxilio. Multo enim minora mala videntur ea quæ patri senio cōfecto accidunt cū cernit se deficiente filios pubescentes corpore, & viribus indies adolescere, quam ea quæ viro orbato,ac sine progenie ,qui in seipso deficere animaduertit vires corporis,atque animi ,& secum spem omnē auxilij , posteritatisque decidere. Atqui mors ipsa,quę omnibus molestissima est,min⁹ aliquid molestiæ affert illis,qui cum sciant se esse mortales , nec posse diutius viuere, quam conditio humana patiatur,intuentur filios ex se genitos, qui eos exprimant, eorum nomine nuncupentur,& quasi per eos viui in hominum sermone post obitum referuentur.nam qui orbi, & sine liberis occidunt , ruinā secum sui generis trahunt,maleque de Rep. maleque de hominum genere meriti perpetua obliuione obscurantur . Nec vestigium vitę suę vllum inter mortales aliquo tempore relinquunt, quodquidem pulcherrimo exemplo docuit adolescēs quidam lacedęmonius, nam cum Dercylidas optimus imperator in concessum descendisset,sedendi locū iuniorum nemo(vt moris erat)eidem cedere voluit quin exprobrando aiunt pro se quisque noli admirari,non enim tu,mihi qui cessurus sit,cum grandior natu fuero, genuisti. Proinde maximo bono videtur mihi orbare ciues suos Plato,cū filios ignotos esse parentibus pęcipit. Et hac in re non dissimiles homines beluis efficere,illi enim tandiu filios dignoscunt,quamdiu vberibus suis illos alunt ex pulsos autem lacte eue stigio ignorant . Homines autem rationis participes nunquam eos negligunt,nunquamque ab eis negliguntur,viuunt simul,operantur simul,familiari alloquio,ac confabulatione fruuntur,vicissitudine officij,ac pietatis sustentantur,quaquidem re haud scio an quippiam aliud mortalibus maius accidere possit. Ducendam igitur vxorem ciuili viro esse duco,non modo necessitatis,sed commodioris,iucundiorisque vitæ gratia,cum qua grata vitę societas ineunda est,non ad libidinem explendam,sed ad propagandam sobolem,munusque ciuile adimplendum,quodquidem proprium connubij est. Præclare Aelius verus Romanorum imperator,quanquam vitę suę turpitudinem ostendit, vxori conquerenti de extraneis voluptatibus respondisse fertur, patere me coniunx per alias mulieres exercere cupiditates meas,vxor enim dignitatis nomen est,non voluptatis. Habet enim connubium,religionem in se quandam,non modo apud nos,qui secundum christianam veritatem inter sacramenta matrimonium censemus,sed apud vetustissimos,qui de religione a veritate aberrabant , quodquidem ex connubij ,vxorisque nominibus cerni licet.Nubere enim apud priscos operire, ac tegere significauit, vnde & nubes dictas varro asserit, quod coelum tegāt, sic etiam nuptias , quod sponsus & sponsa eodem flameo a sacerdote operiebantur.Eleganter,& longe melius quam nos , veteres dicebant mecum nuptam,non autem mihi,quasi eodem flameo mecum coopertā , Vnde hoc verbum tam ad mares,quam ad foeminas pertinebat.Pomponius vetustissimus fabularum scriptor in panuceatis dixit, sed meus frater maior post quā vidit me deiectum domo nupsit dotatæ vetulæ varicosę Aphræ.Sic & nouum nuptum,sicuti nouam nuptam apud Plautum legimus.Vxoris nomen etiam

Filiorum spe leniter lāguida senectus.

Dercyllidas neglectus quod liberos nullos haberet.

Vxor ducenda.

Nubere

Nuptiæ

Nupta mecū

Vxor.

etiã religionẽ prę se ferre videtur. fit enim vngendo. puellę nanque maritorum ædes cum primũ ingrederentur postes oleo quod a sacerdote acciperẽt, vngebant, lanamque stulta quadã superstitione iano, dijsque laribus profigebant, & lotos deinde quam primum maritos eodem oleo vngebant. Cuius rei vetustissimus poeta Ennius testis est, cum dicit Exin tarquinij bona fœmina lauit, & vnxit. Lex Romuli de matrimonio fuit, vt etiã ex gręcis testatur Dionysius Halicarnasseus, mulierẽ nuptam, quę per sacras leges viro cõiuncta esset, pecuniarũ omniũ, ac sacrorũ esse sociam. Vocabant enim Romani legitima, sacraque matrimonia farracea propter farris cõmunionem. Nam vt gręci ordeũ vetustissimam frugẽ putabant, & ordei primitias in sacris offerebant, ita Romani vetustissimũ far putantes sacrificia omnia ex eo faciebant. socias autẽ fieri vxores viris sacratissimi, & primi alimenti sacrificio volebant, & fortunę cõmunio cognomẽ habuit societatis farris. Decretũ aliquando fecere Athenienses, vt quisque duas eodẽ tẽpore ducere posset vxores, quæquidẽ lex turpis omnino, ac perniciosa esse cernitur, tollit enim munus, quod optimũ est sanctæ amicitię, & efficit, vt nulla concordia inter virũ, & vxorẽ esse posset, iniquũ est nanque vnũ duas habere vxores, sicuti & vnam duos habere viros, cũ natura ipsa virũ fœminæ æquo iure cõiunxerit. Socrates cũ plerosque Athenienses cerneret duas ducere, itidem efficere voluit, & cũ Xantipẽ haberet morosum admodũ, & difficilẽ, ex qua Lampoclen genuerat. Aristidis etiã illius iusti filiam sine dote duxit, Mirtonem nomine, ex qua Sophroniscum, menizenumque sustulit filios, hę aliquando inter se (vt moris est) rixabantur, is autem per iocũ eas irridebat, afferens indecorum esse pro deformi viro formosas vxores colluctari, qui iocus eas ad concordiã redegit. Et cum semel domũ rediret ab eis male mulctatus est. sed admirari nolo Socratem virũ virtuti deditum duas duxisse vxores. Nam cũ priorẽ illam Xantipen iracundam admodum ac morosam diu perpessus esset, admiranti Alcibiadi quod tam difficilem, tanque acerbã mulierem perferret, nec domo exigeret, respondit cum talem domi perpeteretur, se insuescere, atque exerceri ea foris ferre quæ quotidie sibi per iniuriam, contumeliamque ab alijs inferrentur. Voluit igitur duas habere, quo habitũ patientię lõge magis perficeret. Quid quod apud Lacedęmonios (si vera sunt quę de Rep. scripsit Xenophon) cõtrarium obseruabatur, licuisse enim per legem, vnam (ait) duobus collocatam esse, vt scilicet perpetuo domi apud virum degeret, posset aliquando tamen ad amatorẽ diuertere sine iiuria, ac probro, præcipue si vir peregre, militięve esset. Hę duarum opulentissimarum vrbium cõtrarię leges docuerunt, vt arbitror, oportuna fabella matris importunitatẽ amoliri. Papyrium puerum illum sapientissimum, qui propter egregiam indolem ante ętatem in senatum cooptatus est. Nam cũ aliquando a patre (vt moris erat) puer admodum in senatum duceretur, cõsultisque omnibus adesset, a matre non modo rogatus, verum verberibus cęsus est, vt secreta ei senatus proderet, puer autem, vt iam futurę virtutis signa ostenderet scite admodum respõdit. Senatus hodie anceps fuit, idque cogitandum cẽsuit, quãquam primũ deliberabitur, vtilius ne sit an vnum duas habere vxores, an vnam duobus esse denuptam. Pudet me duarũ vrbium non solum grecię verum vniuersi terrarum orbis clarissimarũ decreta refel-

Matrimonia farracea.
Ordeum vetustissima fruges.
Atheniensiũ decretum de gemina vxore ducenda.
Socrates vxores duas duxit.
Socratis responsum.
Vxor vna duobus viris apud lacedæmones,
Papyri' prętextatus.

lere,sed hoc ausim dicere nihil mihi videri his duabus legibus importuni* nihilque quod iure optimo magis reprehendi,aut irrideri posset. De vxoribus variæ fuerunt leges,& turpissimę etiam consuetudines. Institutum fuit apud Athenienses,quoquidem permittebatur fratri Germanā sororē vxorem ducere,nec turpe fuit Cimoni Milciadis filio Elpinicē eodē patre natā coniugē habere,cum ciues alij cōplures eodem pręscripto vterentur. Aegiptij quoque(vt Diodorus scribit)pro operibus, ac voluntate plures ducunt vxores,nullusque ex eis genitus spurius habetur, si etiam ex serua cōceptus esset.Ducunt enim solum parentem generis esse authorem,matrē vero nutrimentū,& locum infanti præbere aiunt. Eorum autem sacerdotes non nisi vnā per leges ducere possunt. Turpius agunt britāni, vt locupletissimus testis est Iulius cæsar in elegantissimis cōmentarijs suis,cū ait. Britanni vxores habent deni,duo denique inter se cōmunes,& maxime fratres cum fratribus,parētesque cū liberis,sed si qui sunt ex eis nati, eius habentur liberi, a quo primum virgo quæque deducta est.Parthi vxores dulcedine varię libidinis singuli habent,idcirco nulla delicta adulterio grauius vindicant. Armenijs mos fuit(vt ait Strabo) virgines ante earum nuptias statutis diebus dotalē pecuniam quęsituras ad littus maris mittere,quæ etiam ex turpi quæstupro relicta pudicitia,Veneri sacrificium persoluebant. Simile quiddam de lydis scribit Herodotus.Nihil Babylone corruptius moribus quondam fuisse testatur Curtius,nihil ad inuitandas alliciendasque immodicas cupiditates instructius.Liberos enim,coniugesque cum hospitibus stupro coire modo precium flagitij daretur,parentes,maritique patiebantur. Hæc eo consilio dixi,vt omnes intelligant Romanos optime de matrimonijs sanxisse, quibus tamen si quid deerat pontificio christianorum iure optime additū est adeo,vt ad cumulū nihil possit accedere. Censores singulis annis luculentā orationem ad populū Romanū habebant,in qua iuuenes hortabātur, vt singuli vxorem ducerent,idque e Rep.esse cōpluribus argumentis,exēplisque ostendebant,nec paruę laudis erat,super ea re secūdo populi rumore,ac plausu perorare.Metellus Numidicus grauis,ac disertus orator, cū censor esset, & ad populū de ducendis vxoribus oraret.Eiusmodi verba protulit. Si sine vxore possemus quirites esse,omnes ea molestia careremus,sed quoniam ita natura tradit,vt nec cū illis satis cōmode,nec sine illis vllo modo viui possit,salutis perpetuę potius,quā breui voluptati consulendū esse videtur.Hæc manifesta cōfessio molestię rei vxoriæ minus grata fuit plęrisque omnibus ciuibus Romanis.Dicebāt nanque Metellū cēsorem cui consilium esset populū ad matrimonia adhortari,nō oportuisse de molestia, incōmodisque rei vxoriæ confiteri,ne dissuadere,abstinereque a matrimonijs populum potius quā adhortari videretur,ne paucorū virorū,mulierūque importunitas,ac difficultas in connubio maritali reliquis omnibus obesset, cum nihil poene in omni humana vita inueniri queat,quod omni ex parte absolutū, perfectum que sit,cumque hoc pro cōperto ducere possumus,nullā amicitiā magis stabilem inueniri,magisque omni officio, ac pietate accumulatam quam ī matrimonio.Quatuor poene amicorū paria cū plausu, & admiratione omnium sæculorū cōprobātur,vixque eorū laudibus Gręci oēs scriptores, qui illorum noibus libros suos replerūt,satis esse videtur. Atqui infinitā poene multitudinem

atheniensiū institutum.

Cimon milciadis fili* sororem duxit.

Aegyptiorū connubia.

Britānorum mos cōiugalis.

Parthi.

Armeniorū mos.

Lydi.

Babylonij

Metellus numidicus.

Quatuor amicorū paria

dinē virorū mulierumque mutuo amore honesti cōnubij flagrantium, non modo non admiramur, sed nec laude quidem aliqua afficimus. Pylades pro Oreste se morti obtulit Alceste Admeti Thessaliæ regis mariti sui fata subiuit. Et Tyberius Gracchus salutem coniugis sponte sua, propria morte redemit. Nā cum domi angues duos repperisset, hoc fato destinatos, vt nisi alterutrū iteremisset, ipse cum omni familia periret, sin marē dimitteret se euasurum, sin fœminā, Corneliā cōiugē tāto enim amore eius tenebatur, & tāti cōiugium faciebat, vt mori maluerit, quā vxoris fatum cernere. Et si Damō & Pythias diuturnæ pythagoricæ philosophiæ silentio eruditi, mutuo studio adeo inter se coniuncti erant, vt alter alterius sistendi in capitali iudicio vas factus esset, & ad diē redijsset, nō maiorē nobis admiratione reliquerūt, quā Miniorū cōiuges, qui a Lacedæmonijs ob crimē affectati regni, custodiæ mācipati, capitalique iudicio dānati, noctis tēpore (vt moris erat) supplicium expectabāt, eorū vero cōiuges, quasi viros supremo allocuturæ, aditū a custodibus impetrarūt, cōmutataque veste, simulatoque dolore velatis capitibus maritos abire passæ sunt, seseque morti obiecerūt, vt viros incolumes dimitterēt. Sic & Theopōpus Lacedæmonius permutato similiter cū vxore habitu, e custodia (vt mulier) euasit, relicta cōiuge in eorum capitis periculo, a quo per eā fuerat liberatus. Achiles patrocli amici morte audita miserabiliter fleuit, vix a famulianbus prohibitus est, vt a sese manus abstineret. At Plācus qui Classem quinquaginta nauiū in asiā reduxit, postquam tarētū appulit, & vxor eius orestilla, quæ illuc eum comitata fuerat, repentino morbo correpta perijt, solutis de more exequijs ferro incubuit, quem cū amici prohibere nequirent, corpori coniugis coniunctum in rogum imposuerūt, cōmuneque sepulchrum tarenti cōstituerunt, vt maritalis memoria diutius seruaretur. Panthea quoque super quæsitum viri inter mortuos milites cadauer ferro incubuit. Sic & Portia M. Catonis filia cum victum interemptūque Brutū virū suū excepisset, prohibentibus necessarijs suis ferrum candentes carbones ore haurire non dubitauit, nouoque genere mortis perpetuis seculis coniugalem affectum testata est. Sed quod ad singulis, aut paucis sit minore fortasse admiratione dignum videri potest. Quid quod apud indos mulieres omnes, cum est cuiusque earum vir mortuus, in certamen, iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit (plures enim singulis solēt esse nuptæ) quæ vero est victrix, ea læta prosequentibus suis vna cum viro in rogū imponitur, victæ autem mœstæ discedunt, cuius consuetudinis locupletissimus testis est Cicero in quinto librorum suorum, quos de tusculanis quæstionibus scripsit, & Græci nonnulli scriptores spectatæ fidei, id verum esse affirmant. Fuerunt etiam quæ viros forti animo vlciscerentur, vt de Camma apud Galatas scribit Plutarchus in libello, quē de illustribus fœminis edidit. Erant eodē tēpore Galatarū potētissimi ciues Synatus, & Synorix necessitudine, etiam consuetudine coniuncti. Synatus vxorē duxit Cāmam forma, & moribus præstantissimam, ea de more patriæ dianæ (quæ numē præsentissimum habebatur) dicata erat, eius tamen amore nulla neque pietatis, neque affinitatis viri ratione habita impatienter tenebatur Synorix, qui flagitio facinus etiam addere cogitauit. Nam cum eam nullis pollicitationibus expugnare posset, dolo Synatum eius virum interemit, quippe qui

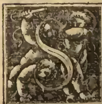
Pylades & oresles.
Alceste.
Tyberi⁹ gracchus.
Damō & pythias.
Vxorū mirabilis amor.
Theopōpus.
Achilles & patroclus.
Plancus.
Panthea.
Portia catonis.
Mirū de mulierib⁹ indiæ
Camma historia.
Synatus.
Synorix.

pe qui viri morte matrimonium viduæ omnino speraret, verum cum per eius potentiam Camma a necessarijs cogeretur, vt ei nuberet, simulato assẽsu viri, iniuriam vlciscitur, quando quidem ante aram deæ, quam cõnubij au thorem se inuocare simulabat. Phialam tenens quasi sacrificiũ faceret partem poculi hausit, partem autem Synorigi tradidit. Erat autẽ mulsum veneno mixtum, quod cũ ille ebibisset, his verbis dianam deprecata est. te dearum prẹclarissima obtestor, me huius vltionis tantum gratia viro synato superstitem hactenus fuisse, Quid enim illo mortuo tanti temporis vsus afferre poterat, præter huiusce vltionis spem? Cuius iam compos tuo numine effecta libens volensque ad virum descendo. Tibi vero Synorix hominum omnium deterrimo sepulchrum pro thalamo paretur, & pro nuptijs funus amici, ac familiares tui prẹparent. Facinus nanque quod tam nequiter in virum cõmisisti in prẹsentia animaduerti. Synorix dolore, simul ac furore percitus circũferri se lectica iubet. Atqui cum remedij nihil afferretur, magno cũ dolore e vita migrauit. Camma vero vbi defunctum Synorigem cõperit prõpto animo, & hylari vultu diem obijt. Sed ne in exemplis censendis, quẹdam innumerabilia essent plurimus esse videar, sermonem perstrigam, non multisque cõcludam, nulla verior amicitia, nulla crebrior, nulla vtilior, nullaque sanctior esse potest, quã illa quẹ maritali coniugio copulatur. Proinde vere mihi locutus videtur propertius cũ ait, Omnis amor magnus sed aperto coniuge maior. Et suauissimẹ illẹ lamentationes auditẹ etiam manibus (si poetis auscultare volumus) Orphei Thracis pro chara cõiuge Eurydice, id verum esse tractantur.

¶DE OFFICIO MARITI.

¶Titulus quartus.

Varronis menippea.

ATYRAM Menippiã scripsit M. Varro ĩ qua quidẽ de officio mariti differuit, ea cũ plẹrisque alijs libris eius nusquã memoria nostra reperitur & certe si extaret lucem nobis hoc loco prẹclaram faceret, cũ viri illius doctrina admirabilis appareat, nõ ex libris qui perierũt, sed ex indicibus quibusdã, & particulis, quas plẹrique scriptores quasi testimoniũ rerũ suarũ in eorũ scriptis inducũt. Sicut Aulus Gellius in primo librorũ suorũ de noctibus acticis, ca. xvij. qui de corrigenda vxore eiusmodi Varronis verba ponit. Vitium (inquit) vxoris aut tollẽdũ, aut ferẽdũ est, qui tollit vitiũ, vxorẽ cõmodiorem præstat, qui vero fert, sese meliorẽ facit. Tollere hoc loco Gellius corrigere significare ait, & intelligit Varronis fuisse sententiam, vitia emendanda in vxore esse a marito, sed quẹ minus emendari possent ferenda esse, quaquidem patientia mariti fiunt meliores. Turpitudines autem, & flagitia neutiquam toleranda sunt, sed consulendum est honori domus nostrẹ redigẽdaque vxor ad bonos mores, si fieri potest, sin secus lege agendum est, accusatam de adultero vxorem Cẹsar repudiauit, & Lysiã authorẽ prẹclarissimum non puduit, suam luculenta etiam

oratione obnoxiam facere. Perniciosissimi, ac temerarij ciues iudicandi sunt, qui deprehensam coniugem ferro vlciscuntur. Optime Cato censorius eum qui vxori magnum inferret, insectandum, detestandumque esse arbitrabatur, nō aliter quam si diuina sacra, aut Remp. violasset, satis cuique, superque esse debet iudicem ac legem vltricem habere. impium nanque est, & omnino ab hominandum manus cōiugali cęde polluere. Nero per iracundiam vxorem Pompeiam ictu calcis interemit. Et quamuis ad sœuitiam natus esset, tamen tantopere eum pœnituit, vt illius cadauer non igni aboleri more Romano passus fuerit. sed rogum externorum consuetudine odoribus condiri iussit, & sepulchro Iuliorum inferri. Non tamen hęc eo consilio dixi, vt segnē maritū esse velim, & oculis caligantibus, vt vltimus omnium probra vxoris sciat, sed diligentē laudo, & Linceis oculis oīa cōtuentem. Turpe enim fuit Antonio cęsarum optimo faustinam coniugem omnibus pudicitię laudibus efferre, cum turpitudo eius notissima esset, omnesque scirēt eam apud Caietā conditionē cū mimis & histrionibus elegisse. Nonne L. Sylla qui fœlix iactabatur, vel ex hoc solum infœlicissimus habendus fuit, quod vxorem Metelliani tūc pudicissimā esse arbitrabatur, cum vulgo sui corporis turpissimis quibuscunque potestatē faceret? & Grecis versibus Athenis decantaretur? Ipse autem ignoraret, nec thori sui labem suspicaretur, quam hostium conuiuio didicisset. Probro autē obijciebatur Philippo Macedoni, quod cum victor tot populorum, ac regum esset, vxorem adulterij suspectam haberet, & eius iniurias æquo animo toleraret. Ab ea nanque aliquando per iracundiam extrusus est, cum de more cubiculum introire vellet, qui exclusus tacuit, & tragico cauillo seipsum consolatus est, iniuriamque risu dissimulauit. Nec pudet maritum dissimulando vincere vxoris turpitudinem. Abutuntur enim fœminę coiugis patientia, & impunitatem suā illecebram licentiamque peccandi esse putant. Deprehensam in adulterio Messalinam excusabat Claudius. Illa autem animum à crimine sumebat, & palam ea omnia agebat, quę antea clam, & remotis arbitris occultare cupiebat, & ad id tandem ab ea ventū est, vt cilium in oculis seruorum, & ancillarum complecteretur. Nec cōtenta esset occulta volputate, nisi testem libidinis suę multitudinem haberet. Scimus quid de ea loquitur Satyrorum excellentissimus cum ait Satyra sexta.

Quid priuata domus, quid fecerit hippia curas,
Respice riuales diuorum, Claudius audi
Quæ tulerit.

¶ Reliqua solutam orationem formidant. Sed Cornelius tacitus improbitatem, temeritatemque messalinę ostendit, vbi ait libro vndecimo. At messalina non alias solutior luxu, adulto autumno simulachrū vindemię per domum celebrabat, vngeri prela, fluere lacus, & fœminæ pellibus accinctę assultabant, vt sacrificantes, vel insanientes bacchę, ipsa crine fluxo thyrsum quotiēs, iuxtaque silius hedera vinctus, gerere cothurnos, caput iacere, strepente circumprocaci choro. Nimia etiam Augusti in filias indulgentia eas petulantiores reddidit. Vnde Iulia cum ei amicus quidam seuerus & grauis suadere niteretur, vt paternę frugalitatis exemplum sequeretur, per cōtemptum respondit. Pater obliuiscitur se Cæsarem esse, ego autem me cæsaris filiam esse memini. Ea licentia peccandi adeo accepit, vt vulgo potestatem sui corporis faceret, & cum cōscij flagitiorum mirarentur, quod simi-

Adulterā vxorē cęsar repudiauit.
Vxores mitiᵗ tractandę.
Nero vxorē interemit.
Vxori mortuę plus honoris quā viuæ nero tribuit.
Antonius vxoris turpitudinem regere curauit.
L. Sylla.
Philippus macedo iniuriā ab vxore accepta risu dissimulauit.
Messalina claudij cæsaris vxor.
Iuuenalis.
Augusti indulgentia nimia in filias.

les agrippæ viro filios procrearet,quæ tot viris congrederetur,sibi licere(ait) adulteros admittere, cũ a viro grauida esset. Sed raro pudorẽ seruat mulier, quæ pudicitiã amisit.Sunt nonnullæ quæ turpitudinem suã verbis gaudeant profiteri,& labem animi atque corporis turpi etiam sermone inducant,quo faceteę magis esse videantur,Vt Popilia Marci filia, quæ miranti cuidam quid esset,quod omnes bestię nunquã marem admittunt nisi suo tẽpore, cum pręgnantes vellent fieri,mulieres aũt semper virũ desiderarent,Respondit.Bestię etenim sunt. Videat tamen vir ne ipse, qui familiã regit,cuius dicto omnes audiunt,& imperata pro legibus habent,vxori turpitudinis,ac flagitij causam prębeat.Proinde caueat ne quid obscœni in vxoris conspectu vnquã loquatur,qua in re nonnulli plurimum peccant, qui verborum obscœnitate & sermonis turpitudine vxores ad libidinem alliciunt, fabellisque ea edocent, quibus illæ doctiores ad rem venereã fiant, alijsque amoribus incendantur. Quid quod scurras viri nonnunquã,aut parasitos inuitant,qui ea loquãtur,quę frigidas quasque fœminas incenderent? Quam sapienter Hyerõ Syracusanus Tyrannus,qui post Gelonẽ regnauit,animaduertit in Epicarmũ Comicũ,quoniã astãte vxore inter iocandũ nimis lasciue, atque obscœne locutus esset. Præterea multo diligẽtius abstineat se ab om̃i alieni corporis cõgressu, si pudicam coniugẽ habere vult.Nulla enim iniuria sanctam connubij societatem magis dirimit,quam adulterij non modo deprehensio,verũ etiam suspitio. Optime igitur Persæ grauiter in adulteros aiaduertebant,quo firmior esset matrimonij societas. Clitemnestra apud poetas non solũ adultera,verum conscia, & adiutrix necis mariti inducitur. Sed cum cogitamus Agamenonem eius virum vlciscendi adulterij gratia ad expugnandam troiam cum tot milibus Grecorum accessisse, & eum ipsum raptæ Briseidis amore adeo flagrasse,vt fortissimũ Achillẽ in eadẽ iniuria affecerit,quam in Paride vlciscebatur.Clitemnestrę facinus longe tolerabilius esse videbitur.Vlisses autem vxorẽ Penelopen pudicissimam expertus est,quandoquidẽ eam nulla iniuria lacessiuerit,& pręea reginas,ac deas(vt homerus tradidit) cõtẽpserit. Viri continentia plærumque pudicas seruat vxores, & hominẽ ipsum longe magis cõmendatũ reddit. Lelius scipionis amicus fœlicior hoc vno habitus est,quod in omni eius vita vni mulieri dumtaxat congressus sit vxori scilicet quam vnicam habuit. Paucę mulieres adeo modestę sunt, adeoque viris indulgẽt,vt æquo animo pellicẽ patiantur. Vnam lectitasse memini nõ sine admiratione tertij Aemilij prioris cõiugẽ Cornelię matrẽ,quę tantę comitatis,tantæque patientiæ fuit,vt cum virũ suũ Aphricę domitorẽ impatienter ancillam facie liberali adamare,& in delicijs habere sciret,rẽ semper dissimulauit,ne virum prestantissimũ intemperantię reum faceret,quinetiam ab vltione tantũ affuit,vt mortuo Aemilio eandẽ manumitteret, libertoque suo non exigua cum dote matrimonio collocauerit.Hanc tolerandę pellicis molestiam,ne Iunoni quidẽ(quam Iouis magni sororẽ, ac coniugẽ faciebãt)tradiderunt veteres quod precipue cerni potest eiusmodi epistola.Rex Alexander Iouis Hãmonis fili* Olympiadi matri salutẽ dicit.Olympias vero ei rescripsit ad hanc sentẽtiã. Ambo(inquit)mi fili quiescas,neque deferas me,neque crimineris aduersus iunonẽ. Malum mihi prorsus illud magnum est, cũ tu me literis tuis pellicẽ illi esse confiteris. Miti tamẽ ingenio Stratonicam

Deiotari Gallaciæ

Popilia.

Hyeron.

Persæ.

Agamenon.

Vlisses.
Penelope.

Lelius vni tãtũ multorum cõgressus est.

Alexandri epistola ad matrem.

Deiotari Gallaciæ regis vxorem fuisse comperi. nam cum se liberis (qui rē-
gni successores essent) carere animaduerteret, idque non viri vitio esse sciret
marito persuasit, vt ex quacunque posset genitos sibi supponeret, quod cum
ille negligeret, ex ancillarum numero virginem forma præstantem nomine
Electram Deiotaro cōsiliauit, & ex ea genitos, tanquam proprios filios edu-
cauit. Paucas vero in omni hominum memoria inuenire est eiusmodi inge-
nio affectas, vt pellicem ferant, idcirco persigenda est in domibus optima il-
la iureconsultorum ratio, qua præcipitur. Quod quisque iuris in alterum sta-
tuerit, ipse quoque eodem iure vtatur. Quid enim turpius est quam sua lege
damnari? Et in alijs reprehendere, quod tu ipse, committas? Ridicula res fuit
in omni Roma. po. cum Caius Licinius qui legem statuerat ne quis amplius
quam quinquaginta agri iugera posset habere, damnatus est, quod mille iu-
gera inuentus est possidere, quanquam per dolum dimidiam partem filio e-
mancipasset. Turpe enim fuit Caio Licinio impetrasse a prætore, vt pa-
tri suo bonis interdiceretur, quod ea dissiparet, cum paulo post rem omnem
per luxum adeo prodegerit, vt hęreditatem eius nemo inuentus sit, qui adire
voluerit. Proinde iniqua omni ex parte videtur mihi lex illa vetustissima,
quæ a Solone habet originem qua dicit. si vir vxorem in adulterio deprehē-
derit, occidito, at si ea virum, ne digito eum attigito. Ea lex cum in coetu ali-
quando matronarum recitaretur magna comitate quędam ex earum numero
arridens dixit, plane etiam video id temporis foeminas e consilio virorū ex
trusas etiam si qua extitisset legem hanc nunquā in sexum nostrum grassan-
tem permisisset. Iniqua etiam lex fuit apud Aegyptios, vt Diodorus refert,
marem nanque in adulterio deprehensum verberibus cędi iubet. Foeminam
vero naso mutilari, vt ea parte plecteretur, qua magis facies honestatur. Ae-
quius Iulius Cæsar qui in adulteram vel pariter capitali poena animaduerten
dum cēsuit, quamquidem legem initio vrbis a Romulo editam fuisse refert
Dionysius Halycarnasseus, in re tamē vxoria nihil difficilius electione vir
gines nanque domi aluntur, & raro admodum egrediuntur foras, vt videri
possint, quocirca impossibile poene factu est earum formam, ac mores scruta-
ri, quę res quidem ancipites viros reddidit, quid acturi sint. Non enim par-
ui momenti est vxorem ducere, & cum ea perpetuam vitæ societatem inire,
quæ tibi omni ex parte ignota sit, hoc formidare videtur adolescens ille Te-
rentianus, cum ait, aliquid monstri alunt, ea quando nemini obtrudi potest,
itur ad me. Virginum mores nulla alia ratione deprehendi, nisi ex parentum
similitudine possunt, verisimile nanque est ex optimis parentibus filios non
deterrimos gigni. Quocirca pudica mater castas alit filiolas, & quæ pro-
brum in se non admisit, flagitium filię non perfert. De impudica vero paren-
te quid sperandum sit Iuuenalis docet, cum ait.

Scilicet expectas vt tradat mater honestos,
Atque alios mores, quam quos habet, vtile porro
Filiolam turpi vetulę producere turpem.

¶ Tutius quidem electione foeminę cum viris agunt, minusque a fortuna du
cuntur. Eos nanque foris quotidie cernunt, & ex amicorum congressu facile
mores, ac virtutes eorum scitari possunt. Pulchram vxorem plærique omnis
adolescentes ducere cupiunt. Theophrasti tamen sententia est minore mole-
stia deformem

Stratonica Deiotari.

C. Licinius.

Vir mulierē nō mulier virum corrigit.

Lex iulia de adulterijs.

Vxoria electio periculosa.

Foeminā viri facilius eligit bonū, quā vir foeminā.

ſtia deformem haberi,quam deformã ſeruari. Nihil enim tutum eſſe ducit, in quo totius populi vota ſuſpirant,quãdoquidem alius forma, alius ingenio, alius facundia, alius liberalitate ſollicitat,& aliquo modo expugnatur, quod vndique inceſſitur. Hæc diuus Hieronymus de mente Theophraſti philoſophi accerrimi refert,ſed quid agendũ ſit, optime docuit vetuſtiſſimus poeta Ennius in Menalippes fabula,cũ ait eas fœminas incolumi pudicitia eſſe, quę ſtata forma ſint. Gellius hanc ſententiam declarat, aſſeritque ea ſtatę formę eſſe quę nec formoſiſſima,nec turpiſſima ſunt, ſed mediocritatem quandam habent,quęquidem omnibus in rebus laudatiſſima eſt. Hæc ratio etiã ſatis eſt ad ſobolem procreandã. Nam venuſtas in fœminis plurimum adiuuat,in viris dignitas gratiſſima eſſe cernitur. Hęc & plurima in delectu vxoris cogitanda ſunt,& illud imprimis, vt cenſu,genere & forma ſimilem tibi deligas. Diſſimilitudo contemptum,ac perpetuum iurgium parit,ſimilitudo autem animos ſumma charitate deuincit,prodeſt etiam plurimum viro intactam vxorẽ ducere,& quę nemini nupſerit. Duplex enim labor eſt eius qui viduam ducit. Prior vt dedicat alterius viri mores, alter vt ſuis conſueſcat, quam rationem quidem qua quam diſſimili artificio,tamen manifeſte docuit Tymotheus muſicus qui duplicem mercedẽ exigebat a diſcipulis,qui alium habuiſſent preceptorem. Nec mediuſſidius iniuria,difficilior nanque eſt obliuionis quam memoriæ ratio, vt Themiſtocles Athenienſis ad Simonidem poetam,qui memoriæ artem pollicebatur,ait, obliuionem quidem mallem, multa enim memini quæ obliuiſci cupio. Heſiodus poeta librum ad fratrẽ perſen ſcripſit,in quo docet quid patremfa. doceat Ancillam tenere ætatis emendam eſſe ceſſet,quę gratis moribus longe facilius imbuitur, quod quidẽ preceptum ad vxorem facile transfertur,quę vt commoda ſit, maritoque facile obſequatur omni ſtudio curandum eſt. Sunt qui dicant,in deligenda vxore quatuor eſſe conſideranda, imprimis mores, qui probatiſſimi eſſe debent, & in quibus ſi quid ambigui muſſitatur nihil omnino agendũ eſt. Aetas deinde penſitanda eſt,quæ idonea ſit oportet, viroque conueniens. Tertia ratio habenda eſt generis,tum quod ad laudem poſteritatis accedit,tum quod boni a bonis,& fortes a fortibus creentur,vt ait flaccus. Quarta formę non modo iucundioris vitę gratia,ſed ea ratione qua apud Maronem iuno Eolo vxorem pollicetur,vt pulchra faciat te prole parentem. His addunt nonnulli dotem, qua parum admodum cogitandum puto, vbi reliqua ſuppetant. Ariſto. duo de viginti natas annos puellas nuptui collocandas cenſet, virum autem ſexto & trigeſimo ætatis anno opportune vxorem ducere aſſerit. Eiuſmodi ętates perfectę ſunt ad ſobolem procreandam,ſed ad mores perdicendos ſi minores aliquod annis eſſent commodius arbitrarer,& precipue ętate noſtra in qua vitia in præcipiti ſunt,vt ſatyrus ille ait,ſententiamque Flacci Lirici vſurpare poſſumus. Aetas parentum peior auis tulit, nos nequiores, moxque daturos progeniem vitioſiorem. Mala enim malicia ante ætatem diſcitur. Ab hac Ariſtotelis ſententia Heſiodus,& Xenophon diſcedere videntur,annũ nanque nuptiarum mulieri quintumdecimum aſſignant,viro autem trigeſimum. Lycurgus cum Ariſtotele ſenſit & rationem geniturae habet, quando fœmina quinquageſimo ætatis anno parere deſinit,vir aũt quinto & ſeptuageſimo gignere. Idem tamen Lycurgus docuit turpe eſſe ætatem illam ſine nuptijs trangredi.nam

Fœminę quæ pudicæ.

Viduę nuptias labor duplex cõicatur Tymothęis muſicus.

Themiſtocles obliuiõis artem memorię prętulit.

trāſgredi. nam eos infamia notari iuſſit,& ex theatris exigi, qui annos ſeptē & triginta nati,ſine vxoribus eſſent. Romani quoque eoſdem immunes ab omni publico munere faciebant,eoſdem indignos ducebant a Rep.honeſtari,qui eam ne ſobolem quidem adiuuare vellent. Inſtituat vxorem vir optimis moribus,ne cum ea minis, contumelia,aut verberibus agat,eſt enim ſeruile,& indignum familiari ſocietate,quinimmo obdurant plagis coniuges,vt peſſima quędam ſeruitia,quæ vapulando deteriora fiunt, & verberibus magis magiſque in dies in libidinem ſuam accenduntur, ſic fœminę longe minus dicto auſcultant,perperamque omnia agunt,cum inclemētius a viro habentur,& occaſionem deinde aliquando nocte in omnē turpitudinem ruunt, nullaque maritalis coniugij habēda,aut reuerentia retinentur. At qui minime ſe peccare putant quando vltionem verborum excuſare poſſunt. Ratione igitur cum illis agendum eſt, vt intelligant omnia pro cōmuni vtilitate familię agi,proque dignitate,atque honore coniugij. Secreta præterea matrimonij intra cubiculi parietes deliteſcant, male enim ſibi, & pudicitię vxoris conſulit vir,qui ea prodit,quę tacenda ſunt. Candaulus Lydorū rex vxorem habuit cuius forma deperibat, nec ſatis ei erat illam omnibus prędicare & matrimonij reticēda pandere,ſed teſtem voluptatum ſuarum habere voluit,proinde eam nudam ſodali ſuo Cyeno,vel Gygi(vt herodotus ait)oſtēdit,qua viſa ille in amores eius ita exarſit,vt nihil amplius niſi qua fraude ea potiretur cogitaret. hoc tandem ſpectaculo cum exiſtimaret ſe a viri prodi tam,quaſi ille alteri delitias ſuas alienaſſet,occidere virum adultero permiſit eique & ſe,& regnum tradidit,ita Candaulus regnū,vitam, & vxorē amiſit, cū minores voluptates ſuas fieri ſilentio putaret. Cleobulus Lydius,qui vnus e ſeptem græciæ ſapientibus habitus fuit, duo in re vxoria optima præcepta tradidit,vnum vt cum ea nihil blandicijs agamus. Alterum vt præſentibus extraneis eam nunquam obiurgemus. Illud enim vecordię eſſe ducebat, hoc autem veſanię. Credat præterea vir coniugi omnia,quę intra parietes domeſticos ſunt,eorumque diſpenſationem illi permittat,illa præſtet ſedulitatem domi, maritus autem induſtriam foris, illa filios nutriat,vir autem inſtituat. Sciat opus eſſe paterfamilias,quę ad vſum familiæ ſpectāt,& hoc non fenore,aut turpi quęſtu,ſed aut ex agricultura,fructuque,terrę,quæ nunquam auara eſt,nunquam mentitur cultoribus ſuis, ſed ſemper credita ſemina vberrimo fructu,ac fenore reſtituit. Aequum etenim admodum eſſe videtur,vt cōmunis omnium hominum mater liberos ſuos vberibus,copijſque ſuis alat atque educat,aut ſi minus agere vult,vel ex liberalibus diſciplinis debitā mercedem accipiat,quam ſe familiamque ſuam alat,vel mercaturam, nauigationemque exerceat,vendendo, emendoque ſine mendacio, ac vanitate,aut alias honeſtas artes ad vſum,ornatumve ciuitatis, de quibus ſuperius ſatis diximus. Præterea parta vt tueri ſciat opus eſt, quam virtutem non minoris diligentiæ quam ſuperiorem plærique faciunt. In illa enim ſuperiore fortuna,in hac autem prudentia magis cernitur. Recte admodum Ouidius poeta peregregius ait.

Non minor eſt virtus quam quęrere parta tueri,
Caſus ineſt illic, hic erit artis opus.

¶Fruſtra enim ſuſciperetur quęrendi labor,vbi nulla peccandi ratio eſſet,& prodigendi

Vir & mulier qua ætate ſīt affecti.

Cęlibes reip. mulieribus indigni.

Candaulus.

Iactantia maiores fieri voluptates.

Cleobuli pręcepta duo de re vxoria.

prodigendi dispendium nullo vnquam lucro reperari potest, nec aliud est cribraria vrna aquam haurire (quo supplicio apud inferos Danai filie cruciatur) quã querere, & per luxum prodigere, nolo tamen auaritia laborare patresfa. qua peste nulla pernicisior esse potest, nullaque ab omni humanitate magis aliena, auarus siquidẽ omnibus obest, oĩbus est odio nec sibi nec suis aliquando prodest, nũquã letatur, semper tristis est, morsus anxius, & difficilis, is non modo vxori, liberis, familiæque indulget, grateque vitæ aliquid impartitur, verum Genij fraudator semper esurit, semperque sitit, & inexplebili auiditate torquetur, nihil vnquam quod satis sibi sit, accipere potest. Scite admodum Attalus ille, auarũ famelico cani comparabat, qui ante mensam domini, micę panis frustrũ exciperet, quęquidẽ nullo gustu quãprimũ ĩtegra duorat. Et aperto statim ore inhians alia expectat, semperque ad spem futuri erectus est. Idem auaro accidit qui lucrum, & omnia, quę sibi ad fortuna porrigũtur sine vlla voluptate, aut iocunditate ingurgitat, & quamprimũ rapinã sese ad erigit. Optime Apollonius poeta qui argonauticã scripsit, auaros sub figmento Harpyarũ pinxit quę virgineo aspectu eblandiũtur, vncis pedibus rapiũt, illuuię ventris omnia fedant. De quibus præclare Maro noster Mantuanus poetarum excellentissimus dixit his versibus.

Auarus.

Harpyæ.

Tristius aut illis monstrum, nec fœtior vlla
Pestis, & ira deum stygij sese extulit vndis,
Virginei volucrum vultus foedissima ventris.
Proluuies, vncęque manus, & pallida semper, ora fame.

Paterfa. qualis esse debet
Antoninus pius frugalissimus.

¶Parcus sit igitur, & continens paterfa. alienus ab omni luxu, elegantias, deliciasque respuat, & quotidianum viuendi vsum ad valitudinem, frugalitatẽque dimetiatur. Imiteturque Antoninũ cognomento pium, & cuius victũ eiusmodi fuisse scribunt, vt in eo opulentia sine reprehensione, & parsimonia sine sordibus. Non squallidus sit, nõ pãnosus, familiãve sordidam habeat, sed ad mediocritatẽ omnia dirigat, & se, & suos, & vestem, & ornamenta omnia, sic instituat, vt mediocriter omnia agere videatur. imiteturque parentis mores, si recte vixerit, pręponatque sibi ante oculos veteres illos, qui secũdo totius populi rumore bene vixerũt imitantẽ eũ eũ qui rectis vestigijs antecedit, iure optimo laudandũ esse censeo. Fruatur rebus pręsentibus & bene agẽdo meliora speret, angusti siquidẽ animi est inopiã nimis formidare, & propterea non frui rebus quæ adsunt, quod se cariturum illis aliquando timeat. Hæc de officio viri satis. Nunc autem ad mulieris officium descendam.

¶DE OFFICIO VXORIS, DE VIRginitate, ac pudicitia.

¶Titulus Quintus.

VRA Rei familiaris intra domesticos parietes solis matrimonijs incumbit. Iniquum nanque esset, vt vir qui querẽdi studio foris laborat & domum se recipit, quasi in portum tranquilitatis post difficilem nauigationẽ, etiã domi vexaretur sic relicta omi cura ocium, requieque desyderans ad domesticos penates confugerit. Proinde sedulitatẽ præstet vxor, curãque suscipiat omnium

suspiciat omniū rerum, quę domi sunt, secundū praescriptas leges mariti, cui omni ex parte parere debet. Temeraria omnino mihi videtur lex illa apud aegyptios, cuius meminit Diodorus siculus, in qua iubebatur in priuatis rebus vt mulier viro dominaretur, virique omnes intra penetralia ad arbitrium vxoris se victuros mutua stipulatione pollicebantur. Haec constituta ab iside eorum regina sunt, quā longe pluris quam regem faciebāt. Idcirco irridenda sunt, & omni ex parte abolenda, quamuis incidi in colūna sepulchri in Nisi vrbe Arabię isis iusserit haec verba, quę legibus statui nemo solent. Pessime nanque in ea familia agitur in qua foeminae dominantur, viri autem parent, fungatur igitur officio suo vxor, sed viribus imperij nunquam obliuiscatur. Praeclare Martialis ait.

Inferior matrona suo sit, prisce marito,
Non aliter fiunt foemina, virque pares.

¶ Suppellectilem disponat imprimis vxor, & quae lauta magis sunt, & ad vsum melioris vitę reseruāda, siue ad muliebrem mundū, virilemve ornatū intra penetralia tutiora suo ordine disponat, vt si quando vsus venerit, in prō ptu sint, nec querentem fallant. Est enim certissima paupertas cum rem, quā habeas, desideres, & eius indigeas, ignoresque quo loci proiecta sit.

¶ Diligenter apud Xenophontem Socrates Ischomachum illum audit recē sentem suis locis singula instrumenta, & domesticā suppellectilem, vbi ille secernit quę ad rem diuinam pertinent, quaeque ad mundum mulierem diesque festos comparata erant, deinde quę ad virilem vsum, vt ornamenta dierum solennium, arma & tela artiumque instrumenta disposita vsque ad muliebre lanificiū. Taliter igitur matrona omnia quę domi habet disponere debet, vt ad vsum facile depromantur, recte conseruentur, oculum dominę non fallant, vt si quando res aliqua ex suo loco delata esset, eam quęrat vacuitate admonita, rursusque collocet, quę res quidem eam magno labore liberabunt, & penetralia, ac re conditoria aspectu longe honestiora reddent. Esculenta praeterea, quibus in diem vescuntur prōptuarijs disponat non longe ab instrumentis, quibus cibos pręparamus, quaequidem non modo ordine suo disposita, verum nitida, & splendida esse debent, cum elegantia, & gratia, alia vero cibaria conseruanda ad vsum plurium mensiū quę vno penoris nomine proprie nuncupantur. Nam (vt Gellius cap. j. li. iiij. ait) penus non quę esui, potuique indies singulos parantur dicenda sunt, sed ea potius, quae longe visionis gratia contrahuntur, & reconduntur ex eo quod non in promptu sint, sed intus, & penitus habeantur, penus dicta sunt. Ea igitur reconditoria habere debent magis abscondita, quę saepius tamē reuisenda sunt a puluere, situque extergenda, ne blatta, tinea, mure, noctuave exedantur, & ne multis in his rebus pene vulgaribus sim, ita domi singula disponat matrona, vt omnia suo tē pore conseruentur, hospitum aspectum non reformident, & cum adsint non desiderentur. Pręterea quę esui, potuique in dies singulos sunt, & prādij, coenęque gratia parantur, vt nec ad ingluuiē atque ebrietatem familia ingurgitetur. Nec ad nimiā persimoniā esuriat, ac sitiat. Mediocritatem igitur seruet, & sic vno eodemque tēpore valitudini, reique familiari optime consultum erit. Moderetur, & summa diligentia quę ad seipsam spectant, & ornamenta imprimis, quę rem familiarē valde hauriunt. Magno enim emuntur, & paruo

Ischomachus optimus oeconomus.

Ornamenta muliebria rē familiarem hauriunt.

Pythagoras frugales crotoniatas reddidit.

temporis curriculo, aut vsu consumuntur, aut longe minoris veneunt. Pythagoras post diutinam peregrinationem Crotonam venit, ciuitatemque offendit in desidiam luxuriamque, plapsam, propter desperationem profligati exercitus centum & viginti millium armatorum a parua locrentium manu. Verum cum ad frugalitatem populum redigere vellet. Matronas seorsum a viris allocutus est, easque ad pudicitiam, & ab obsequia virorum adhortabatur, tandẽque assecutus est, vt fœminę auratas vestes, cęteraque ornamenta velut instrumenta luxurię deponerent, iunonique consecrarent, præ se ferentes vera ornamenta mulierum pudicitam, pudoremque esse, non vestes. Ergo legis voconię meminerint matronæ, quæ ad comprimendos, coercendosque muliebres ornatus edita est, quamuis enim domini rerũ esse Romani glorientur, tamen modũ luxurię muliebri statuẽdum esse censuerunt. Metiatur se ad similitudinem earũ, quæ modestissime in ciuitate habentur quęque de omnibus bene audiunt. Nihil nanque magis formidare debet fœmina animi ingenui, quam rumorem malum. Quæ enim semel male audit siue iure, siue etiam iniuria, magna cum difficultate populi famam recuperare potest. Deficiente aliquando neglgentia quadam igne vestali, putãtibusque omnibus id polutione accidisse, Aemiliam virginem suspectam habebant, quę cum animaduerteret his verbis deam deprecata est. Vesta vrbis Romę custos siquidem pie. & iuste sacra tibi annis paulominus triginta perfeci, ostende mihi, nolique famã, ac vitã meã negligere. his dictis carbaseæ vestis, qua amicta erat fasciã super aram iecit, nulloque ante igne existente flamma statim emicuit, ita vt nec ciuitati lustratione, nec nouo opus esset igne. Eiusmodi miraculo vitę periculũ euasit innocẽs virgo Aemilia, vt Dionysius Halicarnaseus refert cui quidem maiorẽ fidem adhibẽdã censeo in rebus Romanis, quã reliquis grecis scriptoribus quandoquidẽ latine optime sciuit, habuit eñ præceptorẽ, M. Terentiũ Varronẽ cuius seruus fuit, vt ipse testatur cõpluribus annis, & hęc eruta ait ex libris heri sui de antiquitatibus. Claudia quoque virgo vestalis famosa etiam perperam habebatur, in omni romano populo, nec aliter a calumnia liberari, quam simili miraculo, nam nauis sacris ideę matris onusta tyberi fluuio hęreret, nec vllis humanis viribus trahi posset, palã deam precata dicitur Claudia, vt si de pudicitia sua ei constaret, se sequeretur, distinctoque loro nauim omnibus spectantibus traxit, fidemque pudicitię numinis testimonio approbauit. Simili etiam modo impudicitię crimen deprecata dicitur, Tuscia eiusdem numinis. nam Romano spectante populo cribrum arripuit vestamque inuocans ait. si castas sacris tuis semper admoui manus effice, vt aquam ex tyberi haustã in ędem tuam perferã. Quodquidẽ cum impetrasset clamore, & admiratione populi totius absoluta est. Hęc diligenter cõsyderanda sunt, fœmina enim suspectę pudicitię infœlicem vitam agit, vera nempe est illa Basilidis Lyrici sententia asserentis egregium pictorem sic faciem speciosam coloribus ornare, quemadmodũ pudicitia surgentem vitam perpetuo decore honestat. Vera nanque ornamenta fœminarum sunt modestię pudicitię pudorisque laudes, quæ nullo auro, nullis gemmis, aut margaritis cõparari possunt. Male olẽtis cœni putor nullo odore vincitur, nec vnguẽto egent, qui per se bene olent. Atqui quando quidem non omnia in optima etiam fœmina esse possunt, pudicitia sola est, quæ suppetit quęcunque desunt.

Lex voconia

Aemilia virgo vestalis.

Dionysij halicarnasei laus.

Claudia

Tuscia.

Hæc dotis

Hæc dotis inopiam auget, deformitatem non modo ornat, verum ad pulchritudinis speciem redigit, ignobilitatē illustrat, & denique omnia implet, quæ aliqua ex parte deesse possent. Pudicitia gratam parentibus, maioribusque matronam facit, quarum sanguinem nullo adulterio vitiatum suspicatur, hęc eandem liberis commendatissimam reddit, quibus nec de matre vnquam erubescendum est, nec de patre ambigendum, hæc denique efficit, vt neque iurgia, neque aduersam auditionem formidet, cum sibiipsi conscia sit ab omni externi corporis congressu se innoxiam esse, pro qua non modo luctandum est omni certamine, verumetiam obeundū potius quā pudicitia, aut virginitas amittatur. Quinquaginta virgines spartanę nomen immortalitati cōmendarunt, nam cum sacrificij gratia a parentibus ad messenios hospicij more missæ essent, tanta libidinis, impatientia flagrarunt messenij, vt contempto hospitalitatis vre, ad stuprū eas poscerent, cūque illæ abdicarent, ipsique eas violare vellent, nulla earum consensit, morique potius maluerunt, quam virginitatem amittere. Quarum sanguinem Lacedæmonij deo optimo maximo fauente magna victoria vlti sunt. Nicanor autem qui thebas euertere potuit, cum captæ virginis amore teneretur, eamque etiam in matrimonium poscere, expugnare non potuit, quippe quę gladio pectus suum transuerberauit, exemploque docuit longe pluris pudicitiam quam regnum, ac vitam esse faciundam, & lucretia non dubitauit vitam pro pudicitia etiam amittere virginitatē, ac pucitiam vitę conferendam non modo Romani, & græci, sed & barbari in seruitute etiam constituti censuerunt. Mithridates ponti rex ingenij prælio superatus a Romanis Pompeio duce, cum in regni penetralia confugeret, adultam filiam Dripentinam nomine morbi asperitate vexatam Menophilo eunucho reliqui, in castello Gynorio optime munito, is virginem omni remediorum cura pristinę valetudi restitutam, patri tutissime seruabat. Verum cum a Mallio pisco imperatorum legato castellum obsideri cerneret, & defensores deditionem meditari, veritus ne puella captiua virginitatem hosti prostituere cogeretur, eam gladio interemit, quoquidem ex vulnere auulso seipsum transfodit, ne minus diligens custos creditę sibi pudicitię videretur. Secundum matronarum ornamētum est scitos habere filios, & indolis per egregię quod quantifaciundum sit. Cornelia Aemilij Pauli docuit. nam cum mulier quædam Campana ad eam diuertisset, & lapillos, aurum, ac præciosam vestem ostentaret, rogaretque Corneliam, vt sibi ornamenta eius ostenderet, illa verbis eam deduxit, quoad e ludo literario filij redirent, quibus adductis respice (inquit) Lautam supellectilem meam, omniaque ornamenta, ac delitias meas, quę persuasio optima est matronis omnibus vt pro filijs ornamenta omnia contemnant, mundumque muliebrem in spe liberorum collocent. Caueat præterea vxor, ne quid ficti, ne quid simulati, aut fucati cum viro agat. Quid turpius quam ostendere aliam, quā ipsa sit? quod histriones faciunt, qui alterius sexus sępenumero personam gerunt, & cum mares sint foeminas simulant. Quinetiam tragoedi reges in theatris videntur, & paulopost in popinis, & ganeis delitescunt. Quid est aliud penitere sui ipsius, & seipsam odio habere quam aliam faciem induere? Et visco, serusa, fuco, alijsque pigmentis naturam vialare? quid quod paulo post ablutis adulterinis coloribus ad formam pristinam redit, non sine irrisione omnium fa-

Virgines spartanæ.

Lucretia.

Mithridates.

Dripentina virgo.

Menophilus

Cornelia.

Filij bonę indolis sunt parentum lauta suppellex.

miliarum,& cum damno etiam natiuæ venustatis? Ex illis nanque venenis rugę ante tempus faciem arant,oculi caligant, dentes obscuriores fiunt. Animaque vxoris(vt plautus ait)pessime olet. His commenticijs coloribus foeditatem aspectus,& contemptum sibi comparant, odiumque viri. Et præsertim cum miseri viscantur labra mariti, vt facete admodum Satyrus ille refert. Serici, velleris,& lanæ pannorumque infectores vna dilutione perpetuũ colorem faciunt. Mulieres autem compluribus,ac pene infinitis naturę colorem,ac venustatem fucãt. ¶ Agat igitur cum viro vxor sine fraude,sed quæ ei ostendat qualem natura fecit. Tersa tamen sit,& mũda pexo capillo,ac nitido,sine vnguento,ac fuco,& eiusmodi ornamentis,quibus naturalis nitor, ac venustas offendatur,nec prætendatur ostentatio aliqua corrupti animi,quo tamen vel maxime extat, cum impudico, nimioque ornamento incedentes nonnullę amatoribus suis se vltro polliceri videntur. Pompeia Neronis Cęsaris vxor non modo ludibrio habita fuit, dum viuere præ nimia indulgentia venustatis,ac formę curaret,verum perpetuã ignominiam contraxit. Scribunt nanque non solum poetæ, sed historici nonnulli eam non dissimulate, sed manifeste admodum cuticulam curasse,semperque asserunt asinarum gregibus eam fuisse comitatam,vt earum lacte os assidue foueret,quo pulchrior videretur. Male enim sperandum est de ea,quæ foris pulchritudinis laudem que pręclare. Tucydides eam optimam vxorem definit, de cuius laude,vel ignominia minimus author habetur. Spartanis virginibus aperta facie,vt incederent per leges licebat, donec nuberent, vt viros inuenirent, postquam vero nupserant caput,ac faciem tegebant,vtque viros non quererent,sed inuentos tuerentur. Atqui Gorgias Leontinus domi asseruãdas vxores voluit, quodquidem minime placet,sed raro vt egrediantur summopere laudo. Foemina enim ambulatrix raro pudica esse potest. Græcorum consuetudo ac in re probanda est, qui vxores in conuiuium nunquam adhibẽt, nisi propinquorum, neque sedere eas patiuntur, nisi in interiore parte edium, quo nemo accedit,nisi propinqua affinitate coniunctus, simili etiam consuetudine probantur. Parthi,qui non cum vxoribus,sed cum concubinis conuiuia ineunt,vt qui arbitrantur coniuges domi modicæ admodum asseruandas esse. Pellices autem deducendas ad lasciuiam,ac petulantiam in publicum. Optimas viri constitutiones, domesticaque præcepta leges sibi vxor quasi adeo datas,propter matrimonij dignitatem existimare debet, eisque omni ex parte parere, dum modo nihil iniustum,nihilque turpe in illis præscribatur, seruanda siquidem in matrimonio sancta illa amicitiæ lex, quę a Cicerone in Lęlio ponitur,vt scilicet ab amicis honesta petamus,& eorum causa non nisi honesta agamus. Meminisse enim coniuges perpetuo debẽt,eorum cõmerciũ non voluptatis, aut turpitudinis causa institutũ esse,sed ad perpetuã vitæ societatẽ, & ad propagandã sobolem,quaquidẽ memoria nomen quoque nostrum diutius conseruetur. Pręstet se vxor viro vnanimẽ,ac concordẽ omnibus in rebus, nihil enĩ mortalibus melius esse potest(vt Aristo. in libris de re familiari testis est)quã si concordi voluntate vir & vxor domũ gubernẽt. Et alia ex parte nihil deterius,quã familiaris discordia,iurgiaque domestica. Gorgias Leõtinus orator disertissimus, cum magna discordia vrbes omnes Græciæ laborarent,præclarum de concordia scripsit librum cũque cum cum magno populi assensu,

Anima pro halitu.

Pompeia.

Lac asininũ frontem striatam polit.

Gręcorũ mos

Parthorũ consuetudo.

Gorgias leõtinus.

si assensu, plausuque Olympię recitaret. Medētius ęmulus, & obtrectator eius exclamauit, rediculum admodū sibi videri, vt is de concordia pręcepta alijs daret, qui se vxorem, & ancillam tres vna in domo concordare nequiret. Pellicem nanque sibi vxor ancillam propter formę prestantiam verebatur ideir co Gorgiam quotidianis iurgijs vexabat. Tollantur igitur e medio omnes suspitionis causę quibus animi exagitari possint, & sic in coniugio viuatur, vt nemo foris ridere possit, quæ intus agatur. Secreta enim omnia in matrimonio esse debent. Silentium in re vxoria esse debere cōsuetudine, & exemplo Athenienses docuerūt. Nam cum bellum contra eos gereret Philippus Macedo, & eorum exploratores Olympiadis literas ad Philippū intercepissent eas intactas, inuiolatasque reddi iusserunt, quæ coniugis archana ne hostes quidem scire licere arbitrabātur. Absit a re vxoria ira omnis, & stomachus, quæ plærumque amorem ebetiorem reddunt, eum que omnino diminuunt, & rem domesticam turbant, faciuntque connubium iniocundum, hoc veteres, vt præciperent, consueuere, cum Iunoni matrimonij deæ sacrificarent. hostiæ fel eximere, quasi a re coniugali bilem, atque iracundiam auferre oportere significantes. Secundę fortunæ non modo se sociam viro prestare debet vxor, sed etiam aduersæ, atque nihil est, quod magis fœminas cōmendet, easque ab omni obliuione vendicet, quam cum cedente fortuna, & ingruentibus rebus aduersis in officio permanent, fidemque viris præstant, Iniquum nanque esset prospera fortuna cum viro frui, aduersa autem fugere, quod meretricis non vxoris esse Horatius ostendit vbi de fortuna loquitur Ode. xxxv. lib. j.

Fel hostię cur eximebāt antiqui.

Horatius.

Te spes, & albo rara fides colit
Velata panno, nec comitem abnegat
Vtcunque mutata potentes
Veste domos inimica linquis
At vulgus in fidum, & meretrix retro
Periura cedit.

¶ Acesten nulla vnquam obliuio ab hominum memoria delebit, quæ Admeti viri fata vltro subire voluit, sic etiam Penelopen, quæ non diuturnitate temporis a toro seiuncta non infœlicitate viri, varijsque rumoribus vexata, nō a tot procis, atque amatoribus desiderata expugnari potuit, vt a mariti desiderio, ac fide aliqua ex parte discederet. ¶ Sed quid fabulas, aut poetarū figmenta narramus, cum vxoris fides tot Romanarum fœminarum exemplis illustrata sit? quæ vel maritorum infœlicitatem vitę periculo tutatę sunt, vel relicta meliore fortuna viros comitatæ? Quintus Lucretius cum compluribus alijs, qui nullum profugium inuenerūt, proscriptus a triumuiris fuit, vxor tamen eius Turia non sine magno periculo inter camerā, & tectum cubiculi abditum tutum tenuit, donec meliori fortunæ redderetur. Sulpitia autem quamuis diligentissime a matre custodiretur, virum tamen Lentulum itidem a triumuiris prascriptum in siciliam vsque prosecuta est, patriamque excellentissimam parentes, ac necessarios omnes amittere maluit, quam fidē coniugij aliqua ex parte deserere. Harū igitur illustrium fœminarum exempla sequitur optima matrona, nihilque putet iocundi sibi accidere posse sine viro nihilque toleratu difficile cum viro sibi esse videatur, cū quo crimina

Alcœste. Penelope.

Turia. Q. Lucretij vxor. Sulpitia Lentuli.

 omnia esse

omnia esse arbitretur oblita omniũ aliarum necessitudinum. Solet plerũque disputari an optima matrona mortuo viro alteri nubat, & praecipue cum foeminę vinculis longe magis viris se applicent, & nullũ alium virum cognoscere arctioris indulgentiae, maiorisque amoris vinculum esse videatur, quã quidẽ in re facile dicere possumus ingenui esse animi non nisi vni viro coniungi. Et hac in re Turturis naturam imitari, quam diligentissimi naturę indagatores asserunt si parem amiserit, nunquam alterius congressum quercre. Et vetustissimi Romani eam foeminam corona pudicitię honestabant, quae vno contenta matrimonio tantum fuisset, perpetuaque viduitate incorrupti animi syneeritatem ostendisset, impatiens enim libidinis esse videtur illa quae rursus nubit. Et praecipue si liberos habet, matrimonij pignora, & mortuum virum facie, ac nomine exprimẽtes, quamquidem sententiam Elissę verbis elegantissime exprimere videtur Maro Mantuanus cum se viduam ac desertam quereretur his versibus.

Turturis natura.

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi paruulus aula
Luderet Aeneas, qui te tantum ore referret.
Non equidem omnino capta, ac deserta viderer.

¶ Quid quod ea quae rursus nubit impia in liberos esse cernitur, quos orbatos patre, & ab omnibus destitutos quasi in limine vitae negligit, eo etiã tempore quo magis parentis ope indigere videntur? Quae ratio quidem omnibus persuadere debet, vt viduę cum liberis pudicitiam seruent, nec rursus fortunã experiãtur, a qua semel deceptę vix meliorẽ sortem desperare possunt, cũ honori, ac liberis omnino male consulant. Ania Romanę nobilitatis animũ ostendit, cum eius propinqui, ac necessarij ei suaderent vt alteri nuberet, cum integra adhuc ętate, & facię optima esset, inquit enim se nequaquã esse facturam. Nam si virum bonũ inuenero, vt ante habui nolo perpetuo formidare ne perdam, sin malum, quid enim necesse habeo malũ experiri, cum optimũ priorem fuerim experta? Illusa eñ prioris viri fato sapienter fecisse videtur, si maritali fortunę, rursus se credree noluit. Sed Porcia minor Catonis filia, firma, ac censoria sententia declarauit, quid pudicam foeminã deceat, nã cum apud eam (vt moris est) laudaretur mulier quaedã, quae rursus nupserat, taceteę (inquit.) Nam neque foelix, neque bene morata, aut pudica esse potest foemina, quę secundo nubit. Laudat summopere Plutarchus Corneliae Gracchorũ matris viduitatem, ad hanc fere sententiam. Cornelia filiorũm, & familię cura suscepta, post mortem viri talem se praebuit, vt non male consuluisse Tiberius videretur, qui pro eius salute occubuit. Nam Ptholomaei regis nuptias respuit, & cum ille regni, & diadematis communionem sibi offerret, vidua quam regina esse maluit. Debet enim optima matrona, quae vidua est perpetuo putare eum, cui semel consenserat, cuique vni adhaeserat, viuere, animo que illi semper haerere, veluti si peregre, militięve esset. Quodquidem effecit Valeria Messalaris soror, quae cum a propinquis rogaretur cur amisso viro nulli nuberet? ait sibi virum semper viuere Seruium, putabat eñ virum sibi viuere quẽ animo gestabat, a cuius memoria ne mors quidẽ eũ eripere poterat. O sententiam singularem. & excellentissima matrona dignam, qua declaratur non corporis illecebris, sed animi affectu matrimonium tueri.

Ania.

Porcia minor

Cornelia gracchorũ mater.

Valeria.

Quodquidem

Quodquidem probauit Demccionis Athenienfis filia,quæ quamuis virgo esset cum audiuisset Leos henis sponsi mortem, qui in bello Lemniaco oc= cubuerat seipsam intercmit,asserens quanquam intacta esset, corpore tamē si alterum cogeretur accipere secundum deciperet,cum priori animo nupsis set.Tolerabilius tamen agunt qui in primo ętatis flore ad secundas nuptias transcūt,si liberis carent.Student nanque singula animalia sobolem propa= gare.Et libererum gratia se collocare potius quam libidinis,ęquius omnino esse videtur. Sed si qua impatiens libidinis esset, ne sine viro caste de gere posset,optimi consilij esse puto,vt rursus nubat. Malo siquidem vidui tatis laude careat,quam pudicitię.illa enim sine ignominia, ac turpitudine, hęc autem non sine probro,ac dedecore amittitur. ¶Demum pręcepta duo optima quęque vxor a nobis accipere debet,vnum vt viro omnia relinquat agenda,quæ foris sunt,ipsa autem agat quæ intra parietes domesticos fiunt. Turpe enim est mulieri quærere,aut sciscitari,quæ foris agantur,& nonnulla aliquando,quæ ociosi viri a rebus suis quærunt. De rebus alienis taceat, de Rep. deque rebus bellicis nihil loquatur, rem familiarem tantum palestrā actionum suarum,& sermonis sui campū esse putet,quę eiusinduftriam sem per exigit. Nunquamque eam cessare sinit, quippe quæ intra penetra lia assiduas,honestasque artes exhibet ad familię vtilitatē.Lini nanque vsus in fœminis magnę semper laudis extitit. Isis quidem apud Aegyptios dea habita est,quod nendi texendique lini artem plærasque virgines docuerit, Et lyde quæ Arachne cognomento dicitur propter lenitatem torquendi sta minis laudatur a Grecis scriptoribus.Sic & Penelope etiam propter telę se= dulitatem. Atqui lucretiam summopere commēdauit historia Romana pu= dicitiæque testimonium reddidit,quod non lusionibus intenta(vt regiæ mu lieres)inuenta sit,sed inter ancillas pensa deducens,seruili etiam habitu indu ta.Ferunt quoque Caiam ceciliam tarquini prisci regis coniugem optimam fuisse lanificam,cuius quidem exemplo institutum,vt nouę nuptę ante mari ti ianuam rogarentur,quod nomen profiteri vellent, quę omnes responde= bant se Caias esse,vt lanificij peritiam,sedulitatemque in primo etiam ma= ritalis liminis ingressu ostenderent. ¶Alterum præceptum est, vt coniugis sui parentes omni beniuolentia complectatur,ne in eam, id iure optimo dici possit,quod propter peruersum animum item in prouerbio est, omnes nurus socrus suas odio habere.Male siquidem de viro merita est vxor,cuius paren tes ab ea male habentur,& probro,ac iurgijs assidue vexātur.Hinc alterca= tiones,ac dissidia inter domesticas.& querimonie in omni vicinia, cū aliud socrus,alius nurus obloquitur.Hinc indignationes & lites inter affines, qua rum semper author vxor esse videtur,quaquidem opinione ductus. Gemi= nus Varus orator peregregius Cęlibem eum esse ait, qui non litigaret. De= mum cum viro taliter viuat,taliterque versetur,etiam in intimis penetrali= bus,vt vxoriam dignitatem nunquam deserere videatur, vtque maritus cognoscat aliud esse meretrici,aliud vxori congredi.Ne illud herodoti hi= storici excellentissimi in eam iure optimo intorqueri possit.Mulier cum ve ste verecundiam omnem deponit,perniciosum nanque,atque scelestissimū pręceptum est ad vxorem illius poetę qui singulis pene versibus labē dete= git,cum ait.Lucretia toto sis licet vsque die. Thaida nocte volo, Memine=

Linificiū isis docuit.
Arachne lyde dicta.
Penelope.
Caia cecilia.

rit igitur se uxorem esse, maritalibusque cerimonijs quasi initiatam. non autem prostibulam poscinumiam, aut diobolarem, quæquidem res gratiã mariti eidem conciliabit, quam a suspitione non parua liberis reddet. Cum cognoscet eam rudem esse, & veneris præceptorem neminem habuisse. Quã gratum fuisse opinamur Hieroni Syracusano uxoris responsum, quanquam ab omni suspitione alienum, qui obiurgatus aliquando a quodam familiari suo, quod os ei male oleret, & ipse nullis remedijs vteretur ait, id sibi ante id temporis semper & fuisse obscurum, uxoremque increpauit, quod hac de re eum nunquam monuisset, cui uxor verecũde se excusans inquit. Mi vir noli mihi succensere, putabam enim virosomnes ita olere, proinde tacuit, sic & Armenia cum Tigranne viro a Cyri conuiuio domum rediens alijs omnibus Cyri pulchritudinem laudantibus interrogata a viro quid de Cyri dignitate sentiret, ait abs te mi vir oculos nunquam deflexi, itaque qualis alieni viri forma sit prorsus ignorem. Et hec de matronis satis. Nunc autem ad communes liberos alendos, atque educandos, qui vtriusque parentis officiũ expectant descendamus.

Hierũ Syracusanus, tyrãnus.

Armenia Tigranis uxor

¶DE OFFICIO PARENTVM IN alendis, educandisque liberis.

¶Titulus sextus.

E ALENDIS, educãdisque liberis multi sũt, qui præcepta tradiderũt, & præcipue ex græcis, qui copia scriptorum nationes omnes antecellunt. Proinde satis fortasse esset iudicium aliorum sequi, lectoribusque relinquere, vt illorum scripta diligenter inquirerent. Sed quando de optimo Reip. statu orsus dicere nonnulla scripsi, quæ ad rem familiarem pertinẽt (sunt enim familiæ ipsæ quasi seminarium rerũ publicarum) & nulla cura diligentior habenda sit ab optimo patrefamil. quam in educandis filijs. ¶Inconueniens fortasse esset hanc rem tacito silentio præterire, De quaquidem pauca dicam, reliqua illis relinquens qui de hac parte volumina ediderint. Duæ rationes in liberis educandis imprimis considerandæ sunt, quarum vna ad matrem præcipue spectat, altera vero ad parentem ipsum. Prima quidem ratio viuendi est, secũda autem bene viuendi, illæ quoniam domi agitur matri incumbit, quæ domesticarum rerum moderatrix esse debet secundum præscriptas sibi leges a marito, vt superius dictum est. Cogitabit igitur matrona quæ grauida est, se filium parituram, magnamque diligentiam præstabit ne futuro homini antequam in lucẽ venerit, aliqua ex parte obsit. Et imprimis corpus suum curabit, cibũque modeste sumet, & eum quidem qui alat firmetque foetum, non autem imbecilliorem reddat, nimiam desidiam vitabit. Leuis enim deambulatio vtilis est, & longe faciliores nixus in pariendo præstat. Cauebit tamen labores omnes & saltum præcipue, quod quidem exemplo docuit Hippocrates, nã cum mulier quædam acceptum humanum semen non eiecisset, eum rogauit, ne

Mulieris grauidæ regimẽ. Cirrus.

uit,ne grauida remaneret,ille autem suasit,vt quotidie desiliendo semen sal tibus excitaret,& sic septimo die conceptum saltu eiecit, iam tenui folliculo obductum quasi in ouo,ab exteriore texta clausum humorem cernimus,vel qualis est Cirrus qui grana mali punici discriminat. Nocet etiam timor,& nimia voluptas,nimiaque libido,quibus in rebus multum a prægnātibus peccatur. Quota enim quæque inuenitur,quę cogitet,ne quotidiano victu abortiuum deijciat,aut mancum debilem,valetudinarium morbosumve pariat? Nonnullæ enim trepudijs,saltuque in choreis, ac conuiuijs adeo vexantur, vt pręnimio labore,aut partum excludant,aut exilem admodum,ac debilē reddant. Alię autem vt gratiliores amatoribus videantur, adeo se cinctu cōprimunt,vt plurimum sibi ventrique obsint. Quędam ad crapulem vsque se cibo,vinoque ingurgitant,plæręque vero acidis,crudisque pomis ad lassitudinem vsque ad stomachum fatigant. Omitto libidines & turpia quędā, quę sermonem reformidāt,quibus non modo abortiui excludūtur,verū mōstris turpissima eduntur. Erit igitur optimę fœminæ beneque moratę matronę imprimis cogitare cū grauida est se hominē in vtero gestare,qua sarcina nulla grauior,nullaque prēstantior mortalibus esse potest, quę cogitatio efficiet,vt omnia,quę esui,potuique sunt,summa cum modestia,ac temperātia accipiat. noxios etiam cibos omnes cauebit,& omnia declinabit, quæ aliqua ex parte fœtu nocitura esse arbitrabitur. Postquā vero i lucē veneritis, quē in aluo abditū ignorabat,vberibus suis,& eo fonte nutriet, quē prouida natura tanta vbertate in eius pectore preparauit. Pessime admodum meritus de liberis mihi videtur ille,qui filios quo tēpore magis materna ope indigēt,alio mittunt,& ancillis,rusticisve nonnullis eos alendos tradunt, quibus ne cautellā quidē,quā in delicijs habēt,tute crederēt. Quid quod nec integrę matres,sed dimidiatę esse videtur illę,quę cum suo sanguine in vtero alūt quē deinde a lacte statim depellunt,alioque alligant. An sibi persuadēt mammarum vbera a natura illis tradita ad pectoris ornamentum,& non ad liberorum alimoniam? Atqui nonnullas scimus venenis,pessimisque medicamentis sanctissimum illum fontem humani generis educatorem arefacere,non sine periculo aduersæ etiam valitudinis quo venustæ magis esse videantur,& amatoribus gratiores fiant,quod quidem scelus paululū abest ab earum sæuicia,quę quibusdam potionibus efficiēt, vt cōcepti iam fœtus ab oriantur,ne illud fortasse audiāt ab adulteris, quod more suo Valerius Martialis ait in meretricem quādā quæ sui aspectum nuda verebatur.

Cirrus.

Puer editus quō alendus.

Aut tibi pannosę pendent a pectore mammę
Aut rugas vteri prodere nuda times.

¶ Vix dici potest quantum conferat ad ingenij formęque similitudinē lactis alimonia,quod quidem vel ex hoc cerni licet,nam si hędi ouium lacte aluntur,vel agni caprarum,in his lanam duriorem crescere, in illis autē capillū teneriorem cōstat. Agni etiam,qui casu aliquo nō a matre, sed ab alia aliqua oue aluntur,similitudinē aliqua a nutrice trahunt, hos alio quoque nomine vocari Varro ait in libro.ij. de agricultura ad nigrū turannium his verbis. Surumi appellantur agni,cum mater parum habet lactis, & subijciuntur,sub alterius mammam. Mamma enim rumus antiquo vocabulo dicebatur,inde rumare suggere significat. Degenerant a parentibus, qui alienę nutrici

Compartiōe vtrī honesta

Subrumi agni.

trici traduntur,nec mediusfidius ab re est, sanguis enim ille opifex humani generis in penetralibus,nato puero maternum perfectus irrigat,& spiritu,ac calore cõfotus albus fit,alimoniãque simile illi lactẽti puero præbet, quem paulo ante in visceribus tradiderat.Quibus ex rebus sic similis plærumque matri partus oritur,vt propter semen ipsum,in quo maior est potentia, patris similitudinẽ ducit.Pręclare Vergilius ait, cum homeri versus imitaretur,in quibus ille duriciam achellis a genitura, partuque cõtractã exprobaret,addidit hirca neque admorũt vbera tigres, vt nutricem truculentã ferã faceret,cũ de solis parentibus ille dixerit.Pulchhrę igitur adiecit noster poeta tigris,vt ostenderet infantem a nutricis natura plurima vicia cum lacte ducere,sic etiam Theocritus cupidinem incusans lenę mammas eum suxisse dicit.Et Ouidius cum scœniciam cuiusdam increparet ait.

Lac vnde fit

Natus es ex scopulis.eductus lacte ferino,
Et dicam silices pectus habere tuum.

Vnde quotidie cernimus nonnullos temulentos esse,ac seruiles, quod seruã, aut tumulentã nutricem habuerũt. Proinde non Permittat optima mater alieni lactis contagione filiũ suum infici,pręstetque se integram parentem optime etiam de filio meritam,quem proniorem ad referendam gratiam reddet,cum adoleuerit,si se materno lacte non defraudatum in primordijs vitæ suæ senserit.Beneficium materni lactis tanti meriti fuit apud veteres,vt imperaturę durius quippiam a filijs matres,per lac quod illis præbuerat,semper poscerent,nephasque habebatur,nisi filios exorassent, Vnde antipater macedo crndelior habitus est,qued matri mortem per vbera materna deprecanti non pepercit,hac quidem ex re non modo gratiam,& vtilitatem consequi tur maler sed voluptatem etiam per ingentem. Quę enim deliciæ iocundiores lactenti filio,cuius blesa locutio,difficilis verborum ornatus,suauis risus,& vernacula illa festiuitas omnes scurras, ac mimos longe anteire mihi videtur.Nec simie,ant catuli ad animi relaxationem quęrendi sunt,vbi pueri repunt.Poetæ veneri(quam voluptatum deam esse dicunt)iouem,& cupidinem comites faciunt,vt ostendant nihil gratius puerilibus illis lusionibus inueniri posse,quod etiam indicauit Iulius Cęsar. Nam cum Romę diuites quosdam peregrinos cerneret,catulos, ac Simias gremio magna cum oblectatione,circumferre,rogauit eos nunquid eorum mulieres liberos parerent qua voce ostendit nullas alias delicias,quęrendas esse vbi filij adsint. Caueant imprimis debent lactãtes,ne cibum alienum ab infantium valitudine sumant,neue nimio labore fatigentur aliudve agant, quod lac inficiat aut exhauriat. Aristoteles vnum non modo pueris dari prohibet,sed etiam nutricibus.Nihil enim interesse ait pueri ne,an illę accipiant,cum ex illis alimẽta ducantur,quodquidem præceptum latius accipere debemus,& intelligere omnia quę vsui potuique nutricibus apponuntur,tali ratione metienda esse, vt infantibus bene consulatur,Celsus autem cornelius (vt manifesta coniectura assequi possumus)non vt omnino a vino abstineant nutrices præcipit, sed vt modeste admodum illud sumant,& ęstiuo quidem tempore dilutius, hyberno autem meratius,cuiusquidem sententia aliquid etiam moribus nostris indulgere videtur. Supplicium nanque non leue esset mulieribus nostris a vino perpetuo abstinere,satis est ab illis extorquere ne illo se ingurgitent,

Nutricib⁹ nihil dãdũ qđ indignum sit filijs.

Mulierib⁹ romanis iterdictũ erat vino

gitent, sed moderate hauriant, non enim obseruant nostrę institutũ illud vetustissimum Romanarũ mulierum, quibus vini vsus incognitus erat, & impudicitia illa omnino habebatur, quæ vinũ olebat. Cicero in quarto de Rep. retulit fœminas id obseruasse verecundię gratia, non alicuius animaduersionis timore, his verbis. Magnã habet vim disciplina verecundię, carẽt enim temeto omnes mulieres, qua ex re facile conijcere possumus, quam diligentes fuerint in seruanda pudicitia, quę ne temetum olerent, velut probrũm, verebantur. Atqui Cato vt Plynius refert in quarto decimo libro historię naturalis, nullam aliam ob causam propinquos fœminis osculum libare solitos (ait) nisi vt scirent an vinum olerent, ex quo quidem iudicium pudicitię sumebant. Hoc etiam testari videtur iuuenalis cum ait. paucæ adeo cereris vittas contingere dignę, quarum non timeat pater oscula. Quasi anxius pudicitię pater esset, vbi vini odorem in filia deprehendisset. Hanc verecundiæ obseruantiam Dionysius Halycarnasseus Romuli legem fuisse asserit, qua quidem morte puniebantur temulentę fœminę, nam corruptionis principiũ ebrietatem putauit esse romulus, sed Ciceronis sentẽtia verior mihi esse videtur, eius nanque authoritas in rebus latinis reliquos omnes authores frangit. Quocirca ab eo nusquam aberrandum censeo, hanc veterem Romanarum fœminarum consuetudinem ad nostram vsque ętatem mulieres caietanæ quibus pontificia dignitate pręsumus, obseruant, vix enim vigesimã quãque repperi, quę vini vsum nouerit, & post partum quidem virorum iussu, & medicorum consilio, nam virgines pene omnes abstemiæ sunt. ¶ Mẽbra puerorum sensim nutricis manibus fingenda sunt, fasciaque corpusculum ab humeris ad talos vsque deuinciendum, leuius tamen circa pectus, ac thoracem, latitudo nanque illorum membrorum ad dignitatẽ, ac robur viri plurimũ cõfert, strictius aliquãtulũ circa ventriculũ, ac pubem, quo solidior fiat pectẽ, & venter nõ vltra speciẽ protẽdaẽ, vagitũ pueris vtiliter a natura datũ Aristoteles affirmat, vbi de puerorũ cura in libris de Rep. loquitur, putat nãque illũ quasi conatũ incrementi esse, & dilatãdi pectoris ac præcordiorũ vim facere, quocirca ne cõprimatur a nutricibus vagitus pręcipit. Lactis solũ alimonia (ad decimum vsque mẽsem eo valde abũdat nutrix) alatur. Deinde interdiu leui quadam propinatione (vt veteres dixerunt) eo fouere præstat. Minima enim mensa corpusculum aliquantulum firmat, & paulatim insuescit stomachus duriorem escam concoquere. Tali alimento alatur, quoad anniculus sit, deinde cum lacte simul cibis firmioribus consuescat, & bimus deinde factus a lacte prohibeatur. Nam si male valitudinis, aut exilis admodum sit infans, imbecillitas nonnunquam a parentibus trahitur, siue propter malam habitudinem, siue propter ętatem, in omnibus quidem animalibus (vt ait Aristo.) imperfecti sunt iuuenum fœtus. Nati septimo mẽse exiles magis sunt, quam nono, quocirca pregnantes maiorem diligentiam adhibere debent, ne abortiuum eijciant, quodquidem præscin posse Hippocrates docet, aut in septuagesimo die in vtero matris conceptum moueri ait, aut nonagesimo. Dies ergo motus vter fuerit ter multiplicatus, aut septimum, aut nonum mensem exprimit, sic diligens mater ante partum, sui temporis pręscia erit. Pharmacis, & antidotis abstineant nutrices, nisi in aduersa valitudine, nec tale quippiam pueris prębeant ante septimum annũ, si Celso Cornelio auscultare

Fœminis cur oscula libabant viri.

Ebrietas.

Caietanę mulieres abstemiæ.

Vagitus pueris vtilis.

Abortiuꝰ ne futurꝰ sit partus indicium

Pueri pharmacis non assuescant.

lio auscultare volunt. Asclepiades tamen remedia contra lumbricos ante id ætatis, dilutis potionibus, etiam danda esse asserit. Et paululum quippiam Agarici in fabriculo non esse alienum censeo, sed medicamentis (quantum fieri potest) in teneris infantibus abstinendum est, ne illis quã primum asuescant. Videmus nanque nonnullas mulieres nimia quadam indulgentia firmis etiam filiolis ea diluere, quæ minus prosunt, & naturam segnẽ, atque imbecillem reddunt. Cauendum nanque est (vt celsus ait) ne in secunda valitudinę aduersę præsidia consumantur, quocirca sanũ hominem qui bene valet, & suę (vt ipse ait) spontis est, nullum cibi genus fugere vult, quo populus vtatur, bisque eum die potius quam semel cibum capere, nec minus etiã quam stomachus concoquere posset, hũcque varium habere vitę genus, modo ruri esse, modo in vrbe, sæpius in agro, nauigare, venari, quiescere interdum, sed frequentius se exercere, siquidem ignauia corpus hebetat, labor firmat, illa maturam senectutem, hic lõgam adolescẽtiam reddit, hęc Celsus. Sed ad propositum reuertamur, mollis sit omnis educatio puerorum, & quæ ætati omnino congruat, nam parui omnes primo ortu sic iacẽt, quasi sine animo esse videantur. Cum autem firmitatis aliquantulum accesserit, paululum incipiunt animo, ac sensibus vti, tunc manibus conniuntur, vt se erigant, & a quibus educantur agnoscũt, tunc blandioribus vocib⁹, gestibusque delectantur, & ad speciem ęqualium commouentur, cum quibus libenter admodum congregantur, vt primum repere incipiunt, & ludis primo, deinde fabularum auditione ducuntur, tunc materni officij erit verba illos docere nõ penitenda. Vernacula nãque sermonis cura solius parentis est, quocirca primũ sermonem, quem sine literis discimus, scite admodum tusci maternum appellant, nec immerito, vsum nanque vernaculę linguę propter assiduam cõsuetudinem, imprimis ab illis discimus. Pręstat enim eloquẽtes esse matres, & pueri, nitidique sermonis, cui consuescunt pueri & maiores facti nescio quid maternum redolent. Magni enim interest quos quisque quotidie domi audiat, & cum quibus loquatur a puero. Cornelia Gracchorũ mater assiduo vsu plurimum contulit ad eloquentiam filijs. Eius epistolas Cicero lectitasse ait, & (vt in fœmina) eas non mediocriter laudat. Nonnullę alię etiam extiterunt, quę disertę habitę sunt, & domesticis plurimum profuerunt, vt Lęlij filia, quę in loquendo paternam eloquentiam exprimebat, & filias, ac nepotes disertas reddidit. Hortensij quoque filia apud triumuiros luculentam orationem habuit. Abundabant veteres doctissimis fœminis in omni disciplinarum genere, & præcipue græci apud quos pręstantissimas complures etiam in philosophia extitisse legimus. Inter Platonis discipulos mulieres etiam duę peregregię numerãtur Lasthema Mãthinæa, & Axiothęa phliasia, quę (vt Dicearchus scripsit) virili veste vtebatur, quo commodius disceret. Illustris admodum habita est aristippi Cyrenaici Socratis discipuli filia Areta nomine, quæ pacem vsque patris sui laudem Aristippum iuniorem docuit, qui a materna doctrina appellatus est metrodidactus, nec etiam puduit Pythagoram profiteri multa in philosophia didicisse a theoclea sorore sua. At qui etiam filiam ipse erudiuit, cui commentarios disciplinarum suarum testamento reliquit, quæquidem perpetuam virginitatem seruauit, & virgines complures discipulas habuit, quas imprimis pudicitię, castitatisque munera

cornelia gracchorũ mater

areta aristippi maioris filia.

pythagore legatum filię factum.

munera edocui. Commendat etiam plurimum fœminas bonarum artium disciplina, quæ nonnunquam pro amplissima dote habetur. Contempsit Alexander magnus darij filiam, quamuis dotem haberet regni partē, & magnum auri pondo, maluitque ducere Barsynem græcas literas optime erudi tam, sine dote vlla, quamuis inops esset, regio tamen genere oriunda esse di cebatur. Hac opinione ductus Lycurgus instituit sine dote vxores duci, vt viri virtutem coniugis, non opes quererent, & fœminæ ad comparandas optimas artes longe magis studiosæ essent. Fuit etiam doctissima Nicostrata Euandri mater quæ carmenta appellata est, quod futuros euentus carmine prędiceret. In disciplinis autem leuioribus inuentę sunt nōnullæ peregregię & præcipue in poetica. Nam Myrthis lyrica magnā habuit laudem, sed longe pręstantior fuit eius discipula Corynna, a qua Sapho erexia ad certamē vsque pyndari euecta est, quę & ipsa docuit anagoram milesiam, & Cornificia quoque Romana Cornificij poetę soror, præclara epigrammata edidit, e quibus magnam meruit laudem. Nunc autem tanta desidia torpēt mulieres nostræ, vt pro miraculo quodam modo videatur, si qua primoribus labris literas attigerit. Sed doctissimarum fœminarum tanta copia apud antiquos fuit, vt Chrisippus de institutione puerorum præcipiat philosophaturo puero eruditas, sapientesque nutrices adhibendas esse. Sed nostrę luxu, & inertia defluunt adeo, vt vix lanificij, linique curam suscipere dignentur.

Alexāder eruditionē prętulit opibus. Vxores indotatas ducere lycurgus instituit. nicostrata dcta carmēta. Prę̄stātes doctrina fœminæ.

Sed si per fortunam detur, vt docta primas saltem literas mater sit, quod summopere optandum est, inter blandicias muliebres a tenera admodum ętate pueros docere incipiat, nec erit expectanda ætas illa quam hesiodus præscribit, qui literis instituendos ante septimum annum pueros neutiquam censet, ne studia quando per ętatem amare nequeunt, odio habere incipiant.

Materna siquidem diligentia ludendoque instituit. Et id temporis meliori ętati addet, quod inter iocandū quasi prępipiet. Legimus mulieres quasdam lusionibus quibusdam filios instituisse, quæ huiusmodi solertia visæ sunt. Tesserulas literarum notis pingebant, vel plumbea numismata elementis imprimebant, puerisque suis ostendebant, illi (vt moris est) talia matrem efflagitabant, hæc autem literarum nomina, notamque docebat ediceba tque, vt si sibi numismata illa vellent, inter multa quererent, & quę docuisset inuenirent, nomina, notasque redderent, qua auiditate pueri commoti facile etiam in tenera ętate literas edicebant. Agendum nanque cum pueris sensim est, vt doceantur, veluti cum vascula oris angusti implere volumus. Nam si copiam aquę fundimus respuunt, sinautem per tenuem fistulam instillamus, ad summum vsque complentur. Prodest in edocendis pueris laudata industria, obiurgata desidia, spes, metus, allusio, & dol' omnis bonus, qui in curanda eorum valitudine in medicis fieri solet, vt dulcedine decipiantur. Hoc quidem pręclare versibus exprimit T. Lucretius carus in libris suis de natura rerum.

Instituendorū iuuenū solertia.

Comparatio

Sed veluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum,
Contingunt mellis dulci flauoque liquore,
Vt puerorum ætas improuida ludificetur
Laborum tenus interea perpotet amarum

ma hominum corona non erubescant, quequidem consuetudo apud Athe nienses diutius in nobilioribus familijs obseruata est, vt Critias in Thimęo Socrati narrat, cum ait, solēni familię suę extitisse festis quibusdam diebus vt pueri propositis pręmijs a parentibus ad memoriæ certamen inuitarētur, in quo plurimos poetarum versus memoriter recitabant. Hęc consuetudo ingenium acuit, memoriam excitat, & puerorum animos alacriores, promptioresque reddit, quæ res parētibus a præceptoribus optāda est, quo plane intelligant quid cum pueris actum sunt. Corporis sensus vbi acutiores in pueris sunt, spem virtutis maiorem prę se ferunt. Vnde Plato in Phedone asserit, ex auditu, & visu, odoratuque memoriam, opinionemque cieri. Ex memoria vero, & opinione postquam quieuerint scientiam fieri, & etiam ingeniū animi signum, cum puer facile monitoribus acquiescit, cumque laude excitatus, obiurgationem alterius quasi in se prolatam putat, ducitur emulatione quadam ingenua, & quasi ambitiosus est, cum turpe admodum putat pari cedere. Pulchrum autem maiores natu adæquare, vel si fieri potest etiam superare. Ruborem optimum pudoris signum potius, quam palorem putant. Illud quidem a verecundia hoc autem a timore nascitur. Cum enim naturæ aliquid honesto pudore dignum occurrit, tunc illa refugit, & imum petit, sanguinique immergitur, quo commoto cutis tingitur, fitque rubicundus puer prę pudore, & quasi sanguinem pro velamento intendit. Cum vero metuit, tunc timore natura percita in altum descendit, secumque sanguinem trahit, quo veluti curru inuehitur, vt platonici asserunt, sicque faciē palor occupat, inde tremor sequitur, quia animi virtus neruos reliquit. Placet igitur ingenu⁹ rubor, nam palor nimiam formidinem ostendit, ille autem optimam indolem prę se ferre videtur, vt Diogenes Cynicus testis est. Nam cum adolescentem rubore perfusum cerneret, confide (inquit) fili, huiusmodi enim virtutis est color. Cum vero indolem dignoscit pater, tunc secum animo cogitare debet, ad quam virtutem, ac disciplinam aptior sit puer. Nam ętas illa ad capessendas disciplinas præter cęteras accommodata est. Proinde eam Astronomi, ac poetę Mercurio subesse volūt, quem lusionum disciplinarūque deum fabulantur. Et Græci vno eodemque nomine pueritiam, doctrinamque appellant. Volunt enim pædiam vtrunque significare. Vnde Xenophon tali indice libros suos inscripsit, in quibus de pueritia, & de institutione Cyri Persarum regis loquitur. Plato quem Marcus Tullius etiam sequitur, duo virtutum genera imprimis instituit, vnum earum quæ nobis a natura ingenitę sunt, appellanturque non voluntarię, vt est docilitas memoria, & aliæ omnes, quę vno ingenij nomine appellantur, & qui eos habent ingeniosi. Alterum earum, quę in voluntate positę sunt, maioresque appellantur, quod earum pręstantia maiorem laudem animis nostris præbeat. Et quia a nobis ipsis manant, & ex moribus dignoscuntur, verę virtutes dicuntur, vt est Prudentia, Temperantia, Fortitudo, Iusticia, & reliquæ id genus. Tertium genus nonulli addunt earum, quæ ad intellectum pertinent, vt scientia, doctrina, ac sapientia, quęquidem tali pacto nobis accidunt, vt cum scire volumus, & ab inferioribus ad superiora ascendere, tunc occurrit nobis rei discendæ sensus, per quem veluti imaginationem quandam facimus, ex qua rationem noscimus, intellectum primo ac-

Instituendorū iuuenum modus imitādus

Virtutis optimū indiciū

Rubor pudoris signum.

Pædia.

Duo virtutū genera.

moribus adolescentes vsurpare debent. Discedendum nanque est a mollicie illa, ac voluptate, qua male cõsuetudinis illecebris trahimur. Procliues enim omnes a labore ad libidinem sumus, vt comicus ille ait. Sed ponendi hoc loco Hesiodi versus, qui item planius docent, quam a me latini fieri possint, cum diuinus ille orator Grecę etiam in eius epistola inserat sex Hesiodi versus. Sed non omnes tali ingenio præditi esse possunt, quali Hercules fuit, quocirca parentum erit officium liberos in ea deliberatione adiuuare, quę totius vitę cursum instituit, & omnium actionum vna deliberatione fũdamẽta iacit, ne diutius liberi ancipites sint, vel mala electione oppressi ad vltimum præcipitium rapiantur. Sed quãtum obest nimia illa parentum indulgentia erga filios, quæ neque eorum animos frangit, ingenium labefacit, corpusque effeminat locupletissimis verbis Plato in Gorgia execratur. Quocirca optimum remedium esse puto Lacedęmoniorum, & quarundam etiã aliarũ gentium, ac nationum, quę filios suos tantisper ruri ablegabant, dum sub optimis pręceptoribus eruditi fierent, & corpore, animoque exercitati. Nec seuera nimis videri debet Lycurgi lex, quæ pueros in agros deduci iubet, vt foro, vrbanisque delicijs careant. Et primam illam pubertatẽ non in luxuria, ac nequicijs agant, sed in opere, & labore, iubebatque eos nihil sõni gratia susternere, vt duriores fierent, nec prius in vrbem redire poterant, quam viri facti essent. Brutij quoque qui oram Italię incolunt, pene Lucaniam ijsdem legibus liberos suos instituebant, quibus Sparthani, quippe qui ab initio pubertatis inter pastores in siluis habebãtur, sine ministerio aliquo cui seruirent, sine veste quam induerent, cui ve incubarent, vt a primis annis laboribus, ac parsimonię, sine ciuili vsu, ac cultu assuescerent. Cibus illis prę da venatica erat, potus autem lac, aut fontium liquor, quo ex victu nõ mediocrem gloriam militarem adepti sunt. Nam multas ciuitates Gręci nominis Italia pepulerunt, & authores suos Lucanos bello superarunt. Hanc consuetudinem laudare videtur Aristoteles, cum in libris suis de Rep. ait. Cõsuescant prima ætate pueri frigora perferre, quod & valetudini plurimum conducit, & rei etiam militari. Non enim mersandi sunt fluuio per hyemen, vt barbari nonnulli consuevere, sed sensim frigora perferre discant, hoc etiam sentire videtur Horatius ode. ij. lib. tertij, cum dicit.

Lycurgi lex

Brutij.

Horatius.

Angustam amice pauperiem pati
Robustus acri militia puer
Condiscat, & Parthos feroces
Vexet eques metuendus hasta
Vitamque sub dio, & trepidis agat
In rebus.

¶ Aut amicis alendos pueros tradere, cunque minus illis indulgent a quib* magis absunt, tum quod minus insolenter in alienis ędibus, alieno etiam pane, ac foco exultant, & verentur ne deterrimi videantur, ie ab illis extrudantur, quibus parentes magna fide, ac diligentia crediderũt. Magni etiam principes sub authoribus plærunque clariores, quam sub parentibus euadũt, quod Philippo Macedoni magni Alexandri patri vsu venit, qui obses triennio Thebis virtutibus Epaminundę eruditus, regno Asię, Gręcięque potitus est, & sordidum, obscurumque ante eum Macedonicum nomen rerum gesta-

Diuersis stu=dijs an vtile sit eodem tē pore vacare.

rum gloria illustrauit. ¶ Pluribus ne rebus, ac diuersis studijs eodem tempore pueri indulgere possint queri solet. Et quanquam Stoicus noster fastidientis stomachi esse dicit plura degustare, & multitudine librorum animum distrahere, tamen suo tempore, atque ordine singula tradantur, nec disciplinæ confundantur, vtile nanque esse puto duabus disciplinis simul erudiri. Neque enim verendum est ne binis præceptoribus diuersarum artium ingenium pueri oneretur, non enim crescit labor, sed diuiditur industria, & facietas tollitur. Nam cum pertesum est vnius disciplinæ, ad aliam trāsuolat, veluti ad portum, ac requiem laborum suorum, & leuitas illius ętatis, quæ difficile in vna eademque re diutius perseuerat, non inutilis omnino est. Atqui veteres idem obseruasse, & Grammaticen, Musicenque simul docuisse, quod Architas tarentinus, & Aristoxenus musicus testati sunt, & eosdem vtriusque disciplinę pręceptores, ac libros fuisse affirmarunt. Grammaticen adiuuat Musice, non modo quod delectationem naturalem prę se fert. Vnde quidem sapientes animum nostrum harmoniam esse dicunt, alij autem harmoniam habere, & quod singulis ętatibus, ac moribus eius vsus iocundissimus est. Verū quia eruditionē quādā aurium facit, ex qua numerum quendam vocum dignoscimus, sine quo neque eruditi satis, neque eloquentes esse possumus, non solū in poeticis versibus, qui sine eo esse non possunt sed insoluta oratione, quę oratorio numero plurimū adiuuatur, cuius virtutes acutissime docet Cicero vbi ad brutum de perfecto genere orandi scribit, Gręce quoque, latinęque eodem tēpore pueri eruditi consueuerunt, & si a Gręcis inchoandū esse Quintilianus testis est, sed pari passu ambulāt, & quod in vna ediscunt lingua, in alia facile recognoscūt, veluti qui signū in cera imprimūt, eodē tempore, & quod impressum in anulli pala est, intueri possunt. Legim' Aemilium pauli filium, qui apud Gannas collega fugiente, forti animo occumbere non dubitauit, post primum consulatum, quo Ligures superauit, cū suffragia populi minus ei ex sententia responderēt, rus ad quietam vitam agendam se contulisse, quoquidem loci filijs erudiendis duntaxat intentus erat, eosque vno & eodem tempore Romanam disciplinam, & Gręcas artes edocebat, & non solum Grammatici, Sophistę, & Rhetores, verum fictores, pictoresque & equorum, canum, venationumque magistri circa adolescētes versabantur. Ipse vero pater, nisi quid publici muneris impediret eorum exercitationibus, ac studijs semper aderat, vt suo etiam aspectu ad laudis, & glorię certamina promptiores filios redderet. ¶ De vtilitate disciplinarum, deque earum partibus inuentoribus, atque vsu, quoniam superius diffuse admodum diximus superuacaneum omnino esset rursus tractare, satis est hoc libro concludere nihil esse pręclarius, quod a parentibus liberis tradi possit, studijs disciplinarum, ac bonarum artium, quę ideo liberales appellatę sunt, quia liberos homines efficiunt ab omni turpi, ac sordido quęstu, & ab omni voluptate, ac turpitudine. Redigunt nāque nos ad sapientiam, qua nihil prestantius mortalibus esse potest, quaque deo optimo maximo coniuncti esse cernimur. Quarum pramium si nullum aliud a mortalibus referretur sola virtus satis est, quę comitē secum semper trahit honorem, veluti corpus vmbram. Quinetiā hoc cenrimus, quod non solū optimi quique viri, sed deterrimi homines, nepharijque latrones virtute preditos

grāmatice & musice eodē tēpore doceri possunt.

Aliteris grææ cis iuuenē ici pere volo.

L. Aemilius paul' quā curiose filios suos docuit.

anacephaleosis.

Artes liberales.

Honor virtutis comes vt corporis vmbra.

prçditos honore,ac laude afficiũt. Ad Scipionem aphricanum, cum Literni exularet,visendum,ac salutandum prædones nonnulli aliquando accesserũt, qui vt primum illum conspicati sunt,quasi numen aliquod venerantes procu buerunt,virtutum,ac nominis eius memores, & imperata facessere polliciti sunt,& studijs Scipionis se nunquam defuturos. Clarissimus poetarum Ho= merus vlissi,quem Græcorum omnium sapientissimum esse vult. Miner= uam comitem facit, quæ eum ab omnibus periculis,laboribus, naufragijsque vendicat,Patriæ parenti,coniugi, liberis reducem tandem restituit, vt osten= dat vlissem doctrina,& sapientia pericula omnia superasse. Hic est alatus e= quus pegasus quo vectum Bellorophonta monstra superasse poetæ fabulan= tur. Hic est Mineruæ Clypeus Medusæ Gorgonis cepite prefixus,quem in= tuentes homines in saxa vertebantur,sapientia scilicet,quę sola doctrina na= turę addita comparatur,quà homines fortes,ac muniti redduntur contra om= nia pericula,humanosque incursus. Nam vera est illa sentẽtia Horatij lyrici cum dicit Ode.ij.lib.j.

Scipio aphricanus.

Minerua.

Pulchra metãphora.

Integer vitę scelerisque purus
Non eget mauri iaculis,neque arcu
Nec venenatis grauida sagittis
Fusce pharetra.

¶Sed si filij aut hebetioris ingenij erũt,aut alioquin ad doctrinas capessen= das minus idonei artes aliquas edifcãt,& precipue ex illis quę disciplinis pro= ximę sunt,ne ocio,ac desidia marcescant. Vera nãque est illa,M.Catonis sen tentia nihil agendo homines male agere discunt, idcirco solertes,& industrij ciues inertes,ac desides ex vrbibus arcere debent,vt ait Plato in octauo libro de Repub. sicut sedulę apes ignauos fucos, qui pro communi melle laborare nolunt. Vnde illud Vergilij. Ignauum fucos pecus a prçsepibus arcent. Et san ctissima semper iudicanda est. Solonis lex, quę sanxit filium nequaquam pa tri necessaria vitę subsidia debere,a quo nullam artem accepisset, & Dio il= los paternis,maiorumque sepulchris prohibendos esse refert, qui nec doctri= nam didicissent,necartem aliquam exercuissent. Quinetiam idem Solon a= liam legem tulit contra ociosos, cuiusquidem verba eiusmodi extiterunt. Is qui ocium sectatur omnibus accusare volentibus obnoxius esto. Si vero reli= quę omnes disciplinæ,atque artes filijs deessent,bonorum morum regula ne desit videndum est. Prçstat enim filijs carere, & perpetuo omni progenie or bari,quam eos male moratos,ac turpes alere. Epaminundas Tebanus vir tã tę præstantię extitit. & tam bene de patria meritus, vt de eo id dicatur, quod haud scio,an de alio Reipub. principe dici possit. Scimus nãque Thebas an= te Epaminundam natum & eius obitum alieno semper paruisse imperio. Cõ tra quoad ille vixit caput totius Grçcię eius ductu, ac consilio extitit. Verũ vir adeo excellens vxorem nũquam duxit,quod factum cum pelopidas eius amicus aliquando reprehenderet,quod virtutis suę seminarium filios non re= linqueret,maleque proinde patrię consuleret, subridens Epaminundas respõ dit,vide ne tu peius ei consulas,qui talem ex te genitum relicturus es, cuius vita vtinam magis probanda esset. Quoquidem dicto vir prudentissimus ostendit, nihil magis esse verendum parentibus, quam ne degeneres filios habeant. Adhibẽdi sunt custodes,qui eorum actionibus intersint & moribus

M.Catonis dictum.

Solonis lex parẽtes de filijs immeritis.

Solonis lex in ociosos.

Epaminũdas

Epaminundę responsum.

probatissimi sint, adeo, vt non modo culpa, verum criminis suspitio ne va-cent, diligentissimi fuerunt Persæ in alendis liberis & ad temperantiam mo destiamque percipiendam magno studio eorum pueri instituebantur.

Persæ.

Et vt verecundius omnia agerent, seniores adhibebantur, a quibus eorũ mores spectarentur. Diligentes etiam fuere Lacedæmonij, vt Aristoteles docet. Paterna disciplina teneris annis plurimũ prodest, laudandi sunt vbi quippiam bene egerint, obiurgandi vbi perperam, monendi, docendique castigandi etiam vbi minus dicto auscultare velint. Excludendi demo, mulctandique bonis omnibus. Neocles Atheniensis vir nobilis, & excellens filium habuit Themistoclem, quem in eius adolescentia exhæredem fecit, cum minus probatus esset, quod turpiter viueret, rem familiarem prodigeret, & parentũ dictis nulla ex parte audiret. Hæc patris iniuria, ac contumelia nequaquam eum fregit, sed longe magis erexit. Nam cum arbitraretur eiusmodi notam sine summa industria, ac laude neutiquam extingui posse, se totum virtuti tradidit, reique publicę omni studio operam dedit, & in amicorum causis, priuatisque iudicijs omni indulgentia versabatur, atque paruo demum tempore ita adolescentię vitia emendauit, vt ei nemo anteferretur, & pauci admodum æquales putarentur. Non fuit igitur in eiusmodi filium parentis seuicia obiurganda, quippe qui ex deterrimo nebulone, virum om̃i laude accumulatissimum reddiderit. Sed naturę ratio in filijs obseruanda est. sunt enim qui verberibus cæsi indignantur, & veluti pessima mancipia plagis obdurant. Sunt qui obiurgationes irrideant, & patientia parentis, aut præceptoris abutantur, verbera autẽ vehementer formidant. Sunt qui nec obiurgatione, nec plagis, sed sola ratione moueantur, facileque eis persuaderi possit, vt relicta turpitudine ad virtutem redeãt, cum quibus natura benignius ęgisse videtur, si rationi obtemperantes turpem vitam relinquunt. Palemon Atheniensis in eius adolescentia impudicus, petulans, ac turpis fuit, & aliquando ebrius, & coronatus de more, in ludum Xenocratis Philosophi irridendi gratia cum sodalibus irrupit. Xenocrates forte de pudicitia sermonem habebat, quem non mutauit, sed plane in palemonem conuertit, qua oratione ille seipsum correxit, adeo, vt relictis sodalibus, & mutata pristina vita, sese Xenocrati in disciplinam tradidit, & paruo tempore condiscipulos omnes superauit. quinetiã in cunctis rebus pręceptorem adeo emulatus est, vt post illius obitum ludi successor relictus, vix mutatus videretur. sunt qui aliorum laude quasi quadem ambitione excitentur. Themistocles quem græcorum pręstantissimũ Cicero fuisse testatur (vt paulo ante dixi) adolescens adhuc in ganeis inter scorta, & temulentos iuuenes versabatur. At postquã Milciadis ductu Barbari ad Marathonem victi sunt, emulatione etiam ductus vitã mutauit. Atqui cum eius mores sodales admirarẽtur (ait) Milciadis trophęis se a summo excitari, nihilque amplius velle quam laudi, gloriæque incumbere, quaquidem ambitione expergefactus paruo tempore in clarissimum imperatorem euasit, plurimasque victorias patriæ peperit. Corpore etiam exercendi sunt iuuenes, tum valitudinis gratia. Nã (vt Cornelius Celsus ait) ignauia corpus ebetat, labor firmat, illa maturam senectutem hic longam adolescentiã reddit, tum quod vtiliores fiunt Reipub. in rebus bellicis, in quibus promptiores, alacrioresque sunt, si exercitato corpore accedũt, quam si per ignauiam effœminato, qua in re plurimum

Lacedæmonij.

Neocles.

Themistoclis adolescẽtia qualis.

Diuersi filiorum mores.

Palemõ atheniensis.

Themistocles.

re plurimum præstiterunt Lacedæmonij apud quos currendo, prosiliendo, iaciendo, nandoque pueri exercebantur. A quibus aliquādo rediens Diogenes Cynicus cum athenas pergeret, interrogatus quo iret, & vnde veniret. A viris (inquit) ad mulieres. Et paulopost a prædonibus captus cum Aeginam nauigaret, & Xeniadi Corynthio venundatus esset, eiusque filios in disciplinā accepisset, illos philosophiæ præceptis & alijs disciplinis liberalibus instituit, quos etiā Lacedæmonio more quotidie exercebat, & equitare, luctari, arcum tendere, fundas rotare, sudem iacere adeo instituit, vt moribus disciplina formidare, ac robore paruo tempore præclaros parenti reddidit. Quocirca sæpenumero Xeniades dicere solebat, se gratias fortunæ habere, quod bonus dæmon in domum suam per eam inuectus esset. Multa sunt, quæ de instituendis adolescentibus dici possent, quæquidem in præsentia scribere supersedeo, ne multus sim, quoniam a pluribus scriptoribus seorsum præcepta de educandis liberis scripta sunt, quæ facile quisque lectitare potest.

Lacedæmonij.

Diogenis cynici responsum.

¶LIBRI QVARTI FINIS.

¶TITVLI LIBRI QVINTI.

Procemium

¶PROOEMIVM LIBRI QVINTI AD Sixtum quartum ponti. maximum.

PRINCIPIO Humanarum societatum Sixte pater sanctissime nihil æque difficile fuit his qui præerat, quam durioribus illis,ac soliuagis viris,qui raptu viuere cõsueuerãt, quique omnia occupantiũ esse arbitrabãtur, abstinentiã,iusticiãque persuadere. Non enim facile fieri poterat, vt a vetere inuadẽdi cõsuetudine discederẽt, nouũque genus vitę tã subito acciperẽt. Et præcipue cũ rapina ociũ,ac quietem polliceretur. Virtus aũt laborem, ac sudorẽ pręse ferret. Proinde cõmẽticijs quibusdã fabellis opus fuit,quibus religionẽ metũque incuterent his,qui iniuste agerent, & ad spẽ futuri boni erigerentur, qui iuste viuerent,ab alienisque rebus manus abstinerent. Hoc cõsilio ducti poetę illi vetustissimi,qui primi sapiẽtes habiti sunt, quique de hominũ moribus cum iocunditate quadã gratias musis cõmiscentes philosophabantur, nõnulla scripserunt,quę conditioribus deinde seculis,vel leuia, vel pręter aliorũ opinionẽ visa sunt,vt illud Musei,Orphei,Trecis discipuli,qui cum cerneret vinũ, quod nuper in hominũ vsum venerat,gratissimũ,optatissimũque mortalibus esse,asseruit iustis viris a dijs immortalibus eiusmodi gratias referri, vt perpetuo apud inferos coronati discumbant,poculis optimo vino plenis nunquã deficientibus,qua si opinetur perpetuam ebrietatũ optimã virtutis esse mercedẽ. Simili figmento vsus est hesiodus,qui,vt rusticis suis ęquitatẽ persuaderet.Deos hominibus iusticiã seruãtib⁹arbores dare, quarũ rami baccarũ vbertate semper incuruescerent. Robora aũt apium examina haberent, quę optima mella semper stillarent ,his, & similibus blandicijs hebetes illos alliciebant,vt consuetudine animũ abducerẽt,& ciuilem societatẽ sequerẽtur. Nõ igitur admirandũ est doctissimos,grauissimosque philosophos nõnulla in libris suis scripsisse,quę vel turpia,vel ab omni humanitate aliena esse videantur. Pauca enim quędã ex deprauatis moribus permitterent opus fuit,vt quãplurima,quę optima sunt persuaderẽt. Licere hominibus(inquit Plato in.iiij. librorum suorum de ciuili societate) quancũque voluerint vxorem ducere, præter matrem, & eius ascendentes. Sic etiã mulieribus licere ait,cuicũque voluerint nuptui dari filio,parenti,& eorũ superioribus,aut inferioribus,nõ tamen ignorabat Plato indecorũ omnino esse Germanã sororem ducere,quod vulgo tunc fiebat athenis. Sed pessimam consuetudinẽ abolere nequaquam poterat, sic & Aristo. auaris annuere visus est, cum ait ad censum filios procreandos esse,ne plures edantur,quam paterfa.alere possit. Proinde cum satis liberorum fuit,vel ab vxoribus omnino abstinendum censuit,vel si id minus fieri posset,cum in aluo habere inuenta vxor, dilutionibus vtendum arbitrabatur vt abortiuus deijciatur,ante quam sensus vitamque in eo sit. Hoc ab humanitate alienum sciebat esse philosophus sapiẽtissimus, sed vt durioribus illis hominibus matrimonia persuaderet,egit quod potuit. Nostris vero temporibus , quibus quisque ciuis quid facto opus sit sibi præscribere scit , omnia ad virtutem demetienda sunt, nihilque permittendnm est, quod ab honesto, vel minima quidem ex parte alienum videri possit.

Musei eleusini pręceptũ.

Plato.

Ad censum filios procreari.

Francisci

¶ FRANCISCI PATRICII SENENsis Pontificis Caietani liber Quintus, De institutione Reipub. incipit.

¶ DE OFFICIO OPTIMI CIVIS ET de institutione ciuilis vitæ, quę ad tranquilitatem ducit, vt de vrbanitate de astutia. Qui sunt habendi ciues, de patria Germana, de patria iuris.

¶ TITVLVS PRIMVS.

RAECEPTA Optimi ciuis, & eius qui ad omnia munera Reipub. gerenda idoneus sit, si quis tradere velit, multa vt ei tribuat opus est. Singulæ nanque virtutes ciuili viro conueniunt, mores vero optimi, ac probatissimi, & decoris illud, quod Cicero tantis laudibus effert, ciuilis disciplinę proprium est. Quocirca male morati homines, quique in verbis, aut in gestu minus apti sunt, inurbani vocãtur, quippe qui ruri potius educati, quam in vrbibus esse videãtur. Hinc trahitur vrbanitatis nomen, quod ad sermonẽ, moresque pertinet, & ab vrbe dicitur, quandoquidẽ a ciuili congressu, doctorumque virorum consuetudine eruditio queque trahitur, quę homines miro quodam lepore, ac sale perfundit, cuiquidem contraria est rusticitas. Hæc virtus tanti fuit, vt Domitius Marsus orator elegantissimus de ea summa cum diligentia libros scripserit. Hinc etiam astutia dicitur, quæ tum vrbanitatem, tum ciuilem calliditatem significat, & astutum vrbanum significare pedianus refert. Apud Græcos nanque το αστυ vrbes est, Et veteres latini astu pro vrbe dixerunt, vt est apud Terẽtium in eunucho, anus in astu venit, hoc est in vrbem. Aemilius probus in libro suo peregregio, qui de vita excellentium imperatorum, inscribitur. Cum de incendio vrbis athenarum loqueretur eiusmodi etiam verba protulit, vt Xerses Termopylis expugnatis protinus accessit astu, idque nullis defendentibus interfectis sacerdotibus, quos in arce inuenerat incendio deleuit. Sed videndũ imprimis est, quem ciuem esse habendum huius ciuitatis nostrę arbitremur. Et si colluuionem omnem, quæ vnis mœnibus clauditur ciuili nomine dignum esse dicimus. Homerus tamen, & qui eum secuti sunt, eum solummodo ciues opinãtur, qui ad honores capessendos, muneraque ciuilia obeunda habiles sint, alij volũt ciues oẽs censeri, qui ingenuis, ciuibusque parẽtibus orti sint. Alijs satis visum est, si ex altero parente ciue sunt geniti. Fuerunt qui propter paruã populi frequentiam peregrinos ciuitati ascriberent, dummodo domum intra vrbem ędificarent, artem exercerent, affinitatemve cõtraherent, veruntamen ciuem (vt Romani iureconsulti perhibẽt) sola origo facit. Quocirca filius, qui in alia ciuitate ortus est, & ex alia patrem oriundum habet, Germanę patriæ ciuis dicitur, non eius in qua natus est, domiciliumve contraxit. Cicero in libris quos de legibus scripsit duas, patrias sibi esse testatur, vnã Germanã, qua oriundus esset,

Optimi ciuis præcepta.

Vrbanitas.

Rusticitas.

Astutia.

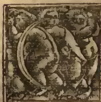
Astu quid sit

oriundus esset. Alteram iuris, qua natus, & educatus, & in ciuilem societatem accitus. Idemque vsu venire M. Cato asserit, qui cum tusculanus esset, in ciuitatem tamen Romanā susceptus ortu Tusculanus, iure autem Romanus ciuis haberetur. Eiusmodi igitur ciuitatis nostræ ciuem esse dicemus qui patrem inter maiores indigenas habuerit. (Nam de matre minus curādum est, peregrina nec ne fuerit, dummodo sit ingenua) quemquidem ad munera capessenda aptum per naturam esse arbitramur, si per eius virtutes licebit. nam (vt superius diximus) magistratus munera virtutum, non generis, aut gratiæ prœmia decernenda sunt. Erit & secundum ciuium genus eorū qui cum peregrini sint, vrbem nostram aliquo excellenti munere affecerūt deque ea optime meriti priuilegium meruerūt. Qui ciuitate quidem donati publicis etiā muneribus honestati sunt, qua indulgētia, ac benignitate Romani sæpenumero vsi sunt, exemplo Romuli vrbis conditoris, qui tanta sapientia valuit, vt plærosque populos vno eodem que die hostes, ac ciues, habuerit. Nec aliud quippiā (vt Cornelius tacitus refert) authore Claudio. Nerone magis exitio fuit Lacedæmonis, & Athenienfibus, quanquam armis pollebāt, quam quod victos omnes populos perpetuo pro alienigenis arcebant, quaquidē in re Romani eos, qui in Repub. longe magis promeruerant, maiore libertate donatos quirites esse voluerunt. Inhumanum siquidem est peregrinos eos appellare, qui de ciuitate optime meriti, sibi patriam obnoxiam beneficijs effecerunt. Erunt igitur nostri origine alij, alij autem priuilegio. Sed priores nobis fortuna, secundos vero beneficium præstabit.

Romulus.

¶DE CIVILI VIRO, DE CONCORDIA ciuium, de animi ratione, de ciuilibus virtutibus, de fortitudine, & eius comitibus, de iusticia, & eius comitibus.

¶Titulus secundus.

IVILEM Virum si quis paucis verbis determinare volet, dicet eum virum bonum & Reipub. vtilem, imprimis nanque oportet, vt ante oculos habeat Platonis sententiam, quæquidem ostēdit homines nō tantum sibi natos esse, sed patriam partem, partem liberos affines, amicosque sibi vendicare, & id iure quidem optimo. Humana enim societas ad vitæ commoditatem instituta est, & ad maiorem viuendi libertatē, tutiorē, beatioreque degendi rationē. Hęc cū cogitabimus dignoscemus nos patriæ debere, opem, cōsiliū, auxiliūque. Apes, & formicę animalia non modo pusilla, sed muta nobis exēplo esse debent, quæquidē in cōmuni laborant, simul cōgregāt, simul conseruāt, ijsdē numimentis asseruantur, cōmuni periculo hostē propulsant, & opes, liberos, populūque tuentur. Quis enim bonus ciuis haberi potest, qui sibi soli prodest, sibi congregat, nec impertitur reliquis, vixque patitur prę auaritia liberos, coniugēque ad necessitatē etiam vitare. Rēp. quasi nauim existimare debemus, quę omniū qui in ea vehūtur

manibus,

manibus officiobue indiget. Et pro viribus suis quisque niti debet, nō modo ne euertatur, sed vt intutissimū portū se recipiat. Et vt in ea alius gubernaculū regit, alius antennas, dirigit alius rudentibus adest alius alijs rebus incūbit, & vna omnibus ratio est, vt nauim tutentur, sic & ciues omēs efficere debēt, vt alius cōsilio, alius diligentia, alius opibus, alius opera, atque industria Rēp. adiuuare, quo non modo seruetur, verū in dies magis magisque augeatur. Taliter animati ciues optimi habendi sunt. Faciūt nāque Remp. opulentissimā, nullæ enim opes, nulla vectigalia magis augent ciuitatē, tutioreque reddunt. Quia si ciues inter se concordes sint ad bene de ea promerēdū, & alia ex parte nulla potentia nullæque opes satis firmæ sunt vbi animi ciuium nutāt, & in diuersas partes rapiuntur, quod mirabili quidem exēplo docuit Scilurus. nā cum morbo, senioque confectus iam deficeret filios octoginta mares, quos habebat, euocari iussit hastarumque fascem, quem pro liberorum numero deuinxerat, manibus tenens singulisque protendens, vt illum confringerent imperauit, negantibus autem illis se id perficere posse, sinnulas educens hastas facile omnes defregit, eosque monuit, dum concordes vna essent nullis viribus superari posse, sed firmos diutius ac potētes fore, verū imbecilles admodū, si diffidentes, discordesque essent, & facile de se victoriā minimo etiam cuique hosti præbituros. Hoc quanquā vni familię præceptū esse videtur, ad vniuersam tamen ciuilem societatē pertinet, quę tunc sit coniunctissima, cū pari animo, concordique voluntate regitur, veraque est illa vetustissima sententia, qua dicitur Remp. diuturnū, atque immortale esse animal, quod nunquam occidit, nisi ipsi vim afferat, mortēque sibi conciscat. Imperiū orbis terrę tam diu Romani tenuerūt, quādiu a ciuili sanguine, intestinoque bello manus abstinuerunt. Sed vbi Cinnę ambitio. Syllę infamis illa tabula, Marij cędes, Generi Socerique arma Remp. inuaserūt, victores, dominique rerū Romani ludibrio plæbi, barbarisque hostibus extitere. Discordia etiam laborantes Atheniēses a Lacedæmonijs Lysandro duce victi sunt, qui sub eorū ditione tam diu fuerant, & numero, viribus opibusque longe inferiores. Quocirca nulla persuasio in libera ciuitate pręstantior esse potest, qua singuli ad cōcordiam instituātur, quaque minime etiā ciuitates augentur, & perpetua libertate fruūtur. Hic est murus tutus. Hæ sunt adamantiæ turres de quibus poetæ fabulantur, quæ nullis viribus, nullo ariete, nulloque iouis fulmine dirui possunt. Taliter animatus erit ciuis noster, quem optimū esse volumus, si Pythagorę, Platonisque sententiam secutus, cognouerit animum nostrum triplicem esse; cuiusquidem principatum, rationem in capite sitam esse ostendunt, tanquam in arce corporis, vt immortalis existens pabulo contemplationis maximarum rerum semper aleretur. Hanc corporis partem mundi, hominumque conditor ad similitudinem mundanæ Spheræ effecit, hominemque ipsum ad coelum erexit, contra reliquarum animantiū naturam, quę pronę terram spectantes, vix coelū cōtueri possunt, vt ostenderet hominem dei contemplatorē esse debere, & mentem eius (quę in cerebro sedem habet) ducem, & quasi habenā hominis esse. Inest nāque in ea omnis humana ratio, quę gerendorum ordinē prę se fert, tempora metitur, pręsentia preteritis annectit, & sic futura pręsagire nititur. Alteras duas partes seclusas dignoscet a superiore, & in pectore iram, cupiditatē vero subter precordia collocatam, quæquidem

Sciluri exemplum ex plutarchi apophtegmatis.

Discordia romāos pdidit. Cinna ābitiosus. Sylla proscriptor, Marius sanguinis humani sitibundus.

non participes rationis sunt, vt superior, sed eius omnino expertes. At veluti prior illa ad tranquillitatē, & placidā, quietāque vitam ducit, ac etiā ac cōmētationem, scientiamque diuinarū, humanarūque rerū, sic posteriores cōtra ad iram, concupiscentiā, turpidosque omnes motus nos rapiunt. Quibus ex rebus consequens est, vt nos ipsos ignoremus, & insitia rerum omnium laborantes cæci in tenebris diutius oberremus. Disponat animum suum ciuis noster, vt munere suo fungatur. Est enim animi munus ratione vti, quæquidē semper dominari debet, & appetitū adeo obsequentem habere, vt nihil turpe, nihil indecorum appetat, & veluti exultans, ac prosiliens equus optimi sessoris habena regitur, sic appetitus a ratione ducatur, cui semper acquiescat, & nunquā duriore ceruice obluctetur, si bonus vir, ac sapiens esse voluerit. Nam sapiens animus omnes motus dicto obsequentes habena regit, vera enim est illa M. Fabij Quintiliani sententia, quod sicut aues ad volatum, equi ad cursum, feræ ad sæuitiam gignuntur, ita nobis est propria mentis agitatio, atque solertia, vnde origo animi nostri cœlestis esse creditur, hebetes vero & indociles nō magis secundum naturam homines eduntur, quam prodigiosa corpora, & mōstris insignia ex agnitione animi & mentis agitatione sapientia oritur, cognitio rerum manat, profluunt ciuiles illę virtutes, quibus ciuis noster laudem, & charitatem ciuium consequetur. Quæ sunt vitæ sine metu degendæ præsidia firmissima. Nam aderit fortitudo in laboribus, periculisque subeūdis, quę docebit dulce & decorum esse (si opus fuerit, vt locupletissimus testis est Horatius Ode. ij, li. iij.) pro patria mori

Mors & fugacem persequitur virum
Nec parcit in bellis iuuentæ
Politibus timidove tergo

¶ Et paulopost addit.

Virtus recludens immeritis mori
Cœlum negata tentat iter via.
Cœtusque vulgares & vdam
Spernit humum fugiente penna.

Horat. cocles / Pons sublici⁹ / M. Marcell⁹. ¶ Sibique ante oculos ponet fortissimos quosque viros, qui intrepide pro patria dimicarunt, veluti horatiū illum, qui hetruscorum agmē sustinuit, donec sublicius pons scinderetur, nec dubitauit armatum sese in tyberim mittere, veluti M. Marcellum, qui apud padum fluuium gallorum regem maximis copijs stipatum, cum paucis equitibus inuasit ingenti vigore animi, quē quāprimum obtruncatum armis exuit. Succurret & deciorum memoria, qui sese patrię vouerunt, sic etiam externis Codrus Athenienisum rex, qui non dubitauit etiam pro patria mori, & Leonides Lacedęmoniorum dux, qui in Thermopilis cum trecentis suis, quos Sparta eduxerat, occubuit pro gręcię salute, cum proposita esset, aut turpis fuga, aut generosa mors. Eiusmodi exemplis se confirmabit, fortitudineque vtetur, cum opus fuerit. Præstat enim fortitudo, magnanimitatem, fiduciam, securitatem, magnificentiam, constantiam, tolerantiam, firmitatem, quę optime comites sunt ad magna quęque Reipu. munera obeunda. Aderit temperantia, quę in prætermittendis voluptatibus maxime cernitur, nec permittet, vt aliquo pręcipiti cursu rapiatur, sed eum moderatissimū cum in rebus, tum in aduersis reddet, nec se offerentem in magistratibus

(Margin notes: Codrus. — Leonidas. — Fortitudo. — Temperātia.)

ſtratibus patietur,ſed vt imperium a ſenatu,populoque cognoſcat ſuadebit,& denique nihil per vim aget,quoquidem nihil deterius,nihilque deteſtabilius in libera ciuitate eſſe poteſt.Imitabiturque in hac potiſſimum virtute publiū Valerium, cui publicolæ a ſenatu populoque. Romano nomen inditum eſt,qui cum exactis regibus ſummam authoritatem populo deferente,ac etiā ex ſenatuſconſulto accepiſſet. Nunquam tamen ea vſus eſt, niſi modeſtiſſime,legemque tulit,ne quis magiſtratus in ciuem Romanum, qui ad populū prouocaſſet animaduertere poſſet,& vltro Spurium Lucretium collegam aſſumpſit,cui etiam(quia maior natu erat)faſces transferri iuſſit. Temperantiā ſequitur modeſtia,verecundia,abſtinentia,caſtitas, honeſtas, parcitas, ſobrietas,quæ virtutes freno rationis omnes cupiditates comprimunt. Aderit prudentia,quæ in delectu bonorum, malorumque verſatur, ſine qua nihil recte agi poteſt,quam Cicero detractis literis a prouidendo,quaſi prouidentiam dictam putat,quamquidem ſcientiam expetendarum, fugiendarumque rerum eſſe opinatur.Prudentię munus eſt omnia ad rationis normam dirigere,nihil agere pœnitendum,fortunę aditus quaſi diuina quadam ratione præ occupare,nihil præter rectum agere. Huic enim virtuti ineſt ratio, intellectus,circunſpectio, prouidentia, docilitas & cautio, hanc etiam comitabitur iuſtitia, quę firmamentum eſt humanę ſocietatis, hæc tribuit cuique quod ſuum eſt, neminē ledit,& vt pœna ſontem,ſic optime meritos dignitate,ac gloria afficit,a iuſticia manat innocentia,amicitia,concordia, pietas,gratitudo,humanitas,facilitas,quæ munera optimi ciuis ſunt. Hæ quatuor inter ſe ſorores mutuis nexibus colligatę(vt de gratijs poetę fabulantur)nunquā ſeparantur,vna enim ſine alijs perfecta eſſe nō poteſt,ſed mancha omnino,& inchoata eſſe videtur. Nam fortitudo ſine prudentia temeritas eſt. Prudentia autem ſine iuſticia calliditas,& mala quędam malicia. Temperātia ſine fortitudine ignauia eſt. Iuſticia autem ſine temperantia crudelitas. Vnde illud Ennij poetæ. Summum ius ſumma iniuria eſt,vnicuique enim virtuti,qui recte de moribus philoſophantur, duo opponunt vitia, illud imprimis quod aperte cōtrarium eſt,& quod ſpecie ſimilitudinis adumbratur. Prudentia imprudentiā habet contrariā,aſtutiam vero ſimilem. Parſimonię contraria eſt effuſio,ſimilis autem tenacitas. Iuſticiæ contraria iniuſticia eſt. Libido quoque vindictę ſimilis ſic fortitudo,vt ignauiam habet contrariam, ſic ſimilem duriciam,vt conſtantia inconſtantiam contrariam habet ſimilem vero pertinaciam, quę talia tametſi natura diſcant,fallunt tamen ſimilitudinis ſpecie. Concordent igitur inter ſe hæ quatuor virtutes,veluti in cantu,& fidibus fit,vt perfectam conſonantiam,& harmoniam faciant,qua nihil præclarius dici, aut cogitari poteſt. Hæc erit ratio, quæ ciuem noſtrum ad perfectam fœlicitatem ducet. Nam tanti eſt virtus,vt ſine ea nihil bene mortalibus eſſe poſſit,& cū ea nihil deſit,vera ſiquidem mihi ſententia Stoicorum eſſe videtur, & ab doctiſſimis quibuſque viris comprobanda, qua firmiſſimis argumentis oſtendunt ſolem virtutem ſatis eſſe ad bene, beateque viuendum. Et ſi vere iudicare volumus,bona illa corporis & extrema,quæ adduntur,ab Achademicis & Peripateticis ad veram fœlicitatem nobis potius eblandiuntur, & moribus noſtris aliquid indulgent, quam ad beatitudinem aliquid addant, quæ ſola virtute perficitur,quod quidem ex ſimilitudine,quam faciunt ſatis aperte cerni licet.

Valerius publicola.

Spurius Lucretius

Temperātię comites.

Prudentia.

Prudētiæ adminicula.

Iuſticia.

Iuſticię rami.

Virtutū cardinaliū nō citi vnam quam ſimul omnes aſſequeris.

Dicunt enim si quis libram teneret,& in altera lance quicquid bonorum esse possit corporis,& fortunæ imponeret,in altera aūt, vel minimum quippiam vertutis ea ad terrā vsque deprimentur. Quocirca non videtur a stoicorum sententia discedere,sed eam alijs verbis cōprobare, nec tamen manifeste annuere audent,ne victi cedere videantur,aut ab eorū pręscripto aberrare.

¶DE VTILITATE CIVILI, de artium;vtilitate.

¶Titulus tertius.

PTIMA Persuasio erit etiam ciuili viro,& a virtutum habitu manabit,si senatum arbitrabitur ad homines iuuandos,tutandos, conseruandosque institutum. Parum admodum esset, & indignum excellēti viro,si sibi soli,suisve senatū factum duceret. Cōmunis vtilitas est,quæ homines commendatos efficit,& bene de omnibus meritos quam tanti effecerūt antiqui,vt diuinis honoribus honestarent illos a quibus commoda,& vtilitates accepissent. Hercules qui tam præsens deus apud omnes fere gentes habitus est,nullam aliam ob causam(cum mortalis esset) in numen relatus credebatur, nisi quod magnis commodis plærosque populos affecisset. nam aut cum beluis vastantibus regiones certabat, aut fœdas obscœnasque aues sagittis transfigebat, aut nephādos prædones, latronesve, qui mare infestum habebant, seu itinera obsidebant interimebat siue aliud quippiam id genus gerebat, quo hominibus prodesset, vitamque eorum tutiorem,beatioreque redderet. Dionysius(cui baccho nomen fuit) deus habitus est, quod apud thebas vini vsum docuerit, & non modo bellicis virtutibus illustris fuerit,sed rerum occultarum indagator optimus. Is primo philosophatus est in Europa,deinde in Asia,& pręcipue apud Iudęos,quos & bello domuit, & legibus ordinauit, Indos omnes præter Gangaridas subegit,& cum in vicis habitarent, vrbes pulcherrimas condidit, vicosque in eas transtulit,regionem instituit,& leges optimas tulit,forum constituit, vnde apud indos diuinos meruit honores. Osiris quoque Aegyptios ob salubre inuentum medicinæ, & quod vicium sationem primus eos docuit, diuinis honoribus honestatus fuit. Sic Triptolemus, qui frumenti vsum Atticos docuit, deus habitus, & Isis quod frumenta serere, & lini vsum Aegyptios docuerit, Dea existimata est. Præmijs haud dubie,& honoribus digni sunt, qui inuentis suis hominibus prosunt,sed quando id neutiquam omnibus concessum est,id saltem quisque præstare potest, vt ne cui dicto proteruo,aut facto nocere audeat. Sic enim viuere,vt nemini vnquam obsit,etiam si id cum emolumento suo,& sine fraude efficere posset. Sapientis viri est(vt Archesilaus zenoni assentiens affirmat)cauere ne capiatur,& ne fallatur videre. Sed non minor virtus erit diligenter aduertere, ne aliquē ledat,aut iniuria lascessat,cum lōge melius sit(vt Socrates ait)iniuriam accipere, quā iniuria aliquē afficere. Hæc sunt studia quæ eum charum ciuibus facient,etiam de Repub. bene meritum.

Hercules.

Dionysius.

Osiris.

Triptolemus

Isis.

bene meritum. Nam vera est illa Ciceronis sententia, laudari, diligi, coli gloriosum est, metui & odio esse, inuidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Charitate eni, & in beneuolentia ciuium septum esse oportet. Non opulētia aut armis. Atqui animi ingenui esse nullo modo permittere, vt quispiam se ipsum decipiat. Quod quidem scite admodum exemplo pulcherrimo docuit Carneades. si scires (inquit) aspidem occulte vspiam latere, & velle imprudentem aliquē super ea assidere, cuius mors etiā tibi emolumento futura sit improbe feceris, nisi monueris ne assideat. Studium virtutis est quod bonū ciuem facit, eo nanque habitu mētis inducitur, vt nihil turpe cogitare possit nihilque agere quod non rectum omni ex parte sit, & virtutem toto (vt dicitur) pectore amplectitur. Sic turpitudinem fugit, eaque quamuis non ledatur ita offenditur, vt ne eū quidem quem scelerate, impune, flagitioseque viuere puta ęquis oculis intueri possit. Callidi quidem hominis est, & hebetis omnino ingenij legum formidine a vicijs cohiberi. Neque erit in tenebris cum eo dimicandū, qui nihil timet, nisi testem & iudicem, Bonus quidem vir semper idem est nunquam a seipso discedit. Et probus esse quam haberi mauult, nullis simultatis inuolucris obtegitur. Frons eadē, ijdēque oculi, vultus verus semper erit, oratio itidē verissima. Contra leges instituta, & mores nihil aget, etiam si id impune facere possit. Leges enim vetāt inquit Socrates cum e custodia eum vi educere vellent discipuli. Cauebit etiam summopere, ne quid in eo insigne vitium esse dicatur, artes exercebit quibus honeste & sine iniuria viuere possit, & familiam educare, habere enim debet rationem rei familiaris, vt liberis amicis, alijsque necessarijs opituletur, & Reip. imprimis cum tempus exigit, singulorum omnium facultates, & opes (vt ait Cicero) diuitiæ sunt ciuitatis. Lucretur tamē sine iniuria, vt sępe iam diximus, male parta (vt ait poeta ille vetustissimus) male dilabuntur. Proderit quibuscunque poterit oberit nemini & nihil magis lucro apponet quam quotidie aliquid discere. Nam ille in Rep. pręferendus est, qui virtute pręstat, & inter ciues ille maiori laude dignus erit, qui plures artes cum vtilitate ciuium exercere potest.

¶Hippias (qui temporibus socratis vixit) disertissimus fuit orator & Philosophus peregregius, is cum ad olympicum certamen venisset, magnę admirationi omnibus fuit, quod omnia, quæ ad vsum corporis habebat, suis manibus affecerat, vestem nanque sibi texuerat, Baltheum celauerat, anulum sculpserat, & Crepidas Gręcorum more sibi parauerat. Quanta admiratio quantaque vtilitas fuit in Sphęra illa, quam ad similitudinem mundanę Sphæræ primus omnium fecit Alchimedes Siracusanus, eam non modo Cicero, sed complures tum Gręci, tum latini scriptores admirabili afficiunt laude. Et in primis Claudianus poeta his versibus. Hippias. Sphērā alchimedes prim' inuenit.

Iupiter in paruo cum cerneret ęthera vitro,
Risit, & ad superos talia dicta dedit.
Hinccine mortalis progressa potentia curę
Iam meus in fragili luditur orbe labor?
Iura poli, rerumque fidem, legemque virorum
Ecce Siracusius transtulit arte senex.
Inclusus varijs famulatur spiritus astris
Hoc vnum certis motibus vrget opus.

Percurrit proprium mentitus signifer annum
Sintillata nouo Cynthia mense redit.
Ianque suum voluens audax industria mundum
Gaudet,& humana sydera mente videt.
Quid falso insontem tonitru Salmonea miror?
Emula naturę parua reperta manus?

Architas ta-rentinus.

¶Architas quoque Terentinus Pythagoricus philosophus nobilissimus qui ad Platonem literas dedit, vt a Dionysio caueret.si vitę suę bene consultum vellet,compluribus admirationi fuit, quod artes pene omnes calleret, is tanto acumine ingenij extitit, vt simulachrum columbę miraquadam ratione, atque arte fecerit,quodquidem volasse fauorinus philosophus retulit.Ita erat libramentis quibusdam suspensum,& in eo inclusa aura temperato spiritu volatum compellebat. Vera quidem est illa attica sententia,vt quisque plurimas in ciuitate artes excercet, ita vtilissimus quoque existimatur. Nam non modo simul viuendi gratia ciuili societas instituta est,sed bene, ac commodius legendi. Proinde quicunque plus confert vtilitatis, ille maiore beniuolentia ac gratia dignus erit.

¶DE BENEFICENTIA, DE gratijs,de liberalitate.

¶Titulus quartus.

Scipiōis aphricani factū memorabile.

Titi vespasiani comitas.

BENEFICIO MVLTOS AFFIcere debet optimus ciuis, exemplo autem omnibus prodesse, inter praeclarissimas Apphricani laudes (quas & Polybius, & alij scriptores memorant)magna illa habetur, quod quotidie in forum descendebat,neque inde se domum ante recipiebat, quam aliquem beneficio sibi obnoxium reddisset. Et Titus Vaspasiani filius,qui tribus annis post patrē imperauit,tantę comitatis fuit,vt cū inter coenandū meminisset nihil se illo die cuiquam praestitisse,ait,amice hodie diem perdidi. Facete quidem dochissimus vir interrogatus quid inuidendū praeter alios homines,reges,ac principes haberent? Respondit nihil,nisi quod pluribus(si volunt)prodesse possunt.Iulius

Iulius Cęsar.

Cęsar omne hominū genus diuersis benignitatis officijs sibi conciliauit. nam muneribus ludis, congiarijs, epulis, largitionibus imperitam multitudinem illexit, amicos praemijs,& facilitate conseruauit, aduersarios autem clementia, & liberalitate sibi deuinxit. Secus tamen a quibusdam nostro tempo-

Synchronos suos taxat.

Ingratitudinis vitium.

Tres charites aglaia, thalia, euphrosyne.

re obseruari video. Nam dum rem suam factitare se dicunt, omnes neglectui habent,neque alicui adsunt, quamuis plurimis sine iactura commodare possent.Et in referenda gratia(quo crimine nullum grauius esse potest)negligentiores sunt. Gratias Pindarus omnium Lyricorum excellentissimus tres esse inducit Iouis Eumonesque filias,quarum vna Aglaia,altera Thalia,tertia Euphrosyne nūcupatur.Has tres geminas esse poetę fabulātur,& mutuis brachijs ita deuinciri,vt vna ire,duę autē redire videantur, quoquidem figmento ostendunt

mento ostendunt homines in referēda gratia liberales esse oportere, vt qui vnam accipiant duplicem mittant, quod quidem rustico suo etiam pręcipit Hesiodus, vult enim vt maiore mensura reddat, & cumulatiore, quę mutuo a vicino acceperit. Erit igitur ciuilis viri officium liberalitate vti in referenda gratia, & accepti beneficij nunquam obliuisci, quod quidem officium tanti veteres esse voluerunt, vt non modo non viuos, verum ne mortuos quidē id negligere arbitrati sint. Hoc etiam exemplis quibusdam comprobare nituntur. Dicunt nanque Simonidem poetam cū iter faceret, videretque ignotum quēdam mortuum a litibus, ferisque proiectum, eum quamprimum humasse verum cum nauim conscendere in animo haberet, per quietem vidit quem sepelierat monentem, ne id faceret, nam si nauigasset eum naufragio esse periturum. Id in somnium cū socijs recitaret, irrisus est, solusque in litore remansit, cum minus ei auscultare alij vellent, sed cum paululum quippiam a terra discessissent tempestate oborta, amissis armamentis, fractaque nauí omnes periere, Et sic Simonides pro officio sepulturę vitae beneficiū accepit. Alia vero ex parte quibuscunque potest ciuilis vir commodare debet. Longe enim gratius esse videtur ingenuis animis beneficium facere, quā accipere. Bene enim de nobis meriti, ad parem maioremque gratiam referendam nos obnoxios faciunt, & libertatem nostram aliqua ex parte sibi obligare videntur. Ad vero qui acceperit, nobis pari beneficio quasi addicti sunt.

Simonides.

mortui gratia ī simonidem

Nobili⁹ ē dare quā accipere.

¶DE VANITATE ET MENDACIO, de iureiurando, de modestia sermonis, de opportunitate silentij, de adulatione.

¶Titulus quintus.

AVEAT optimus quisque ciues ne futilis, van⁹ aut mendax in loquendo sit, est enim mentiri animi angusti, & seruilis potius, quam ingenui. Scite admodum Aristoteles roganti cuidam quid mendacio mēdaces lucrarentur? Respondit. vt eis verum non reddatur. Longe tamen deterius est peierare, quod crimē tanti fuit apud Aegyptios, vt poriuri omnes capite damnarentur, vt qui pietatem in deos violarent, et fidem inter homines tollerent. ¶Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. quasi deo teste exemplum iusiurandi imprimis prębuit M. Attilius regulus, qui ex insidijs captus fuit a Carthaginiensibus, & Romam iuratus ad senatum missus vt nisi redderentnr captiui, ipsi carthaginē redire, is Romam venit, nec censuit e Rep. esse captiuos reddere, maluit tamen ad supplicium redire, quam iunsiurandi fidem hosti datam infringere, in secundo punico bello vnus ex captiuis, quos Romam hannibal redimendorū gratia miserat, cum non redimi captiuos a senatu responsum esset, domū redijt, quod fallaci reditu in castra iureiurando se exolutum putaret, hoc vbi innotuit, senatus censuit eum comprehendendum esse, & custodibus publice da-

Mendacium

Iusiurandū. M. Attilius regulus.

Fides etiā hosti seruanda.

tis,ad hannibalem quoque ducendum,tanti fidem, ac iusiurandum faciebāt Romani.Sit in sermone modestus.Epistolas Philippi ad Alexandrū, Anthiochi patris ad cassandrum,& Antigoni ad Philippum filium trium prudentissimorum regum lectitasse Cicero refert,quibus præcipiebant, vt oratione benigna multitudinis animos ad beneuolētiam allicerent, militesque blando appellando sermone delinirent.Insanam preterea quandam petulentiam,ac loquacitatem comprimat,vt enim laudis est impigre loqui(si quando dicto opus est)ita vituperatione dignum puto,vbi silentium vsui sit, nō posse tacere,nec comprobandum esse censeo quod dicaces nonnulli vsurpare solent longe facilius esse candentem carbonem ore comprimere, quam oportunum dictum retinere. veriusque mihi videri solet, quod in prouerbio est,eum etiam loqui ignorare,qui tacere nescit.Et Xenocratis sententia animo voluenda est,cum dictum sumus,qua ait se quādoque sermonis penituisse, taciturnitatis autem nunquam.Pindarus miris effert laudibus Epaminundam Thebanum,quoniam cum multa sciret, pauca admodum loqueretur. Cato quoque adolescens cum eloquentię,ac philosophię operam daret, mira quadam taciturnitate vtebatur,verum cum quispiam ex familiaribus suis ei diceret,silentium tuum Cato multi vituperant.At ille,loquar (inquit)cū talia fari didicero,quę taciturnitate neutiquam digna sunt. Pythagoras Samius Italicę philosophię princeps,sapientissimus vel ex hoc iudicari potest quod discipulos suos prius tacere,quam loqui instituebat,ostendēs ex eo verba prius pręmeditāda,quam effundēda esse linguam quidem coercere, quā dentium vallo silentium indicans,natura muniuit, non mediocris prudentię est.Proinde idem philosophus loquatiores adolescentes quinquēnio vocis exilio comprimebat,veteres autem taciturnitatis virtutem superstitione quadam numinis instar colebant,Agenioramque vocabant, quāquidem digito ad os admoto pro foribus templorum,& curię pingebant, vt silentium intrantibus indicere videretur,sed vt linguę procacitas plærisque aliquando mortis causa extitit,sic taciturnitas vitę,ac salutis. Aristoteles cum Callistenem discipulum,ac propinquum suum ad regem Alexandrum mitteret, inter multa,quę eum docuit,hoc vel pręcipue imperauit,vt quam rarissime, & iocunde admodum apud eum loqueretur,qui vitę,necisque potestatem in acię linguę haberet.Scribunt etiam qui animalium naturam diligenter scrutati sunt animalia nonnulla ratione carentia salutē alto silentio tueri, veluti anseres,qui linquentes pręnimio calore orientalem plagam occiduamque petentes, eum montem tantaurum aquilis abundantem præteruolare cæperunt,timentes rapacissimas illas volucres,rostra lapillis obstruunt,ne consuetudinis,aut necessitatis vis vocem eis eliciat,qua aquilis proditę periclitētur,verum postquam verticem montis eius,collesque tali silentio deuolarsit, calculos respuūt,& securiore nexu per aperta cæli strepitu, ac clarioribus vocibus feruntur.Discat igitur ciuis noster tacere, & quibus cum loquatur cogitet,oportunitatemque obseruet.Emissum nāque verbum(vt vulgo dicitur) nunquam reuocari potest.Proinde anserum exemplo potius quam Callisthenis vtatur,illi enim paruo silentio vitam tutati sunt,hic autem vel modica loquendi licentia eam amisit,cum nec dicto optimi præceptoris auscultasset. Nec sanctam illam Pythagore taciturnitatem didicisset. Opportuna nanque

Sermōis modestia.

Stulte vt plurimū loquit̄, tacere nescit.

Xenocratē dixisse penituit tacuisse nunquam.

Epaminūdas

Cato.

Pythagorę silentium

Ligua dētiū vallo cohibetur.

ageniora dea admoto ados digito.

Aristoteles. Calistenes.

Anserum solertia.

ni nanque silentij maior est laus, quam tempestiuę orationis. ¶ Assentiri preterea adularique nesciat bonus ciuis, cum enim aliquid dicimus aut facimus præter animi sententiam id sine fraude,& dolo esse non potest. Est enim dolus malus(vt Seruius sulpicius respondit)cum aliud simulatũ, aliud actum est. Sic & malę mentis est aliud loqui,aliud mente & animo sentire. Est nanque positum adulari in ficto quodam, & simulato vultu, ac gestu corporis,quod quantę leuitatis sit nomen indicat. Siquidem gręci caudam vocant,vnde adulari dicitur quasi adurari,quod a canibus trahitur, nam canes motu caudę seruiliter eblandiuntur cum cibum expectant. Tyranni qui ad sœuitiam,ac libidinẽ,omnia demetiuntur,adulatoribus, assentatoribusque delectantur. Crœsus Lydorum rex nullam aliam ob causam Solonem regno pepulit,nisi quod blandiri vir ille sapiens nesciebat. Et Dionysius mortem Philoxeno poetę meditatus dicitur,quod cum in magna hominum corona versus a se editos Tyrannus recitasset,reliquis omnibus laudãtibus,solus eos absurdos,inconcinos dicere ausus fuerit. Ciuili viro precepta tradimus,qui nullum cum Tyrannis commertium habere debet, sed eo loci viuere,vbi recte viuendi ratio habetur, & iusticia,ac reliquę ciuiles virtutes dominentur,& verum dicentibus,non vanis, ac mendacibus locus sit. At qui nec regibus ac principibus adulatores, assentatoresve vlla ex parte prodesse possunt. Vera quidem,est illa Q. Curtij sententia elegantissimis libris suis de gestis Alexãdri,qua regnum ait sepius ab assentatoribus,quam ab hostibus euerti. Aristippus a Dionysio superiore quippiam pro amico obnixius petebat,quod cum non impetrasset, Tyranni genua supplex amplexatus est,remque statim assequitur,verum cum intelligeret id sibi a presentibus vicio dari,non ego(inquit)huiusmodi assentationis author sum,sed Dionysius,qui in genibus aures habet. Facete Diogenes interrogatus quęnam belua sœuius moderet? ex feris (inquit) obtrectator, ex cicuribus autem adulator. Nec mediusfidius iniuria eos vituperabat. Nocent enim plurimum adulatores, non modo apud principes, quos ad tyrannidem, sœuiciamque compellunt,verum in libera ciuitate ea sæpenumero consulunt, popularis aurę captandę gratia,quę contra REMPVB.sunt. Et stultam nõnunquam multitudinem insanam reddunt.

Opportunũ silentium.
Adulatio.
In.l.j. S.j.ff. de dolo malo & me. excę.
Vide quid hic dicat.
Q.Curtij sẽtentia.
Aristippus Dionysio aures in genibꝰ
Diogenis responsum.

¶DE RECTO CONSILIO, DE IRACUNDIA, DISSIMULANDAM ESSE ALIQUANDO SAPIENTIAM, DE VIRTUTE CUIUSQUE ĘTATIS.

¶Titulus Sextus.

VID INIQVIVS esse potest,quam bona side consulenti malum consilium dare, quod sepenumero,consultus adulator facit, vbi consultoris gratiã inire,quam veritatem dicere mauult. Fidele igitur consilium bonus ciuis roganti dabit,& ad veritatem potius accommodatum,quam ad gratiam. Nam vbi euentus consiliũ probauerit,tunc eum, quem consuluit,verum bonum esse arbitrabitur consultor. Et precipue cum e re sua fuerit consilium,& rationi consonum. At si secus erit, & ad paruũ

ad parui temporis gratiam,non ad veritatem vtilitatemque responsum, tūc eum adulatorem,assentatoremque iudicabit,& hominem callidum,& versutum,in quem nonnunquam animaduerti, iudicarique cernimus, & cui irrisione,deinde illud Hesiodi in eiusmodi virum dicitur in opere cui titulus est.

Οι αυτω κακα τευχει ανης κακα τευχων
Η δε κακη βουλη τω βουλευσαντι κακιστη id est.
Ipse sibi nocet is,alium qui ledere quęrit,
Consultum male,consultori pessima res est. εργα και ημερων

¶Quod in senatoriolum aliquem Romæ conuersum a pueris fuit, malum consilium consultori pessimum,Si quando rogatus, sententiam in senatu dixerit,caueat ne quid fictum,ne quid simulatum loquatur. Absit ab omni odio,omnique simultate.Nulla gratia,nulla amicitia eum teneat, quo minus in rebus dubijs ea afferat,quę ad salutem, vtilitatemque Reip.ac ciuium sint. ¶Non sit pręceps ad iram,nihilque vnquam loquatur per iracundiam,aut excandescentiam,iram nanque plurimi philosophi a mollicie mentis nasci affirmant,idque probabili argumento ostendunt, quod iracundiora sunt incolumibus languidi,fœminæ maribus,iuuenibus senes, & fœlicibus miseri.Nec arbitrandum est iram cotem esse fortitudinis, vt nonnulli peripateticorum affirmant,sed sapientem etiam sine stomacho fortiter agere posse.Pręclare veteres poetę,Martem Nerionem appellarunt,cum eum mitem,tranquillumque esse ostenderent.Nerio enim vis quędam, & potestas,ac maiestas martis esse ostenditur,quod deceat virum fortē,pacati tranquillique esse animi,vnde Nerio dicitur quasi sine ira,ne particula plęrumque priuatiua est.Plautus in truculento Nerionem martis coniugem appellat,vt ostendat tranquillitatem esse debere comitem viri fortis animi, multa nonnunquam fiunt per iram,quę deinde sedato animo eos,qui egerūt mœrore afficiant,Alexander inuicti animi exempla sępenumero praestitit.Sed quia pręceps aliquando ad iram fuit,præstantissimas virtutes suas aliqua ex parte obscuriores reddidit.Nam Clytum interemit amicum senem,& innoxium,& paulo post cum ad se redijsset,ereptum telum ex Clyti vulnere,in seipsum conuertisset,nisi amicorum manibus prohibitus fuisset.Et Dionysius Tyrannus cū pila ludere vellet,tunicam, gladiumque deposuit adolescentulo,quem in delicijs habebat, hic cum quidam familiarium per iocum dixisset,huic vitā tuam committis,arrisissetque adolescēs, vtrūque iussit interfici.Alterum,quia viam demonstraret interimendi sui. Alterū quia dictum risu approbauisset,quo quidē facto adeo doluit, vt nihil in omni eius vita grauius tulerit.Eiusmodi iracundia cum accenditur animus,supersedēdū est in omni actione,donec deferueat.Exemplo Architę, qui cū rustico seruo iratior factus esset(inquit)quo te animo acciperem, nisi iratus essem. Obiurget alios modeste,patiaturque ęquo aīo refelli, quo clarius verū eruatur nec ostēdat se solū velle sapere in Rep. Est enim periculosum,& inuidiā facit,vbi alios præ se cōtēnere videtur,nec tute,ac quiete viuere mihi visus est Photion Atheniensis, quem Plutarchus ait in omni eius vita neque flere,neque ridere vnquā visum fuisse,cum semper sentiret contra reliquos oēs ciues suos,quod quidē vel maximē indicauit eū in reiū difficultate magna Athe-

Iracundia.

Mars Nerio dictus.

Alexander.

Dionysi9 tyrannus.

Architas de Charillo idē refert plutar.

Plotion

gna Athenienses de rebus suis Appollinem consuluissent. Oraculum nanque eis redditum est, vnum esse in vrbe ciuem, qui omnium voluntati, opinionique aduersaretur. Clamabant Athenienses inquirendum esse hunc ciuem, grauiterque plectendum. Photion alta voce sese eum esse ait, cui nihil eorum placeret, quę Atheniensis populus diceret, aut ageret, quaquidem fiducia iudicium euasit. Sed Demosthenes orator cum eiusmodi viri naturā cerneret, ad eum aliquando dixit, interiment te Photion Athenienses, si insania eos ceperit, cui ille. At te necabunt, si quando sapere eis contigerit. Nihil etiam recte a populo iudicari putabat Photion. Vnde cum sententiā diceret, videretque pene omnes nutu, ac vultu sibi assentiri miratus, ad amicum se conuertit, rogauitque, num mali aliquid inscius suasisset? quod ita sibi omnes annuere viderentur. Ego tamen cautius agendum puto, & multorum iudicia tacito potius consilio pretercunda esse existimo, quam palam respuēda. Nam quamuis Cicero scribat, nihil sibi recte factum videri, quod cum vendicatione a populo teste fiat, tamen in orationibus suis ad quirites ita populariter ac sine contumacia loquitur, vt blandiri, & assentiri preter omnes mihi visus sit. Summisse se gerat, & magistratibus tanta diligentia obediat, vt modeste parendo dignus, qui aliquando imperet, esse videatur. Veneretur maiores natu, & nihil contra eos agat, quaquidem virtute Lacedæmonij preter omnes populos laudantur, apud quos senatus reuerētia semper magno in honore fuit, & sancta pene habita est, atque inuiolata. Atqui preter alios omnes illos honore afficiat, qui virtutibus prediti sunt, & studio bonarum artium fulgent, quo enim quisque maxime doctrina excellit, ita maxime honore, ac gloria honestandus est. ¶ Debet preterea ciuilis vir singulas ętates suas ita disponere, vt in vnā quaque agat, quod tunc eum deceat, nec ea in pueritia, aut adolescentia agere debet, quorum deinde pœniteat, cū ad maior ē ætatē vētū fuerit. Et alia ex parte nihil amittere, quod per ętatē illā efficere debeat, in pueritia enim laudatur indoles, quę spē futuræ probitatis prætendit, in adolescentia autem disciplinæ bonarum artium, in quibus qui excellunt, iamiam futuri pręclari viri esse videntur. Deinde in reliquis ętatibus fructus operum expectantur, hoc est dictorum, factorumque contextus. Et alia ex parte pueri simplicitate comentatur, iuuenes comitatre, senex autem grauitate, qua in Rep. multum peccatur, in primis illis ætatibus, quæ disciplinis magis accommodata sunt, quasquidem in lusionibus, ac nequitijs plærique amittunt. Nam maiores deinde facti, pudoreque perciti discere erubescunt, & stultissime quidem agunt, quod eos discere pudeat, quia non didicerunt, cum eis potius pudori esse debeat ignorare, Verum siquidem est id, quod in prouerbio apud veteres doctissimos fuit, tandiu discendum esse, quamdiu viuamus. Senem discentem sunt qui aliquando irriserun, Eudamias cum vidisset in Achademia Xenocratem iam quinquagenariū discentem, & cum discipulis etiam differentem rogauit, quisnam is senex esset? cui cum respondisset quispiam eum esse, & sapientem virum, & ex eorum numero, qui virtutem quererent, subridens ait, & quando ea vtetur, si id ętatis adhuc eam quęrat? Suo igitur tempore quæque agere, nec sibi ipsi tempus pręripere longe pręstantius iudicandum est, pręcipue cum ætas nostra angusta admodum sit ad sapientia studia consumenda. Themistocles Athenien

sis vir

photionis callidū respōsū.

aetatis cuiusque virtutes

Tā clarū nō est scire, quā turpe nescire

Xenocrates quiquagenarios discebat.

Themistocles centũ & septẽ nat⁹ annos sapere incipiebat.

sis vir excellentissimus cum centum ac septem vitę annos absoluisset, seque iã mori cerneret dixisse fertur, sed dolore plurimum angi, quod tunc e vita discederet, cũ aliquid sapere incepisset. Quid igitur facient reliqui, quorum vita longe breuior, & minus in studijs bonarũ disciplinarum versata fuerit, cum ille qui vltra metas decurrerat, parum diu vixisse arbitrabatur ad perfectam sapientiam capessendam.

DE SPACIO HVMANAE VITAE.

Titulus septimus.

Humanę vitę spacium.

PACIVM humanæ vitę longissimum (quod seculum veteres appellarunt) quodque partu, ac morte definitum est, alij longius, alij angustius terminarunt. Primum & octogesimum annum legitimę vitę nostrę finem Plato esse affirmat. Solon autem octogesimum, multi quintum & septuagesimum, nõnulli septuagesimum tantum. Diuidunt nanque ętatem nostrã per septenarium munerum, cuiquidẽ Pythagorici perfectionem quandam tribuunt, & ostendunt singulo quoque septenario aliquid humanis corporibus mutari, quocirca septimum quẽque vitę annum periculosum esse affirmant, & gręci dicunt κρισιμο id est iudicialẽ siue decretorium, id quidem hoc modo ostendunt, quod in primo septenario dentes pueris decidunt, alijsque aptioribus ad solidum cibum nascentib⁹ cedunt. Et absoluitur integritas vernaculi sermonis. In secundo pubis lanugo, apparet. In tertio autem barba incipit, & finis proceritatis est. Quarto vero in latitudinem crementi initiũ. Quinto vires absoluuntur, maturitasque quædam inest ad sobolem procreandam. Sexto cupiditatibus iam temperatur. Septimo prudentia, eloquentiaque absoluitur. Sed vires iam occulta diminutione deficiunt. Octauo vero concinnitas quędam virtutũ animi fit, quæ Nono septenaria in statu permanet. Decimo autem declinando ad occasum vegit. Nã cum denarius numerus, qui & ipse perfectissimus est, perfecto septenario numero additur, vt autem decies septeni, aut septies deni numerentur anni meta viuendi a Pythagoricis quibusdam creditur, & perfectum vitæ nostrę spacium esse dicitur, quod se quis excesserit, ab omnium corporis munere vacare debet, & soli sapientię incumbere. Eorum vero author Pythagoras octogesimum annum fatalem duxit, & quatuor vitę ætates per vicenarium numerum pariter discernit, vt esset pueritia annorum viginti, Adolescentia totidem Iuuentus totidem, Senectus etiam totidem, Cõparans humanam vitã anni temporibus, veri pueris. Aestati adolescentem, autũno iuuenem, hyemi autem senem. Sed Varro philosophus latini nominis excellentissimus quinque ętatis nostrę gradus ęqualiter distribuendo putat, pręter extremum, & vnumquẽque aliũ quindecim esse annorum existimat. Pueros ad quintũdecimũ vsque annum dici, quod puri id est impuberes sint, inde ad trigesimũ vsque adolescentes, quod corpus proceritate, ac latitudine ad id ętatis adolebat. Ad quadragesimum quintum annum iuuenes, quod

Septenario quoque anno rũ numero hominum

Denari⁹ numerus perfectissimus.

Octogesim⁹ annus fatalis

Humana vita tẽporibus anni cõparat

nes,quod Remp.armis tutari possint. Ad sexagesimum seniores,quod tunc primum senescere corpus incipiat, inde vsque ad vitę finem vniuscuiusque quintum gradum esse asserit,quem qui agerent senes appellatos quod ea ęta te corpus iam senio laboret. Stafeas Neapolitanus peripateticus temporib⁹ suis excellens,& medicus non vulgaris,humanę vitę finem quatuor & octo ginta annis determinat,a qua sententia non videtur discedere M. Therentius Varro, de quo modo dixi. Nam scripturus ad Fundaniā vxorē de agri cultura,quasi non diu post moriturus,testamentū faceret,ita pręfatur. Annus enim octogesim⁹ admonet me, vt sarcinulas colligam antequā proficiscare vita. Sed mathematicorum doctissimi centum & viginti annos homini ad viuendum datos indicant. Neque esse inuētum qui amplius vixerit, hoc vero quoniam raro admodum accidit,neutiquam sperādum est,nec nobis optāda est longa illa ætas,si votis etiam nostris fata arriserint,propter varios fortunæ casus,ambiguamque corporis valitudinem. Nam interrogatus sapiens quidam quam diu viuendum esset. Respondit,quam diu vitę commoda plura sint quam incommoda. Verum nāque est quod in poematis meis iuuenis ludere memini.

Octogesim⁹ quartus ann⁹ vitę humanę terminus. Mathematicorū de anno fatali sententia.

Eheu quid votis longum deposcimus ęuum?
Protinus vt miseri multos viuamus in annos?

¶ Et paulo post additur.

Longa dies senium,morbos,effoetaque membra
Aduehit,atque animum foeuis meroribus vrget.
Nunc dulces natos,indulgentemque parentem.
Aut charos condit fratres,placidasque sorores.

¶ Accedit praterea mentis senectus,quę nos amentes, delirosque plærūque efficit,ludibrioque etiam illis sumus,qui bonam ætatē nostrā admirati sunt. Non enim omnes eiusmodi esse possumus,qualis Themistocles fuit qui cētum & septem compleuit annos,eadem animi pręstantia,qua semper fuerat (vt modo diximus) vel qualis fuit Sophocles,qui cum propter nimiam senectutem iam tedio esset filijs, accusareturque ab eis amentiæ, & rei familiaris negligentiæ, Adipi tragoediam quam in manibus habebat, iudicibus ostendit, a quibus non modo absolutus est, sed sapientissimus iudicatus, filijque eius grauiter obiurgati sunt. Sed mentem, atque ingenium conseruat moestitia anteactę vitę, & perfecta illa sapientia, & vera dicendi ratio senectutem expectat. Vnde Homerus, Hesiodus, Simonides, Stesichorus grandes admodum natu (vt diu⁹ Hieronim⁹ refert) cynicū nescio quod, & solito dulcius vicina morte cecinerunt. Sed quid refert paucu los annos addere, aut demere, de humana vita, cum ea quidem vel longissima ad cognitionem rerum infinitarum angustissima dici possit? Nam dum sapere aliquid incipimus, aut morimur, aut senio affecti nobis, alijsque tedio sumus. Theophrastus (vt ait Cicero) naturam accusare solebat, quod Cornicibus, & ceruis diuturnam dedisset ætatem, quorum vita nihil vtilitatis haberet, hominibus autem perexiguā, qui sibi, & cōpluribus alijs prodesse possent, si per ęuum liceret & sapientię fontem affatim haurire, in sepulchro suo inscribi iussit. Nestor quod vndecentū annis in vita fuisset quasi gloriabūdus ad posteros, qui tā longam vixisset ętatem, cum ne minima quidem ex parte satis fuerit

Themistoclis ętas. Sophocles filijs suis tedio fuit.

Theophrastus.

ad comprehensionem rerũ maximarũ,quam neutiquam attigisse arbitror.

Epimenidẽ. Epimenidem Cretensem philosophum,quem longeuũ adeo fuisse dicũt vt vix scriptoribus fides habenda sit, cum alij centum quinquaginta quatuor, alij centum quinquaginta septem,alij longe pluribus annis eum vixisse asserant,quæ res veritatem mihi trãscẽdere videtur ,nec id vitę eius scriptores inficiari audent,sed figmento quodam quo risum mihi captare videantur fidẽ astruunt. Dicunt enim illum septem & quinquaginta annos perpetuo sopore quieuisse. Nymphis ei inter dormiendum cibum suppetitantibus,quod mihi non longe abesse videtur ab Endymionis fabula, quẽ a luna,quæ eius amore tenebatur,in morte quodam Cariæ cõsopitum poetę tradũt,vt eũ dormiẽtem facilius osculaOTetur. ¶ Ciui tamen nostro satis erit cõditionem humanę vitę ęquo animo ferre, & quodcunque fati sibi datũ est, ita dispensare,vt nec frustra, nec sine laude vixisse videatur. Nam vera est illa sententia summi oratoris, & pro oraculo habenda, qua dicit neminẽ parum diu vixisse,qui virtutis perfectæ functus est munere. Et Plynius secundus in quadam epistola ait. Semper acerbã sibi videri, & immaturam eorum mortem qui immortale aliquid parãt,nam qui voluptatibus sunt dediti,quasi in diem viuunt,viuendi causas quotidie finiunt. Et Possidonius philosophus peregregius ait diem vnum hominum eruditorum longe pluris esse,quam imperatorum,vel longissimam quanque ętatem. Viuet igitur quam diu datum est,dum modo honeste cum hominibus versetur. Nemini noceat,iniuriusve sit,sermone & opera compluribus,exemplo autem hominibus prosit. Sitque libertate cum reliquis ciuibus par. Princepsque virtute,& gloria esse nitatur. Adsit eidem pudor in rebus agẽdis,est enim pudor moderator optimus omnium cupiditatum. Non audeat cuiquam aut dicto proteruo,aut facto improbo nocere. Hęc nanque persacilis ratio est conciliandę hominum gratię, & promerendi amoris gratia.

Endymion. Pudor.

¶ DE MODESTIA VITAE, DE SECVNDA MENSA.

¶ Titulus octauus.

IVAT vir ciuilis modeste admodum,eiusque mensa frugi ac temperata sit. Intemperantia enim & ingluuies corpus debilitat,& animum frangit. Nam sicut tẽperãtia longam iuuentutem facit,valitudinem,& honestum corporis habitum conseruat,sic hęc pręcipitem senectutem, inualidum corpus,& faciem squalidã, ac fœdã pręstat,Diogenes Cynicus eos irridere solitus erat, qui per bonã valitudinem diis sacrificium facerẽt,& deinde cibo potuque contra sanitatem se ingurgitarent, asserẽs in fanum esse ea a dijs precari,quę in nostra potestate sunt,quęque nobis ipsis elargiri possumus. Quam sancta ac vera Socratis sententia est qua docet edendũ esse,vt viuamus non autem viuendum vt edamus. Quocirca ciuili viro magna diligentia curandum est vt sobrie, ac modeste se, familiamque suam alat. Nã vna

frustra dijs petimus, quę in nostra sũt potestate. Plures occidit gula quã gladius.

& eadem ratione bonę valitudinis,ac rei familiari consultum erit. Verum nanque est,quod a medicis vsurpari solet, longe plures esse quos ingluuies, ac crapula perimit,quam quos ensis & inedia, crudi nanque homines male habitudinis fiunt. Assidue ęgrotant,raro conualescunt,cito occidunt. Pretea rea nulla vorago nullum baratrum est,quod magis absorbeat,magisque præ cipitet rem familiarem,quam gula,quę quo maxime impletur, maxime esurit,quo melius prandet,melius cœnare studet. Nullę diuitiæ tam amplæ sunt,nulla suppellex tam pręclara,nullę opes tam magnę,quæ paruo tempore in ventrem non demergantur. Facete Diogenes cum luxuriosi vęnalem domum proscriptam legeret.sciebam(inquit) quod vino, ciboque obsessa, quā primum dominū euomeret. Non insulse etiā Bion Borysthenites philosophus peracutus,& grauis ad quendam, qui possessiones suas vorauerat (inquit). Terra Amphiaraum absorbuit,tu autem terram. Quid quod nō modo rem familiarem gula absorbet,sed plerosque ingenuos in seruitutem redigit? Nonne Parasitos,& Scurras videmus perpetua seruitute additos cibi gratia? Nonne complures alios cœnam,aut prandium non modo blandis obsequijs,verū turpissimis ministerijs emeret. Quod melius esset decussa glande,& grestibus baccis,ac pomis victitare, quam aliena cœna Pauonem aut Accipenserem vorare. Diogenes(de quo modo dixi)aliquando betas cœnę gratia ableuebat,hunc cum intueretur ,Plato submissa voce ait . si Dyonsio obsecut⁹ fuisses olera non cœnares,cui ille. At qui si tu olera cœnare didicisses dionysio tyranno nō seruires. Hæc siue Platoni dixerit,siue Aristippo,siue cuicūque Philosopho(nā inter scriptores Grecos nō satis cōuenit)clarissima quidem sententia est,qua eos increpat,qui cibi gratia libertatis obliti dominos quærunt. Quot videmus quotidie,& in antiquis scriptoribus legimus patrimonia sua per luxuriam subito prodegisse? Vt Fabium,qui a deuorato patrimonio gurgitis cognomentum accepit. Vt C. Sergium(cui oratę nomē fuit)quod id genus piscium magna auiditate deuoraret, qui primus pensilia balnea instituit,quique diuersos piscium greges diuersis vinarijs, ac piscinis alere consueuit, & caueis,vacernisque siluestria animalia saginare, & ædificia quamplurima constituere ad cursum deferentium pisces e Lucrino, ne vna quidem cœna Conchilijs,ostreisque careret. Albidus etiam quidā Romanus ciuis bona sua omnia comedit. Postremo autem domus, quę ei reliqua supererat incendio consumpta est. Hoc cum accepisset Cato per iocum ait. Albidum fecisse proteruiam. Fuit enim proteruia sacrificij genus in quo mos erat,vt si quid ex epulis superfuisset,id igne consumeretur. Quo dicto carpsit Cato ingluuiem Albidi, & eūm fortunæ ludibrio expositum esse ostendit.nam cum quid comedisse non poterat,id cum bibisset,quod dilui, haurireque nequiuerat,fortunę ioco crematum est. Magnum etiam patrimonium absumpsit Aesopi tragœdi filius,qui cum maiorem pecuniam citius in ventrem mergeret,liquefactos vniones prandio apposuit, & Psitacos ,& auiculas cantu commendabiles , & in delicijs habitas ,magno quoque emptas pro ficedulis cōdire non dubitauit , quorum exemplum pessimum fuit in Rom. populo, audaciamque dedit M. Martio, vt libros tres ederet,quibus cocum , & vrbanas mensas, ac lauta conuiuia cū elegantia instrueret, Sextus quoque Fabius hiconis medici discipulus librum edidit in quo voracitatem

Diogenis dictum.

amphiaraus terra absorptus.

diogenis platonisque responsa.

Fabi⁹ gurges vnde dictus. C.Sergius orata.

Albidus.

Proteruia quid.

aesopi tragœdi fili⁹ lurco. Ply.c. li.lib. x.&.c.xxxv. lib.ix.ad fi.

citatem suadere nitebatur, quocirca cum inscripsit βιβλον περι της λιχνειας id est librum de voracitate. Inuenti etiam sunt complures alij, qui irritamenta gulę & diuersa saporum genera versibus, & soluta oratione laudauerunt. Eiusmodi luxuria fomes est pene omnium malorum. Non enim propter caules, & Pythagorica legumina rixę oriuntur. Sed propter opipara fercula, & lautas dapes. Non fuit laudi viro fortissimo ac clarissimo Q. Hortensio, qui primus omnium in auriculari cœna Pauonē coctū posuerit. Sed (vt Varro ait) id potius luxuriose factum, quam seuere boni viri dicebant. Eum tamen cito complures secuti sunt. Verum igitur est quod sępius diximus, principes Reipublicæ longe magis exemplo peccare, quā culpa. Eiusmodi impensis Iulius Cęsar imposuit modum lege sumptuaria, qua non modo cœnę modum statuit, verum inquisitores circum macellum disposuit, vt vēdētes, ementesque vetita esculenta, punirentur. Sed eius successores hanc legem antiquari passi sunt, & pręcipue vitellius, qui seuitię luxuriæque deditus quater quotidie mensam ad saturitatem disponebat. Nam primo ientaculo ieiuniū soluebat, Deinde prandio laute se inuitabat, Tertio cœna ingurgitabat. Postremo si quid helluoni deerat, commessationibus supplebat, vomendi potestate facta illis, qui minus stomacho valebant. Non parua diligentia curandum est in libera ciuitate, vt in victu tenues, ac frugales ciues sint. Ambitiosam enim mensam fortuna, parcam vero virtus apponit, vt ait Abderites Democritus, & Cyrus senior, vel ex hoc etiam laudatur, quod cum ad hospitem diuertisset, rogareturque quid sibi cœnę apponi vellet, panem tantum cibarium respondit, sperare enim ait prope riuum aquę se cœnaturum. Qua ex re non immerito diligentissimi parsimonię scrutatores fuisse Persæ a Xenophonte scribuntur, quorum mos fuit, non prius cibi gratia abire, quam venia a præfectis impetrata, nec permittebant pueros cum matribus epulari. Sed nutu principū penes magistros, & ad panem nihil adhibebant, pręter Nasturcium, potuique eis dabatur profluens aqua.

Pauonē quis primus mēsis apposuerit.

Peccatū grauius exēplo quam culpa.

Lex sūptuaria.

Vitellius.

Persarū mos

Exercitatio est optimum ciborum condimentum, & pulpamentum fames. Gulæ irritamēnta, & elegātes opiparęque dapes illę cœlo, terra, marique exquisitæ nō melius sapiūt viro ocioso ac desidi, quam panis exercitato ac famelico. Ptolemęus rex cū Aegyptū peragraret, neque eius milites adhuc eū cum cibarijs assecuti essent esuriens admodum panem e tugurio pastorali arreptum, magna cum auiditate comedit, iurauitque in omni vita nihil suauius eo pane comedisse. Et Darius Alexandrum Macedonum fugiens, cum vehementer sitiret, aquam turbidam cadaueribusque inquinatā e proximo haustam profluenti cum magna auiditate bibit, dixitque nihil se vnquam iocundius hausisse. Nec admirandum est, cum nec Ptolemęus esuriēs comederat nec Darius sitiens vnquam biberat, id enim eis vsu accidisse arbitror, quod nini cuidam ebrioso ac bibacissimo temporibus nostris qui per iocum dicere solebat, se nunquam sitire quum crebris potationibus siti occurreret. Expectandum erit ciuili viro, vt natura cibum exigat, quę ambulando laborando exercendoque excitanda, exemplo Socratis qui cum aliquando contentius ambularet, rogaretque eum quispiam, cur id ageret? Respondit quo melius cœnaret, ambulando obsonare famen Anacharsis Scyta ad Annonem gloriabundus scripsit se lacte, caseo, carne, vesci, famenque sibi pulpamentū esse.

Ptolemęus.

Darius.

esse. Diogenes vero ad Cratem Thebanum literas dedit, quibus hortatur eum ad tenuitatem victus, & lupinos, ac varicas si supersunt rogat. Romani veteres nullam aliam ob causam in propatulo ac subsidio vel aperto atrio coenabant nisi vt suam continentiam, ac frugalitatem populo ostenderent, quibus non tanta cura fuit ferculis mensam onerare, quanta eorum posteris. De quibus Satyrus ille cõqueritur cum ait. Quis fercula septem secreto coenauit anus. Plynius testis est optimus pulte non pane diutius vixisse Romanos, vnde, & pulmentaria dici constat. Et Ennius antiquissimus poeta obsidionis famen describens. Offam eripuisse plorantibus liberis parentes meminit. Cato autẽ senior in oratione, quam ad populum habuit, id verum etiam fuisse ostendit his verbis, nũc vero ita aiunt in segetibus & herbis bona frumenta esse. Nolite ibi nimiam spem habere, sępe enim audiui inter os & offam multa interuenire posse. Pauca vero inter offam, atque herbam, ibi vero longũ interuallum est. Antiquissimi quidem aliarum gentiũ post glandium vsum in cibis ordeum habuerunt, sic sacri ritus omnes ex eo celebrabantur, & pręcipue Athenis, vt plerique scriptores Gręci asserunt.

Inter os & offam multa cadunt.

Hæc non eo consilio dico, vt velim ciuem nostrum parce admodum familiam suam alere, sed paratis vt vescatur hortor, & cibaria inempta ex fructibus prædiorum potius quam aduecta ex transmarinis regionibus laudo. Cornelius nepos hystoriarum scriptor peregregius Pomponium Atticum cuius vitam edidit miris effert laudibus, & frugalitatem, ac parsimoniam inter præcipuas eius virtutes ponit. Dicitque eum neque ędificatorẽ, neque emacem fuisse qui commodius duceret diligentia, quam precio parare quę vsui sunt, non mediocris esse industrię, velleque elegans esse non magnificus, nõ splendidus, non sumptuosus, sed omni diligentia mundiciam, nõ affluentiã affectebat. Similem quoque laudem minori Aphricano Plutarchus tradidit. Dicit enim eum quatuor & quinquaginta annis quibus vixit, nihil emisse, nihil vendidisse, nihilque edificasse, sobrieque semper vixisse, militibusque semper imperasse, vt stantes cruda obsonia pranderent. Coenarent vero discumbentes panem, aut simplicem pultem & carnem axam, aut elixẽ.

Scipio aphricanus iunior.

Agamennon vero apud Homerum Gręcis principibus bouis terga in conuiuio apposuit, non pauonem aut accipenserem, aut perdices, quę nostræ tẽpore gratissimæ habentur. Epicurus ipse voluptatis assertor elegantes, opipara quæ aspernabatur, & libros suos omnes oleribus, ac pomis refersit, dixitque vescendum esse villibus cibis, quod paratiores essent. Fercula enim illa lautiora & exquisita pulmenta ingenti cura & nimia ac miserabili impensa preparantur, maioremque molestiam quæritando faciunt, quam voluptatẽ vescẽdo. Hippocrates etiam scribit homines qui gulę ac ventri student, nunquam bene valere, aut longeuos esse posse, Animęque eorum nimio sanguine, nimiaque sagina ita impediri, ac si luto inuolutę essent. Idcirco nihil tenue, nihilque coeleste meditatur. Sed de patinis ac ventris ingluuię semper cogitant. Siracusanas Siculas, ac Corinthias mẽsas vituperat Plato, & oẽs atticos sapores. Sic nos omnes lautas & nimis elegantes dapes.

Epicurus.

¶DE VTILITATE REI RVSTICAE, DE CONVIVIIS.

¶Titulus nonus.

VLTVM CONFERT AGRVM fationibus ita disponere, vt ex eo omni tempore fructus percipiantur. Ita fuit clemens in genus humanũ natura, vt alteram succidiam quasi perpetuã in agris, atque hortis constituerit. Videmus nanque fruges frugibus, & fructus fructibus per vniuersum annum succedere. Et nisi cultores terram relinquant incultã nihil vnquam deest, quod ad humanę vitę vsum spectet. Quocirca ne quam patremfamiliam antiqui putabant illum qui ea emeret, quæ fundus parare posset. Prima eius cura sit in frumẽto, quod & optimũ parare debet, & quamplurimum. Frumenti multæ sunt species, quarum siliginem firmissimam esse Celsus Cornelius ait. Sophocles tragicus Triticũ Italicum summopere laudat, & fortunatam Italiam candido frumento esse dicit Varro in libro de re iustica vt far capuanum, sic triticum Apulum omnibus alijs præfert. Plynius vero duodeuigesimo libro hystoriæ naturalis farris genus circa elusium, & senam patriam nostram pondere vel pręcipue commendat, nec immerito. Abundat enim regio illa optimo frumento, & pecori etiam accommodatissima. Lucius Columella quamplurima tritici genera facit, verum ex illis maxime serendum ducit Robum, quem pondere & nitore pręstare dicit. Secundam deinde conditionem siligini assignat. Afferit tamen omne frumentum post tertiam sationem vliginoso agro in siliginẽ conuerti. Sed eiusmodi tritici vicium esse ait, quod quamuis candore pręstet vincitur tamẽ põdere. ¶Hęc diligẽter quęrat optimus paterfamilias, & cęli, soli, regionisque rationem diligenter ob seruet. Legumina & olera mensam adiuuent, quorũ etiã cura non negligẽs esse debet. Genus omne secundę mẽsę (quod in honorẽ deorũ exibere cõsueuerunt veteres) ex frugibus surculorũ, & fructibus arborũ fuit. Igitur diligentia nõ parua est habẽda in arboribus serendis, inserendisque, tum propter speciem ipsam, quæ agrũ admodum decorat, tum propter vtilitatem, iucunditatemque vitæ. Id omne genus secundæ mensæ bellaria ab antiquis, quando bellatoribus opportuna sint a Græcis autem τραγήματα appellantur. Duas mensas veteres apponere consueuerunt, priorem carnium, piscium ve. Secundam autem pomorum. In priore aqua potui adponebatur. In secunda autem vinum quoquidem non se ingurgitabant, sed modeste admodum dijs libando assumebant. Vinum Romani modestissime bibebant. Sic & Lacedęmonij qui seruos ebrios in cõuiuijs adhibebant eisque illudebant, non quod ipsi temulẽti essent sed vt liberos edocerent per illorum turpitudinem cauendam esse ebrietatẽ. Est tamẽ & vini cura necessaria, idcirco vineta diligẽter collenda sunt. Celsus & atticus scripserunt tres esse motus in vitę, & in omni surculo naturales, vnũ quo germinet, alterũ quo floreat. Tertium quo maturescat. Hos motus fossionibus concitari oportere aiunt, natura enim non satis efficit

quod

Succidiã alterã cato hortũ appellat.

Frumẽti spẽs

Robus.

Scda mensa. Vide ne sit legẽdũ sulcorũ quod magis probo.

Bellaria.

Mensę duę.

Vini vsus in conuiuijs.

quod vult,nisi eam studio & labore adiuuemus.Oliua industriam,laboremque exigit,cuius liquor vtilis admodum est,& remedijs etiam salutaris.Pauca ad quotidianum victum ciuili viro deesse possunt. Si diligẽter curam rei rusticę habebit,& pascendo pecori incumbet.Cuius vel mediocrẽ diligentiã rem familiarẽ summopere augere dixit Cato, nec greges, aut armenta pascere quempiam pudere debet.Nam vt libro secundo de re rustica scribit Varro illustrissimus quisque antiquorum pastor fuit,& a plurimo pecore plęrique apud vetustissimos laudabantur. Præcipuam commẽdationem habebant oues propter multiplicem earum fructum.Ex illis nanque lac,caseolos,lanam ac pelles habebãt,& earum fimus stercorandis agris plurimũ præstat.Atqui propter pecudum charitatẽ aureas habuisse pelles poetæ tradiderunt in Colchide.Nam ad aurati arietis prędam Argonautę profecti dicũtur,pręstãtissimæ etiam habitę sunt buculę,cum quod humanum laborem in colẽdis agris leuant, tum quod carne , ac lacte mensam adiuuant. Italiã quoque Varro ait cap.v.li.ij.a bobus nomen habere. Timeũque dicere inducit, veteres græcos tauros italos nuncupasse.Et cum plurimi, ac pulcherrimi in Italia essent, totam regionem Italiam ab illis dici arbitratus est. Vtiles etiã habẽtur sues,id nanque pecus.Idem Varro ait cap.iiij.lib.ij. a natura hominibus ad epulandum solummodo dono datum esse,cuius sententię adstipulator esse videtur iuuenalis,quanquam de apro loquatur,vbi ait.Quanta est gula,quę sibi totos ponit apros animal propter conuiuia natum.A suillo quoque pecore immolãdi initium sumptum esse veteres affirmant,& proinde in foederibus faciundis porcus occiditur,& sic etiam in maritalibus sacris. Sues singulos quosque Patres fa.alere debere idem Varro author est,his verbis. Quis enim fundum colit nostrum quin sues habeat? Et quid nõ audiuit patres nostros dicere,ignauum,& sumptuosum esse eum, qui succidiam in carnario suspenderit a lanio potius emptam,quam a domestico fundo? Suilam carnem plęreque nationes affectarunt. Aegyptij tamen,& iudęi omnino execreati sunt quodquidem latini omnes irridebãt,vnde illud iuuenalis satyra sexta. Obseruant vbi festa mero pede sabbata reges. Et vetus indulget senibus clementa porcis. Clarius illud facete dictum augusti Cæsaris,quo tempore Herodes iudæorũ rex christo omnipotentis dei filio nuper nato mortem meditaretur. Nam cum audisset inter pueros quos in Syria Herodes intra bimatum iussisset interimi, filium quoque eius occisum ait,melius esse arbitror Herodis porcũ esse,quã filium.Hoc ex latinis scribit Macrobius in secundo libro saturnalium,capitulo decimo.Sed ad propositum redeo. Est profecto caro ad familiam bene alendam necessaria admodum. Præbet enim firmissimum nutrimentum,& salubre corpus efficit,vbi modeste sumitur. Cornelius celsus ait carnem magis alere iurulentam quam assam,assam magis quam frixã. Bonę igitur valitudini potius quam paruæ voluptati consulendum erit. Elixam frequentius apponere præstabit, cum propter salubritatem,tum quia familię commodior erit. Sed non est consilij nostri singula exequi,quę ad victum quotidianũ spectant. Satis est ciuem nostrum monere frugalitatem vitę in omnibus sequatur,modumque familiæ adhibeat,vt nulla lege sumptuaria coercenda sit.

Ouium commendatio.

Vellus aureũ.

Italia bob^9 nomen habens.

Sues.

Succidia porcina caro salita.

Augusti Cęsaris dictum.

Caro iurulẽta,axa,frixa.

¶Conuiuia vero ab eo raro celebrentur,incertum nãque est gratiam nec an inuidiam conuiuia faciant. Nam si inuitati,ad parem gratiam referendam

Lex sumptuaria.

obnoxij redduntur, complures sunt, qui neglecti indignantur, & contumeliam, aut iniuriam meditantur. Meminerit conuiuia ab antiquis domina fuisse dicta, & qui ea prębent, dominos. Quod nullam aliam ob causam vsurpatum esse arbitror, nisi quod conuiuium præbere, regum, principum, & opulentissimorum hominum sit. Cicero in epistola quadam ad Petum conuiuia summopere laudat, vbi ait. Sed me Hercule mi Pete extra iocum moneo te, quod pertinere ad beate viuendum arbitror, vt cum viris bonis, iocundis, amantibus tui viuas. Nihil est aptius vitæ, nihil ad beate viuendum, ac commodatius, nec id ad voluptatem refero, sed communitatem vitæ, atque victus, remissionemque animorum, quæ maxime sermone efficitur familiari, qui est in conuiuijs dulcissimus, vt sapientius nostri quam Grçci illi συμποσια id est compotationes aut concenationes. Nos conuiuia quod tunc maxime simul viuitur. Legimus tamen Lacedæmonios conuiuium appellasse φιλιτιον vel a liberalitate quæ φιλοφιλια dicitur, vel quod cum amicis celebrandum sit. Menippeam Satyram Varronis scimus fuisse, quæ inscribitur. Nescis quid serus vesper vehat, in ea fuerunt pręcepta a frugalissimo ac doctissimo viro varrone opportuna admodum ciui nostro. Dominū conuiuij oportere (inquit) esse non tam latum, quam sine sordibus, & non ea eligi, quę plurimo sumptu, & exquisitissima diligentia indegeant, sed paratiora apponere, & quæ iucunde alant delectentque. Quatuor deinde ex rebus conuiuiū constare dicit, lectis viris, lecto loco, lecto tempore, apparatu sine indulgentia. Lectos homines eos dicit, qui nec loquaces sunt, nec omnino muti. Eloquentia nanque in foro apud subsellia. Silentia vero non in cubiculo, sed in cubiculo debere esse ait. Iocundos sermones id temporis adhibendos censet, & inuitabiles cum quadā vtili voluptate, quod tunc fiet, cum de his rebus ad communē vitę vsum cōfabulamur. De quibus in foro, atque in negocijs agēdis loqui non est ocium. Numerum cōuiuarum incipere oportere dicit a gratiarum numero, progredi autem ad musarum, vt cum paucissimi, tres saltem sint, cum autem plurimi, non plures quam nouē. Fuit etiam vetus prouerbiū de numero conuiuarum, quod a Varronis sententia parum admodum discedere videtur. Septem enim dicit conuiuium facere. Nouem vero conuicium. Vetustissima hęc pręcepta modestę frugalitatis rationē habent, & omnia continent, quę ad ciuilem virum spectāt. Debet enim esse domestica quædā obseruatio, ac disciplina, quę luxuriam familię cōprimat. Sed qui Reipu. pręsunt optime consulere debent, ne per luxuriam ambitionem ciues patrimonia sua prodigere possint. Exemplo Romanorū, qui publicis sanctionibus conuiuiorum, coenarumque tulit ad populum, in qua numerum conuiuarum præscribebat, ea cum non satis visa essent. (Dicebat enim inter paucos bona sua cōsumere.) Alia lex lata est, & ab authore fannia dicta quæ sumptui modū posuit assibus centum, hac lege, vt vniuersa Italia teneretur, cum Itali Romanorum tantum esse arbitrarentur. Hanc legem Fanniam inter cæteros viros graues suasit vir frugi L. Titus, abiecitque temporibus suis, quod porcum troianum Romani ciues mēsis inferrent, quem cōuiuę sic vocabant, quod inclusis alijs animalibus esset grauidus, velut troianus ille equus armatus militibus plenus fuit. Lex didia lata est, quę omnem Italiam complectebatur, & nō solum qui prandia, coenasque maiore impensa fecissent, sed etiam qui eas vocati essent poena

Conuiuium

Cōuiuia olim domnia dicta.

Nescis quid serus vesper vehat.

Cōuiuiū quatuor rebus cōstat.

Hoies lecti.

Lex fannia.

Vbi L. Titus vide ne sit legendum Cincius cum Macrobio ca. vij lib. iij. satur.

Porcus troianus.

essent poena legis tenebantur. P. Licinius crassus diues legem rogauit, quæ duce nos æris impendi in nuptijs permisit singulorũ vero dierum sumptum intra triginta asses inclusit, & carnis aridæ, ac salsamenti certa pondera constituit. Sed quicquid ex terra, vitæ, arboreve legeretur indefinite largita est. Optimum est, & ad improbitatem vendentium comprimendam, Parsimoniam cõseruandam minora rebus pręcia imponere, quod rogatione sua fecit Cornelius Sylla dictator. Non fuit etiam inutilis Lex Aemilia, quæ ciborũ genus, & modum præfinit.

Lex didia
Lex licinia.
Lex æmilia.

¶SVMPTVS OMNES COMPRImendos esse, de impensis funerum, sepulchrorũ modus.

¶Titulus decimus.

POPVLVS Romanus priuatam luxuriam semper odio habuit, publicam autem magnificentiam dilexit. Luxuria enim & auaritia duæ pestes sunt quæ (vt ait T. Liuius) vrbes, & imperia omnia euerterũt, his sanctionibus temperanda luxuria est, & helluonũ ingluuies comprimenda. Nam ludibrio habentur qui cum frugalitate degunt, eorumque modestia pro auaritia capitur, imitabitur ciuis noster optimum philosophorum Socratem, qui cum diuites quosdam vocasset ad cœnam, puderetque Xantippen, coniugem modici obsonij, bono animo (inquit) sit vxor. Nã si modesti erunt, frugi cenulam non aspernabuntur, sin vero intemperantes, nulla nobis de eis cura fuit. In vestitu mediocritatem seruet metiaturque se ad mensuram sui sensus, vt enim turpe est sordida, atque indecora veste vti, ita inuidiosum nitidiore, atque elegantiore. Et præcipue cum res familiaris minus suppetit, vel vbi ęs alienum contraxit. Est etiam considerandum in vestitu, vt cultus concessus sit, & non discedat a consuetudine patrię. Deceat personam, genus, ætatem, mores, vt enim lauta vestis, quoad decet, dignitatẽ authoritatemque hominibus addit, sic muliebris, & luxuriosa non corpus ornat, sed animum detegit. Hadrianus Cęsar laudem etiam ex hoc consecutus est quod senatores, & equites romanos semper in publico togatos esse voluit, nisi a cœna reuerterẽtur. Ipse etiam cum in Italia esset semper togatos processit. Sumptus enim omnes non necessarij comprimendi sunt, veluti impẽsę funerum, quę mortuis nihil afferunt, viuis autem onerosæ sunt. Solonis lex fuit, quę sumptibus funerum mundum imponebat, & in publicum tabulis scriptum etiam est minuendos esse sumptus, lamentationes fuerunt. Eorum fama, qui cum gloria, & honeste vixerunt, modestis obsequijs non obscuratur. Alia autem ex parte funebris pompa eorum memoriam non illustrabit, quorum vita pœnitenda, atque in gloria nihil memoratu dignum reliqui. Sepulchrorum præterea impensę quę a quibusdam prophyretico pariove marmore, seu diuersis terrarum regionibus exquisitis lapidibus celebrantur risum potius quam laudem posteritatis captare videntur. Vera enim monumenta diuturnam memoriam seruant, quæ literarum, virtutumque laude nituntur, non quę mar-

Socratis snia.
Hadrianus cęsar.
Funerũ sumptus comprimendi.
Sepulchrorũ impensæ.

quę marmoribus clauduntur, ad quę (vt facete poeta ille ait) discutienda valent sterilis mala robora ficus. Quid quod sępenumero videmus magna sepulchra erigi diuitibus, ac fortunatis viris, & illis nonnunquam quorum auaritia hominibus ludibrio fuit? Nonne hi lapides ignauię, ac vecordiæ illorum quos tegunt) memoriam perpetuam faciunt. Monumēta insolentiæ, & temeritatis suę posuisse videtur Licinius ille diues, ac fortunatus Romanus, qui tāta impensa prophiretici marmoris sepulchrū sibi fieri curauit, irridebaturque vulgato epigrāmate. Marmoreo tegitur Licinius tumulo. At Cato paruo Pōpeius nullo, Credimus esse deos. Legimus etiam pyramidem vnam ex nigro lapide, qui ab intimis Aethiopię mōtibus deuehitur, meretricis cuiusdē fuisse sepulchrū, & ab amatoribus eius maxima impensa factū. Interque regum monumenta collocatū. Nullū genus sepulturę magis laudandum puto, quam humationes sub dio, vbi & flores, & herbę nascuntur, cum id in sepulchris vetustissimis inscriptū sit, veluti si a mortuo poscerentur. Sparge rosas lector, vel candida lilia pone. Quid illud etiam poetarum excellentissimi? Manibus date lilia plenis, purpureos spargam flores animamque nepotis. His saltē accumulem donis. Sic etiā Persius satyra prima fœlicitati mortui poetę alludens ait. Nunc non e manibus illis. Nunc non e tumulo, fortunataque fauilla nascentur violę. Nonne pulchrius & optabilius est, vt tellus conmmunis omnium parēs flores, violas, herbas, ac virgulta vltro in tumulis germinet, quam putrescere inter saxa cadauera? & scatentibus vermibus, Scarabeis, turpissimisque monstris deuorari? Quid quod terra terrę redditur? & filij in gremiū parentis reuertuntur? quo nihi ęquius esse potest. Hoc humationis genus naturę rationem vel maxime videtur attingere, a plerisque philosophorū laudari probarique video Et nonnulli legum latores iusserunt id legibus obseruari, Neç quempiā inuenio edixisse marmora excidi, vt sepulchra mortuis pararentur. Cyrus quoque persarū rex testamento mandauit, nullum sibi aliud sepulchrum [illegible] sed terra solum humari, quę gramina, floresque produceret, quibus rebus ni[illegible]rius inueniri possit, nihilque quod sepulchra magis exornaret. Hanc quoque Cyri curam cum legeret Iulius Cæsar irrisit, vt qui duceret de sepultura nihil cauendum, nihilque curendum esse, sed agēdū vt virtus & rerum gestarum gloria, perpetua nominis nostri præstant monumenta. Sapienter admodum Maro Mantuanus dixit. Facilis iactura sepulchri, Et nota est illa sententia vetustissima. Coelo tegitur, qui nō habet vrnā.

Cœlo tegitur qui nō habet vrnam.

Magno tamen paternam sepulturam emit Cimon Atheniensis Milciadis filius. Nam cum pater eius ob crimen peculatus damnatus, in carcere diem obijsset, nec per leges liceret funus efferre, nisi pensitata pecunia, & ipse non esset soluendo, translatis in se vinculis patrem ad sepulturam redemit, sed hoc pietatis potius, quā humationis iuri concedamus. Lex.xij. tabularū fuit, quę iussit corpora humari extra vrbē, his verbis, Mortuum hominem in vrbe ne sepelito, neve vrito. Cecrops Atheniensibus primus omnium ius terra humandi tradidit quod diutius non modo eis, sed finitimis placuit) plurimūque laudabāt, vt terra frugibus obducta esset, quo sinus, & gremium (quasi matris) mortuo non sine alimonio præberētur. Demetrius Phalereus diu post legem etiam Atheniensibus tulit, vt ante lucem mortui efferrentur, & sepulchris nouis (quorum opera, atque impensa nimia erat, modum finiuit, vt

Lex.xij.tabu. funebris

Cecrops athe niensis humādi ius inuenit

super terræ

super terræ tumulum nihil statueretur, præter Columnellam non altiorem tribus cubitis, vel paruam mensam. Irridenda sane veterum Aegyptiorum ratio mihi esse videtur, de qua Diodorus scribit, quod contemnente præsentis vitæ tempus domos nostras diuersoria appellabant, vt qui parui temporis hospitia esse ducerent, verum in construendis sepulchris, nec curæ, nec sumptui parcebant. Sepulchra enim perpetuas, ac sempiternas ædes mortalibus putant esse, in illis scribendis tot miracula narrabant græci, vt fidem veritatis mihi transcendere videantur. Et præcipue in illo Simandij regis quodqui dem sumptu, & artificio omnium excellentissimum faciunt. Pyramides etiã duas illas, quę inter septem mundi spectacula locum habere meruerunt, regũ sepulchra fuisse asserũt, de quibus hoc pulchri refert Diodorus, qui nullus ex his regibus, qui eas sibi Pyramides pro sepulchris condiderunt in illis sepultus fuit. Nam alij ante opus perfectum occiderunt. Alij prę crudelitate, & insolentia populos compulere, vt aut eorum corpora dissiparent, aut eijcerẽt ex monumẽtis. Qua ex re facile cerni licet, solida monimenta, nõ marmoribus, aut Arabicis lapidibus, sed vitæ meritis, ac rerũ gestarũ gloria cõparari. Chrisippus de sepultura nonnulla dicit, quæ fœda admodum mihi videntur, & risum potius captare, quam laudem mereri. Sed tolerabilius audio, cum iubet liberos parentibus simplicem, & paruæ impensæ sepulturam præbere, quippe qui cadauer non pluris faciundum censeat, quam vnguium, capillorum que præsegmina. Et heraclitus retulit Nabathæos hominum cadauera abiectiora stercore ducere, quocirca non modo alios, sed reges ipsos, in sterquilinijs dif fodiunt. Sed consuetudo facit, vt nonnulla aliquando agamus præter maiorũ præcepta, quæ cum in plærisque rebus minus laudanda sit. In sepulturis apud nonnullas gentes temeritate, aut fœditate vituperanda est. Hircani, Caspij, & Bactriani canibus domi ad id officij educatis mortuos edendos, laniendosque præbent, qua consuetudine quid innuamus cogitari potest. Scire vero (vt plutarchus refert) cum mortuis regibus pincernas, cocos ac pellices sepeliunt, credo, ne quid necessarij officij post obitum eius desit. Et nonnullę Indię gẽtes cum defunctis viris amatas coniuges, vel alios quoscunque gratiores, vel comburunt, vel infodiunt. O indulgentiã temerariam, O rem non visu modo, sed dictu quoque abhorrendam, viuum hominem necare, ne mortuus amico, aut ministro careat, cum re vera carere non possit, qui nihil sentit. Audi oratorum maximũ in Tusculanis quæstionibus. Carere hoc significat egere eo, quod habere velis, inest enim velle in carendo. Quid igitur mortuus velit non intelligo. Parum ab hac indorum insania Massagetę, & Derbices distant, qui propinquos, cognatosque, cum ad multam senectutem venerint, vel aliquo casu morti appropinquent, iugulatos ante magno epularum apparatu alijs edulijs mistos comedunt, aiũtque id facere quod pessimam hominũ fortunã arbitrentur a vermibus deuorari. Essedones philosophi Europę Danubij accole funera parentum, propinquorumque lati, ac victimis & festo cõuentu familiarum celebrant. Cadauera autem laniata, & cæsis pecoris visceribus mista epulando consumunt. Capita vero auro, argẽtoque ornata pro poculis habent. Aegyptij mortuos condire consueuere, quo diutius domi seruarentur. Sic & Persę cera circumlitos reddebant eos magis diuturnos. Agesilaus Lacedæmoniorum rex cum tot præclara bella terra, marique gessisset morbo

Pyramides.

Hircanorũ Caspiorũ & Bactrianorũ mos.

Massagetę Derbices

Essedones

ægyptij mortuos cõdiunt.

agesilai mors Cere vis.

morbo implicitus apud Menelai portum qui inter Cyrenas & ægyptum iacet diem obijt. Verum amici (vt eius cadauer facilius Spartam perferre possent) quod mel non habebant, quo soliti erant corpora condire, cera circunfuderunt, atque ita incorruptum, integrũque domum retulerunt. Quorsum hæc diximus? vt intelligamus multa per consuetudinem a populis fieri, quæ non modo fugienda, sed maioribus obsecrationibus detestanda sunt. Placet tamẽ sepulchra mortuorum non violari, sed ea veluti sancta, deoque sacrata venerari, quod Romano, ac pontificio iure multis legibus sancitum esse videmus. Solon quoque inter preclaras leges suas etiã statuit, ne quis in defunctos maledicere auderet, pium nanque esse dicebat, sanctos eos putare, qui e vita discesserunt, & eorum vrnas violare inexpiabilis religionis arbitratus est. Atqui Alexander macedo Darij victoria potius cum in persas venisset, Polymachum pelæum virum nobilem, quod Cyri sepulchrum demolitus esset, necari iussit, motus precipue epigrammate græcis literis inscripto, ad hanc fere sententiam. Quisque mortalium, & vnde veneris, te enim adempturum, scio hac lege. Cyrus sum, qui persis imperium armis quesiui, hoc quodcũque est, humi est, in quo corpus meum tegitur. Noli me irridere. Hæc verba Alexandri mentem commouerunt, vt instabilitatem fortunæ cognosceret, & manes defuncti regis vltione violati sepulchri impio sanguine parentaret.

Lex solonis

Alexander macedo.

Quanti faciunda sunt monumenta sepulchrorum, placido epigrammate. Semiramis regina animi excellentissimi docuit, quæ cum sibi sepulchrum non admirandi sumptus constituisset, inscribi iussit hæc verba. Quicunque rex pecunijs indiget aperto monumento, quod voluerit accipiat, has literas cum legisset darius, opinatus thesaurum absconditum esse, sepulchri lapidem dele ri iussit, quo reuoluto, literas alias vidit, ad hanc sententiam scriptas. Nisi rex auarus esses, & pecunię insatiabilis, mortuorum monumenta non violasses. Vrbana irrisione auaritię crimen carpsit foemina excellentissima, & epigrãmatum, sepulchrorumque nimiam diligentiam contempsit. Nonnulli apud veteres sepulchra sua tantifecerunt, vt ne inferri etiã posteros permitterent. Hinc est illud Horatij. Mille pedes in fronte trecẽtos. Cippus in agrum hic dabat heredes monumentum ne sequerentur. Extant etiam temporibus nostris vetustissimi lapides, qui hoc testantur. Nam post nomina, ac titulos sepultorum eiusmodi notę inueniuntur. H.M.H.N.S. Quæquidẽ significant, hoc monumentum heredes ne sequantur. Monumentum ne violandũ quidem esse Sertorius edocuit. Nam cum Tygennam Maurusię oppidum expugnasset, in qua nobile sepulchrum Anthei ab incolis esse dicebatur. Verũ cum pre magnitudine fidem trãscenderet, id Sertorius dirui iussit, corpusque repperit septuaginta cubitorũ, vt Plutarchus refert, quod cum intueretur summopere admiratus est. Et quamprimum sepulchrum instaurari iussit, famãque rei auxit, ne violati monumenti reus haberetur, Tygennam Anthei vxorem fuisse perhibent, hercules superato, interemptoque viro complexus est, ex eaque filium Syphacem genuit, qui postea de matris nomine vrbem condidit. Scribunt etiam Cosmographi idem Anthei sepulchrum angustũ, sanctumque adeo fuisse, vt si aliqua pars eius erueretur, confestim pluuia, & hymbres sequantur, nec prius desinant, quam demolita instauretur. Simile quiddam referunt de strati poetæ monumento, quod ad Pompeiopolim Syrię vrbem

Semiramidis sepulchrum

Anthei corp' septuaginta cubitorum.

Anthei sepulchrũ sanctũ.

Mirũ quiddã

riæ vrbem,quæ quondam Soloe vocabatur, fuit in edito quodam tumulo, in quodquidẽ iacti lapides e veſtigio in iacentẽ reſiliũt diuino potius miraculo, quam naturali aliqua ratione. Dixi plura quã vellem de ſepulchris , ſed ſermonis ſuauitas,me magis quã ſperabam protraxit,reliqua præcepta optimi ciuis paucis verbis prçcludẽda ſunt. Nam ipſe ſibi prçſcribere poterit his agnitis,quid facto opus ſit. Et prçcipue ſi ſtatuerit nihil eſſe quod ad optimũ virũ pertineat,quod ab eo nõ ſit agendũ. Nã ſi omnia mẽte & animo ſcurtari volumus,& diuerſas hominũ vitas,actioneſque animo metiri,inueniemus inter mortes nihil prçſtabilius,nihil gratius,nihilque vtilius ciuili vita,in qua prçſtare & prçter cçteros excellere ſummç laudis eſſe puto. Proinde qui plura cõfert ad vſum ciuilis ſocietatis , quique ciuibus ſuis cõmoda maiora cõparabit, honeſtiuſque viuet,pluribus commodabit. Neminem iniuria afficiet, præſto aderit in omnibus Reip. periculis. Is profecto ciuis bonus erit,quẽ in hoc volumine deſcribere conati ſumus. Cuius ſignũ omnes partes attigimus,libando tamen multa diximus. Ex quibus frugalitatis,virtutiſque exempla ciues cernere poſſint, quæ ad ciuilem vitã plurimum proderunt. Et aucta deinde vſu,& exercitatione accumulatam fœlicitatem reddent.

¶FINIS LIBRI QVINTI.

¶TITVLI LIBRI SEXTI.

¶PROOEMIVM LIBRI SEXTI AD SIXTVM PONTIFICEM MAXIMVM.

RAECEPTA Ciuilis societatis Beatissime pontifex non omnibus eque tradi possint. Sed his precipue, qui libertati student, quique nihil magis formidant, quã conditionem seruitutis. Difficile enim imperare discũt, qui semper paruerunt, & alia ex parte iugũ excutere nituntur, imperataque detrectãt, qui in libera ciuitate educati sunt, quique equo iure cũ reliquis ciuibus viuere cõsueuerunt. Cappadoces diutius sub regibus fuerunt. Verum cũ diuturnitate tẽporis regia stirps defecisset, eiusmodi honore ab imperio Romano affecti sunt, vt libertate donarentur, Socij, amicique haberentur. Egerũt gratias pro societate, & amicitia Cappadoces, perpetuaque i fide se futuros polliciti sunt, Libertatem tamen abdicauerunt, vt qui dicerent se ea vti nescire, neque vllo modo perpeti posse, vt equo iure inter se viuerẽt, proinde orare vt rex sibi daretur. ¶ Admirati sunt vehementer Romani quod inuenti sint, qui libertatem respuerent, attamen vt amicis morẽ gererent permiserunt quecunque vellent regẽ acciperent, qui ex cõmuni omnium consilio Ariobarzanẽ tunc latini nominis socium regẽ elegerũt, eum Reip. neutiquã insuescere possent, Athenienses vero contra nihil nisi popularem statũ perferre potuerunt. Nã quãuis variante fortuna, nunc sub regibus, nunc sub tyrannis essent, tamen semper ad optatã democratiã redierũt. Philippus Macedo, & Alexãder eius filius, qui eos occupauerunt nihil de institutis eorũ mutauerunt. Et cassander quãuis in alios violentior esset, in Athenienses tamen mitissimus fuit. Demetriũque Phalerũ eorum ciuẽ Theophrasti discipulũ eis prefecit, qui popularem potentiã sequutus est. Deque ea optimos cõmentarios scripsit. Romanus quoque senatus eos libertate donauit, & suum vite genus sequerẽtur permisit. Non igitur omnibus populis precepta Reip. prescribi possunt. Satis est (si nobis auscultent, qui libertatẽ sibi quasi numen aliquod proposuerunt, quique emori mallent, quã eam aliqua ex parte labefactare. Dabitur fortasse mihi vitio, & praesertim ab his qui aliena carpere, quã sua aliquando edere student) quod cum libros rescripserim de institutione Reip. illos tuo nomini dedicauerim, cum tu solus imperes, & vnius dicto omnes homines christianae religionis auscultent, equius fuisse de regno, quam ciuili societate ad te scribere, affirmabunt. Sed si recte cogitare voluerint, intelligent has duas disciplinas affines inter se esse, & quamplurima praecepta cõmunia habere. Alterãque alteram adiuuare, adeo, vt Plato ipse hanc protulerit sententiam. Vnum esse Reip. modum arbitro, nomine tamen bifariam nuncupatur. Nam si vir vnus optimus regit, regnum vocatur, sin plures Aristocratia, hoc est optimorum dominatus. Nihil enim refert vnus ne an plures imperent, de ratione siquidem viuendi, deque optimis legibus, nihil mutatur. Hac opinione ducti Lacedaemonij regnum cum Rep. iungebant, regẽ preficiebãt, qui parũ admodum a priuatis ciuibus differebat, & ciuilia instituta ex Lycurgi commentarijs hauriebant. Stoici quoque qui zenonem secuti sunt, eam Remp. optimã esse asserunt, quae mista esset ex regno, popularique dominatu, optimatumque potentia. Sed his omissis ad institutum ordinem reuertamur.

Cappadoces imperare nesciunt.

Ariobarzanes.

Athenienses

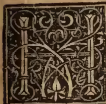
Regnũ quid Aristocratia.

Francisci

¶FRANCISCI PATRICII SENENsis Pontificis Caietani, liber Sextus, De institutione Reip. incipit.

¶DIVISIO CIVITATIS, ET ORDO ciuilis, & quid sit nobilitas.

¶Titulus Primus.

HIPPODAMVS MILESIVS VIR gloriæ cupidus, bellator egregius, & studijs bonarum artiũ nõ mediocriter eruditus cum de optimo Reip. statu scribere institueret, necessarium imprimis putauit, ciuitatem, ac regionẽ distribuere. Difficile enim factu illi videbatur colluuionem quandam hominũ vnis mœnibus collectam quiete degere, nisi diuisione aliqua secerneret. Proinde populum trifariam distribuendum statuit, vt pars vna artifices, altera agricolas, tertia vero belli propulsatores contineret. Censuitque æquo iure ex his partibus, magistratus, consensu collectæ multitudinis, designari. Hæc diuisio apud Milesios satis esse potuit, quorum imperium angustum erat, & opulentis ciuibus minus habundabant. Nec quippiam adhuc magna laude dignũ gesserant, quanquam idem Hippodamus eorum dux fuit, nautico bello contra Athenienses, Pyrrheumque obsedit. Sed apud excellentiores vrbes longe aliud fuerat cogitandum. Deducendi siquidem agricolæ sunt, & in agris, villis, pagisque cõstituendi. Tum quod rei rusticæ custodia diligentius agatur, tutiusque in regione viuatur. Tum etiam ne vrbanis functionibus allecti rustici agros negligentius colant, & ciuibus ambitione seditioneque importuni sint. Fuit tamen hæc Hippodami cogitatio opportuna satis, virique ingenium indicauit. Pleræque enim magnæ vrbes eius exemplo non dissimili ratione suas ciuitates diuiserunt. Nam Romani, qui totius orbis terrarum, imperium tenuerunt, & in omnibus pene institutis comprobandi sunt. Tres ciuitatis ordines constituerunt authore Romulo, vt Dionysius Halycarnasseus scribit, quorum primum Patricium appellauerunt, Secundum equestrem, Tertium vero plæbeium. Primi illi Reipub. curam gerebãt, qui (vt Titus Liuius testis est libro primo Romanarum historiarum ab initio vrbis) a Romulo centum constituti sunt, & ab ætate senatores, ab honore, ac dignitate patres, progeniesque eorum, deinceps Patricij nuncupati sunt. Primumque dignitatis locum in Reipub. tenuerũt. Nam Patricios tantum sacris, ac cerimonijs præfecit Romulus, voluitque vt magistratus gererent, ius dicerẽt, & secum publica munera exercerent. Eorumque collegium senatum appellauit, Vt Græci Gerusiam dicunt. Ab hoc ordine priscam originẽ duxerũt maiores mei. vnde Patricij cognomen familiæ nostræ perpetuo adhesit. Oriundi nanque sumus Roma, orti aũt Senæ, quodquidem non modo ab auis, atauisque longo ordine posteris indicatũ est, verũ in veteribus documentis pigneribusque domus nostræ scriptũ repperi, & signa in vetustissimis marmoribus nostra ad hanc vsque ętatẽ

Hippodam⁹.

Ciuitatis diuisio.

Ciuitatis ordo triplex.

Senatores Patres. Patricij.

Gerusia

Authoris laus a generis antiquitate.

Equestris ordo.

Romæ pluribus locis cernūtur. Sed illuc redeat sermo vnde diuertimus. Ordo equestris eorum erat quibus vt equum aleret belligerendi gratia, publice indulgebatur, vt ad propulsandum hostem, publicasque iniurias vlciscendas parati essent. Pedestris nanque militia facile admodum ex omni hominum colluuione comparari potest. Hic ordo, vt quibusdam placet originem trahit a trecentis illis quos Romulus ad custodiam vrbis elegit, qui celeres appellati sunt, siue ab exequendi ministerij celeritate, siue (vt Valerius Antias scripsit) a duce eorū celere vocato. Præerat enim eis dux clarissimus cui tres suberāt centuriones. Apud Lacedæmonios quoque trecenti erant custodes, quibus etiam in bello vtebantur, & cum opus erat contra contumaces, & inobedientes ciues. Reliqui omnes Romani ciues plębei nuncupati sunt, siue mercatores, institoresve essent, siue artes, ministeria, agriculturamve exercerent. Huic plębeio ordini permisit Romulus leges scire, de bello decernere, magistratus creare, neque hanc potestatem dedit absolutam, nisi prius omnia senatus approbasset. Ferebat autem suffragium, populus vniuersus, nō viritim quidem, sed per curias, & quod pluribus curijs visum erat, id ratum habebatur. Ab hac Romanorum institutione paululum quippiam discedendum esse arbitror. Nam consuetudo temporum de equitatu, reliquaque militia aliud obtinuit, vt infra narrabimus in libro quem de bello scribere destinamus. Sed tres ordines describi in vna quaque optima ciuitate congruum esse videtur. Quorum primum antiqua generis dignitas commendat, si a maiorum virtute, ac moribus non aberrat. Ab ingenuis enim parentibus orti, degeneres, deterioresque facti, non modo in plębem reijciendi sunt, verum titulis, nominibusque maiorum mulctandi. Secundum ordinē commendabat mediocritas quædam ciuilis vitæ, & honesta industria quaquidē conciuibus suis prodesse omni studio laborabit. Tertius ordo, quoniam diuersam hominum multitudinem complectitur, in qua inopes complures sunt. Nihil præclarius habere potest, quam magistratibus parere, maiores omnes honore afficere, nihilque nouum cupere, sed pacem, ac libertatem optare honesto labori incumbere, nihilque magis quā ocium formidare, cui ignominia, inopia, & fames tres belluę truculentissimę comites accedunt. Clariores illi, qui genere censentur, intelligere debent magnum onus esse maiorum famā sustinere. Nam sicut laudē ingentem meretur, qui ex infima plębe, virtute, & rerū gloria sese effert, nobilioribusque adęquandus est, sic qui a maioribus suis degenerat, laudēque eorum vitę turpitudine obscuriorem reddidit, non modo nullis honoribus honestandus est, verum ignominia, iniuriaque afficiendus. Quid enim turpius quam ab eo, a quo plurimū superamus, nihil afferri? Nam nobilitatē (vt testis Aristoteles est) nullā aliam ob causam magis veneramur, quā quod ex melioribus ortos meliores fieri consentaneū esse creditur. A qua quidem spe cū decidimus, indignū omnino est videtur. Nā veluti sereno cœlo nebulā nonnūquā surgentē sydera obscuriora reddere cernimus, sic ignauia, turpisque vita nobilitatis splendorē obumbrat. Cicero in Salustiū, qui eū quasi nouum ciuem, & ignobilem carpebat, seseque præclarissimū iactabat eiusmodi verba protulit. Ego meis maioribus virtute mea pręluxi, vt si prius noti nō fuerūt, a me recipiant initium memorię suę, tu tuis vita (quam turpiter egisti) magnas offudisti tenebras. Et etiam si fuerint egregij ciues, venerint in obliuionem. Quare mihi

Pedestris militia.

Ocij comites

Quare mihi noli antiquos viros obiectare, Satius est enim me meis rebus gestis florere, quam maiorũ opinione niti, & ita viuere, vt sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Poterat Cicero antiquum nobilitatis suę genus praeferre, vt qui a volcis regibus oriundus esset, quod quidem in tusculanis quaestionibus rettulit, libro primo, vbi ait. Pherecides Sirus primus omnium animos hominũ dixit esse sempiternos, antiquus sane vir, fuit enim meo tunc regnante gentili, cum de Tullo hostilio Romanorum rege intelligeret, & certe hanc eius fuisse prosapiam alij quoque authores affirmant. Nam Plutarchus id etiam scribit, & Eusebius, & ex nostris Silius Italicus affirmat, cum dicit.

Cicero genus duxit a volcis regibus.

Ciceronis locus.

Tullius aeratas reptabat in agmine turmas,
Regia progenies, & tulli sanguine ab alto.

¶Sed longe pluris fecit initium nobilitatis suae a propria virtute manare, quam a regia dignitate, vel cum maiores eius prae inopia Armini delituissent in oppido obscuriore, nõ putauit virtutem solam satis esse ad veram nobilitatem, nisi etiam dignioris patriae lumen adderetur, imitatus Themistoclem, qui Seriphio cuidam in iurgio dicenti, eum non sua, sed patriae gloria splendorem esse assecutum. Verum (inquit) ais. nam neque ego si Seriphius essem nobilis vnquã fuissem, neque tu si Atheniensis, quasi assereret patriam sine virtute nihil dignitatis afferre, virtutem autem patria egere, quasi theatro actionum suarum. Hęc multum differt a Simonidis Lyrici sententia, qui ait oportere eum, qui beate viuere vult, patriam habere gloriosam. ¶Nobilitatis nomen ambiguum est, propter varias hominum, ac philosophorum opiniones. Nam Romani (vt diximus) senatorum ordinem, eorũque posteros tantummodo nobiles appellarunt. Alij nobilitatem a sola notiorum generis antiquitate esse volunt, vt Thebani, & Aegyptij, alij a censu, & diuitijs, vt nonnullę Asię vrbes, quę solam opulentiam admirantur. Alij ab equitatu, quoniam equos bellandi gratia alere nõ nisi locupletes possint. Et qui animi ingenuitate excellunt, veluti fuerunt Calcidenses, & Magnesij, & accolę omnes menandri fluuij. Alij a principatu, & potentia, siue etiam a populari aura, vt in plaerisque populis cernimus, quorum principes nonnunquam ad Tyrãnidem vsque prouehuntur a populis, vt Pysistratus apud Athenienses. Lysander apud Lacedęmonios. Policrates apud Samios, Alijque cõplures. Plato philosophorum sapientissimus, & qui eum secuti sunt a quibus parum admodum Aristoteles aberrat, Quatuor nobilitatis species facit. Primam eorum, qui claris, iustisque maioribus orti sunt. Secundam eorum, quorum parẽtes potentes, ac principes extiterunt. Tertiam eorum, quorum maiores domi, militiaeve, aliqua illustriore gloria claruerunt. Quartam nobilitatis speciem facit eam, quam omnium excellentissimã esse ostendit, cum quispiam animi ingenuitate, & magnitudine excellit, suęque virtutis laude nititur, & hũc vere nobilem appellandũ censet, cui non aliena, sed sua virtus ad gloriam opitulatur. His quatuor quintam speciẽ addit Aristoteles, eorũ videlicet, qui illustriore aliqua disciplina claruerunt, & iure optimo. Nam non modo se, familiamque suam clariorem reddunt, verum vrbes, ac prouincias quibus oriũdi sunt illustrant. Stageritem dicimus fuisse Aristotelem, Democritum Abderitanum, zenonem cittiaeum, quorum patriae iam nomen amisissent, nisi

Themistoclis callidum responsum.

Simonidis sententia.

Nobilitas.

Nobilitatis quatuor spẽs.

 eiusmodi

eiusmodi ciuium memoria seruaretur. Quanti faciunda sit optimarum disciplinarum nobilitas, quanque patriam sepenumero adiuuit, Alexander macedo docuit, qui Aristoteli magistro gratiā disciplinę in hoc etiam rętulit. nam eius patriam Stagerem funditus euersam rursus ędificauit, ciuesque dissipatos, ac seruos restituit. Huius nobilitatis apud veteres Romanos id primum fuit, vt Cornelius tacitus refert, vt cunctis ciuibus, qui bonis artibus fiderent, licitum esset magistratum petere, nec ętas in eis distinguebatur, quin in prima iuuenta consulatum, ac dictaturam inirent. Turpissimum fuit patricijs, & illustrioribus viris literas ignorare, ab omni nobilitate decidere videbatur, qui in studijs disciplinarum rudis erat, quodquidē responsio Mutij Scęuolæ ad Sulpitium cerni licet, cum ait. Turpe esse patricio nobili, & causas orandi ius in quo versaretur ignorare, & Amianus Marcellinus in Orphitum summę nobilitatis virum, eiusmodi verba protulit. Vir quidam prudens, & forentium negociorum oppido gnarus, sed splendore liberaliū doctrinarum minus quam nobilem decuerat institutus. Iuba, Iubę Numidię regis filius puer admodū, captiuus Iulij Cęsaris Triumphum Affricanum secutus est, & quāuis regnū, ac libertate amisisset, & illustrioris generis gloria esset orbatus, tamen se ad literas contulit, & paruo tempore assecutus est, vt inter doctissimos gręciæ scriptores haberetur, & quicquid nobilitatis fortuna eripuerat, id longe accumulatius ei restituit bonarum artium disciplina. Ad quam etiā se cōtulit desperatis afflictisque rebus Hannibal Carthaginensis, & senio iam affectus gręcas literas didicit, disertusque adeo euasit vt gesta quorundā imperatorum scripserit & libros pręclarissimos de re militari. Vna est opinio, & risum potius quem assensum captare videtur eorum, qui regum, imperatorum, ac principum indulgentiam nobilitatem appellant. Et præcipue cum plerūque cernamus indignos, improbosque eiusmodi prerogatiua a regibus affici. Caueant imprimis nobiliores, ne quid per vim in Rep. agant neve sibi plus arrogent, quam alijs tribuant. Superbia nanque eorum, ac fastus magnam inuidiā facit, & fastidiosis ciuibus argumento est, vt fauente plæbe tyrannidem inuadant, vt de Dionysio Syracusano legimus, qui patrię imperium inuasit, cum in clariores viros oblatraret, quereretur que plebs omnis, quod iam nobilioribus stipendaria esset, ab eisque ludibrio, contemptuique haberetur. Superbia, & insolentia generis dignitatem, ac fauorem, gratiamque virtutis perimit Pallas vir clarissimus Neroni quondam a Peto delatus est, quod Cornelium Syllam ad imperium vocaret, is crimen diluere nitebatur, & se insontem esse ostendebat, verum cum liberti eius nominarentur, quos conscios haberet, respondit, nihil vnquam se domi nisi nutu, aut manu significasset, vel si plura demonstranda essent scripto vsum, ne vocem consociaret. Hæc eius innocentia non tam grata populo fuit, quam grauis superbia. Proinde ex amicis inimicos plurimos sibi effecit, & magnam populi inuidiam contraxit. Antiquiore genere qui censentur, si virtute, ac moribus præstāt, longe tutius REIPV. curam gerunt, quā qui noui in REMP. acciti sunt. Aequum nāque esse videtur, vt qui parentes, auos, maiores omnes publicis functionibus honestatos habuerunt, quasi hęreditario quodā iure Reip. curā accipāt, & in eam amplificandam neruos omnes (vt dicitur) intendāt. Nanque vt ager bene admodum committitur indigenis suis, qui coeli, solique rationem, per naturā optime callent. Ita

Non tā clarū est literas scire quā turpe nescire.

Iuba numidicus.

Hannibal literarū peritus

lent. Ita ex senatoribus orti munera publica adimplere, quasi patria, auitaque disciplina didicerunt. Eorũ imperiũ longe facilius populus omnis tolerat. Nec indignum sibi videtur filiũ magistratum gerere cum meminerit maiores eius eodẽ munere functos extitisse. Quãquã cernimus aliquãdo non modo magistratus, sed & imperia hominibus obscurioris generis, aut alienigenis, ac nouis credita, vt de Tullo hostilio accepimus, qui rusticis parẽtib⁹ ortus, rurique ad adolescentiam vsque pascendo pecori educatus, imperium tamen Romanum ad senectutẽ vsque tenuit, non sine magno incremento, ac maiestatis dignitate. Tarquinius vero Demarathi Corinthij mercatoris, atque exulis filius, Romanis etiam imperauit, laudẽque ingentẽ meruit, quod religionem, senatũ, equestrẽ ordinẽ, atque imperium auxit. Agathocles quoque Siculus ex figulo Rex creatus fuisse dicitur. Et Adrãtenus Andriseus in fullonia natus ad regiã dignitatem est erectus Pseudo philippi nomine. Hęc quamuis aliquando fuerint, raro tamen optimum exitum habuerunt. Idcirco genus obseruandum erit, Et peregrinis nouis, aut obscurioribus viris raro Resp. committenda est, & id quidem vbi exploratũ sit, eos virtute & experientia longe cõpetitores omnes antecellere. ¶Medij illi, qui inter plæbem, ac nobiles versantur, si modestia ac virtute pręstabunt, siue studijs disciplinarum fulgebunt, siue aliqua honesta industria vtiles erunt, optime creditam accipiunt Remp. tutiusque imperant. Nam (vt Aristoteles refert) mediocritas illa pene omnib⁹ grata est a superbia, fastuque maiorũ abest & ab ignauia, humilitateque plæbis est aliena. Magnę enim diuitię, & potentię clariori generi coniunctę, magistratui nonquam ea suadent, quæ ciuili societati nequaquam vtilia sunt, & Reip. periculosa, & alia ex parte abiectus animus plæbis nullo diuitiarum fomento, nullisque maiorum exemplis adiutus, imperium frangit, & vires, dignitatemque publici numeris diminuit. Vtiles igitur in Rep. erunt mediocres viri, si ita inter patricios, plebeiosque se gesserint, vt vtrisque grati sint, neque illos formidare, aut hos nimio fauore prosequi videbuntur, sed ita inter eos versabuntur, vt cauti nautę inter Scyllam, & caribdim, ne dum alteram fugiunt, in alteram incurrant. Plæbs multitudinem complectitur diuersam admodum. In ea nanque sunt agricolæ, qui suburbana prædia colũt. Negociatores, qui emendis, vendendisque rebus intenti sunt, Artificesque omnes, qui minoris laudis artes exercent. Et illi quos in sordido quęstu, & alieno a libero homine Cicero versari refert, vt sunt baiuli, & mercennarij omnes, quorum opera, non artes emũtur. Est enim eorum merces authoramẽtum seruitutis, tum voluptatum ministri & complures alij eius generis, vt nautę, stabularij, piscatores. Et denique multitudo omnis, quę corporis labore in diem viuit. Ex hoc ordine pauci admodum ad Reip. munera admittendi sunt. Et hi quidem, qui admittuntur, eligendi sunt, virtute adeo præstantes, vt generis obscuritas honestę vitæ splendore. Nec eiusmodi artes exerceant, quę odia hominum incurrunt, quęve sordidę habendę sunt. Sitque illorum census non omnino tenuis, vt eorum est, qui proletarij, aut capite censi dicuntur. Ne quin per inopiam agere cogantur, quod poenitendum sit. Sed tales sunt, vt liberos, familiãque suam liberaliter, atque honeste alere possit, ex suis fructibus, aut industria. Est tamen e Rep. vt pauci ex hoc ordine ad eam accedant, eisque etiam maiorem in modum condu-

Tullus hostilius.
Tarquinius priscus.
Agathocles

Mediocres viri Reip. vtilissimi.

Proletari
Capite censi.

dum conducit,ne ab artificio discedāt.Pudet nanque eos a magistratu, ac dignitate muneris ad officinam redire, vixque dignantur se ad instrumenta artium admouere.Non dicam tamen Plebeios omnes a publicis functionibus extrudendos esse.Nam Romani tribunos,& Lacedæmonij Ephoros e plebe habuerunt.Cogitandum siquidem eos conciues esse,& sine quibus ciuilis societas neutiquam conseruari posset,neque importuna fuit fabella, quę docuit membra corporis,non posse officio suo fungi,sine aluo, quamuis ea in corpore sordidior habeatur. Habenda præterea ratio est multitudinis, quæ sediciosa,ac turbulenta fit,si ab vtilitate,atque honore publico excluditur. Hę namque duæ res mutationem Rerump.sępenumero faciunt. Honori etiam(vt in græco prouerbio est)tam fortis,quam ignauus incumbit, & lucrum omnes appetunt.Est enim ex his rebus quæ continua lętitia animum perfundunt,& præcipue illorum,qui angustioris animi sunt. Quāquam videndum est,vt agricultura fructuosa sit,nō autem Resp. pro cuius lucro plærumque inter se populi diglandiantur. Mitius tamen agendum cum plebe est,ne nouis rebus studeat.Proinde diligenter curare debent qui Reip.præsunt,ne charitate annonæ populus prematur, vtque continua (si fieri potest) pace fruatur.Plæbs siquidem omnis quamuis ad vlciscēdas iniurias pronior sit,pro quibus bella nonnunquam capere videtur,tamen euentum expectat, & minus succedente fortuna senatoribus succenset.Inque eos culpam per calumniā intorquet.De multitudinis iudicio in re bellica id dici potest, quod Pendathes custos gasæ regis artaxersis ad Dathamen principem regię militiæ scripsit cum eum doceret,propter inuidiam clarissimarum rerum a se gestarum,magno fore in periculo,si quid in illo imperante aduersi accidisset. Nanque esse consuetudinem regiam affirmabat, vt casus aduersos hominibus qui præsunt tribueret. Secundos vero fortunæ suę quo facile fieret, vt impelleretur ad eorum perniciem,quorum ductu res malę gestæ nuncientur. Proinde opinioni,auræque vulgi minus credendum est. Nam semper (vt maro ait) Scinditur incertum studia in contraria vulgus. cuiusquidem sententiæ lubricæ mutabilesque sunt,& non modo in diem, sed in horam quidē firmę.Quocirca de plębe id dici potest, quod in veteri prouerbio habetur. Ex incomprehensibili arenæ multitudine funem fieri non posse. Optime agetur in Rep.si antedicti ordines ita constituti eūt vt neque plus velit quisque,quam æquum sit ,neque alius vtilitate atque honore omni afficiatur,alius autem fraudetur.Iustitia, & ęqualitas virtutes sunt quę imprimis omnium consensu ciuilem societatem conseruant.Sed de æqualitate ciuili recte considerandum est.Nō enim fieri potest,vt singulis æqualitas seruetur, quocirca pręfigendum est,id quod sępenumero diximus magistratum non generis,aut potentiæ,sed virtutis præmium esse. Aequales inter se ciues sint in rebus,in quibus esse possunt,vt in iure condendo non census,non potētia,aut genus pręualeat.Sed pari dimensione inopes,ignotique cum opulentis,clarisque viris mensurentur.Sic etiam in plerisque alijs rebus iusticia munere suo fungatur. Nec tenues, & humiles, & qui nulla virtutis laude illustrantur,iniquo animo ferre debent pręstantiores ciues sibi pręferri in eligēdis magistratibus,si iure suo vti possunt,& in rebus priuatis nullam accipiūt iniuriam,sed a legibus,magistratibusque ita defendantur,vt illesi, inuiolatique seruentur,

Tribuni. Ephori.

Vulgi sententiæ infirmæ.

Prouerbium

que seruentur, seque suam portionem a REPVB. ferre cognoscãt, & meritis suis satis esse factum fateri debent. Nam vbi inter ciues virtutis ac meritorum ratio habetur, idem accidit, quod apud figulos fieri videmus, qui cõplura vasa diuersæ mensuræ, diuersęque formæ ad fontem deferunt, eaque ad summum vsque implentur, & quanquam aliud vas magnam aquę vim capit, aliud autem perexiguam, tamen plena omnia esse dicimus, sic inter ciues, cum pro dignitate sua quisque accepit, contentus esse debet. Quandoquidem in REPVB. idem euenit, quod in magnis ædificijs spaciosisque ædibus, quę complures habent fenestras, quarum alię angustę sunt, alię autem ingentes, quamuis omnes in aperto solę sint, tamen latiores multo magis illustrant ędes, quam exiguæ. Eiusmodi exempla ante oculos sibi ponere debent omnes ciues, nec in seipsis cognoscendis a veritate nimiũ aberrare. Fit enim (nescio quomodo) vt aliorum vitia potius quam nostra dignoscamus, & homines ebetiore ingenio idem efficiunt, quod humani oculi, qui cum alia circumspiciant, seipsos nunquam tuentur. Quocirca in genere, ac virtute plurimi falluntur, qui se optimos existimant, & pręclaro etiam genere oriundos, sed aliorum de se iudicium expectent, qui veritatem dignoscere nolunt. Est & alia multitudinis distributio cogitanda ad vrbis custodiã, ac decorem. neque enim tutum, neque pulchrum est, vt pars aliqua vrbis colatur, pars aliqua deseratur, & pars multitudine, ac frequentia ciuium habundet, pars autem alia destituta esse videatur, & expedit etiam vt nobiliores, mediocres, ac plebei per vniuersam vrbem diffundantur, ne regionis opportunitas, siue collectus ordo occasionem seditionis pręstet. Laudant non modo latini scriptores gręci, & imprimis Dionysius halicarnaseus veterem illam romuli diuisionem, qui multitudinem trifariam diduxit, & singulis partibus duces præfecit. Deinde vnam quamque trium partium in denas sejunxit æquales, quibus singulis etiam ducem prębuit, & maiores tribus, minores vero curias appellauit. At qui tribunos tres, qui tribubus pręessent dixit. Curiones autem quod curijs, quasquidem in decurias etiam diuisit, ducesque singuli præerant, & suam quisque tuebatur decuriam. Appellatique sunt decuriones, & nutum principis obseruabant non modo belli, sed pacis tempore, & excubias, vigiliasque vicissim exercebant, & reliqua vrbis munia adimplebant, quaquidem distributione nulla vrbis pars frequentia, aut honore fraudabatur, hanc Romuli authoritatem ciues nostri sequentur operęprecium esse arbitror. Hęc de diuisione totius populi dicta sufficiant.

Comparatio

Alia comparatio.

Tribus.
Curiæ.
Curiones.
Decuriones.

¶REGIONIS AGRORVM QVE DIVISIO.

¶Titulus secundus.

Ciuitatem

IVITATEM NOBIS superius partitus est Hippodamus Milesius, non quod eum omni ex parte secuti sumus, sed ab eius exemplo non longe aberrauimus, proinde non erit ab re regionis, agrorumque diuisionem ab eodem authore sumere. Nã velut trifariam populum secreuit, sic etiam regionẽ in partes tris distribuendam esse censuit. Et vnam quidem partem sacram esse voluit. Alteram publicã, tertiã vero priuatã. Isis quoque multis seculis antequam dilecti coniugis Osiridis mortem vlta esset, Thyphone, socijsque cædis interẽptis, & ęgypti regno potita, tertiã agrorũ partẽ sacerdotibus ad deorũ culturã tradidit, vt rẽ diuinã diligẽtius facerẽt, ne paupertate aliquãdo perciti minus diligenter sacrificarẽt. Aristoteles vero regionẽ bifariã diuidũdã cẽsuit, & partem dimidiã priuatam dedit, alteram autẽ publicã reliquit. Hanc vero cõmunẽ pertinere voluit ad diuinũ cultũ, & publicas impẽsas, Priuatam autem ad singulorũ necessitates, & publicã vtilitatẽ. Quocirca parũ admodũ differre videtur aliorũ diuisione. Nam ipse etiam sacram partẽ posuit, & sapiẽter quidẽ. Religio enim, cerimonię, mysteria, cultusque omnis diuinus (quo quidẽ deũ optimũ maximũ propiciũ, pacatũque nobis reddimus) sanctos atque innocẽtes viros exigit, qui sacrarũ, diuinarũque literarũ studijs imbuti, nebulas cęcitatis ab humanis oculis abstergant. Hi vt modeste degere possint, & templa, ędesque sacras ingenti impensa, ac sumptu ædificatas conseruare, atque instaurare, opibus indigent, ac fructibus terræ, qui raro vel nunquam metiũtur, nec commertio, aut venditione, emptioneve indigent. Bene igitur partem agri ab his qui Reipu. præsunt religioni assignandam cẽsuit Hippodamus, & Isis regina, & Aristoteles, ne diui ritus negligentius agerentur. Quę quidẽ cura optimis quibusque ciuibus maxime cordi esse debet, & non modo tẽporibus nostris, qui veram colimus religionem, sed priscis etiam cernimus ex senatuscõsulto principum populorũque institutis omni pietate rebus diuinis operam dari, cũ eorũ superstitio temeraria omnino, ludibrioque habẽda. Quanquidem rem tanti fecit senatus populusque Romanus, vt complures principũ ciuitatis filios in Aethruriam miserit, ad perdiscendas sacrarum disciplinarum institutiones. Cũ minus sibi ipsis in sacrificijs faciendis satisfacerent. Opportune igitur prima pars religioni conceditur. Secundam partẽ publicam esse voluit Hippodamus, ex qua stipendiũ victusque propulsatoribus belli publice penderetur, quod sapienter quidem institutũ est. Nam sine custodibus, ac defensoribus Resp. esse non potest. Quid enim intra parietes agerẽt ciues si solis mœnibus defenderentur? Quid opulẽtię, quidve alimoniæ ciuitas habere potest? ad quam confugiunt agricolę, cũ in agris vndique formidatur? Qua spe, quave industria labori incumbũt rustici? si æstiuos autumnalesque fructus prędę direptionique hostili expositos cernunt, & sine custodibus passim in agris fortunæ omnia permittunt? Hoc igitur agri, quod publicæ vtilitati relictũ erit, singulos quosque tuebitur ab iniuria. Si quidẽ a dãno omnes abstinebũt, cũ viderint præsto esse vltores, propulsatoresque iniuriæ. Et si quando propter diuturnã pacẽ minus trepidandũ esset, minorque impensa militibus erogãda, in publico ærario quicquid super est

asseruari

agrorũ & regionis diuisio

Aethruria religionis gymnasium.

asseruari potest, vt in temporum, bellorumque difficultate ex ærario potius pecuniæ promantur, quam tributa imperentur. Quę inuidiam odiumque faciunt his qui Reip. præsunt. Singuli nanque pecuniam pensitare iniquo animo ferunt, vt si minus id placet (quia non sine periculo pecunia publica seruatur). Annona, quę in agris publicis colligitur, conseruari potest. Vbi sterilitas esset, aut belli difficultas egeret. Lucius Columella testis est in scrobib⁹ paleis optime munitis ad septimum vsque annum frumentum illesum ab omni carię seruari, quod quidem si diligenter fieret, & suo tempore vetus erueretur, frumentum nonnunquam reconderetur, ab omni obsidione, ac fame populum vendicaret eumque ab hoste tutissimumque redderet. Parum quidem prosunt arma vbi populus esurit, & famelica plębs nouis rebus semper studet. Templa theatra, mœnia, aquarum ductus, & reliqua ad vsum, atque ornamentum vrbis longe melius fiunt publica, quam priuatorum pecunia. Quocirca necessarium est agros publice possideri. ¶ Tertia agrorū pars eodem authore priuatorum esse debet, & si bene consultum ciuitati volumus, soli agricolę eā possideant. Nam vt mago Carthaginiensis ait. Qui fundum bene colere vult, vrbanas ædes vendat. Nam cui magis sit cordi vrbanum, quam rusticum domicilium habitare agro neutiquam indiget, male enim ciuiles curas exercere potest, qui rusticari gaudet. Alter vtrum siquidē vt negligat opus est, qui vtrunque minus implere vult. Possumus tamē partem aliquam priuati ruris ciuibus permittere, Suburbana videlicet prædia, quæ minus laboris, minusque diligentiæ egent, & ad relaxandam ciuilem societatem, voluptatemque capiendam potius, quam ad fructus percipiendos pertinent. Horti quidem olitorij, & arboribus consiti voluptatis amœnitatis que causa fiunt, in illis nanque parantur rosaria, piscinę, vacerę, & cętera eiusmodi, quę speciem voluptatemque complent. Nam horrea, granaria, ac prōptuaria, vsum, victumque necessarium augent, opulentiā potius domini, quā diligentiam expectāt. Non erit tamen alienū a ciuili viro rei rusticę indulgere, vt superius diximus, & vbi locupletior sit seruos complures rusticos, aut inquilinos, quibus agricolationis munera pręscribat, habere. Proderit siquidem compluribus, & vbi liberaliter, modesteque se gerat, sine fraude, ac mendatio eius industria laudem consequetur. Sed vbi plurimi id agerēt male rebus vrbanis, & pessime rusticis consuleretur. Quandoquidem nec vita vrbana rusticam, nec rursus rustica vrbanam impedire debet. Bene enim percipitur in veteri prouerbio. Quam quisque norit artem in ea se exerceat. Hāc etiam agrorum partitionem secutus esse videtur Romulus, vt Dionysius Halicarnasseus affirmat. Nam cū agrorum partem sacram fecisset, quæ satis esset ad templa, & cærimonias, partem aliam reliquisset, quodcūque agri supererat, in triginta partes ęquales distribuit & suā cuique curię tradidit, ne qua seditio inter ciues oriretur. Et de agri diuisione hactenus.

Frumentum quomō diu seruetur.

Suburbana prædia. Horti olitorij.

¶DE PRIVATIS PATRIMONIIS.

¶Titulus tertius.

Plato.

Ex euripidis tragoedia cui titulus est, horestes.

LATO IN LIBRIS suis de Repu. omnia communia ex tragica sententia, veterique prouerbio, videlicet Κοινα γας τα των φιλων id est, communia enim cuncta inter amicos sunt, quod inter amicos vsurpabant constituit. Proinde apud eum nulla agrorum diuisio necessaria fuit, quãdo de patrimonijs priuatorum nulla habenda ratio sit, vbi omnes in communi colligunt, in communique victitãt. Hęc quidem res in ea ciuitate, in qua coniuges, liberique communes sunt, neque aliena, neque difficilis admodum esset. Indulgentia enim parentum in liberos, posterosque cogit eos longe maiora patrimonia parare, & diuitias pene infinitas cupere. paruo siquidem contentus esset, qui prolem non cognosceret, parentes, ac maiores omnes affines, cognatos, agnotosque ignoraret, & praecipue cum Resp. sibi victum, vestemque suppetet. Sed quia optamus non modo nobis, verum liberis, posterisque nostris, quos secundum nos ipsos amamus, bene esse, & eorum cura adeo insita nobis est ab ipsa natura, vt nihilo eos indigere etiam post obitum nostrum cupiamus, non possumus contenti esse paruo, negligentiam ignauiamque nostram accusamus, nisi patrimonia, industria, ac labore augemus. difficile tamẽ factu esse arbitror, ciuitatem, vel principio instituere, vel ante constitutam redigere ad Platonicam illam disciplinam, quae amoenitatis plus habet propter suauitatem sermonis, quã foelicitatis, cum cogitamus illa, quę praecipiuntur, ab omni consuetudine humana longe aliena esse. Facile siquidem est commenticię cuidam ciuitati omnia perscribere, atque persuadere, quę in cogitationem nostram cadere possunt. Sed cum ad veram ciuitatem ventum fuerit, tunc dignoscemus facta dictis non semper respondere. Lacedęmonij quanquam priuatam sobolem dignoscebant, & coniuges, parentesque non ignorabant, tamen victum vestemque ex publico accipiebant, & maiorem fructuum partem hostiles praedas, ac manubias in publicum conferebant, hi vero priuatas etiam diuitias nõ negligebant. De patrimonijs igitur singulorum cogitandum censeo legulatoribus, & his omnibus, qui Reip. pręsunt. Phaleas carthaginiensis, qui de ciuili societate scripsit, imprimis constituit patrimonia inter ciues aequalia esse debere, quęquidem res non caret ratione. Consentiunt nanque omnes nihil esse, quod magis Remp. conseruet, quam ciuium ęqualitatem, quę cum vel maxime cerneretur, cum neque diuites, neque tenues in ciuitate essent. Sed aequa agro, ęqualique patrimonio censerentur. Atqui (vt Aristo. testis est) aequare patrimonia a primis conditę vrbis incunabulis neutiquam factu difficile esset, & vtilitatem pręse ferret non mediocrem. Ad ęqualitatem siquidẽ tenderet eiusmodi sortitio, & negligentia, ignauiaque hominum facile legibus coherceri posset. Patrimonium, agrumque alienare plereque ciuitates nõ permiserunt, qua in re Solon legem tulit apud Athenienses, & Vaconius etiam apud Romanos, ne quis census heredem filiam relinqueret. Censum enim eo tempore diuitem opulentũque appellabant. Postquam vero vrbs cõstituta est, & institutis suis diutius ciuitas aberrauit, impossibile pene factu esset, ad patrimonij, agrique aequalitatem eam redigere. Qui enim sine seditione, ac caede aequo animo ferrent locupletes, opulentioresque sibi anteferri, qui tenuiori-

Phaleas.

qui tenuioribus diuiderentur? Preterea tanti ignauia, quam industria habere
tur, vbi rursus ęquare patrimonia ciues cogerentur. Debent tamen qui legi=
bus scribendis præsunt agri modum pręscribere, nec pauci multorum posses
siones inuadant, quodquidem ex senatusconsulto apud Romanos sancitum
fuisse cernimus, & longe ante ex legibus decẽuiralibus, quas duodecim tabu — Leges duodec. tab. deceuirales appellatę.
las appellabãt, quaquidem in re agri ratio cum multitudine compẽsanda est,
vt fructus omnibus suppetãt. Legis agrariæ obseruantia perdifficilis est, lo= — Lex agraria.
cupletes nãque tenuiores extrudũt, & quo plura possident plura inuadere co
nantur, qua ex re seditiones non mediocres oriuntur, cum plębs stipẽdiaria,
atque addicta diuitibus esse videtur, & annona tanti venditur, quanti ne in=
tegra quidem inopum patrimonia venundari possunt, cum possessiones di=
uitum nimis augerentur, excluderenturque pauperes. Legem tulerũt Roma=
ni, quę supra quingenta agri iugera ciuem Romanũ habere prohibebat. Lo=
cupletes primo fraudem legi intenderunt, suppositis qui cõducerent, vel fal
so nomine emerent. Deinde aperte agros occupare cęperũt egenis omnibus
exagitatis. Idcirco inopes nec militiæ nomina dare, nec filias amplius tolle=
re curabant, qua ex re ciuitas, & omnis Italia exhauriebatur liberorum mul=
titudine, complebaturque seruicijs, ac barbaris omnibus, qui diuitum agros
colebant. Hanc reip. labem plærique optimi viri animaduertebant, sed ne=
morem tanti periculi aggredi audebat. Caius tamen Lelius Scipionis ami= — Caius lelius.
cus multitudini oppressæ succurrere instituit, sed perterrefactus locupletum
factionibꝰ, ab incepto destitit. Quocirca vbi per alios res tẽtata malũ habuit
exitum, sapiens & habitus, & cognominatus est. Tiberius vero Gracchus, vt — Tiberiꝰ gracchus.
primum tribunus plæbis creatus est, onus promulgandæ legis suscepit, &
quanquam mitissimam legem ferebat, qui nec eos, qui contra legem fecerãt
poena afficiebat, aut iniuste possidentes agros, cum perceptis fructibus resti=
tuere cogebat, sed accepto precio dimittere, & rursus egenis ciuibus tradi vo
lebat, animos tamen locupletum ita offendit, vt auaritia ducti, quasi pro vr=
bis mœnibus, aut pro libertate patriæ pugnarent, in authorem legis impe=
tum fecerunt, eumque crudeliter trucidauerunt, laudato etiam percussore, &
diuinis prope honoribus affecto, qua ex re animum plæbis terruerũt, donec
Caius Gracchus interempti frater, Tribunus plæbis crearetur, & male in= — Caiꝰ gracchꝰ.
choatum facinus fratris, pessimis etiam auspicijs ad exitum perducere conare
tur. Quocirca a diuitum factione eiectus, e subsellijs fugatus est, & nemine
auxilium pręstante in sacrum deorum nemus aliquantulum se recepit, & ne
in manus inimicorum viuus perduceretur, ensi incubuit, adiutus a Philocra=
te seruo, qui solus eum comitatus fuerat, qui vt primum dominum interem=
ptum conspicatus est, sibi etiam ipsi mortem consciuit. Nec solum Roma=
ni, cum male paciscerentur, in re agraria calamitatem passi sunt, verum com=
plures aliæ ciuitates. Heraclea vrbs Ponti quondam opulentissima fuit, sed
cum de agrorum diuisione inter plæbem, & diuites discordia primum, de= — Heraclea.
inde seditio non parua esset, Clearchum (quem exilio multauerant senato=
res) quasi causæ defensorem inuocant. Is occasionem maioris potentiæ na= — Clearchus.
ctus, patrocinium plæbis suscepit, quę ei quam primum summum ciuitatis
imperium defert. Clearchus cõfestim oblitꝰ beneficij, in senatores se armat,
quorum sexaginta in vincula conijcit, reliqui vero fugam arripiunt. Sed cũ

bellum,qui profugerant,pararent,eorũ seruos,qui domi remanserant.Clearchus manumittit,& coniuges,ac filios,quo fidi magis sint.& dominis infestiores,nuptui eis tradit.qua ex re victoriam belli consecutus Clearchus, senatores captiuos,triumphi instar,per vrbem ducit,superbiaque elatus,omne genus sœuiciæ,atque insolentię in ciues suos diutius exercuit,donec Chion & Leonides Platonis discipuli eum cum cognatis,& clientibus suis trucidarint,sed coniuratis tardius eis auxilium ferentibus,a Tyranni satellitibus interempti sunt,fraterque Clearchi Satyrus nomine,Tyrannidem rursus inuadit,multisque annis Heraclienses per gradus successiones inique seruitutis iugum passi sunt,cum sibi minus de agris diuidundis consulere scirent. Hęc pluribus verbis dixi,vt cautiores sint,qui leges agrarias ferunt. Est & relinquenda reip.opulentia,non modo ad publicum vsum,verum ad pericula,ac bella externa,nec verendum est,ne publicę opes nimiæ sint. nam plærumque tempora accidunt,quę publicas,priuatasque opes hauriunt. Satis est censere ne priuati plus habeant,quam per leges liceat.Nimiæ enim priuatorum opes vrbes plærunque dirimunt,vel eorum superbia ac fastu,qui possident,vel temeritate,ac insania eorum,qui auent.Modus etiam lucro adhibẽdus est,videndũque vt ciues honesto labore,ac industria ditiores fiant.Prohibendi sunt quæstus omnes turpes,atque illiberales,& vsurę imprimis,quas secundum homicidium Cato senior exhorruit,cum a familiari quodam rogaretur,quid fenerari sibi videretur ad rem familiarem augendam:rursus eũ interrogauit.Quid tibi hominem occidere?vorago nanque vnius multorũ patrimonia exhaurit,quo nihil perniciosius in vrbe esse potest,est etiam turpe,& longe magis abhominabile versuram facere,minore fenore acceptam pecuniam longe maiore mutare.Eiusmodi quęstus nõ modo tollendi sunt, verum grauiter animaduertendum in illos qui eos exercent,resp.etiam aut nullo,aut minimo lucro esse debet,duplici enim iniuria afficiuntur,qui magistratibus carent,cum quod honore, tum quod lucro priuati esse videntur. Nihil enim magis odiosum est,quam videre quempiam quamprimum publicis muneribus diuitem esse factum. Sint igitur cõtenti optimi ciues honore,& gloria pro rebus bene gestis nec inuidiosa pręmia expectent,sint in affectanda gloria modesti.Quo minus enim quisque gloriam querit,eo magis eam assequitur.De patrimonijs priuatorum hæc dixisse satis est.

Chion Leonides. Satyrus clearchi frater.

Vsura homicidio non minor.

Versuram facere.

❡DE OFFICIO CIVIVM IN PEREGRINOS,& qui ciuitate donandi,quique exigendi sint.

❡Titulus Quartus.

PEREGRINI,& aduenę grato hospicio accipiendi sunt,vbi honestę rei gratia in vrbẽ venerint. Cõmercia nãque peregrinorũ,ciuiũ mercaturã adiuuant,eosque opulentiores reddũt,& ciuitatẽ his rebus carentẽ cõplẽt, eaque exportãt,atque deuehũt,quę supersunt.Pauci tñ ciuitate donãdi sunt,& hi vbi optime de rep.meriti fuerit, quib⁹ tñ cõcedendũ est,vt ędes in vrbe, possessiones in agris emere possint.Incolarũ siquidẽ multitudo periculosa est in oĩ populo. Plębs

Plæbs nãque ex diuersa hominũ collutione collecta raro cõuenit. Concordia nanque inter diuersę nationis homines vix esse potest, nec credẽdũ est, eodem studio, eadẽque pietate teneri paruo tẽporis curriculo peregrinos, qua indigenæ tenentur, qui amoris in patriã veluti seminarium a parentibus, maioribusque acceperũt, & charitatẽ in ciues cũ materno lacte suxerũt. De nouis enim ciuibus id dici potest, qui in amatorio sermone foeminę cõqueri solent quę aiunt nullis blandicijs, nullisque illecebris amatorem allici posse, qui aliã adamauerit vt prioris amicę obliuiscatur. Adeo nobis a natura indita est patrię charitas, vt nulla temporis diuturnitate, nulla locorum intercapedine, nulla contumelia, nullaque iniuria eam omnino deserere possimus. Idcirco caute agendum est cum aduenis. Aristoteles affirmat populos omnes, qui peregrinos, atque incolas plures acceperunt, seditionibus, discordijsque diutius fuisse iactatos, vetustissimaque exempla referũt, quibus liquido ostendat plærasque ciuitates a peregrinis male habitas extitisse, Achęos apud Sabarum a Triezenijs hospicio susceptos dicit. Et paulopost Achæorum multitudine aucta pulsos cęsosque, Trizenij quoque aliorum hospicia quesierũt, a Turrijsque excepti sunt, quos non minore ingratitudine pepulerunt, qua ex suis sedibus pulsi fuerãt. Aduenę etiam a Bizantinis ciuitate donati sunt, in cędem ciuium coniurauerunt, vixque ex vrbe, agrisque re patefacta armis, ac bello eiecti sunt. Regini quondam discordia laborabant, ciuitasque per dissensionem in duas partes diuisa erat. verum pars altera ab humera socia, vrbe militum auxilium vocauit, qui vt primum intra moenia accepti sunt, eos contra quos implorati fuerant, pepulerunt. Deinde omnes trucidarũt, quibus auxilium tulerant, vrbemque sociorum cum coniugibus, ac liberis occupauerunt, aut si facinus nulli tyranno comparandum. Dionysius quoque secũdus Sicilię Tyrannus eiusdem ingratitudinis exemplum præbuit, nam cum victus a Syracusanis, vrbe, & insula pelleretur, in Italiam profugit, & a Locrensibus socia tunc ciuitate benigne admodum exceptus est. Is hospitalitatis iure contempto arcem inuasit, & libidinem, solitamque saeuiciam in eos annos circiter sex exercuit. Donec rursus a Syracusanis reciperetur. Romani tamen complures ciuitate donarunt, & pręcipue ex populis, quos virtute, & armis subegerant. Et quamuis imperio totius orbis terrarum potirentur, victoresque gentium essent, tamen violati hospicij temeritatem experti sunt. Cum Chrysus & Spartacus ruptis ergastulis, seruilique conspiratione facta in imperium Romanum surrexerunt. Non igitur licebit per leges (si oportune consultum volumus ciuitati) fundum, domumve peregrinis concedere, nisi ex senatusconsulto, quodquidem hoc tempore obseruari cernimus in optima quaque Italiæ rep.

A chæi.

Dionysi⁹ secundus sicilię tyrannus.

Spartacus & chrysus gladiatorum duces.

¶QVAE VITANDA, QVAEVE OBseruanda sint, ne ciuitatis status euertatur, & virtutem solam rempub. augere.

¶Titulus Quintus.

DMIRARI VIDETVR xenophon Socraticus, vbi de disciplina Ciri scribere orditur, quod ex tot rebus publicis, quæ sibi in memoriam, cogitationemque occurrant, nulla diuturna, stabilisque diu tius permanserit, siue a populo, siue a paucis regeretur. id tamen accidere fatetur eorum culpa, qui ciuili societati gerendæ præsunt, quorum superbia, intemperantia, ambitio, & auaricia, negligentia ve efficit, vt REIPVB. status facile labefactetur. Huic sententiæ magis assentior, quam Platonicæ, quamuis Ciceronem adstipulatorem habeat, vbi ait naturales esse ortus, atque obitus rerum publicarum. Nec is sum, qui ausultandum censeam Platoni dicenti in octauo libro de ciuili societate, & si optime instituta sit resp. tamen aliquando peribit. Impossibile nanque est, eam omni tempore permanere, instituta siquidem omnia, atque creata occident. Nam si qua ratione fieri potest, vt ciues perpetuo bene agant, sequantur honesta, fugiant autem turpia, perpetua erit resp. dummodo principes labantem populum firment, vt enim eorum cupiditatibus, a vitijs tota ciuitas inficitur sic emendatur, & corrigitur continentia. virtus siquidem est, quæ ciuilem societatem stabilem, ac diuturnam præstare potest, & optimi mores, optimęque constitutiones eorum, qui præsunt rem populi non modo conseruant verum dignitatem, ac imperium mirum in modū augent, quodquidem exemplo idē Xenophon ostendit, cū de Lacedęmoniorum rep. scribit, Dicit nāque Sparten, quę ciuium frequentiā habebat exiguā, eā tamen paruo tempore opibus potentia, multitudine, dignitate, & imperio plurimum creuisse, quæ res eum in admirationem non mediocrem adducebat. Sed cum Lycurgi leges, & sanctissimas constitutiones secum animo & cogitatioue voluta-bat admirari prorsus desinebat. Socrates quoque affirmat legumlatores beatas ciuitates facere posse. Tandiu igitur victura est resp. quādiu ciuiles in ea virtutes, & optimę leges dominabuntur. nullę enim vires sunt, quę cōcordē ac bene moratam ciuitatem diruere possint, absit ambitio, absit cupiditas, absit superbia, & diuitiarum populator luxus, alięque teterrimę beluæ, omnia in ea diurna, stabiliaque erunt. Eiusmodi sententiæ nos admonēt, vt aliquid precipere velimus his qui reip. præsunt, quo intelligāt, quę vitanda, quęve obseruanda sint ne ciuitatis status euertatur, ac corruat. Et si nobis res esset solum cum viris eruditis, ac sapientibus, satis futurum arbitrarer dicere, solam virtutem rempub. augere, Solaque vicia eam labefactare, atque euertere, sed quia cū multitudine res nostra agit, & popularis omnino sermo noster esse debet, nōnulla præscribere operępretium arbitror, quę pro pinguiore (vt dicitur) minerua singulorū mētes, atque animū attingere possint. Nec satis est dixisse iusticiam, & ęqualitatem duas esse virtutes, quæ ciuilem societatem conseruant, Et sine quibus nulla ciuitas diuturnitatem, aut pacem habere potest, nisi etiam quędā attingamus, in quibus sępenumero peccatur, & ab his qui magistratum gerunt & ab alijs, qui potentiores in rep. videri volunt. Cauendum imprimis ei, ne quid per vim, aut dolum in rep. agatur, quęcunque enim per vim fiunt, infirma, instabiliaque sunt. Et populum non modo ad inuidiam, verum ad vltionem alliciunt. Per vim in seruitutem vendicare

Lacedæmoniorum successus.

virginiam

virginiam voluit Appius Claudius decemuir,qui legibus scribundis praerat,quam rem neutiquam passus virginiæ pater,filiam gladio trāsuerberauit,cruentisque manibus ad exercitum rediit,Plæbemque contra patres concitauit,quę res non paruam plagam reip.intulit.Fouit nanque diutius simultatem inter plebem,ac patricios,quodquidem seminarium fuit plurimorum malorum. Est etiam deterrimum per dolum quippiam inter ciues agere. Nam quamuis aliquando succedat,tamen vbi detegitur fraus,nulla amplius fides adhibetur illis qui dolose aliquid egerint,eorūque manus omnes homines mira quadam diligentia obseruant.Lysander Lacedęmonius fortitudinis nonnunquam exempla tribuit,sed cū sępius per dolum,ad fraudem,quā per virtutem rem ageret,carpebatur aliquando a familiaribus suis, quod ab hercule,quem generis sui authorem faceret,omnino degeneraret, cum plæraque per dolum.pauca autem per virtutem agere niteretur.Simulato etiam responso crimen suum diluere conabatur. Vulpis enim pellem assuendum esse dicebat,vbi leonis non satis corpus tegeret. Alexander vero Macedo (vbi ex insidijs cum hoste pugnandum Parmenio suaderet)ait.Istud quidē agerem,si parmenio essem,verum cum Alexander sim,aperto marte vincēdum censeo,Vnde illud apud Curtium in probro obijcitur,cum ait, Impia bella geritis,& cum arma habeatis,licitamini hostium capita.Declarat hāc sententiam Fabricij epistola ad Pyrrhum Epirotarum regum acerrimum, ea tempestate Romanorum hostem, in qua scribitur ad hanc ferme sententiam.Nos pro tuis iniurijs hostiliter tecum bellare studemus,sed communis exempli & fidei gratia visum est,vt te saluum esse velimus,vt esses quē armis vincere possemus.Ad nos venit Nitias familiaris tuus,qui precium peteret,si te clam interfecisset,id nos negauimus velle, ne ob eam rē quicquā commodi expectaret,& simul visum est,vt te certiorem faceremus,ne quid eiusmodi si accidisset,nostro consilio ciuitas putaret id factum,quoniam Romanis non placet pręmio,aut dolis pugnare,Tu nisi caues iacebis, vale. Et Leonides stragis potius dolendum,quam victorię poenitendum esse longe melius arbitratus est. Et quamuis in bello dolus aliquando non abhominandus sit(Nam,vt ait Maro.Dolus an virtus quis in hoste requirat)in ciuili tamen societate nihil turpius,aut ęque formidandum. Veteres leges,& optimæ consuetudines neutiquam abolēdæ sunt, in quibus si quippiam mutandum esset pro cōmuni vtilitate,id non subito momento, sed sensim erit agēdum. Mutatio enim rerum antiquarum mutationem plęrunque reipub.facit, quodquidem vel ex hoc cerni licet, quod factiosi ciues, seditiosi populares, euersionem legum,vel magistratum tentare solent,aut promulgationem nouarum sanctionum Agrarias, frumentariasque leges afferebant.Gracchi, vt fauorem plæbis sibi conciliarēt,& alij plębeios magistratus,alij patricios euertere,aut minuere conabantur,quęquidem res raro sine ciuili seditione, aut clade,fiunt.Lysander vt secundum populi rumorem hauriret,regiam potestatem tollere nitebatur,quę apud Lacedęmonios augustissima,sanctissimaque semper extiterat.Pausanias autem rex,vt nobiles egregios quosque ciues sibi asciscere t Ephoros delere voluit,qui magistratus plæbem a potentioribus tuebatur, vt tribuni apud Romanos a senatorum iniuria tenuiores vendicabant.Nec erit etiam augenda authoritas,ac potentia magistratuum,

Virginiā apius claudius per vim corrumpere voluit.

Ap. claudius tyranni decēuirali finem suo scęlere cōstituitvt tarq. sup. regibus.

Lysander ab hercule degenerauit.

Vulpina pellis assuenda, quo leonina nō peruenit.

Alexādri dictum.

Fabricij epistola ad pyrrhum.

Lysander auræ popularis captator.

Pausanias.

Deceuiri a Rep. deiecti Atheniẽsib⁹ xxx. ꝑtores lysander pręfecit.
Socrates critiæ ꝓpinauit
Thrasibulus libertatem atheniensibus restituit.

quæquidem nimium aucta plerunque ciues ad Tyrannidem inuitat. Decen uiri illi, qui cum imperio scribendis legibus præerant, iam ciusli authoritate abutebantur, & pleraque per vim agere nitebantur, qui tandem non sine seditiõe, & cæde ex magistratu deiecti sunt. Sic & triginta illi ciues, quos Atheniensibus præfecit Lysander Lacedæmonius quosquam veneno & ferro in cõplures præclaros viros grassati sunt, scelerũ pœnas dederunt, quibus exitũ philosophorũ Sanctissimus Socrates vaticinatus est, antequam eorũ iussu mortiferum poculũ hauriret. Et præcipue (vt aiebat) Critiæ qui necis suæ nephario iudició author fuerat, cum ait se id poculum eidem propinare, ac pręgustare. Nam paulo post Thrasibulus Lici filius, vel (vt aiunt) thrasonis vir magnitudine animi, & amore in patriam nulli inferior, cum cerneret tyrannide triginta ciuium oppressas Athenas teneri, & optimos quosque viros, partim exilio pulsos, partim interfectos plurimos autem bonis multatos de vendicanda in libertatem patria cogitauit, accitis paucis exulibus, Philã castellum munitissimum occupauit, bellumque tyrãnis indixit, & quamuis principio præ inopia, & militum paucitate contemptui, irrisionique esset, tamen succedente fortuna exercitum contra se missum, primo impetu armis, impedimentisque exutum in vrbem vsque fugauit. Secundo autem prælio Critian tyrannorum ducem fortissime dimicantem interimit, quoquidem facto oppressam patriam liberauit multatis exilio tyrannis, qui prelio superfuerant & decem dũtaxat ciuibus, qui sœuissimam præturam gesserant. Dequoquidem hoc etiam præclarum scribitur, quod reconciliata quam primũ pace reliquis omnibus pepercit, legemque tulit, ne quis anteactarum rerum accusaretur, ne ve multaretur, eamque Athenienses ἀμνηστίαν, id est obliuionis legem appellauerunt. Nihil igitur magis formidandũ est in Rep. quam eã ad paucos redigi, quorum imperiũ nec diuturnũ vnquam fuit, nec sine ciuium cæde, ac direptione, multos quidem vt timeant opus est, quoniam pauci sunt, & multitudinem male conciliatam habent, quæ facile sibi sententiã illam Bruti persuadet. Præstat enim nemini imperare quam alicui seruire, sine illo quidẽ viuere honeste licet, cũ hoc autem viuendi nulla cõditio est. Hac formidine nonũquam perciti multa iniuste agunt in Rep. Nam delatores subornãt conciues suos ad iniusta iudicia rapiunt, & si cognato sanguine se imbuunt, nunquam a cęde abstinẽt, de quibus id dici potest, quod Plato in octauo libro de Rep. scribit, in eiusmodi virum fabulam Arcadũ circa Lycei Iouis tẽplũ optime cõuenire, in qua dicitur, quod quicũque in tali sacrificio humanũ intestinũ, aliis etiã extis cõmixtũ gustauerit, in lupũ quãprimũ cõuertitur. Tutius omnino erit magistratuũ authoritatem restringere, quã augere. Nã (vt aristo. ait) quanto magis reprimitur potestas, tanto magis diuturna erit, cũ quod minus inuidiæ obnoxia est tũ quod summissius se gerunt, qui imperant. Theopompus apud Lacedæmonios regiã authoritatẽ ad mediocritatẽ quandam subegit. Ephorosque primus instituit. Et cũ aliquando ab vxore quasi per ludibriũ carperetur, nonne erubescis quod filiis minorem regiam authoritatem relinquis, quã a maioribus accepisti? prudenter ad modum respõdit, nõ minorẽ eis o mulier, sed longe magis stabilem, ac diuturnã relinquo. Iulius Cesar oblatam sibi regiam potestatem abdicauit. dictaturæ nomen retinuit, quo magis inuidiam fugeret. Clisthenes qui apud Sicyonios

Obliuionis malorũ lex thrasybulo lata.
Bruti sẽtẽtia
Homo quõ lupus fiat.
Theopõpus ephoros primus instituit
Iulii Cæsaris molestia imperii.
Clisthenes.

Sicyonis tyrannidem a patre acceptam exercuit, modeste admodum cum ciuibus suis se gessit,& cum prestãtissimus esset in re militari, oblata premia pro victoria repudiauit,& iudicem quendam,qui iudicio victorię suę cõtradixerat,muneribus affecit,vt populo ostenderet se mediocritate quadam vti in ciues suos,eiusque imperium non esse formidandum. Admonendi sunt hoc loco ciues nostri,& precipue hi, qui magnitudinem animi,aut eximia aliqua virtute excellunt,vt non minus inuidiam fugiant, quam truculentam aliquam beluam,aut deterrimã pestem. Est enim commune vitium in magnis,ac liberis ciuitatibus,vt inuidia glorię comes sit. Libenter siquidem his detrahunt,quos eminere altius cernunt, vt quisque enim optimus in ciuitate habetur.Ita maxime est obnoxius inuidię, quam vt fugeret nonnulli Athenienses ciues clarissimi,patria aliquandiu caruerunt vt eorum desiderio,ciuium animos sibi cõciliarent. Tandiu siquidem inuidia absfuturos se putabant, quandiu a conspectu atque oculis suorum abessent.Conon diutius Cypri vixit,Iphicrates apud Thraces,Thimothęus vero apud Lesbos, Chares in Sygęo,Chabrias in ęgypto.Longe tamẽ optimum est ęqualitatẽ ciuium seruare,nec se aliquo vento efferre,nec nimis laute viuere,nec sibi liberalius indulgere.Munera etiã pro rebus bene gestis in Rep.fugienda sunt. Exẽplo nobis esse debet Pyctacus Mitilenęus,qui vnus ex septem sapientibus habitus est, Nam cum patriam a tyranno liberasset, & Phrimonem Atheniensium ducem in singulari certamine interemisset,oblatum sibi Reipub. principatum abdicauit,& cum multa agri iugera dono sibi ciues sui offerrent. Nolite oro (inquit)mihi dare,quod multi inuideant,plures etiam concupiscant,quare ex istis nolo amplius,quam pauca admodum,quę meam animi ęquitatem,& vestram in me voluntatem indicent,nã parua munera diutina,magna vero nequiquam propria esse consueuerunt.Nec in dissimili exemplo erit Trasibulus Atheniensis,qui patriam a triginta tyrannis liberauit.Nullum nãque alium præmium pro tantis meritis a populo ferre voluit,preter coronam ex duobus oleaginis surculis, quaquidem contentus nihil amplius requisiuit, sed facile quencunque ciuium honore sibi præferri passus est. Mouentur nonnulli (cum sibi ipsis diffidant) ad inuidiam in eos quorum virtutes minime imitari possunt.Aristides cognomẽto iustus cum animaduerteret quendam ignotum sibi scribentem in populo,vt patria pelleretur,quęsiuit ab eo quare id faceret?aut quid aristides commisisset?cur tanta poena dignus putaretur. Cui ille respondit,se Aristidem ignorare,sed sibi non placere, quod ita cupide elaborasset,vt præter cęteros iustus appellaretur, quę vox omnium pene populorum mentem offendit,qui iniquo semper animo ferunt,aliquos virtute etiã ipsa alios antecellere.Nemo e vobis excellat,dicebant Ephesij, & si excelluerit exul esto. Erat inter eos Hermodorus, vir peregregius,qui cum doctrina,ac probitate pręstaret patria eiectus est. Sed admirãtibus quibusdam rogãtibus,cur eiusmodi virum eiecissent?respondebant,nihil aliud causę esse,nisi quod virtute,& moribus nimis reliquos conciues suos anteiret.Fuit tamẽ vir tanti Hermodorus,vt a Romanis honore,& gratia afficeretur,eisque nonnullas leges scribere meruerit. At multi communes obtrectatores, atque maleuoli in omnes,& inuidi sunt,quocirca erit nunquam dissimulandum, si inuidiam fugere volumus.Sapiẽtia enim temeritati aliquando,vt cedat,opus est.

Inuidia gloriæ,& fœlicitatis comes.

Conon
Iphicrates
Thimothęus
Chares.
Chabrias.

Pyctacus Mitilenęus.

Thrasibuli modestia in Athenienses

aristidẽ testaceis suffragijs ex vrbe pellẽdũ athenienses edixerunt

Ephesiorum edictum.
Hermodorus

Neque ab re Terentianus ille senex de filio loquitur, cum ait aduersus nemini, nunquam praeponens se alijs. Ita vt facilime sine inuidia laudē inuenias, & amicos pares. Inuidia nō modo plærosque viros clarissimos pessundant, verū ciuitatum nonnunquam statum euertit, & vrbes ipsas diruit. Quę pestis magis exhausit Atheniensium Rempub. quam inuidia? Thebani nullū turpitudinis genus, inuidię stimulis conciti, reliquerunt, & in seipsos igne, ferroque grassati sunt. Praeclare de inuidia fabulantur poetæ, cum asserunt pestē illam apud inferos serpentibus vesci, & hydris recreari, vt ostendant inuidos venenum deglutire, venenumque euomere. Aliena enim fœlicitas inuidis toxicum est, nec lętari vlla ex parte possunt nisi suo veneno alios inficiant. Optime Bion Boristhenites philosophus sapientissimus, cum videret inuidum quendam gaudio exultantem, rogauit eum, alieno ne malo, an suo bono lætaretur? Et certe nihil turpius esse potest, nihilque magis contra humanitatem, quam alieno malo lætari, & alieno bono torqueri, quorum vtrumque facit inuidus. Omnibus namque male esse cupit, & nihil aliud quam vltionem meditatur. Multa in Timonē Atheniensem iocatur Aristophanes, multa etiam Plato. Eundem nanque inhumanum scribunt, & inuidia, atque odio in omne genus hominum flagrantem. Is semel concionatus Athenis dicitur, cum magna totius populi expectatione, retulit tantum se hortulum habere, in quo magna esset ficus, de qua multi ciues se laqueo suspendissent, & quoniam eo loci parietem necessario edificaturus esse, opus esse, vt ficulneam arborem excideret. Proinde id ferre, vt si qui se suspendere vellent accelerarent, dum arbos extaret. Neminem vnquam amauit pręter Alcibiadem adolescentem, quod cum omnes admirarentur, rogauit eum Apemantus, cur id ageret? Cui Timon respondit ideo se beniuolentia complecti Albiciadem, quod intelligeret illum multorum malorum causam Atheniensibus futurum esse. Aristotelis distichon esse dium pręclare ad hanc sententiam scriptum, inuidia est, quid pessimum, hoc tamen pulchrum in se habet, quod oculos, & cor eorum, qui inuident vrit. Eius versus eiusmodi sunt.

Thebanorū inuidia.

Inuidię cibus venenum.

Fœlicitas aliena inuidis est toxicum.

Ficus athenis suspēdio multo nobilis.

¶ Veteres imperatores apud Romanos cum post magnas victorias triūpharent, Bullam post se gerebant inclusis in ea remedijs, quæ credebant aduersus inuidiam potentissima esse, quamuis enim reduces ab hostium telis in patriam redijssent, tamen ciuiū oculos vehementer formidabunt. Mansit eiusmodi gestamen diutius apud pueros ingenuos, quod quidem valere putabant, non modo aduersus facinatores, sed etiam contra inuidos. Auaritia eorum qui pręsunt ſępenumero exitio ciuitati extitit, per eam nanque ad rapinam, ac violentiam ciues inducūtur, quo nihil deterius esse potest. Tuetur enim quisque rem suam familiarem, tametsi exigua sit, nec minoris facit tenuem rem pauper, quā opulentissimus quisque amplissimā. Et si certamē aliquod inter inopem, diuiteque oritur, opulentior ille, & si iniuriā accipit, tamē quia potentior est, facere videtur, inuidiāque plurimorū contrahit. At qui si quando per vim tenuioris patrimonia diripi, aut expoliari quis cernit, sibi, suisque formidat, nouis rebus intendit oblatrat in maiores, oppressis fauet, seditionibus studet, & nunquam animo quieto esse potest, donec videat sibi satis cautum esse. Hanc enim ob causam maxime, vt sua quisque teneret, ac tueretur Respub. ciuitatesque constitutæ sunt, vt ait Cicero. Proinde nullum vitium tetrius auaritia esse

Bulla īgenuorum insignē puerorum.

Auaritia.

Pauperes diuitibus fauorabilius.

ritia esse censent, his præsertim, qui Remp. gubernant, quodquidem Apollinis oraculo declaratur. nam cum de diuturnitate patriæ consulerent Lacedæmoniorum legati, responsum edidit deus. Sparten nulla alia re nisi auaritia perituram. Vnde etiam illud a Iugurtha numidiæ rege in Romanos iniectū. O vrbem venalem, & cito perituram, si parem emptorem inuenerit. Non afferat igitur ciuibus lucrum Resp. vt sæpe dictum est. Nam de honore, & vtilitate inter se contendunt, adeo, vt vix inter plębem, & senatores concordia esse possit. Eiusmodi dissensiones Remp. obnoxiam faciūt seditionibus, resque etiam paruæ in certamen deducuntur, & alius plębem, alius nobiliores sibi conciliat. Et ex parua sæpe scintilla, propter tales oportunitates, magnum nonnunquam excitatur incendium, quod vbi non fit, quamprimum obrutū Reipub. statum leui etiam causa euertere solet. Duo adolescentes apud Syracusanos simultatem ex amatoria causa inter se habeāt, & cum alter propter magistratum absens esset, alter oportunitatem nactus, commune scortum sibi conciliauit. At vbi riualis functus munere suo in vrbem rediit, certior rei factus, id grauiter tulit, & vt iniuriam vlcisceretur, vxorē illius adulterij cōpellauit, quæquidem res Remp. scidit, & alij priori, alij posteriori adheserunt, ventumque ad arma est, & cum pluribus ciuibus cęsis potētiores deleti sunt, plębsque Remp. inuasit. Eiusmodi igitur res compescendę sunt, delendę sunt omnes seditionis causę. Nam veluti corpus humanum vbi malę habitudinis ęst, ex parua etiam causa egrotat, & occidit. Sic Resp. vbi nō firma, ac solida sit. Est & ambitio res deterrima, ac periculosa, imprimis quidem ciuitatē partibus inficit, & indignis plęrisque honores, ac magistratus potius quam dignis tradidit. Nam largitiones, ludi, conuiuia, congiaria, & eiusmodi prodigentiæ a leuibus potius viris, quam a grauibus exhibentur, quæ res seditionem efficit, vbi clari viri repulsam ferunt, & obscuriores præferuntur. Per seditionem Minius ciuis ille Romanus peregregius interemptus est, vt eius cęde Saturnino homini deterrimo facultas adipiscendæ potestatis traderetur. Ambitio plęrumque compellit potentiores Reipub. ad cōspirationem, vt inter se munera partiantur, populumque honore, ac publico lucro defraudent, qua ex re ad paucorum potentiam ex populari statu deuenitur, qui dominatus paululum quippiam a tyrannide abest, vt diximus. nam qui diuitijs inhiat, populo infensus est, plębem formidat, peregrino militi potius quam ciui se credit, cui quidem arma detrahit, vt multitudinem omni ex parte pessundet, & is pecuniam adimit, illos proscribit, alios nephario iudicio cędit, alios in exilium pellit, vt exhausta, aut timore percita multitudo nihil in paucos illos consulere possit. Desperatio aliquando plębis, propter eiusmodi iniurias, populares viros audaces nonnunquam extollit contra paucorum potentiam, qui aut a potentioribus opprimuntur, vt Tiberius Gracchus apud Romanos authoritate, ac nutu Scipionis Nasicę, aut tyrannidem inuadunt, vt Sypsellius apud Corynthios. Pysistratus apud Athenienses, Dionysius apud Syracusanos, qui fauore populi tyrannidem inuaserunt. Nam vbi plębs a paucis oppressa est, alij vltorem affectant, alij seruitutem fugiunt, alij catenas, ac secures a ceruicibus excutere nitūtur. Alij a perpetua formidine, ac timore falsi iudicij aliquando liberari cupiunt, quæquidem res raro a sapientibus viris tentari possunt, fiunt autem a temerarijs, & audacibus, & ius iure pellitur, clausus-

que clauo

Ambitio.

Ambitiosi ciuis incōmoda

Tiberius Graccus

Sypsellius

Pysistratus

Dionysius.

que clauo truditur, vt est in veteri prouerbio. nam vltor ille, qui plebē a paucorum potentia liberat, vbi insolentius se gerit, ex leuibus nonunquam causis, vltorem in seipsum armat, Pysistratus (vt modo dixi) populi fauore solium conscendit, ac eius filij cum durius, violentiusque se gererent, interempti sunt ab armodio, & Aristorgitone, quę res adeo grata fuit Atheniēsibus vt nomina & statuę eorum, qui libertatis recuperandæ authores fuerant, ne a seruis vnquam conspici possent publico decreto sancitum est, iniquum nanque eis visum est, authorum libertatis imagines seruili oculo pollui. At qui si causam querimus, cur iuuenes illi in Tyrannidem se armarint? inueniemus non libertatis studiū extitisse, vt in bruto, qui tarquinium exegit, & Arontē eius filium interemit, cum violatę lucretiæ crimen, vltionis oportunitatem ei tradidit. Sed priuata iniuria, ac contumelia eos ad iram accendit. Hippias nanque Armodij sororem, forma peregriam ad stuprum cōpulit. Armodiūque adolescentulum compellauit, proinde vt sorores cōtumeliam vlciscere-tur, facinoris socium Aristorgitonem, qui eum impatienter amabat, sibi asciuit, & vno eodemque tempore vterque iniuriam vltus est. Leues enim nonnunquam iniurię vindicem in tyrannū inueniunt. Periander in Ambrachia Tyrannidem exercebat, consuetudinemque stupri cum puero quodam habebat, quem semel inter potandum per iocum pluribus audientibus rogauit, an aliquando ex se pręgnans fieret. Exarsit in iram puer, & quæ turpia factu passus fuerat verbo recenseri, atque exprobrari neutiquam pertulit, exitiumque tyranno parauit. Pausanias Macedo adolescens forma, & genere pręstantissimus, stuprum per iniuriam ab Attalo pertulit, a quo etiā mero ingurgitatus, & in conuiuium productus, conuiuarum libidini, tanquam vulgare scortum expositus est. Hanc indignitatem cum iniquo animo ferret Pausanias Philippo detulit, rex vero varijs frustrationibus eum ludibrio habuit, & Attalū digniore militia honestauit, qua iniuria percitus Pausanias, iram in regem cō uertit, & vltionem, quam ab aduersario non poterat, ab inquo iudice exgit. Nam cum in nuptijs Cleopatrę attali filię medius inter duos Alexandros filium & generum sederet, nihil eiusmodi timētem interemit, & diem lęticiæ regno funere polluit, planeque edocuit querelas subditorum neutiquam contemptui habendas esse. Optimum in Rep. erit si legibus, & moribus ita constituetur, vt nemo solus quod sibi competat querat, & si quæsierit, id nequaquā assequi possit. At si quis per fortunam, ac fauorem plus in Repu. habeat, quam par sit, non erit præcipitandus ex potentia sic repente, id enim sine periculo raro esse potest. Sed sensim eidem honor, ac potentia admouenda est, donec ad ęqualitatem cum reliquis ciuibus redeat, id vero seruandum est in delenda patientia, quod Cicero in dirimenda mala amicitia præcipit cum ait. amicitias, quę minus delectant, & minus probantur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quā repente pręcidere. Bene igitur (vt diximus) pręcipitur ab Aristotele optime Rempub. mediocribus credi, qui neque per inopiam summisse nimis se gerunt, neque per opulentiam insolenter occultant. Proinde sanctam illam mediocritatem, sicut in alijs rebus omnibus, sic etiā in ciuili societate seruandam censet philosophorum ille acutissimus. His & similibus de causis seditiones in populo fiunt, & mutationes Rerumpub. quęquid omnes stabiles essent si bene constantiæ legibus, ac moribus iusticiā, & æqualitatem

Pysistrati filiorum interit' quibus hippię & hiparcho noīa fuerunt.

Armodij & aristorgitōis statuas & noīa serui non videbant.

Hippias armodij sororē vi compressit

Periandri nefandū facinus

Pausanię macedonici factum.

Philippi macedonis iterit'

Cleopatra & philippi nuptiæ.

Querelę subditorū nō cōtemnendæ.

Amicitia cēsim dissuēda.

æqualitatem seruarent,adeo,vt ex ciuium societate, nemo se nimium offerre posset successu,aut populari fauore,& alia ex parte nemo,vbi bene ageret,inuidiã formidaret,aut insidias,falsumve iudiciũ metueret. Vitio igitur corruũt Resp. eorum,qui eas gubernant,nam falso libertatis nomen ostendunt,& pręcipue cum eos ambitio,& auaritia adeo rapit,vt obliti publicę vtilitatis,oĩa in rem suam conuertant,ciuilem societatem negligant,populos vanis rumoribus seducant,mendacia inuectant,vanos timores prætendant,vt eis solummodo potestas a populo tribuatur,quod de alijs ciuibus,qui eorum infamiam comprimere vellent,vltionem capere possint. Male enim igitur in ea Rep. in qua precario viuendum est,ne possunt ciues libere loqui,quæ ex eius vtilitate esse arbitrantur,illorum perciti timore,qui conspiratione inter se coniunctu,omnia sibi licere volũt. Philippus Macedo sub pretextu quodã libertatis cum magnã Grecię partem inuasisset,Athenas obsidebat, excusabatque literis,atque oratoribus senatu,populoque Atheniensi,se non ea facere quo libertatem eis prępipere vellet,vrbemve in seruitutẽ redigere. Sed quod decem eorum ciues infensos haberet, qui in eum semper in senatu oblatrarẽt & maledictis eũ incessere non desinerent. Proinde si pauculi illi sibi dederẽtur,fore,vt ab obsidione discederet,populumque a bello, ac fame liberaret. Poscebatque imprimis Demosthenem oratorẽ excellentissimum,in quẽ tum omnis Grecia ora obuertebat sua,& nouem item alios ciues disertissimos,sermone,& authoritate pręclaros. Anceps erat senatus,multique acclamabant multitudini potius,quam paucis esse consulendum. Formidabant pauci illi,qui ad supplicium poscebantur,vixque fari audebant cum eorum interitu reliqui omnes pacem ac libertatem sperarent, ventumque fuisset in sententiam,vt dederentur, nisi Demosthenes eiusmodi fabella regis dolum, atque insidias apperuisset. Lupus aliquando(inquit)pastoribus, quorum diligentiã decipere cupiebat persuasit,vt secum in amicitiã conuenirent,ea conditione,vt canes, qui sibi infensi erant,& causas inimicitiarũ prębebant, sibi obsides traderentur,audiunt pastores,canesque ob fidem seruandę pacis traduntur, qui ouium diligentissimi custodes erant. tunc lupus adẽpta omni formidine,omne pecus non pro satietate tantum verum etiam pro libidine lacerat,& pastores ipsos trucidat,sic in pręsentia viri Athenienses Philippus efficit, qui omnes illos, qui in eius conatus concionantur,quique eius insidias pandunt, deposcit,quo facilius vrbẽ custodibus spoliatã inuadere,ac diripere possit. Hæc fabella doceat senatores omnes insidias eorum vitare, qui calumnijs in illos nituntur, quibus virtute pares esse non possunt. Actum siquidem est de ea ciuitate,in qua non licet fari ea,quę e Repu. esse possunt,& vbi illud Vergilianum præferri oportet. Dicam equidem licet arma mihi,mortemque minentur. Videndum etiam erit,ne eodem tẽpore iudicia in complures agãtur, cõmunis enim terror homines etiam discordes cõciliat,& quę quisque sibi formidat,in alijs pręcauere simulat. Rhodiorũ Resp. pręclara aliquando extitit, statusque eorum popularis erat,cui admiscebatur, tamen ex parte nobilitas, & cum belli tẽpus vrgeret potentiores publicę impensæ pręerant. Atqui vbi nonnunquã fœliciter cum hoste bellatum esset,populus fœlicitate exultans rationem reposcebat,& pecuniarũ repetundarũ nobiliores fere omnes reos fecit, qua indignatione commoti, seditione facta in plæbem surrexerunt, & cæsis com- pluribus

Precario viuere miserũ est.

Philipp^9 macedo dolo athenas obsidet.

Demosthenis fabella notanda

Cõmunis terror discordiã parit.

Rhodiorum Respub. cur euersa.

pluribus statum Reipub. euerterunt. Sensim igitur agendum est, vbi plurimi peccant, & quibusdam ignoscendum, vbi excusationis aliqua ratio prætendi posset. Quibusdam autem, in quos maior culpa cernitur, multa magna etiam cum clementia indicenda est. Misericordia eorum, qui Reip. præsunt, gratissima omnibus est, & eos multitudini cõmendat. Atheniensium ciuitas prudẽtissima nõ pro affectu, sed pro dea misericordiam colebat, vt ciuibus suis persuaderet, mitissime etiam cum sontibus esse agendum. Abstineant summopere a ciuili sanguine, memores illius Tragicæ sententię. Sanguine humano abstine, quicũque regnas. Sed si necessitas vrget, nec aliter ciuitas emendari potest, nisi fuso sanguine alicuius pessimi viri, id agant quod optimi medici, qui postquã liquido cernunt nullis remedijs alienata, infectaque morbis mẽbra restitui posse, quamuis inuiti, & cum dolore etiam reliqui corporis, tamen ea mutilant, atque amputant, ne reliquum corpus inficiant. non enim parcendum est, vt tota Respu. corruat, sed vlciscendum, vt seruetur. Malum siquidẽ nascens facile opprimitur, inueteratũ autẽ fit plærumque immedicabile. Inuidiosum etiam est ciues exilio mulctare, & plęrumque periculosum. Exules nanque aliquando vbi male animati sunt, discordiam nõnunquam, nonnunquam etiam calamitatem maximam pariunt, & quanquam nulla causa iusta esse potest contra patriã arma capiendi, tamen asserunt se iure id facere, quando perperam eiecti sint. Periculum est etiam eos in patriam restituere, nam (vt ait Plato) expulsi si inuitis inimicis redeunt, tyranni fiunt. Et illud in ore populi Romani quondam fuit, regnabit sanguine multo, ad regnum quisquis venit ab exilio. Super hac re breuior ero, quia libro quarto poematum meorũ de exilio diffuse cecini, & plurima exempla collegi quæ rem ipsam liquido declarant. Proscriptorum bona diripienda populo dare iniquũ admodum est. Laudem, gratiamque meruit Romana plębs cum Marius, & Cinna locupletum domos diripiendos diripiendas proposuissent. Nemo enim tam egens, tanque infimus inuentus est, qui alieno labori non pepercerit, nec quispiam fuit, qui de ciuili luctu fructum cõtrectare pateretur, sibi etiam a principibus ciuitatis libere concessum, adeo mites vulgi animi erant, & humana respiciẽtes. Sed vt seueritas in ciuitate salutaris nõnunquã est, ita sœuicia semper pestifera L. Syllę seueritas initium fuit omniũ malorum apud Romanos. Nã infamis illa tabula (in qua proscripta fuerant milia hominum octoginta, in quibus quatuor consulares erant Carbo, Marius Norbanus, & Scipio & inter eos Sertorius tunc maxime formidabilis) magnam Reip. plagam intulit, eiusmodi enim exemplũ alij secuti paruo tempore imperium profligarunt. Parcẽdum quoque multitudini est, etiam si deliquerit. Scita habetur illa poetica sententia. Multorum crimen multum. Et (vt Cicero ait) Semper sapientes ea quę populus fecisset ferenda, non autem semper laudanda esse duxerũt. Iulius Cęsar postquam exercitum magni Pompeij superauit, ciuibus pepercit, & quos armis vicerat, beneficijs, ac liberalitate prosecutus est. Atqui gloriabundus Romam ad amicos literas dedit in quibus scriptum erat, se maximum, ac iucundissimum fructum capere. Quippe qui ciues, quos semper aduersarios, atque hostes habuerat, conseruaret, & charitate, ac beniuolentia sibi deuinceret. Crudelitatis spes, victorię laudem longe minorem facit. Maior Octauij gloria in Antonium fuisset, nisi Atylum puerum eius, & Fuluiæ filium in-

Misericordiã colebãt athenienses.

Sentẽtia tragica.

Similitudo.

Venienti occurite morbo

Romanę plæbis modestia ĩ proscriptos.

Seueritas salutaris.

Sœuitia pestifera.

Syllę tabula.

Octauij augusti vltio in antonium.

filium innocentissimum securi percuti iussisset. Poenitentię tamen signa quā primum dedit Octauius, illius nanque interitum e vestigio vltus est. Theodo dorus siquidem pueri pedagogus, qui illum Octauio tradiderat, quum occi= deretur Atylus, lapidem preciosum (quē ad collū gestabat) clam eripuit, cu ius rei certior factus Caesar, eū cōuinctum cruci affigi iussit, & pessimi prodi toris vltus est facinus, ac mutati animi clarissimū iudiciū dedit. Absoluen di rei aliquādo erunt, quamuis deliquerint, vbi e rep. esse cernemus, & prae= cipue si per inuidiā, & vltionē deferuntur, Caius Valerius ędilis Q. Flauiū cui infensus admodum erat apud populum reum fecit, & cum iā quatuorde= cim tribuū suffragijs dānatus esset, proclamauit se innocētem oprimi, rursus aedilis clara voce respondit, nihil sua interesse, iure ne an perperam dānare= tur, dūmodo periret, qua improbitate reliquae tribus cōmotae, sontem absol uerunt, pessundatūque crexerunt ne inuidiam temerari aedilis explerant, qui victoriam in lumine victoriae perdidit, cum saltem parcere nequiuit. Inuitat etiam ad seditionē desidia, incuriaque eorū, qui ciuili societati pręsunt. Ar= baces de opprimendo Sardanapalo cogitauit, cum eum pensa inter pellices ancillasque diuidentem offendit, indignum omnino arbitratus, eum tot mili bus hominum imperare, qui cum muliere corruptior esset, pręignauia, ac lu= xuria delitesceret. Thebana quoque Respu. desidia eorum qui pręerāt euer= sa est, nec iniuria. Negligentia enim illorum, qui custodię pręsunt fures inui= tat, & oportunitas peccandi additum ad male agendū bonis alioqui viris ple= risque prębet. Longū esset omnes seditionis causas cōnumerare, & quot mo= dis Resp. euertatur recēsere, quocirca sermo pręstringēdus est ad hanc sentē tiam, vt virtutibus coseruari, atque augeri ciuilem societatem concludamus, vitijs autem non modo diminui, verum funditus labefactari.

Theodorus atyli pedago= gus.

C. Valerius. Q. Flauius.

Desidia Arbacis pro= positum

¶PERICVLOSAS OMNIVM INSTI tutionum mutationes, & delectum inter ciues suo tē pore esse habendum, & super eis publicae esse decernendum.

¶Titulus Sextus.

ASSSILIENSES QVI IN Nar= bonensi prouincia sunt, Phocenses authores habent, qui Persarum aduentu sedibus suis pulsi, vrbem illā condiderunt, hi quondam pręclarā Remp. habuerūt, cuiusquidē nonnulla instituta a Grecis, ac latinis scri ptoribus celebrātur. Ea longe magis ordine, & ciuili disciplina quā opibus, atque imperio pręstitit, adeoque constans in moribus, ac cōstitutionibus suis extitit, vt vix in magna etiā necessitate vetera cōmutarit. Vnde gaudiū, quo a cōdita vrbe sontes iugulabātur, tādiu seruauit, donec rubigine exesus ministerio neu tiquam Idoneus esset, adeo periculosum esse duxit, ab antiqua consuetudine discedere. Quę res quidē magno authore non caret. Plato enim modulorū minimā mutationē in musica perniciosam Reipu. esse statuit. Inter pręclara

Massilienses a phocēsibus instaurati.

Gladius mas siliensis.

Massilientium precepta, hoc vel imprimis Aristoteles comprobare videtur, quod publicum iudiciũ modicis quibusque annis faciebãt, in quo nomina sua singuli ciues profitebantur, super quibus deinde decernebatur, qui admittendi ad publica munera, quique exigendi essent, ex his deinde minores magistratus sorte ducebant. Nam maiores a senatoribus, qui numero erant sexcenti, post magnam sacrorum celebritatem, post cerimonias, & hospitia, quasi deo interueniente designabantur. Memores illius Homericę sententiæ, quaquidem differitur, quod solummodo viri boni adeo septra, imperiaque accipiũt. Eiusmodi delectum inter ciues optimũ mihi esse videtur. Nam qui in Rẽpub. admittuntur, vita, ac moribus comprobati a virtute non discedunt, sed eam perficiunt, si qua ex parte inchoata esset, ne paruo tẽpore post, quasi deteriores facti excludantur. Hi vero qui reiecti sunt propter intemperantiam, aut improbitatem, aut quod aliis ciuilibus virtutibus careãt, nisi omnino determini sint ad meliorem plærumque vitam rediguntur, vt in numero ęqualium suorum aliquando describantur. Ambitio, & honoris studium ingenium, ac mores nonnunquam mutare solet. Nemo enim æquo animo ferre potest se contemptu, ludibrioque haberi, & inuidię stimulis plęrique iuuenes excitãtur. Legimus Manlium torquatum Lucij Manlij fortissimi, amplissimique viri filium ab ineũte ætate hebetis, obtusique ingenij extitisse, adeo vt a parente ruri relegatus degeret, vt qui nec priuatis, nec publicis functionibus vtilis esse videretur. Is tamen paulopost quasi ignauię suę pertesus, & patrem reum iudiciali periculo liberauit, & in latino bello ingenti totius populi Romani plausu triumphum duxit. Quid corruptius Fabio Maximo in adolescẽtia? Ad postquam ad maiorem ætatem peruenit, nihil ei defuit, quod ad summum virum spectare possit. Cui ob virtutis meritum Allobrogi cognomentum traditum est, ob ingentem gallicam illam victoriam, ductu, atque hospicio eius, quod ab eius posteris nunquam discessit. Nec tacẽdus est Themistocles cuius vitę turpitudine in desperationẽ conuersa mater, laqueo sibi mortem consciuit. Maior deinde natu tantę præstantię extitit, vt eum oratorum excellentissimus Cicero totius Gręcię principem appellet, nec immerito. Afflictas nãque vires Gręcię assumpsit, Postquã Xerses cum innumerabili illa Classe Thespiades Plateas, & Athenas incendit, & vltor patriæ fuit, ac medum regem (cui vix maria satis erant, vt piscatoria Scapha trepidus in patriam rediret) compulit. Hęc Massiliensium consuetudo efficit, vt minus comprobandum censeam, quod in quadam clarissima nostri temporis Rep. obseruant, vt enim primum pueri in lucem editi sunt, nomen (vt religionis nostræ est) accipiunt, ad Reip. munera deputantur, dummodo ingenuis parẽtibus orti sint. Et qui partem aliquam Reipub. vel leui etiam affinitate attigerint. Proinde anniculi, bimi, trimi, aut ad summum quadrimi in capacissima vrna cum innumerabilibus aliis cõmiscentur, ex qua quidem cum tempus comitiorum appetit, sorte ducũtur, & vt quisque vnde viginti annos natus est, magistratui pręficitur, quando id ętatis legitimum habetur. Sin vero minor esset, eius nomen rursus publico sigillo imprimitur, inque vrnam deijcitur. At qui sæpe sorte accidit, vt præ multitudine nomina quorundam dignissimorum etiam ciuium ad decrepitam vsque ætatem delitescant. Quorundam vero, qui vel ignauia, ac desidia neglectui habẽdi sunt nomina adeo enatant, vt

Manlius torquatus spẽ de se dubiã fecit

fabij maximi adolescentia corrupta.

Themistoclis adolescentia turpis.

Xerses. Medus rex.

Magistratuũ eligendorum mos obliterandus

enatant, vt cum primum per ætatem licet, muneribus fungantur. Eiusmodi consuetudo abolenda mihi videtur. nam minus est permittendum sorti, expectandumque saltem, quo ad cuius indolis futuri sint iuuenes dignoscantur, Fieri enim per fortunam potest, vt nonnulli hebetis ingenij sint, & (vt nonnunquam accidit) vesanę mentis, aut etiam deterrimi, qui si a magistratu amouentur, notam vniuersæ familiæ perpetuam inurunt, sin munere funguntur, ludibrio, contemptuique sunt, dignitatemque reip. frãgunt. Longe igitur melius erit tempus expectare, & hominem multorum iudicio comprobare, ratio preterea ętatis habenda est, vt (si cętera paria sint) proferantur maiores natu annusque quartus & vicesimus sit legitimus. Nemo indignatur ante id ętatis non præfici magistratibus, si id in omnibus obseruatur. præterea indignatur etiã nemo aliquem maiorem natu sibi pręferri. tum quod maior inuidia est inter pares, tum quod sperat quisque cum ad id ætatis accesserit idem se asse cuturum esse.

Magistratib⁹ eligẽdis ætas legitima.

¶PVLCHRIS NOMINIBVS CIVES esse appellandos. Et de nominibus, prenominibus cognominibus, & agnominibus.

¶Titulus septimus.

DIXIMVS Nomina ciuium suo tẽpore recensenda esse ĩ senatu, vt delectus haberi possit. Nõ erit in præsentia alienũ de proprijs dominibus differere. Accedit siquidem ad ornamentũ ciuitatis, ciues pulchris nominibus nũcupari, turpis enim nominatio ita de dignitate aliquid detrahere videtur, vt honesta addere, qua in re parentũ diligentia in denominãdis infantibus laudanda est, & præcipue cum in ea re nihil impendij faciant, & filios non parum ornent, quocirca vituperandi sunt nonnulli, qui cũ pessime nominatos parentes, ac maiores habuerint, ab eorum nominibus nunquã discedere voluerunt, veluti si a probro, & ignominia maiorum posteros fraudare nollent. Propria nomina ea dicimus, quæ vnam quanque personã sine alterius communione significãt Eadem varia ratione indita esse inuenio. Sunt quidẽ ex Græcis nonnulli, qui non fortuitu ea dari arbitrentur sed pręsagiũ, veluti quiddam esse futuri euentus, quodquidem ex quibusdã quę ex appellatiuis fiunt, nituntur ostendere. Scimus Thesei filiũ quadrigis fuisse discerptũ, id ex eius nomine præsagiri volunt. Hippolitus nanque equis solutũ significat. Sic & Priamus precio redẽptum, & Pantasilea populi lutũ, & ne res ficta a poetis dici possit, in alijs etiã id vsu venire cernimus. Plato a latitudine dicitur, is quidẽ latis humeris lato, atque vberi sermone, lata etiã humanarum, diuinarũque rerum disciplina extitit. Aristoteles optimum significat finẽ, quoquidem non alienũ a Philosopho omniũ acutissimo, & qui optimum bonorum, malorumque finem statuit videri potest. Hoc etiam ex quibusdam Aegyptiorum nominibus asserere nituntur.

Nomẽ quale cuique iponatur non parui refert.

Propria nõia.

Hippolitus
Priamus.
Pãthasilea.
osfria subiens.
Plato.
Aristoteles.

Osiris. Osiris eorũ lingua occulatũ significat,nec ab re quidē dici potest. Fuit enim rex ille magno ingenio,magnaque prudentia. Alij aũt sentiunt(quod longe magis verum mihi esse videtur)nomina futuri nihil præsagire,sed passim,ac fortuitu inuenta esse. Nã non omnes hippoliti, equis intercepti,nec oēs Priami precio redempti extiterunt. Atqui apud plerasque gentes cernimus propria nomina non a vocabulis fieri,sed nihil vtique significare,preter eũ qui sic dicitur,vt Ninus,Boccar,& alia quãplurima. Alii per imitationē clarissimorũ virorũ filios nominant,vt eorũ facta imitari nõ pigeat,quorũ nominibus nuncupantur. Apud veteres nationes magna ex parte nomina simplicia erant,quod & Varro,& Grecorũ nonnulli scriptores testãtur,Vnde vrbis cõditores Romulus,& Remus vno tantum nomine censebantur. Quãuis Romulus deinde Altellus,& Quirinus cognominatus sit,Fuerunt etiã ex albanis duplici nomine nũcupati,vt Carpentus Silinus,& Agrippa Silinus. Fuerunt etiã ex posterioribus regibus ac ducibus, vt Titus Tatius,Metius suffetius,Numa Pompilius. Crescente deinde imperio,Romani nobiliores quatuor pene nominibus appellabantur,& quod nomen præibat prenomen dicebatur. Nomen vero ex familia, vel maiorũ sanguine dicebatur,ex quo gens cognoscebat,& idcirco gentiliũ vocabatur, vt Tullius ex Tulliorũ familia, Cornelius ex Corneliorum,Iulius ex Iuliorum. Suetonius tranquillus id verum esse ostendit his verbis. Non Cesare,& bibulo,sed Iulio,& Cæsare cõsulibus actum scribebant,bis eundem præponentes nomine,ac cognomine. Cognomen,vt grammaticorũ quidã sentiunt,cognationis cõmune esse. Sed si recte inspicimus cognomen propriũ cuiusque personę erat,vt Cicero,Scipio,Agnomen autem extrinsecus ab euentu,veluti ex animo,ex corpore,ex fortuna,vt superbus,pius,pertinax,ex animo. Crassus, pulcher, ruffus,ex corpore, et fortuna,vt affricanus,numidicus,Creticus. Prenomina nonnulli asserunt Romanos sabinis beniuolentie causa,accepisse,vel ab Albanis a quibus ducebant originem, quę quandoquidem pauca erant singulis, binis, vel trinis literis scribebantur,vt C.Caius, Cn.Cneus,Sex.Sextus. Inuēti sunt,qui quatuor illis nominibus censerētur,vt P.Cornelius Scipio Affricanus, Alij tribus,vt Marcus Tullius Cicero. Gentilia nomina Varro pauca admodum fuisse censet, quibus nequaquam serui, aut libertini vocarentur, quodquidem in prænominibus,ideo non seruari ait,quod ad discenda nomina inuēta fuerint. Quorum quidem a numeris fieri arbitratur,vt Quintus, Sextus, Decimus,in viris,Secuuda, Tertia, Quarta,in foeminis, vel ex alijs causis, vt Manius qui mane natus esset,inde fit Manilius, & detracta vocali Manlius,Lucius quod ad ortum lucis,posthumus,quod post patris obitum,quę etiam prænomina mulierum antiqua fuisse referunt, varro libro secundo de analogia his verbis. Videmus enim Maniam matrem larum dici luciam volumniam Saliorum carminibus appellari,posthumana a multis post patris mortem etiã nunc appellari. Quędã olim prenomina,vel agnomina fuerũt. Postea vero mutata sunt in cognomina,vt Posthumus,Agrippa,Proculus, Cęsar,opiter. Cęsar primo dictus,quod mortua matre,& ventre cęso natus sit, vel(vt alij dicunt)quod cũ cęsarie sit ortus. Alij quod oculis cęsis(quos greco nomine glaucos appellant)vltra humanũ morem viguerit. Sunt qui credant primum Cæsarem dictum a cęso Elephanto,qui cæsar maurorum lingua dicitur.

Marginalia: Prænomen. Nomen. Cognomen. Agnomen. Manius Manilius Manlius Cæsar.

ua dicitur, Agrippa ab ægro partu, quod cum labore matris educitur, non emiſſo capite, ſed pedibus. Vopiſcus vero, qui ex duobus conceptis vno ab ortu eiecto, editur. nam cum ambo oriuntur, gemini, vel geminij nuncupantur. Satius nomen ſeruile fuit, vt Aulus Gellius cap. vlti. lib. iiij. refert. Plærique enim ſerui apud veteres eo nomine fuerunt. Cecilius quoque, cui palmam comicorum Nigidius Figulus detulit, ſeruus fuit, & Statius dictus eſt. Deinde vero manumiſſus id cognomentum accepit, & Cecilius Statius vocabatur. Eiuſdem nominis origo a ſtabilitate trahitur. Faſtus a fauore. Ancus Marcus Varro prænomen fuiſſe ait a Fabinis translatum. Valerius autem Antias Græcorum eſſe ait, & cubito dici, qui Græcę αγκων appellatur, quod eam corporis partem vitioſam habuerint. Gneum ſunt qui a generando dictum putent. Alij inſigne neui, eius ſcriptura varia apud priſcos fuit. Nam alij Neum, alij Gneũ, alij Cneum ſcribunt, qui C. literam ponunt antiquos ſequuntur, qui eam aliquando ſuperfluam addebant, & C. naturam pro natura dicebant. Sic & neuum corporis inſigne Cneum appellabunt, qui vero G. etiam a priſco ſcribendi more non recedunt. Cernimus enim quibuſdam G. addi dictionibus, vt gnatus, gnoſco, pro nato, noſco. Marcus a duritate dicitur. Eſt enim Marcus Malleus maior, inde Marculus puſillus Malleus. Publij vel a pube dicuntur, vel quaſi pupilli, quod eorum pater ante diem obierit, quam prænomina habuerint. Quintus enim Scœuola ſcripſit pueris non priuſquam togam virilem ſumerent, puellis vero non antequam nuberent prænomina addere moris fuiſſe. Tyberij vocari cœperunt, qui ad Tyberim naſcebantur. Seruij, qui mortua matre in vtero ſeruati erant. Ex prænominibus, ac cognominibus, alia inuenta ſunt aliijs de cauſis dicta. Nam M. Aemylius, qui primus familiæ, nomen dedit (vt Plutarchus ſcribit) propter ſermonis leporem, ac facundiam, quam Græci αιμολιαν vocant, appellatus. Et Antonius ab Antone herculis filio denominatus eſt, vt eidem authori placet, erat enim antiqua opinio Antoniorum familiam ab Hercule originem ducere. Habemus etiam nonnulla nomina a pecore, vt Varro in libris de re ruſtica ſcriptum reliquit, vt Portius, Ouinius, Caprinus, Equitius, Taurus. Sic etiam ab auibus, vt merula, pauo, pica, paſſer. Columella a columine dicitur. Columen apud veteres decus, famam, ſuſtentationem ſignificat, vnde columnę etiam appellantur, ſic & maiores ſerui, qui alijs præerant columellæ vocabantur, quod quaſi culmen aliorum eſſent. Camillum Statius Tullianus de vocabulis rerum ſcripſit, Callimachum dixiſſe Tuſcos appelare Mercurium, quo vocabulo ſignificant præminiſtrum deorum, vnde Vergilius Camillam. quaſi Dianæ miniſtram fecit. Pacuuius vero cum de Medæa loqueretur. Cœlitũ Camilla ſpectata aduenis. Salue hoſpita Romani puellas, puerosque nobiles inueſtes Camillas, Camilloſque appellarunt. Flaminearum, flaminumque miniſtros, & in nuptijs Camillus, qui merum ferebat dicebatur, in myſterijs diuinis Samaſtracũ dijs magnis miniſter Caſmillus dicebatur. Veteres nanque S. nonnunquã interponebant, vt Varro docet. & Caſmenam pro camœna, Caſmillũ pro camillo dicebant S. etiã in quibuſdã proprijs pro R. ponebant, vt Valeſius pro Valerio, Fuſius pro furio. Catus (vtidẽ Varro ait) Sabinũ eſt nomen, & acutũ ſignificat, vnde Catus Aelius Sextus, quod acutus eſſe, ac ſagax cognominatus fuit. Sic & Cata acuta.

[Margin notes: C. — G. — Marcus — Publios quod populo grati eſſent dictos accipimus. — Aemilius — Camillus — S. pro R.]

Scipio. Qui Scipio primo cognominatus fuit,puer cæcum parentem ,qui ius humero nitebatur, ducebat . Proinde ab æqualibus suis per iocum Scipio vocari cœpit. Est enim Scipio baculus , quo inualidi senes innituntur , cuius rei testis est Plautus Comicorum facetissimus, apud qeum senex seruo minatur his verbis.Ego te hoc scipione lędã, nec caret hoc nomen græca origine,vt opinor. σκιπωνιον nanque baculum significat,& pręcipue salignum , quo propter leuitatem senes vtebantur. Cornelius ruffus decemuir,Primus Sylla dictus fuit, quod secundo punico bello ludos appollinares ex Sibyllinis libris dicauerit, quasi Sibylla. Valerius Coruinus a vita Messana Sicilię vrbe honoris causa primũ Messana,deinde mutata litera Messala dictus est , Nerio & detracta litera Nero,Sabinum est nomen,& virum fortem significat.Vnde ex claudijs,quos a Sabinis oriundos accepimus,qui erat egregia,ac pręstanti fortitudine Nero appellatur,asinę cognomentum in Corneliorum familia legimus, quodquidem eiusmodi initium habuit Cornelius , qui primus sic appellatus est,vir opulentissimus, is filiam magna cum dote collocauerat , verum cum gener pecunię sponsores posceret,id iniquo animo ferens Asinam pecunia onustam in forum adduci iussit,accipe inquit pecuniam,ne sponsores meos aliquando appelles,quę res,quidem perpetui cognominis causa fuit.Rei quoque rusticæ diligentia aliquãdo nomen dedit,vt Stoloni illi, cui primum eiusmodi cognomen adhesit. Nam cum radices fruticum ,arborumque,qui rustico verbo Stolones appellantur,magna diligenria euelleret, ab ęqualibus sui Stolo cognominatus est,vt Varro libro primo de re rustica scribit. Pisones a pinsendo dicti sunt , vel a pisis , sicut Lentuli a lentibus, Fabij a fabis,Cicerones a ciceribus. Nam vt quisque leguminis aliquod genus optime sereret ab eo apud priscos nomen assumebat,vt ait Plynius.¶Sic etiam ab habitu corporis nonnulli dicti sunt,vt Lusci quod vna luce careant,hos Coclites(vt Varro ait)veteres appellarunt,quasi oclites ab oculo.Sic plautus in Gurgulione testari videtur(vbi inquit)est de Coclitum prosapia, vt arbitror. Nam hi omnes sunt vnoculi,cum Ciclopas intelligat.Strabones quoque a vitio oculorum dicuntur.Frontiones ab eminentia frõtis,Dentiones a magnitudine dentium,Capitones a magnitudine capitis,vari,quod ab tortis essent pedibus, Labeones a magnis labris , sunt enim labra maiora labia. Lepidus dicitur quasi politus , vt λεπὶς quæ est lama nitida,ac tersa. ¶Dantur etiam nonnunquam ignominiæ gratia cognomina,vt Fabio belluoni , qui in ventrem omnia bona demerserat,cui Gurgiti cognomen iure optimo adhesit,sic & Munerę quoniam summa cum auiditate murenas deuoraret,vt Lucio Oratę,quod Oratas nunquam precio parcens magna cum voluptate manderet.Tremellio Scrophæ periurium nomen dedit. Eius enim serui suem vicino abegerant , & interemptam sub centonibus , ne ab inquirente rustico inueniretur , collocauerant. Eam rem cum comperisset Tremellius,vxori iussit,vt recumberet.Venit in cubiulum rusticus suem queritans, quem tali iuramento illusit,nullam in villa sua scropham esse,præter eam quæ in cẽtonibus iaceret,lectulumque monstrauit ,quo fallaci iureiurando sibi , posterisque cognomentum lucratus est.Hæc Macrobius Cap.v.libri primi saturnalium refert. Sed Varro locupletior testis est libro secundo de re rustica.Nã Tremelliũ Scropham gentis suę cognomentũ eiusmodi historiam recensens facit. Auus meus primus appellatus est

Stolones. Pisones Lentuli Fabij Cicerones Coclites

Lepidus

Scropha tremellius vnde dictus.

appellatus est scropha. Nam cum quæstor esset in Macedonia Licinio Neruæ prętori, relictusque ab eo, qui exercitui preesset, donec prętor rediret, hostes occasionem rati victoriæ, impressionem in castra facere cœperunt, tunc Auius cum milites hortaretur, vt arma caperent, atque exilirent, dixit celeriter se illos vt scropha porcos disiecturum, idque effecit. Eo enim prelio hostes, ita fudit, ac fugauit, vt ex eo nerua prętor imperator appellatus sit. Auius vero cognomen inuenerit, vt diceretur Scropha. Nerua nomen fortitudinis est, proinde fortibus nonnullis viris apud antiquos adhesit, & originem vt arbitror græcam habet. Est enim νεῦρον neruus & præcipue quo arcus tenditur. Et pro firmamento neruorum etiam ponitur. Sed latini consonantiæ gratia literas mutauerunt. Et quod neura dicebatur neruam dicere maluerunt. Itidem in neruo. Nam & ab eadem origine ducitur, & eandem mutationem accipit. Scęua quoque & Scęuola ab optimo auspicio dicta sunt. Scæua enim sinistra apud veteres (vt ait Varro) dicebantur, quod quę sinistra sunt bona existimabantur. Multa de nominibus dixi, & fortasse plura, quam res ipsa exigebat. Verum suauitate vetustatis illectus, vix calamū retinere valui Sed hæc huius rei conclusio sit, nomina pulchriora non modo familias, verumetiam ciuitatem honestare. A quibus qui descendunt, vel inurbani habendi sunt, vel in rebus parui impendij negligentes.

Neruā

Scęua.
Scęuola.

¶FINIS LIBRI SEXTI.

¶TITVLI LIBRI SEPTIMI.

❡ROOEMIVM LIBRI SEPTIMI AD Sixtum Pontificem Maximum.

Ascra oppidum.

SCRA oppidum non longe distat a Telpia, finitimumque est Heliconi, hęc patria fuit Hesiodi poetæ, loco edito sita, sed adeo effœti durique soli, vt vix indigenas alere possit, Eam execrari videtur Hesiodus cum ait.

Ascram linque pater, rus nunquam optabile verno Sole caret, brumaque regit, sed aduritur astu.

Seriphus insula.

❡Simili sterilitate est Seriphus insula illa lapidosa de qua poetæ fabulantur illuc delatum Perseum, cum Danae matre, cum deiectus esset ab Agrisio patre. Et deinde cum caput Gorgonis Seriphijs ostendisset, omnes in lapides mutatos esse. Hoc autem in vltionem matris Perseum egisse asserunt. Cum Polydectes eorum rex fauente populo Danaen duxisset inuitam. Simili conuitio in Seriphium Cauillatus est Temistocles, cum ait, se nequaquam futurum nobilem, si Seriphius esset, quasi fateatur inopem, miseramque patriam nulla ex parte ciues suos adiuuare. Sed potius virtutes eorum, si quas haberent, eneruare, & obscuros omnino reddere. Complures Athenienses, complures etiam Romani, splendore patriæ illustres habiti sunt, qui si ex obscuriore aliquo loco oriundi essent. Theatro virtutum suarum omnino caruissent, & nunquam rebus magnis profuissent, quibus laudem & gloriam cōsecuti sunt. Erit igitur optimi consilij his qui inopem, aut sordidam patriam habent, sedem mutare, & meliorem quærere, quo beatius degere possint, & clariorem sobolem propagare. Quamuis hoc difficile factu sit. Quis enim ęquo animo patria carere potest? quis facile propinquos affines, necessariosque amicos deserit? quis domesticam consuetudinem? quis vernaculum sermonem quis natalis soli cœlum sine mœrore, & lachrymis relinquit? Gratias equidem peringentes deo habere possum Sixte pater sanctissime, quod in ea patria mihi nasci contigerit quæ ea omnia suppetat, quę satis ad bene beateque viuendum omni ex parte esse possunt, & in qua quisque ciuis mediocri etiam ingenio, mediocrique re familiari laudem ac fœlicitatem (nisi sibi ipsi deerit) assequi poterit. Non indigebit externis opibus, vt se familiamque suam optime alat, cum omnia in agro senēsi habundent, quę natura mortalibus tradere consueuit. Non exquiret aduentitiam, aut transmarinam sapientiam, cum musas omnes intra pomeria contubernales habeat, adeo, vt Sena Alexandriæ, Tarsæ, Athenis (quæ tres vrbes quondam pręter cęteras totius orbis terrarum literarum studia coluerunt) emula omni ex parte videri possit, nec formidabit laudem suam intra domesticos parietes obscurari, cum patria ipsa ei prębeat Theatrum, spectaculumque omnium maximarum rerum.

Themistocles in seriphium.

❡FRANCISCI PATRICII SEnensis Pontificis Caietani liber Septimus, De institutione Reipub. incipit.

De situ

¶DE SITV ORBIS, ET REGIONIS, DE LOCI oportunitate, De eligendo solo, agroque qui ea omnia suppetat, Quæ ad vi= uendum spectant, & animalia omnia, ac plantas cum plagis, regionibusque cœli conuenire.

Titulus Primus.

E CIVILI societate plæraque diximus in su=
perioribus voluminibus, complexi solum quę ad ci
uitatem pertinent. Nam de institutis reipub. de stu=
dijs, ac virtute ciuiū satis abunde tractauimus. Nūc
tempus exigit, vt de regione, de vrbe, ac mœnibus
aliquid differamus. Parum siquidem esset optimum
instituere ciuem, nisi vrbē ei discriberemus, in qua
secundum ciuilem virtutē degere posset. Nam ve=
luti peripatetici affirmāt ad perpetuam fœlicitatem bona animi neutiquam
satis esse ducunt, nisi corporis, & fortunę bona accedant. Sic nos ad beatam
vitam ciuilem nequaquam satis esse arbitramur, populum optime institutū
habere, nisi vrbis ac regionis oportunitas, ea suppetat, quæ ad vsum tranquil
læ vitę satis esse possunt. Nec is sum, qui vnāquanque vrbē satis idoneā esse
putem ad statum optimę Reip. conseruandum, quocirca eiusmodi eligendā
esse arbitror, cui nihil desit, quod ad bene viuendum spectet, vel potius no=
uam ædificandam si per fortunam, atque opes daretur. Nam longe difficili⁹
est, vel ad ciuiles mores inueteratam ciuitatem redigere, vel male ædifica
tam restituere, atque instaurare, quam nouam ab initio instituere, atque ædi
ficare. Difficile tamen esse arbitror, vrbem inueniri, cui omnia suppetant,
quę ad humanam vitam pertinent, & quæ subuectionibus non aliqua ex par
te indigeat, sed eam magis probabimus, quæ suis fructibus magis aletur mi=
nusque externis opibus egebit, memores sententiæ Xenophontis Socratici,
dicentis, nihil egere deorum esse, quāminimo autem proximum dijs, nec Se
res illi, quos tantopere laudabant Cosmographi, beatosque esse prædicant, o=
mnibus (vt arbitror) rebus affluunt, licet cum voluptate degant, perpetua pace
cum finitimis fruātur, cœli aerisque temperiem habeant saluberrimam, &
siluis habundent, quarum ex arboribus sericum vellus deducant, ad vsum
principum, ac purpuratorum. Terraque eis adeo fertilis sit, vt nulla satione,
nullisque sationibus adiuta sola naturæ benignitate fruges, ac fructus afferat,
quibus se indigenę alere possint, & vicinis etiam commodare. Sed puto eos
aliquando externas opes desyderare, & aduectiones peregrinorum non sem
per respuere. Marci igitur portij Catonis sententia fundamenta vrbis no=
stręiacere poterit, qui duo pręcipue consyderanda ducit in emendo agro, sa
lubritatem cœli, & loci vbertatem, quorum si alterum deesset, agrum nequa
quam colendum esse censet, nec iniuria. nam qui fundū infœcundi soli mer
cator, paupertatem, ac perpetuum laborem sibi, posterisque comparat, qui ve
ro pestilentis cœli, ægrotationem assiduam, intempestiuam senectutem, ac
pręcipitem mortem. Vesanę enim mētis esset, & marinas ad aquas, ac genti
les ille omnino deducendus, qui feracissimi soli culturā agere vellet, vbi de
valitudine

Seres asię po puli.

Sericū vnde.

Agri emptō rem quid cō syderare o porteat.

Marinas ad a quas ducēdus

valitudine ac vita semper ambigendum esset,& alia ex parte parum sape-ret. qui steriles glebas ad aspectum saluberrimi cœli semper verteret, vbi perpetuo esurire necesse esset. Non enim parum esset ad beate viuendum soli fertilitas,quocirca Arabes fœlices cognominantur,quod frugibus,fœtibus,palmite,odorumque suauitate prędiuites sint. Et Cyprus veneri dilectā poetæ canunt,quia benigna rerum omnium parens natura(quæ Veneris nomine priscis seculis nuncupabatur)mirum in modum ei indulsit. Cyprus enim tanta,tamque multiplici fertilitate rerum omnium pręstat,vt nullis ex ternis opibus,aut fructibus indigeat,& sola fere indigenis rebus alatur,quod quidem paucis admodum insulis,aut regionibus accidit, plęræque enim oēs pluribus rebus indigent,& paucioribus abundant. Si votis vero nostris fortuna surriserit,& principio vrbem constituere possimus electio loci saluberrimi primo habenda est. Is erit editus. Nam planicies raro omni ex parte tuta inuenitur. Conuallis vero nebulosa est,& noxia. Ea vero regiones cœli neque æstuosas expectabit,neque nimium frigidas,ac pruinosas,sed temperatas,ad orientē,vel ad meridiem vergentes,nisi sit regio maritima,ea noxios flatus plęrumque habet a meridie,& ab occiduo, Et pręcipue si paludes vicinę sunt,quę non profluunt in maria,vel flumina. Nam stagnante aqua sole matutino oriente frigidæ auræ, vel nebulæ oriuntur,quę venenatos spiritus palustrium bestiarum nebula mistos afferunt,efficiuntque locum pestilentem,& præcipue per ęstatem,& autumnum,cum ęstuosa longe magis meridionalis plaga esse cernitur,quanquam palus omnis vitāda sit, quę semper pessimū virus eructat,& ęstate vaporatis,hyeme autem frigidis nebulis caligat. Quinetiam magnis caloribus culices,& infestis aculeis armata animalia gignit,quę in vrbē densissimis agminibus volitant,& hominibus,animlibus que reliquis molestissima sunt. Arboribus,plantis,& segetibus,hę duę regiones optime habentur, Occidentalis autem minus est vtilis, nam exorto sole tepescit,meridie calet,vespere quidem plurimum feruet. quibus mutationibus corpora facile in ęgrotationem incidunt,difficiliusque curantur. Septentrionalis plaga nō recipit huiusmodi mutationes,& quia firmior est, corpora diutius seruat,quodquidē ex esculentis,quę reconduntur cerni licet,quę dum modicis fenestellis ad septentrionem refrigerantur tardius tabescunt, & diutius durant. Nam obsonia,& poma,quæ ad calidas cœli partes ponuntur,quā primum corrumpuntur. Nec admirandum est,calore siquidem nō modo animata,sed solidiora etiam queque fatiscunt. Ferri naturam durissimam esse vidimus,ea nullis alijs viribus mollescit,quam caloris,vnde in fornacibus spiritu,& calore ignis calefactū ferrum,quacunque formę speciem accipit. Idē tamen sic mollefactum,& cādens refrigeratum,deinde aut aqua immersum in pristinam duriciē redit. Perinde non est admirandum,si corpora humana per ęstum imbeciliora fiunt,per hyemē vero firmiora. Asserūt etiā Phisiologi corpora quędam,quæ a frigidis regionibus in calidas traducuntur,durare non posse,sed quamprimum dissolui. At contra, quæ ex calidis in frigidas septentrionales,non modo mutatione loci non laborant,verum validiora fiunt & magis diuturna. Aristoteles testis est,gentes quę frigidas regiones incolunt,animo,ac viribus potius abūdare,quā ingenio,& arte. Earū vero corpora longe alijs proceriora cernimus,ac pulchriora. Eadem candido sunt colore,

Cyprus

Vrbis situs quals iesse debet.

Oriētalis meridionalisque plaga.

Septentrionalis.

lore,recto,& rutilo capillo,oculis vero cęsijs,abundant multo sanguine, parum mente,viribus autem plurimum pręstant,ferro sine timore resistunt,in ęgrotationibus vero timida,& imbecilla sunt,vt Galli, qui cum proceritate corporis praestarent,Romanum exercitum irridebāt,dicentes.En homines tantulę staturae, quorum meminit Caesar in elegantissimis commentarijs suis vbi ait.Omnibus gallis prae magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui habita est.Et paulopost de eorum ingenio addit,vt ad bella suscipienda Gallorum alacer,& promptus est animus,sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.Parthi quoque Niuales,& priuosas terras ad aquilonem colentes,ita pugnaces,atque intrepidi sunt,vt solos beatos iudicent, qui fortiter in bello ceciderint, excidentes autem e vita in lectulis suis naturali morte cōuitijs insectantur, vt ignauos, ac degeneres. At contra homines,qui ad meridiem nascuntur, & qui magis subiecti sunt solis cursibus,pusilli magis sunt,& graciliores. Colore vero fusco,crispo capillo,oculis nigris,cruribus repandis,atque inualidis.Hi propter sanguinis exiguitatem,coelique tenuitatem ingenio pręstant,& mente plurimum valent,quocirca celerius agnitionem rerum percipiunt,& ad consiliorum cogitationes promptiores sunt,ęgrotant forti animo.In bello autem ingentem ignauiam pręe ferunt.Haec naturę diuersitas aliā potiora, alia vero deteriora habet,quocirca in electione loci plurimum pręstabit temperatam regionem eligere,quęneque algore rigeat,nec solibus nimium aestuet.

Galli Italis proceriores

Parthorum mores.

¶ITALIAM REGIONVM OMNIVM Temperatissimam.

¶Titulus Secundus.

CONVENIVNT scriptores complurimi temperatissimam regionum omniū esse italiam.Eadem quemadmodum iouis stella inter martis feruentissimam,& Saturni frigidissimam media decurrens,tēperiem a diuersitate accipit,sic inter Septemtrionalem,meridionalemque plagam porrecta temperatā accipit mistionē,quocirca innumerabiles habet laudes,vt Marcus Vitruuius ait.Nam viros gignit corporum,membris,ac figura pręstantissimos,& qui fortitudine animi,ingenio ac disciplina omnes gentes superare possint. Testis sit populus Romanus, qui cōsilio,& virtute,omnium barbarorum ferocitatem domuit,quippe (vt Cicero ait)per se omnia melius inuenit,quam reliquę omnes nationes, vel ab alijs accepta lōge reddidit meliora, & paruo quidem tēpore nationes oēs subegit,imperioque totius orbis terrarum potitus est.Laudant Gręci scriptores ingenium,& artem eorum,qui Asiam incolunt.Pręferant omnibus gentibus Gręcorum genus,viribus ingenio,ac fortitudine,inuenient tandem Italis neutiquam eosdem esse comparandos.Plęrique eorum Mathematici vetustissimi diutius laborauerunt radio,numeris,dimensionibus,& syderū cursu,vt ostenderent perpetuam fore Graecorum gloriam, Verum si diutius vixissent,

Italię situs.

vixissent, vanitatem suarum artium dignouissent. Nam vix Græciam in ipsa Græcia inuenire potuissent, & cum imperia euersa, vrbes dirutas, & hominum mores adeo mutatos cernerent, vt iam omnes ludibrio contemptui ve essent, faterentur opinor virtute, excellentia animi, & doctrina imperia teneri, non syderum cursu diuturna esse, nisi cum fugere vellent ad sententiam Astronomorum & consultissimi Hipparchi, quem prædixisse ferũt sedes orbium cœlestium aliquando in contrarias partes moueri, cursus syderũ alios futuros, tẽpusque fore, quo cardines mundi suo loco mouerentur. Hæc astrorum mutatio fortunas fortasse hominum, ac locorum potuit variare. Sed redeat vnde digressa est oratio. Magna diligentia adhibenda est in eligẽdo loco, in quo vrbem ædificare volumus. Et primũ quidem ratio cœli habenda est. Videmus nanque vrbes quamplurimas sola aeris inclementia desertas, destitutasque esse.

Populonia.

Populonia ad oram nostris maris vbertate soli, & loci oportunitate quõdam vrbs fuit peregregia, & vt ex dirutis mœnibus adhuc cernere possumus, magnam populi frequentiam habuit. Verum cum per æstatem, & autumnum assidua pestilentia laboraret, in vicina loca salubrioris cœli, patria destituta coloni exierunt, aliaque oppida ædificarunt, ne perpetuis febribus laborarent.

Salapia

Salapia vetustissimum Apuliæ oppidum, quod alij a Diomede, cum a troiano bello rediret conditam fuisse tradunt, alij ab Helpia, Rhodio duce clarissimo, propter cœli inclementiam incolas habebat, singulis pene annis graui ęgrotatione laborantes. Hi concilium inierũt de mutandis sedibus, oratoresque ad senatum, populumque Rhodium miserunt, vt eorum valitudini consulerent, res ex senatusconsulto Marco Hostilio demandata est, vt is idoneum locum ad mœnia transferenda quæreret, quodquidem effecit, quæsitisque rationibus summa diligentia, secũdum mare salubrem locũ eis tradidit, vt oppidum transferrent, & mœnia constituerent, quo effecto locum in mari aperiri iussit, portumque effodi, quocirca Salapini a veteri oppido quatuor milibus passuum progressi, locum salubrem habuerunt. Eiusmodi exempla nos monent, vt loca nõ paulopost pœnitenda eligamus, quæquidem non sine magna difficultate, ingentique impensa commutantur, aut destituuntur.

¶ De ventis, & eorum regionibus, ac nominibus.

¶ Titulus Tertius.

Venti qui salubres.

VENTORVM FLABRA HAC IN re, vel imprimis animaduertenda sunt. Nã sicut deterrima sunt Australia, & secundum illa, quæ ad ęstiuum occidentem flant, sic tutiora orientalia, & Septentrionalia longe salubriora. Videndum igitur erit ne regio obnoxia sit noxijs illis flatibus, quibus suppositos habuerit montes, longe tutior, salubriorque erit. Ventorum rationem, vt ciues intelligant, non modo ad nauigandi vsum, verum ad corporis sanitatem, optimum factu esse arbitror, qua in re Atheniensium exemplo vti non erit alienum. Et præcipue cum ciuitas illa domicilium fuerit musa

rit musarum,& omnium disciplinarum sedes. In ea vrbe publico consilio Andronicus Syrrestes Astronomus peregregius,& Architectus excellentissimus marmoream turrim erexit. Eam octogonam esse voluerunt, quoniam totidem ventorum diuersos flatus esse putabant. Planicies,quæ mediæ erant inter angulos,singulæ quęque sculptas imagines singulorum ventorū habebant contra cuiusque flatum. In turris vero apice metam marmoream statuit Andronicus,super quam æreum Titonem magna arte fusum collocauit, tali libramento, vt vento circumageretur, consisteretque supra imaginem flantis venti,indicemque virgam,vel(vt alij dicunt)tubam prætenderet. Hęc pręclarissimorum ciuium solertia magnam præ se vtilitatem ferebat. Poterat enim quispiam & bonę valitudinis, fœlicisque nauigationis rationem quocunque tempore habere. Hæ octo ventorum imagines ea industria descriptæ erant, vt quęque suam regionem spectaret, ventumque, qui inde flaret ostenderet. Ab oriente enim æquinoctiali subsolani, siue (vt alij appellant) Solani erat imago,a meridie aūt Austri,ab occidente vero equinoctiali. Fauonij,a Septentrionali autem plaga Septētrionis,hi enim quatuor philosophorum omnium consensu principales venti habentur. Quatuor deinde reliqui medij inter hos,suas etiam habebant imagines. Nā inter solanum,& austrum ab oriente hyberno Eurus erat,inter Austrum & Fauonium ab occidente itidem hyberno Aphricus,inter Fauonium,& Septentrionem erat Corus,quem prisci Caurum appellarunt. inter Septentrionem vero,& Solanum Aquilo. Hæc descriptio in ciuitate omnium doctissima ostendit eo tempore plerosque philosophorū existimasse,ventos duntaxat octo numero extitisse, sed Aegyptij Phœnices, & Græci alij complures duodecim ventos esse existimant. Nam inter quatuor illos principales octo inter medios esse volunt,dicunt subsolanum a latere dextro vulturnum,a læuo autem Eurum habere. Austrum a dextro, euronothū a sinistro Aphricum. Fauonium a dextro zephirum,a lęuo Corum. Septentrionem a dextro Cyrcium,a sinistro Aquilonem. In ventis vero hoc seruādum est, noxios omnes esse,qui per paludes,stagna,aut æstuosas Syrtes flant, alioqui vero cœli,ac regionis suę naturam sapiunt. In ædificijs quoque ventorū ratio habenda est. Varro,ca.iiij,libri primi.de agricultura de seipso verba huiusmodi protulit. Non hic Varro noster cum Corcyrę esset exercitus, ac classis, & omnes domus repletæ essent ægrotis,ac funeribus, immisso fenestris nouis aquilone,& obstructis pestilentibus,ianuaque pmutata cæteraque eius generis diligentia suos comites,ac familiam incolumes reduxit. Laudat idem scriptor ædificia sita ad ortum æquinoctialem,quia æstate vmbram habent,hyeme autem solem. Et loco edito ædificari iubet. Nam facilius, noxium quodcunque infertur,discutitur a ventis, & quod a sole tota die illustratur salubrius est. Et si bestiolę volucres inferuntur,aut quamprimum efflantur,aut antudine cito pereunt.

Ventorū nomina & regiones.

Pestilentia quomodo vitanda.

Aedificia vbi optima

DE VBERTATE SOLI ELIGENDA

Titulus Quartus.

ECVNDVM cœli clementiā soli vbertas necessaria est, illa enim salubritatem, hęc autem alimoniam mortalibus prębet, & vna ab altera nequaquam separanda est. Marci Attilij reguli sentētiam fuisse L. Columella prodit, agrum sicuti nec fœcūdissimi quidem soli, cum sit insalubris cœli, esse colendū, ita nec effœti, si vel saluberrimi sit. Diligēter igitur qui locū idoneum eligere vult, scrutabitur, vt fœcūda, ac lęta si terra, ex qua populū alere vult, vt quę facile excolatur, fermētetur que vbi alte effoditur, & resoluatur atque in puluerē fatiscāt, & pręcipue per serenam hyemen, ac per ęstuosos calores, ea nāque vbi sicca, densa, & macilenta est, siue exercetur assiduo labore, siue cessat colono, omnino pœnitēda est, & veluti pestilēs esset omnino refugienda. Nā illa ægrotationē, ac mortē præstat, hæc vero squallorē, & teterrimā mortis comitē famem, vbi fœcūditas non apparet, sed omni humore exhausta est. Cato nouē discriminibus agrū bonum diuidit. Primam partē esse vult, vbi vineę possint esse bono & multo vino. Secundam vbi ortus irriguus. Tertiam vbi Salicta. Quartam vbi oliueta. Quintam vbi pratum. Sextam vbi campus frumentarius. Septimam vbi cędua silua. Octauam vbi arbustū. Nonam vbi glandaria silua. Sed hęc (vt omnia conueniant) optandū est. Bonus tamen erit ager, qui ex his plura habebit. Sed si votis nostris deus annuerit, bene disposita erit regio, si parte campestri iacebit. parte alia collibus attolletur, molliter deuexis ad orientē, ac meridiem. Partes relinquendæ sunt iuxta amnes, & riuos pascuis, quibus armenta, ac greges aluntur. Ex his opportune assurgunt colles virgultis, ac siluis. Opaci Campi longe maiorem partem ad vbertatem frugum relinquere debemus. Ager nanque frumētarius diuersas habet sationes, variasque culturas, in eo siquidem est Aruum quod aratum est, nec dum satum. Est seges quæ tunc dicitur cum arata, sataque est terra. Est nouale quoad vt renouetur alternis annis relinquitur. Est etiam restibilis, quæ singulis quibusque annis seritur, & quod feracissima, lætissimaque est restibilis dicitur, restat enim assiduis laboribus. Proxime hanc partem prata erunt, quibus secundas partes in agricultura veteres Romani tradiderunt, nomenque ab eo de ductum putant, quod pratum protinus paratum sit, nec magnum laborem desyderet, Cui M. Cato multas affert laudes, quod nulla, vel minima admodum impensa indigeat, quod paruo labore seruetur, quod nullis tempestatibus obnoxium, quod singulis annis, & pabulo, & fœno fructum reddit. Pratum cum exolescit, segniusque herbam emittit, fiumenti causa excolitur. Nam post longam desidiam lætas admodum segetes reddit, iuxta etiam, riuos bene collocantur prata, & pœne illa salicta, & arundineta ad vinearum pedamenta, aliosque rusticos vsus. Collium qui eminent aliquantulum, alij arboribus vacui sint, vt aprici vndique solem accipiant, & frumento serantur. Nam vbi mollissime deuexi sunt, optimum frumentum faciunt, & vbi per aduersam tempestatē, ingentemque pluuiam planicies agricolam fallit eius labores raro defraudant, alij vero Colles celsiores, arbusteis, oliuetis, vinetis, aliisque arboribus vestiantur, quæ optime spectāt solis ortum. Deinde meridiem, quamuis Tremellius Scropha etiam occasum laudet, quem Vergilius

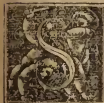
Agri nouem discrimina.

Aruum
Seges.
Nouale
Restibilis.
Prata.

lius fugiendum pręcipit,cum ait.Neve tibi ad solem vergant vineta cadē‑tem. Esse tamē potest,vt in quibusdam regionibus occasus vitibus vtilis sit, sicuti in quibusdam aliis Septentrio,quem Democritus Abderites,& Mago Carthaginiensis vinetis idoneum esse putant.

¶DE SILVA.

¶Titulus Quintus,

ILVA si nobis ex voto contingat,optabimus in collibus,ac vallibus nō longe a pascuis,eritque vsui vt plurima sit,humanam nanque vitam omnibus fere in rebus adiuuat,adeo vt secundum segetem optāda sit,nisi elemento ignis carere volumus. Ea quadrifariam distributa esse debet,in saltus,nemora, siluā, cæduam,& materiariam. Saltus appellarūt veteres, in quibus fructices,virgulta,& minores arbustulę ad vsum pecoris inter herbas passim oriuntur.in illis vtiles sunt myricæ,arbuti,cythisi,dumi,lentisci,salices,& calami siluestres,& præcipue hyberno tēpore,nam minus a niuibus pessundantur.Myrteta etiam vtilia essent, non modo pecori,verum coriariis. Scorta enim illis foliis pręcipue molliuntur, Iuniperi baccis suis hybernas volucres nutriunt,quibus etiam capones saginati elegantiores mensas nostro tempore adiuuant.Ligna etiam igni admota odoratum fumum mittunt, & saluberrimum per æstatem ad omnes noxios flatus pellendos.Nemora siluæ sunt maiores, in quibus arbores prouenient,quę baccas habent,aut glandes,aut castaneas suillo pecori vtiles admodum,& siluestribus animalibus,quę propter venationis vsum non iniucūda sunt,nec ciuibus respuenda.Venatio robustiores iuuenes reddit,desidiā,ignauiamque vmbratilem tollit,& populum promptiorem,alacrioremque ad rē bellicam pręstat.Nemus Gręcum est nomen,& a pascendo ducit originem, νέμω enim pasco est,quo circa non possum non admirari,quosdam nostri tē‑poris nemora siluas manufactas opinari,& voluptatis dūtaxar gratias inuentas,& pręcipue cum non modo verbi origo,sed Vergiliana proprietas illa in ore pene omnium sit,cum ait.

Silua quadrifariam diuiditur
Saltus.
Scortū coriū
Iuniperus.
Capi iunipero saginātur.
Nemora.
Venatio.
Nemus.

Venatum Aeneas,vnaque miserrima dido
In nemus ire parant,vbi primos crastinus ortus
Extulerit titan,radiisque retexerit orbem.

¶Non enim ex siluis voluptatis gratia consitis descendunt feræ illę, quas paulopost Ascanius mediis in vallibus optare inducitur a poeta,cum ait.

Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum,aut fuluum descendere monte leonem.

¶Optima erunt nemora in quibus glandiferæ arbores fuerint complures Hę sunt quercus,ilex,fagus,esculus,suber,robor,& cerrus. Dulcissimas omnium glandium esse fagines Plynius refert cap.v.lib.xvj. vt quibus obsessos homines durasse in oppido Chio asserit, Testemque eius historię Cornelium Alexandrum inducit,Vnde gręca interpretatione, quod esui glan‑

Arbores glādiferę,

dem pariat, a comedēdo fagus dicitur, φαγω siquidem comedo est, hāc fageā glandem, qui de agricultura scripserunt, suem optime alere dicunt, eumque alacriorem facere, & carnem leuem, & coctibilem. Nec admirandum est, sapori siquidem castaneae similis, echino tegitur, & dulcedinem non paruā habet. Eiusdem arboris materiam celeriter propter humoris raritatem in ędificijs marcescere vitruuius scribit. Ex pulpa tamen transuersos pectines fieri legimus, & vasa etiam quibus honor apud antiquos fuit. Nam Marcus Curauit ex pręda nihil attigisse pręter guttum fagineum, quo sacrificaret.

Pulpa,

Glans quernea.

Quocirca vero glans grauissima est, proinde pecus reddit longe maioris pōderis, & salsamenta eius. Et praecipue pernae fumo duratae longe magis diuturnę sunt. Eius robor cum in fabricis terra obruitur perpetuū pene est. Ferreos clauos paruo tempore rubigine conficit, idcirco in nauibus minus vtile habetur, vel si quando innectitur, ęreis clauis transfigendum erit, qui nulla erugine consumuntur. Ilex minutissimas habet glandes. Suem reddunt angustam, nitidam, strigosam, ac ponderosam. Lignum durissimum, est, & magni pōderis inutile potius, quā trabibus vtile. Hęc arbos gręcis dicitur πρινος & tanti fuit, vt nomen pręnestino monti ob eius habundātiam dederit, etiam vrbi pręnestinę. Plutarchus in parallelis ad fi. testem facit Aristoclem. iij. rerum italicarum libro. Telegonum vlissis & Circes filium nomen vrbi ab eiusmodi euentu tradidisse. Nam cum ad inuestigandum patram dimissus esset, deorum responsis commonefactus est, vt eo loci vrbem conderet vbi rusticos coronatos saltantes cerneret. Is in italiam profectus illicis ramis coronatos colonos vidit, memorque oraculi vrbem condidit, & a coronę frōde priniśtum (quod mox dedignato nomine pręnestę factū est) appellauit. Hac mente ductus Strabo Cretensis libro. v. scribit pręneste quandā Polistephanon vocari, hoc est multarum coronarum. Hanc opinionem Vergilius in. vij. aeneidos nequaquam sequitur. Sed Cęcutum vulcani filium eam condidisse assent, his versibus.

Quercus arboris robor.

Ilex.

Pręnestinus mons

Pręneste vrbs.

Plutarchi codex latinus factus habet pini ramulis.

Nec praenestine fundator defuit vrbis
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inuentumque focis, omnis quem credidit aetas
Caeculus, hunc legio late comitatur agrestis,

¶Sed harum opinionum vtra verior sit, nihil ad nos attinet, qui de ilice nō de vrbis origine loquimur. Esculus paucas, & amaras nimis glandes habet non dissimiles iligneis. Eius lignum temperatissimum esse dicitur, & in ędificijs vtilitatem, & gratiam habet. Suberis glans cum iligna similitudinem tenet, durior tamen aliquantulum est, & proinde seruis decutienda. Eius lignum (pręterquā igni) vbi delibratum sit vtile est. Cortex vero pro fructu habetur, plurimis eñi rebus vtilis est, Et pręcipue Amphorarū vasorumque operculis atque obturamentis. Calceis quondam muliebribus adhibebant, quos cortices per irrisionē appellabant. nunc autē etiā viri suberatis crepidis vtūtur. Notandi pueri vsum apud veteres corticibus ad vtrūque latus deligatis sine periculo ędificabāt, quod aquę vsum optime callerēt. Robor, ligno & glande paululum quippiā a quercu differt, adeo vt vtrūque lignum robor appelletur, cū folijs tantū aliquid intersit, vixque rusticis ipsis differentia satis nota sit, Cerius glandem habet reliquis maiorē, quę non vt reliquę vermiculatum

Esculus.

Suber.

Crepidae suberatae Robor.

miculatum habet calicem, verum echinatum ficut castanea, in ædificiis eius lignum habetur inutile, cito enim marcessit. Nucem castaneæ in nemoribus vtilem esse nemo inficiari potest. Prodest aũt nõ modo pecori, quod optime alit, sed vniuersę familię. Sunt qui ex ea cratibus ad fumũ exiccata, ac deinde in pistrino contusa, non modo panem, sed pultem conficiant, quę primo die antequam obdurescat, sine fastidio sumitur. Hæc nux echinato calice munita est, adeo vt vix illesis manibus educi possit. Idcirco consueuere rustici eam in scrobibus terrę aliquot diebus defodere, quoad hiãtes echini, ac marcescentes nucem e calice emittant. Nam ex singulo quoque duę, aut tres castaneę educuntur. Eius arbor ad proceritatem magnam crescit, & pene omnibus in rebus ędificiis vtilis est. Et ex ea Amphorę optimę fiunt & vinaria, oleariaque vasa omnia, hãc nostri tẽporis lignarii fabri arborũ omnium reginam appellant, Quod singulis pene vsibus optima habeatur, quo circa non modo in nemore propter fructum, verum in silua materiaria propter lignum pręcipua habenda est. Quam necessarius sit ignis nõ modo ad fouendam mortaliũ vitã, sed ad omnes pene vsus facile quiuis iudicare põt. Idcirco pessima esset electio loci, qui aut a silua lõgius distaret, aut omnino careret. Legimus obsessas vrbes, & temporibus nostris videmus, prę lignorũ inopia ad deditionem esse cõpulsas, & inter seuera instituta veteris militiæ lixas, & Calones seruos videlicet, qui aquam, ac ligna ministrabant publicũ stipendium meruisse. Eligenda igitur erit regio, quę siluam cęduam habeat plurimam, ea sic distribuenda est, vt singulis septima pars cædatur, sitque satis vniuerso populo. Cæsa nanque septennio indiget antequam ex cespitibus fructices, ac surculi rursus adolescant, vt cędantur. Idcirco hanc veteres siluam cæduam appellarunt, vt Caius Iureconsultus de verborum significatione scripsit, quæ in hoc haberetur vt cæderetur. Seruius tamen sulpitius ait eam esse siluam cæduam, quæ succisa rursus ex stipitibus, aut radicibus renasceretur. Siluestres arbores omnes vulgo vtiles sunt, sed solidiores longe meliores. Optima ergo erit quercus, quæ maioris potentiæ ignem efficit, cuiusque pruna magis candet, diutiusque viget. Querneus præterea carbo ærariorum officinis idoneus est, quoniam deficiente follium flatu protinus emoriens sæpius accẽditur. Querneus deinde cinis ad familiarem vsum optimus est. Lixiuiam enim meliorem facit, quaquidem lintea minus conteruntur, & candidiora, nitidioraque redduntur. Cerrus quamprimum vritur, eius prunæ minus candent, & eius cinere lixiuia ducitur, quæ diutius, cum creta oleoque mista Saxaũe efficit purgandis pannis aliisque rebus vtilem admodum. Picea quibusdam in montibus valde crescit, frigora amat, & propter eius resinam, quę pinguis est, magnum cõcitat incendiũ. Hanc quia religionis gratia veteres consecrabant libenter alebant, eamque feralem arborem esse dicebant. Foribusque (vt cyparissum) mortui iudicio præfigebant quod diis manibus eam dicatam esse arbitrarentur, cum aliis quibusdã, quas infœlices arbores appellabant, vt alter, cum sanguinem, silicem, ficum atrã, acri folium, rubum, sentes. Nam quercum, esculum, illicem, fagum, corillum & albam ficum diis superis consecratas putabant. Et proinde fœlices arbores eas appellabãt. Est vtilis, & decora in syluis (in quibus prouenit) Teda arbor liquore, ac pingui succo habundans, quæ puriorem flammã reddit, &

Castanea.

Arbores infœlices.

Arbores fœlices.

Teda.

cereis funeralibus non dissimilem, ea grata habebatur in conuiuijs,& in sacris,quam mares solum preferebant,piaculumque habebatur si foemina eam attigisset. Taxus igne admota periculosa est,eius fumus vertiginē capitis facit,& lippitudinē oculorum. Ea arbor tristis est,minimeque viret,baccas in hispania habet veneficas,compertū in gallia(ait Plynius)ca.x. li.xvj.vt vasa vinaria ea facta mortifera quāprimū fuerint hominibus. Asseritque eam in arcadia tā presentis esse veneni,vt si qui dormiant sub ea, cibūve capiant confestim moriantur. Sunt qui toxica venena quibus sagitte imbuunt, hinc appellata esse arbitrantur. Eius flores apibus noxios esse Vergilius refert,cū ait. Sic tua Cyrneas fugiunt examina taxos. Hæc igitur e siluis non modo excidenda,sed auellenda est,quando prodest nunquā,obest autē sępenumero.

Taxus.

Toxica.

¶ Silua,que materiam ędificijs,nauigijsque prestat, diligentius asseruanda est,emūdandaque singulis annis a sentibus,ac vepribus,ne nouis surculis Arbustulisque crescentibus impedimento sint,quo minus proceritatem suā absoluant,neve tortuose fiant,inanes,aut flaccide, Solidiores, longeque proceriores arbores fiunt in montanis,quam in palustribus locis,quāuis ille tardius,hæ autem celerius crescant, humor ille aquatilis nimis nodosa robora alit. Idcirco facilius dolantur,dentataque serra celerius secantur. Suntque minoris ponderis,firmiora tamen sunt illa,quæ editis locis nascuntur,tum quod serius excreuerunt,tum quod humoris minus habent. Eiusmodi silua Septētrionalem, Orientalemque plagam optime spectabit. Arbores enim matutino sole confotæ,& pruinis,siccioribusque illis ventis obdurate, perpetuæ fiunt. Dummodo opportuno tempore cędantur. Materies optime cæditur ab æquinoctio autumnali vsque ad Kalendas ianuarias, vt quibusdam placet. Mar. tamen vitruuius a primo autumno eam cædi vult,vsque ad tempus quo incipiunt flare fauonij. Vbi enim ver annum aperit, arbores pręgnantes fiunt,viresque omnes in frondes,ac baccas effundunt,proinde inanes,exhaustęque sunt,veluti muliebria corpora,quę grauida,tenuiora,imbecilliora que esse cernuntur. Deinde cum ad portum venerūt,inualida,effœtaque aliquandiu fiunt,donec vires per alimenta colligunt,sic arbores dum flagella,ac folia tenuiora habent,ac deinceps dum fructus nutriunt immaturos,minus solidę sunt,verum cum per autumnum poma,vel bacca decutiuntur, & folia decidunt,radices integrum succum in se recipiunt,& sic in suam soliditatem recipiunt,& præcipue flantibus septentrionalibus ventis,qui hybernis eris vires augent. Materiamque solidiorem,ac tempestiuam magis reddūt. Sunt qui opinentur arborem quamprimū securibus decutiendam,sternandanque esse,mox sub tecto,loco tamen aperto a ventis erigendam. Alij sub dio tollendā,suspendendāve asserunt, vt mutationibus coeli consuescat, quoad humor omnis exhauriatur. Alij tantū deliberādā cēsent,ne carię exedatur,humique mutulis suppositis relinquēdam,veteres tamē Architecti nō statim sternēdas arbores censent,sed eas castrari iubent donec omnis succus defluat. Hanc rationē pręter cęteros omnis scriptores vitruui⁹ laudat,easque hoc modo castrari docet,vt opportuno tempore arboris crassitudo ad mediā vsque medulam cędatur,reliquū integrū relinquatur,donec liquor omnis quasi per canaliculum effluat, ne in ligno moriatur,conuertaturque in muccum,ac saniem,tū sicca aliquantulū arbor cū omnino sine stellis,ac gutta est,opportune deijcitur,

Silua cædua quo tēpore cędi debet,

Mutuli.

z ne deijcitur,

ne deijcitur,fitque ad vsum optima. Nam liquor ille qui sensim e medullis per ima foramina defluxit siccescentē materiam solidiorē diuturnioremque facit. ¶ Est etiam obseruanda luna,vt ne ferro ante quintumdecimum diem viua arbor attingatur neve vltra quintum,& vigesimū,aliter materies flacci da fit. Et quāprimū blatta, & cariē fatiscit. Arbores enim,& multa alia ve= luti sunt Cōchilia omnia ad lunę cursum augentur,decrescuntve. Vtilissima est ad vsum ædificiorum,& decora admodū montana abies,ea nanque pro= cera est, & teres,& crassitudinem præter cæteras æqualem habet. Eiusmodi quanquam difficilius tollantur, tamen non indecoræ sunt, nec lignum fran= gunt,hęc parui est ponderis,oneri non facile cędit,directa permanet, & in cō tiguatione non flectitur,humore,atque aqua facile vincitur propter corporis raritatem. Idcirco Architecti nonnulli asserunt hāc plumbi lamina cooper= tam perpetuā esse. Et quia calores plus in se habet,patensque est, facile ignē accipit, & ita vehementem ex se flammam mittit, vt vix nunquam in ędifi cijs successa extinguat. Populi duę species sunt,alba vna,& nigra altera. Al= ba facilior ad dolandū est,& cōmissuris melius coheret,durior nigra. Proin= de trabibus,atque contiguationibus magis idonea. Vtraque species aquas amat & fluuij ripas,verum quę proueniunt in syluis, ac montibus duriores sunt & magis diuturnę. Pixis,quę mutatis literis a latinis,Buxus dicitur,parū crescit, sed gratiam plurimam habet in sculpturis,vasculis,ac commissuris,ea densa, dura,ac diuturna est,& colore croceo pergrata, huic non dissimilis est Siler, ponderis tamen ac duritatis minus habet. Tilia arbor est rarior,facilius dola= tur. Proinde in sculpturis commodius tractatur; & candor eius non indeco= rus est. Baccas gignit quas nullum attingit animal. Sed librū habet inter cor= ticem,& lignum ad membranę similitudinem,ex quo vincula fiunt,quę etiā Tiliæ vocantur. Fraxinus vbi vetustate aruit,aut vbi castrata in agris liquo= rem miserit dura satis fit,& cōmissuris,coaugmentationibus,catenationibus= que idonea. Eadem homeri præconio nobilitata fuit,quid Achillis hastam ex ea fuisse asserit. In ida Troadis silua optime prouenit,& cedro adeo simi= lis est,vt ementes cortice sæpe fallat. Facus prædura est & hastis,missilibus= que accommodata,eadem serra leniter secta,& nō cuneis fissa vtiles ad mo= dum tabellas præstat,& manubrijs dolabrarū idonea est. Carpinus vtilem tractabilitatem habere dicitur,hęc fragilis est,& parui ponderis, ex ea græ= ci bubulci boū iuga faciebant,a quibus nomen accepit,diciturque ζυγία. No= stri tamen rustici ex salice siluestri potius,quam ex carpino,iuga faciunt. Pi= nus vbi prouenit,& nauigijs,& ędificijs omnibus optima est,eadem in longā vetustatem sine vitio conseruatur, habet enim liquorem,qui propterea acri= tudinem nec nocentes bestiolas,nec cariem penetrare sinit, Sic etiam cupres= sus. Item Cedrus,& iuniperus, quę similitudinem non paruam habent in li= gno,& odoratissime sunt,mittuntque ex se diuersas resinas non inutiles. Ex cedro oleum etiam nascitur,quoquidem res perunctę a tineis, & Cariē illesæ seruantur,qua ex re quę diuturna, ac perpetua significare volebant prisci. Ce= dro seruata dicebant,hinc est sententia Persij Satyri illius obscurioris,cū ait. Cedro digna locutus, Linquere nec Scombros metuentia carmina, nec thus. Sic & Ouidius tristiciam,mœroremque libelli sui ostendens dixit. Nec titu lus minio,nec Cedro charta notetur. Huius arboris mala omnium fœlicissi= ma esse

Lunę obserua tio in cędēdis arboribus.

Abies.

Popul⁹ arbor

Pixis.

Buxus

Siler.

Tilia.

Cupressus

Iuniperus

Cedrus.

ma esse Vergilius refert his verbis. Foelicis mali, quo non præstantius vllum. Oppius vero in libro de siluestribus arboribus ait. Citreum malum odoratissimum esse, vnde interiectum vesti tinea, necat. Fertur etiã venenis esse contrarium generari idem oppius ait, in perside omni tempore mala citrea quorum alia præcarpuntur, alia interim maturescunt. In italia ad caietam plurima sunt, & specie diuersa, quęquidem varium succum, variumque saporem habet, propter diuersas (vt arbitror) insitiones, quarum nomina difficile esse percensere, cum in veteribus libris neutiquam lectitauerim, quocirca minus admirandum puto, quod foelix malum appellauerit Vergilius. Arboris vero nomen non posuerit. ¶ Palmarum arbores proceras ad trabium magnitudinem in perside gigni multi testes sunt, inter quos Amianus Marcellinus, qui eas vidisse testatur, crebras admodum instar ingentium nemorum, refertque exercitum Romanum flumina eius regionis transiuisse, constratis pontibus multis ex palmarum trabibus. Dicitque eas ita vulgo nasci, vt qua quisque incesserit, Spadica cernat. Est enim spadix fructus eius. Aulus tamen Gellius Cap. xxvj. lib. ij. Phoenicem colorem significare dicit, quoniam palmæ trames ex arbore cum fructu auulsus Spadix dicitur. eius ligni robor solidũ ac firmum esse affirmant, quocirca Plutarchus in. viij. simphosiacorũ in certaminibus palmam victorię signum esse dicit, quia ingenium eius ligni sit vrgentibus, deprimentibus que ponderibus nunquam cedere. sed mira quędam, & præter fidem Amianus de his arboribus refert. Dicit nanque maritari palmas inter se, facileque eas sexu posse discerni. Indigenasque locorum asserere foeminam arborem maris seminibus illatam fructus generare, quandoquidem inter se mutuo amore delectantur, quoquidem tali argumento probare nituntur, quod contra se vicissim nutantes, ne flabris quidam ventorum auerti possint, & si ex more foemina maris semine non fuerit illita, intempestiuos foetus amittit, & quasi abortum facit. Atqui si ignoratur, cuius amore perculsa sit foemina, vnguento proximi maris inficitur eius truncus cuius amore si tenetur, statim concipit. Hæc prolixius dixi quia noua, ac mira mihi videtur, & nisi idoneum authorem haberent omnino reticenda. Larix Arbos est (vt Plynius cap. x. & cap. xxix. lib. xvj. refert) nõ dissimilis picez. Hanc Vitruuius circa ripam fluminis padi, & littora maris Adriatici solũ inueniri ait. Eam asserunt amaram succũ habere, quo a carię, & tinea vendicetur. Conueniũt multi scriptores eã nec cõcipere ignem, nec carbonẽ facere, aut alio modo ignis vi consumi, non aliter quã si lapis esset, aut ferrũ, hoc illum Cęsarem cognouisse aiunt, cum Larinum oppidũ iuxta alpes obsideret, quod ei parere detractaret, Fuisse dicunt ante eius portã turrim larrignis trabibus transuersis editam instar Pyrę, cui cum copias moueri iussisset, cernerentque milites turrim ligneam esse. Sarmenta, & virgarum fasciculos circũ eam cõplures adduxerunt, fascibusque admotis, turris ignem nequaquam concipere potuit, sed intacta quamprimum extincto igne apparuit. Cęsar rei nouitatem admiratus, cum oppidani timore perciti se dedidissent, quæsiuit vnde essent ea ligna, quę igne non lederentur. Vulgo arbores ei ostenderunt, quarum in his locis magna erat copia, adeo, vt Larino oppido ex materia nomen esset. Esse dicunt huius arboris folia pinis simillima. Materiam vero prolixam, & ad omñe opus tractabilem, eamque resinam mittere, attici mel-

Citreũ malũ non est cedri arboris, sed citri. dioscoride ply. testibus.

Mirum de larice.

Larinum oppidum.

re,attici mellis colore,quę phthisicis etiam medetur. Has ergo arbores, cum in regionibus illis essem, diligenter perquisiui, inueni tamen nusquam, nec hi, qui loca illa incolunt, eas nouerũt. Idcirco aut fabulosum esse arbitror quod de his scribitur, aut propter temporis diuturnitatẽ funditus interierũt quod fortasse etiam nonnullis alijs contigit. Nam platanum, quæ in delicijs apud priscos erat, ignoramus. cuius commendatio tãta fuit vmbrę gratia, nõ ex fructu, quoniã nullum gignit, vt ex ionio in Diomedis insulam, & in Siciliam atque in Italiam transuecta gratissimam vmbram Romanis ciuibus prębuerit. Hęc de arboribus satis. Infinitum nanque esset earum species diuersas cõplecti, & fortasse minus vtile, cum de institutis Reipub. potius quam de naturali hystoria scripturus sim.

¶De materia lapidea ad vsum ædificandi.
¶Titulus Sextus.

N ELECTIONE Loci cogitandum erit materiam, lapidemque, & reliqua ad vsum ædificãdi necessaria esse. Idcirco Lapidicinę commoditatẽ vel maximam habent, ex quibus quadrata saxa, & cęmẽtum copiæ comparantur. Et pręcipue si molles lapides sunt, aut mediocres. Nam duriores illi speciem potius prę se ferũt, quam vtilitatem, labore enim plurimo indigent, & indigenti impensa. Videmus nanque marmorea ędificia vix longo ęuo erigi, quæ vero latericia sunt, vel teneri oris lapidis paruo tẽpore absoluuntur. Vtiles sunt tophi. Lapidicinę nõ modo propter molliciem, verũ quia igni, & tormentis bellicis non facile cedũt, & humorem minus admittunt, quam lapides reliqui. Topi species tres inueniũtur. Est enim vna rubra quę mollior est, sed vbi imbribus, ac sole obduruit non inutilis habetur. est & alia nigra, vel murini coloris solidior, densiorque inuenitur, his speciebus Picentes, & Campani abundant. Tertiam habent vmbri, quæ vel alba vel mellina est, hæc quamprimum cæsa facile dolabris æquatur, ventata serra more ligni secatur, sub dio tamen mensibus aliquod exposita densior duriorque fit. Eiusmodi lapides ad calcem excoquendam inutiles sunt, fatiscunt quidem in puluerem. Lapidicinæ.

¶De calce, & quibus lapidibus optime coquitur.
Titulus Septimus.

ALX Marmore, aut albo saxo aut etiam viuo silice optime coquitur. Nam quo spissiore, durioreque lapide feruet, eo vtilior in structura est. Nam quę ex fistuloso lapide fit, tectorijs præualet, quę vero candido saxo locis humectis nullo ęuo consumitur. Videndum tamen est, ne arena calci misceatur, antequam optime macerata Calx deferueat. Amitteret enim vires suas, nec optime fermentaretur. Sed ab arena quasi separata remanet, vbi frigiditatem, liquoremque aquæ fugit. Calx.

De arenarum

DE ARENARVM GENERIBVS.

Titulus Octauus.

Arenarũ tria genera.

RENARVM Genera sunt tria, Marina, Fluuialis, Fossicea. Fluuialis nonnullis locis pręstat. Marina autem raro optima habetur. Fossicea species habet tres, canam, rubram, & commistam nigro, quam carbunculi nonnulli vocant. Ex his illa optima habebitur, quæ manu confricata magis stridorem efficit. Nam quæ terram cõmistam habet minus aspera est, probatur etiam recepta in candidũ pannum, si postquam excutitur candorem non lesent. Sunt qui arbitrentur, hanc fossiceam fluuiali semper præstare, quodquidem verũ esse arbitror, vbi puris locis effodiatur nullamque terræ commistionem habeat.

DE LATERCVLIS.

Titulus Nonus

ST ETIAM Cogitandum de lateribus, quorum vsus necessarius est, hi nequaquam ducuntur ex luto arenoso, calculoso, sabulosove. Nam rimosi essent, & graues admodum, quinetiam, imbribus & australi pluuia, in parietibus dissoluũtur, dilabunturque. Optime ducuntur ex terra albida, vel cretosa, ex qua imbrices, & tegulæ etiã fiunt. Nam vbi abaci desint, Fictilibus tegumentis vtendum est. Columnas nanque culmo (vnde nomen trahunt) cooperire, vel ligneis scannulis non modo indecorum, verum periculosum est, vnis nanque ædibus accensis totum, vt incendatur oppidum plærumque accidit.

DE AQVA ET DIVERSIS EIVS VIRTVTIBVS.

Titulus Decimus.

Aqua ciuitati perquã necessaria.

MNIS Electio soli inanis habenda est, & si omnia suppetant, quę superius connumerata sunt, nisi diligentissima ratio aquæ ad omnium rerum vsum habeatur. Nec admirandum censeo, quod Thales Milesius, qui vnus e septem sapientibus perhibetur, quique multa in philosophia subtilissime disputauit. Primus secreta Astronomiæ (vt Endemus retulit) indagauit, & animos hominum primus (vt Cherillus poeta ait) sempiternos esse dixit. Aquam rerum omniũ principium posuit. Nam quanquam id minus est verum, vt sapientes quamplurimi testantur, tamen propter eius ad vsum humanæ vitę necessitatem tolerandum esse arbitror. Mortalium nanque natura facilius cuiusque rei indigentiam, quã aquę ferre potest. Desint frumenta, Supetunt surculorum, arborumque fruges, tutabimur vitam carne, aucupio, piscatu, oleribus, radicibus etiam herbarum, verum vbi aqua deest nulla cibi virtus, aut seruari, aut parari potest. Infoelicem illam omnino patriam dicemus, quæ aqua careat, vel quæ eam noxiã habeat.

Vnde Claudius Claudianus poeta peregregius cum fœlicem virum descri=bere vellet,non cum neutiquam periturum marectico, aut Chio vino facit, sed noxia,& insalubri aqua cum ait.

Illum non vario traxit fortuna tumultu,
Nec bibit ignotas nobilis hospes aquas.

¶Fuit etiam Aegyptiorum mos, eorum casta religione diutius obseruatus, vt ante numinum ædes,ac templa hydria aquę poneretur, vt intrantes con=spergerentur, procumbentesque sublatis ad cœlum manibus diuinæ maie=stati gratias agerent,quod munere saluberrimæ aquæ affecti fuissent. Legi=mus præterea regiones nonnullas solis aquis illustratas, vt montem Thilia=dum apud Molossos,quē Theopōpus centū pontibus nobilē facit. Et Mane=sia longe præclarior habetur, propter fontis excellentiam, quem musis dica=tum poetæ referunt.Hac(vt opinor)ratione quod ex eo potantes egregijs ad canendum vocibus redduntur.Nec admirandum est,cum innumerabiles a=quarum virtutes inueniantur, partim manifesta, partim abdita, & obscura=tione, veluti de Archadiæ fonte dicitur, quem Clitorium accolę appellant. qui vini odium eius latices haurientibus quamprimum facit, eosque abste=mios reddit. Ad hūc fontem poetæ ferunt Melampodem furorem filiarum Preti curasse, easque mentis cōpotes reddidisse,cum in furorem, rabiemque conuersæ se iuuencas esse opinarentur. De quibus Vergilius Pretides imple=runt falsis mugitibus agros. Eas putandum est fuisse temulentas,ac turpes,& aquę virtute per Melampodem redditas, deinde abstemias, idque epigram=mate iuxta fontem marmore inscriptum inueniri. Sic apud Hyeropolim Phrygiæ oppidum puteum fuisse dicunt,vnde noxius spiritus exalabat,om=niaque corrumpebat,interimebatque mortales omneis pręter Spadones,quę=quidem cur accidunt Phisici nouerūt. Nam talium quidem rerum rationem reddere difficile admodum mihi esse videtur. Nec facile etiam dixerim,cur apud Cicones fluuius inuenitur, cuius liquor epotus præcordia vertat in si=licem. Est etiam Lyriope fons limpidus mirum in modum, & qui inspicien tibus veram imaginem reddat sicut speculum,in quo poetæ fabulantur Nar cissum se inspexisse,& propria captum forma demersum. Apud Leontinū Sicilię oppidum fons cernitur, quem multis laudibus Græci poetæ celebra=runt,quemque epotum medicas virtutes habere testantur,in eo numen esse Leontini ciuis quondam arbitrabantur. Idcirco non minus per eum iurare formidabant,quam superi per stygiam paludem. Caria quoque fontem ha=bere dicitur,qui ex eo potantes molles quamprimum,& effœminatos reddit, ideo a sordido,meretricioque affectu Salmacis a Græcis nuncupatus est. Quid quod nulla adeo admiranda in quibusdam aquis inueniuntur, vt nulla ratione deprehendi possint?In Cirenaica prouincia fontem fuisse ferūt apud Hammonis templum, qui media nocte feruens adueniente die tepescebat, & subinde surgente sole frigidior,ad meridiem algebat,sumebatque pervi=ces temperiem. Et prima nocte calidus, tum vt illa excedebat calidior,ad diem feruebat. Cuiusquidem Titus Lucretius optimus humanę naturę inda=gator meminit,his versibus.

Est apud hammonis fanum,fons luce diurna.
Frigidus, & calidus nocturno tempore fertur.

Aegyptiorū mos qui ad nostros trāsijt

Apud Cicones miræ flu=uius naturæ.

Lyriope fons

Leontini op=pidi fons.

Salmacis fōs

Cirenaicę pro=uinciæ fons mirus.

Hunc

Hunc homines fontem n'm's admirantur,& acri
Sole putant subter terras feruescere partim,
Nox vbi terribili terras calligine texit.

¶Paphlagonię fontem Vitruuius esse dicit, qui vino mistus esse videatur. adeo, vt ex eo potantes temulenti fiant. Eiusmodi naturam dicitur etiam habere Licesius Trhacię fluuius, in cuius ripa viatores plærique ebrij, ac dormiētes inueniuntur. Hepesini non longe ab oppido fontes habent, quorum aquę aceto mistę esse videntur. Et idcirco ęgrotātibus gratissimę sunt. Nonne mirum etiam videri debet, quod a plęrisque scriptoribus Græcis scribitur? Castalium fontem fatidicam habuisse aquam? quodquidem comprobare videtur Amianus Marcellinus hystoricus non vulgaris, qui ait Iulianum Cęsarē fatidicas venas Castalij fontis recludere cogitasse, quas obstruxerat Cæsar. Hadrianus ingenti saxorum mole, veritusne vt ipse præcinnētibus aquis capessendam Rempub. comperit, etiam alij similia docerentur. Sunt & flumina, quę accolas ditiores faciant, vt Cynips Arabię in quo gemmarum quam plurima genera inueniuntur. Est & Arimaspus fluuius, ex quo Scithę aurum legunt. Sic & Pactolus Lydię, qui & auriferam a poetis arenam habere dicitur. Strabo quoque Geographus vndecimo præclarissimi operis sui libro refert, apud Soanes, qui Colchidis populi sunt torrentes esse, qui aurum deferunt, quodquidem barbari perforatis tabulis, ac lanosis pellibus excipiunt. Vnde aurati velleris fabulam confictam esse existimat. Aquā quoque apud Hierapolim esse idem auctor lib. xiiij. refert, adeo inficiendis lanis idoneā, vt radicibus herbarum dilutis, colore cum his decertent, quę cocco, murice, aut purpura infecta fuerint.

Velleris aurei fabula

Aquę noxiæ

¶Inueniuntur etiam aquę complures noxię, vt in Thessalia profluens, ex qua nec pecus gustat, nec bestiarum genus vllum propius accedit. Est etiam in Macedonia admiranda aquæ diuersitas iuxta sepulchrum Euripidis tragici poetæ, siquidem ad dexteram riuus saluberrimus viatores propter mirificā suauitatē allicit. A sinistra aūt alter riuus est, qui mortiferam aquam habet, non modo potantibus, sed abluentibus. Dicunt etiam stillare in archadię montibus frigidissimos humores, noxios admodū, & qui nec ferreo, nec argenteo, eneove poculo sustineri queunt, sed vngula tantum equina, aut muliana. Hoc veneno enectus dicitur Alexander Macedo ab Antipatro per iollam filium, qui ei pocula ministrabat. Eiusmodi mortifera aquę genera credendū est maleficum terrę succum in se recipere. Et ideo venenatā vim habere. Talis aqua quōdā Taracina scatebat, fonsque Neptunius vocabatur, quem oppidani obstruxerunt, quod sępe imprudentibus exitio esset. Cōplures in Alpibus fontes sunt, & in Italia apud vmbros, & apud Equiculos, qui potantes vel strumosos faciūt, vel turgidis gutturibus. His medentur fontes, qui septem milibus passuum a Volscanis distant, regio nemque Septentrionalem spectant. Scribunt etiam Cydnum apud Tharsum Siciliæ vrbem fluuium esse, in quo aliquandiu obliti articulari morbo liberantur. Hyppanis Sciticorum fluminū princeps, de quo Gallus poeta ait, vno tellures diuidit amne duas. Separat enim Asiam ab Europa, purus est, & haustu saluberrimus, saporeque dulcissimo a capite quo profluit milibus circiter passuum quadringenta, deinde fonticulo quodam miscetur, qui Exampus dicitur, & amara scaturigine infamis est. Nam cum in eum influit, tātum fluminis

Alexādri macedonis mors

Neptunius fons.

tum fluminis magnitudinem amaram efficit, adeo vt dissimilis sibi in mare prorumpat, variamque de se gentibus famam relinquat, quando potantes a principijs Hypanim suauissimum esse dicant, a fine autē illum omni iniuria execrantur. Gallum Phrigię fluuiū esse dicūt ex quo potentes insaniunt, vt phanatici ab eo sacerdotes nostros deum dici Ouidius testis est in quarto librorum suorum, quos de fastis scripsit his versibus.

Hypanis naturā imitant, qui prius benigni, posterius terribiles fiūt

Gallus fluui⁹

Cur igitur Gallos, qui se excidere vocamus?
 Cum tantum a phrigia gallica distet humus.
Inter(ait)viridem Cibelen, altasque Celænas
 Amnis id, insana nomine gallus aqua.
Qui bibit inde fruit, procul hinc discedite, quis est
 Cura bonæ mentis, qui bibit inde fruit.

¶Scribit Pomponius Cosmagraphus vnam ex fortunatis insulis singulari duorum fontiū igenio insignem esse, alterum enim, qui gustauerunt, risu soluūtur, eiusmodi verbo affectis remediū est, ex altero bibere. In insula Chia fons est, cuius potio suauissima est, sed insipientes efficit bibentes, adeo vt a Græco poeta quondam inscriptus sit, aquas suaues habere, sed haurientes in saxa conuertere. Est & aliud, Susis fons est in regione Persarum, qui potātibus dentes excutit, abluentibus autem saluberrimus est. Dicūtur etiam alij fontes esse, qui per pingues terrę venas profluentes, oleo vncti erūpant, cuius naturę Liparis Cilicię fluuius habetur in qua nātes ab ipsa aqua vnguntur. Et in India locus esse dicitur, in quo sereno aliquādo cœlo magna olei vis supernatat. Nō minor admiratio est fontium quorundā circa dyrrachiū & Apoloniā, qui picē cū aqua emittere dicūtur. Sic & in Assyria lacū esse Amianus Marcellinus testatur, quē Sagnitē accolę appellant, in quē Tigris mergitur, exitque per subterraneū cursum, & non longe a lacu emergit. Nasciturque prope lacū bitumē, & nepita picea specie glutinosa, similis quoque bitumini, cui si auicula insiderit præpedito volatu detinetur, hoc liquoris genus, cum ardere cœperit nullo pacto nisi superiecto puluere extinguitur.

Fons insipiētes faciens. Susis.

Liparis.

¶DE BALNEIS ET MEDICIS AQVIS.

¶Titulus Vndecimus.

VALIDAE Omnes aquæ medicam vim præter cæteras habent, quanquam sua natura frigidę sint, sed quia profluunt per æstuaria, & loca ardentia, egrediuntur calefactæ, ideo diutius nō possunt permanere, sed breui spacio frigidę fiunt, nam si per naturam calorem haberent, non tam facile refrigerarentur. Harum aliæ Sulphurosæ, & articulorum, neruorumque laboribus vtiles, nimios, noxiosque humores corporis ablutione exhauriunt, & pro fluuio capitis medentur, ab impetigine porrigine, scabieque emundant, in eiusmodi balneas multa luserūt poetę, & in ardentes etiam cauernas, putaruntque eiusmodi ignes ex infernis fluminibus manare. Vnde Silius Italicus de Ethna Lib. xiiij. sic ait.

Nocte dieque ſimul fonte e phlegetontis,& antro
Flammarum exunda torrens,piceaque procella
Semina buſtra rotat linquefactis ſaxa cauernis,
Sed quanquam largo flammarum exeſtuat intus
Turbine,& aſſidue ſubnaſcens profluit ignis.

¶ Et pauloante de lipare.

Nan lipare veſtis ſubter depaſta caminis
Sulphureum vomit exeſo de vertice fumum.

¶ Hanc rem ambiguā facit Claudianus,cum balneas miris laudibus afficit.

Seu ruptis inferna ruunt incendia rupis,
Et noſtro phlegeton deuius orbe calet.
Sulphuris in venas gelidus ſeu decidit amnis
Accenſuſque fluit,quod manifeſtat odor.

¶ Vtcunque tamē res ſe habeat optime cōſuluiſſe humano generi natura videtur,quę balneas protulit ad ſalutē mortaliū. De quibus idem poeta ait.

Quod ſi forte malus membris exuperat humor,
Languida vel nimio viſcera felle rubent.
Non venas reſecant,non vulnera vulnere ſanant,
Pocula nec triſti germine miſta bibunt.
Amiſſum lymphis reparant impune vigorem.
Pacaturque ægro luxuriante dolor
Et quamuis lacheſis letali ſtamine damnet
Inde ſibi fata proſperiora petunt.

¶ Equidem in balneas adoleſcens elegis verſibus aliquando me ludere meminí,& eiuſmodi ſententiam proferre.

Dumque alios macerant medici,dum toxica miſcent,
Languida ſulphurea membra fouemus aqua.

Sulphurati fontes.

Aluminoſi fontes.

Bituminoſæ aquæ.

¶ Et certe res admiranda mihi videtur, omnium fere morborum me dicas aquas a deo optimo maximo mortalibus eſſe traditas, quæ non pigmētis,antidotis,& amaris dilutionibus ægrotos excutient,non igne, aut ferro lacerēt, ſed ſuauiſſima ablutione priſtinam valitudinem reſtituunt. Nec has virtutes ſoli ſulphurati fontes habent,verū Aluminoſi, qui pituitę fluctioni medentur,reſolutionique neruorum, quam Græci παραλυσιν appellant. Crudis, & qui ſtomacho parum valent,plurimum cōferunt, & denique id præſtant, quod Aſclepiades officium optimi medici eſſe dicit,vt tuto,celeriter,& iucunde curent. Habent & ſuas virtutes Bituminoſę aquę, quęquidem potione potius quam ablutione adiuuant.Soluunt enim aluum ſine dolore,& pene omnia interioris corporis vitia purgando curant,quinetiam aliquādo mala inteſtinorum termina, cum exulcerantur inteſtina, & cruor ex his manat, priſtinæ valitudini reſtituūt. Eſt etiam genus frigidę aquæ Nitroſum, quodquidē potionibus purgat, & omnes acceſſiones corporis minuit,& præcipue ſtrumarum tumores. Eiuſmodi aluminoſi,ac nicroſi fontes malo plerumque odore ac ſapore ſunt,nam ab inferioribus locis penitus orti per loca ardentia tranſeunt, ac deinde longo ſpacio terræ refrigerati perueniunt ad ſuperiora loca odore,ſapore,coloreque corrupto, ſecum'que feruoris vertiginem deuehunt. Adeo vt refrigerati etiam feruere videatur, veluti eſt in agro Senenſi

quatuor

quatuor milibus ab vrbe passuum aqua, quã vulgo Bullulam appellant, quę quidem saluberrima est, & verno tempore epota compluribus ægrotationibus prodest. Sed omnium salubrium aquarum feracissimus est ager Senensis. Nullumque genus deest, quod ad mortalium salutem spectare possit, quodquidem notum, spectatũque priscis temporibus fuisse arbitror. Et præcipue cum M. Tullium videam balneas Senias nuncupare, ad quas quidem recuperandæ valitudinis gratia Romani ciues accedebant. M. quoque Terẽtius Varro Libro primo de analogia idem sentire videtur. Nam cũ primus dixisset male reprehendi a quibusdam, quod dicantur multitudinis nomine publicę balneę, non balnea, & contra priuati dicant vnum balneum non plura balnea. Deinde paulopost addit. Sic aquę calidę multitudinis nomine dicuntur. Nam cum in vsum venissent nostris, vt colerentur, & alię ad alium morbum idoneę essent, & essent complures, vt puteolis, & in Tuscis quibus vtebãtur multitudinis potius quã singulari vocabulo eas appellarunt. Quorsum hęc tam longa aquarum commemoratio? vt intelligamus ad electionẽ loci imprimis pertinere, vt optimarum aquarum diligentissima fiat inquisitio. Hac in re diligentissimi veteres non modo oppida, vrbesque condituri. Sed dum castra statiua militum eligebant factis sacrificijs diligentissime bidentum extra rimabantur. Et si iecinora liuida, vitiosave inueniebant (quoniam id aquę vitio fieri arbitrabantur) locum quamprimum mutabant. Eiusmodi probationes optimę sunt. Sed longe meliores (si illic habitant) erunt. Et precipue si diligenter inspexerimus qua corporis figura, quibusque lineamentis sint aquæ illius potores. Et si validis corporibus, nitido colore, cruribus rectis, ac non vitiosis, peracri oculorum acię, palpebris, folliculisque non lippientibus. Ventre etiam neque obeso, neque nimium exhausto. Naturæ inspectores asserũt, puræ aquę imprimis esse signum, si sine sapore, sine odore, ac sine colore fuerit. Et si aqua in vasculum cõiecta nullam fecerit maculam, nihilque in ea desederit, postquam aliquandiu quieuit. Est & optima experientia, si ea decocta postquam deferbuit, & quieuit, nihil arenę, aut limi in fundo vasis reliquerit. Dicunt etiam qui de agricultura scribunt, cuiusquidem rei adstipulatores sunt Vitruuius & Cornelius Celsus legumina optime aquam probare, cum in eam coniecta fuerint ad ignemque admota si celeriter percoquentur, quodquidem veteres medici eam aquam optimam esse censent, quę minoris sit ponderis, quęve igni admota celerius fit calida, dummodo limpida sit, & musco, ac iunco careat. ¶Insalubris est omnis aqua palustris, & quæ non fluit siue per loca transit vmbrosa, atque opaca, & a sole minimum aperta. Deterrima tamen omnium est ea, quæ ex niuibus fluit, quęve ex pruinis instillat, vt nonnulli, veteres tradiderunt. Celsus Cornelius de aquis sic loquitur. Aqua leuissima pluuialis est, deinde fontana, tum ex flumine, tum ex puteo. Post hęc ex niue, aut glacie, grauior ex lacu, grauissima ex palude, hęc qui diligenter inspexerit salubrem liquorem ciuibus suis facile prębebit.

Castrorũ eligendorũ mos antiquus.

Aquæ puræ signa.

Aqua optima quæ.

Aqua insalubris.

¶DE OPTIMO VRBIS SITV.

¶Titulus Duodecimus.

PTIMVS Vrbis situ,qui non procul a mari absit,aut a flumine nauigabili, per quod deuehi possint quę supersunt,& aduehi quę desunt. Ostia quidē fluminū magnā habent oportunitatem,& eorum fluentia,ac placidi cursus, non modo voluptatem augēt,& gregibus,armētibusque saluberrimi sunt,cū facile,& sine cursu,atque obluctatione aquarum pergūt. Verū magnam agris,& segetibus vbertatem afferunt. Magna tamen fluminū diuersitas est,& non æqua omniū vtilitas. Nilus omniū fluuiorū feracissimus habetur,is nanque ęgyptum præterfluit,eamque regionem magna cum fertilitate irrigat. Nam cum tota ęstate obrutā,oppletamque terrā tenuit,recedit,inque alueū suū redit,& agros mollitos,oblimatosque ita ad ferendum relinquit,vt vix boū laboribus,aut rusticis manibus,nisi ad proijciendum semina indigeant. Cuius natura admiranda fuit,vt varias scriptorum opiniones reliquerit de eius inundatione, & pręcipue cum ad fluminis fontem perueniri nequeant. Nā Phisicus Anaxagoras,& eius discipulus Euripides Tragicus, causam incrementi niuem esse sentiunt, in Aethiopia liquefactam. Sed incredibile est in regione solibus exusta niuem esse. Alij ipsius fontē miram illam abundantiā habere asserunt a nubiū densitate quas illuc cogunt Etesiæ vēti,qui Euri dicuntur,& ab oriente æstiuo fluāt vt Strabo.li.iij.refert. Sed Democritus illuuiē illam septentrionali niue,fieri putat, quæ æstate liquescit. Eleuatisque vaporibus multas ac densas nebulas circa mōtana tollit,quę tū ab Etesijs ad altissimos Aethiopię montes deferuntur, & in pluuiā solutę magnos imbres faciūt,quibus Ethesiarū tēpore Nilus ad maximum illud incrementum augetur, alij repercussione diuersorū ventorum id fieri asserunt. Alij autem id syderum motibus excitari volunt, Alij lunæ,solisque cursu. Herodotus quidem Nilum ait propria natura esse talem qualis sit tempore incrementi. Hyeme tamen solem ad libram delatum humorem ad se trahere,ob eamque causam eo tempore flumen decrescere. Ego autem arbitror eiusmodi cogitationes quasi palestram, quanquā doctissimorum hominum extitisse,qui peregregias ratiocinationes, quasi mentis pabulum habuerunt. Idque naturę optimę parenti omniū attribuendum censeo. Nam cum destituta a cœlesti humore,ac pluuia ægyptus esset, ei fluuiū dedit,qui segetibus,ac plātis alimēta traderet. Nam innumerabiles fluminum cursus ad subiecti soli vtilitatē diuina prouidētia tradidit ne qua regio esset, quę omni ex parte naturali ope fraudaretur. Nili incrementum (vt Diodorus refert)a solstitio ęstiuo fit vsque ad equinoctium autūnale,nec parum regioni confert,quod terrestres beluę quę noxiæ hominibus sunt eius inundatione pereunt,nisi quam primum ad altiora confugiant. Solus etiam omniū fluminum neque nebulas,neque frigidas auras,aut densas exhalationes gignit. Eiusque aqua præcipue dulcedinis habetur adeo vt accolæ perfacile vino careant,& eam summa cum voluptate hauriant. Fert etiā Nilus lotum ex cuius baccis panē conficiunt,& fructibus etiam alijs omnibus salutaris habetur.

Nilus.

Aegiptus cœlesti humore destituta.

Nili īcremētum quo tempore fit.

¶ Accedit igitur non solum ad vtilitatem,sed ad oppidorum ornamentum fluminum cursus,quodquidem versibus mantuanis comprobari licet. Nam cum de Italię laudibus loqueretur,eiusmodi sententiam protulit.

Adde tot

Adde tot egregia vrbes,operumque laborem,
Tot congesta manu præruptis oppida saxis.
Fluminaque antiquos subter labentia muros.

¶Vicinitatem maris longe optimam esse arbitror, cum ad vitę ciuilis vsũ, tum ad opes comparandas,quibus ciuitates mirum in modum augentur. At qui longe difficilius vrbes obsidentur,quas mare abluit, cum nautico terrestrique exercitu ad earum oppugnationem opus sit, quorum si alteruter deest,facile oppidani exercitum superãt,cum difficile admodum sit a terrestribus copijs auxilium clausis impediri, & alia ex parte nautica turba facile ab equitibus superatur. Aristoteles tamen asserit,ambiguum fuisse apud priscos vtilitatisne plus,an incõmodi vicinitas maris vrbibus afferat. Et pręcipue cum colluuionem hominum mare aduehat e diuersis, ac nonnunquam barbaris regionibus,quæ ad ciuilem disciplinam capessendam minus idonea sit. Sed huic rei subuenire possunt legumlatores, qui pręcauere possunt, ne peregrini ciuitate donentur,nisi post longam virtutis experientiam,neve agrum,domumve emere,aut ędificare possunt. His & similibus sanctionibus ab aduenarum contagione ciuilis societatis liberabitur, nec alijs maritimis cõmodis carebit,quibus ornamenta pacis,& subsidia belli comparantur.Portuum igitur oportunitas eligenda erit, ab his,qui vrbem statuere volunt. Idque considerandum imprimis erit, quibus rationibus a tempestatibus,atque ab hostibus nauigia defendantur.Portuũ autem alij naturales sunt, Alij manufacti.Naturales optimi sunt , qui vel e conspectu insulam habent, vt promontoria, quibus vndarum fluctus frangantur, & curuaturę illę introrsus tutiores ab omni tempestatis iniuria reddantur.Eiusmodi portus Vergilius probare videtur præter cæteros cum ait. Portus naturales.

Est in secessu longo locus insula portum,
Efficit,obiectu laterum,quibus omnis ab alto
Frangitur,inque sinus scindit sese vnda reductos.

¶Mutuatus siquidem est Hipanensis Carthaginis formam, cum aphricanus portus minus sibi satisfaceret. Optime autem constituentur hi portus,si naualia habebunt,& iuxta erit porticus,ex qua aditus sit ad emporia.Ducenturque muri ab vtraque parte porrecti,cum solidis,rotundisque turribus.Ex quibus catenæ machinis facile trahantur. Manu vero facti portus minus tuti erunt, minusque vtiles, raro enim idoneum locum habere possunt ad tuendas naues a tempestatibus.Idcirco eiusmodi stationes structuris,aggeribus optimis adunandæ sunt,vt ars suppetat,quod per naturã deest.Ostia nõnunquam fluminum si placido, latoque cursu in mare prorumpunt vtilitatem non minimam habent,vbi naturalis portus desit. Sed redeuntibus nauigijs ostia omnia periculosa sunt. ¶In ædificanda vrbe si ex voto nobis contigerit (quoniam omnes affirmat situm optimum esse iuxta mare) videndum erit vt portus, vel stationes pone vrbis mœnia sint. Nam tamen adeo iungantur,vt marinis fluctibus collidãtur, neque adeo distent, vt inter portũ,ac muros belli tempore hostes castra collocare possint. Priuaretur siquidem vrbs nautico pręsidio,in quo nõ parua spes collocanda est,si a mari tutum non sit. Et propterea locus ille intermedius fossis, muris,ac turribus ita muniendus erit, vt nihil ab hostibus inuadi possit. Et præterea in quocunque vr- Portus manu facti.

cunque vrbis situ consyderandum, vt locus eligatur, qui non facile ab hostibus inuadi possit,& ex quo ciuibus facilis sit egressio in agros,& in vicina loca,& tutissima regressio in vrbem. Cogitare etiam debemus,vt adiacens regio conspectui adeo subiecta sit, vt facile cognosci possit,ne per obscuriora diuortia, & hyantes conualles populus ex insidijs ne pereat, neve socij,amicive qui auxilio vrbis adesse vellent, cęcis diuerticulis, aut opprimantur,aut impediantur. ¶Cauendum etiam est ne mons vicinus sit,qui vrbi incumbat,tormentis nanque & lapidum ballistis hostes,qui eum inuaserint ciuem e propugnaculis,ac turribus facile deturbant,vrbēque inuadunt, vel in subiectos pręliantes victores euadunt,quinimo iacula,ac saxa in vrbē mittunt,adeo,vt nec inter vijs,nec domesticos ciuibus tutum satis esse possit, quęquidem desperatio quāprimum ad deditionem compellit. Non minus etiam erit cauendum,nec flumen per edita, ac prærupta loca decurrens, in subiectam,ac iacentem vrbem abrumpi possit. Per eiusmodi nanque ablu uiones nonnunquam hostes victoria potiti sunt, cum oppidani,aut mergantur,aut aquę impetum neutiquam ferre possint,& inundatio illa animalibus, muris,agrisque perniciosa sit. Videndum præterea est,ne regio nimis angusta sit,nimisve vasta,agrorum enim, aruorumque angustia annonę ciuitatē facile efficit, quęquidem causa est,vt populi parua admodum sit frequentia. Esuriens nāque plębs cōnubia formidat,nec desyderat sobolem,quocirca nul lum populus incrementū facit. Quinimo tenuiores, vix cum famę ratio habenda sit,patriam deserunt,& lætiores,feratioresque sedes,quęrunt. Et precipue si pascendo pecori per angustias regio minus idonea est. Nam secundū frumenta,armenta,& greges, quæ carne, lactæ, caseoque abundant valde allunt. Piscatio etiam quibusdam in locis plurimū adiuuat tenuē, atque inopem turbā. Sed ea minus optanda mihi esse videtur,cū quod pisces male nutriunt,& corpora inualida,atque ęgrota pręstant,quod Homeri etiā testimonio probare possum, qui bellatores suos, qui iuxta littus maris castra habebant,nunquam piscem gustare facit. Et helespontiacos piscosos Ichthyopha gos per irrisionem appellat,quasi imbelles,& effœminatos, tum quod piscatorem algentem,nudum,atque inopem semper video,& alia ex parte quan quam minus formidanda est minus vasta regio,tamen plęraque incommoda habere cernitur. Alit siquidem feras truculentissimas, hominibus, peccarique noxias,ac formidabiles,veluti sunt quibusdam locis leones,& vrsi,qui regionem omnibus amantibus exhauriunt. Aphrica enim deserta loca quā plurima habet,propter eiusmodi animalia. Hyrcani,qui ostia Oxij fluminis habitant, Immanes habent feras,& præcipue Tigres, quarumquidem pernicitas amantibus fere omnibus ineuitabilis habetur. Breui siquidem tempore longum conficiunt spacium, & præcurrentia animalia assequuntur. Sūnt & Pantherę apud illos,quę pecuaria insidijs populantur. Contra eiusmodi feras Hyrcani veneno potius quā ferro agunt,a cognito enim carnes illiniūt, & per diuerticula,ac cōpita spargūt,quas vbi Pantherę comedūt Anginę mor bo cōficiuntur. Hac solertia opus est Hircanis,si vitam in regionibus suis agere volunt. Erūt igitur eiusmodi loca fugienda,& in quibus serpētes repūt, quę nō modo morsu,sed solo spiritu animalia necant. Non etiam parui detri menti est in vastis regionibus,quod si bestię noxiæ desunt,latrones,Siccari, Grassatores

Pisces ęgrota copora pstāt.

Ichthyophagi.

Aphrica. Hircani. Tigres. Pantherę.

Grassatores, fures .ac deterrimi homines non deerunt, quorum insidię non minus timendę sunt, quam luporum, vrsorumque ingluuies. Et leonum, Tigridumque immanitas. Dixi quę exquirenda essent his qui condendæ vrbis locum eligerent, quęve fugienda. Nunc de vrbe, mœnibus, & ædificijs pauca in sequenti volumine differere constitui, vt præscripti cursum suo ordine absoluant.

¶FINIS LIBRI SEPTIMI.

¶SEQVVNTVR TITVLI LIBRI OCTAVI.

PROOEMIVM LIBRI OCTAVI
ad Sixtum Pontificem Maximum.

PTIMA operum descriptio, distributioque intra moenia & ærearum, viarum, platearumque diuisio decorem, ac speciem vrbis plurimum adiuuat. Et ea nonnunquam prestat, quæ ingenio loci deesse videntur, qua in re quicquid relinquitur, aut peccatur cum magna admodū difficultate restituitur, instauratur ve. Smyrna omnium pene vrbium pulcherrima habebatur, quæ post euersionem, quam a lydis pertulit, instaurata ab antigono, auctaque deinde a lysimacho magnam speciē præ se ferebat. Pars nanque eius in monte sita facili ascensu clarissimum aspectum præbebat. Et Meles fluuius inde decurrens magnam moenium partē abluebat. Nam reliquæ omnes partes in campo iacebant, & portus aderat optima structura clausus, viæ vrbis latæ directæque erant, & pulchro admodum pauimento stratæ, Templa altis fastigijs suffulta. Porticus magnæ, & Gymnasia omni tempore perfecta, vnus tamen eorum, qui statuerunt, error decorem vrbis, Hyberno precipue tempore obscuriorem reddebat. Deerāt nanque cloacę, & pluuię colluuies vndis fluitabat, quocirca præ luto, atque aqua vix homines per vrbem incedere poterant. Mithylene quoque vrbs in Lesbo insula pulcherrima habita est, inter Methimnam & Maliam sita, sed pessime descripta, nam vię omnes nullis oppositis ædificijs ab austro in septentrionem vergunt, quocirca ęstate & autumno propter æstum pestiferę sunt. Hyeme autem boream frigore, & gelicidijs adeo rigent, vt nemo in eis consistere possit, quæ si ab oriente in occiduum vergerent, saluberrimæ omnino essent. Talia quidem errata apud rhodios nequaquam deprehendebant, quorū vrbs moenibus, vijs ędificijs in omni opere nulli secunda priscis temporibus habita est. Fuit nanque apud eos maximum studium Architecturæ, & eiusmodi artifices magnis pręmijs alliciebantur. Cyziceni quoque optimos habuerunt Architectos, proinde Cyzicus eorum vrbs in proponti de insula pulchritudine, & publicorum ædificiorum fabrica reliquas omnes asiæ vrbes antecellit. habuit etiam suam laudem Carthago, habuit & massilia, & nonnullę alię, quę artifices habuerunt in ratione ędificandi eruditissimos. Natiua bona patrię meę pater sanctissime plurima sunt. Multa etiam emendata apparent, ab his qui principio senam statuerunt. Viæ a borea, & austro magna ex parte adopertæ sunt, ab oriēte autem ęstiuo, & brumali occidente longe magis apertę. Deerat aquę abundātia ad omnium rerū vsum effoderunt. aquę ductus stadiorum circiter quadraginta, opera, & impensa adeo admirabiles, vt cum omni antiquitate certare possint, ex quibus singuli pene ciues in ędes suas per subterraneas fistulas aquam deriuare possint, & fontes plurimos paribus pene spacijs per vrbem emittunt, qui & vsui omnibus sunt, & speciem, decoremque ornant. Quotidie etiam ædificia vetustate disturbata, aut collapsa restituuntur, & noua a solo eriguntur, quibus pulchritudo, splendorque vrbis, in dies magis magisque augeatur. Sed ad propositū instituti nostri ordinem reuertamur.

Smyrna.

Meles.

Mithylene.

Vrbis situs quis optimus

Cyzicus.

FRANCISCI PATRICII SENENSIS Pontificis Caietani liber Octauus, De institutione Reip. incipit.

ARCHITECTVM OPTIMVM ADhibendum esse cum vrbs statuitur.

Titulus primus.

OSTQVAM diligentem rationem habuit in loci electione is, cui per fortunam concessum est, vt vrbem condere possit, antequam ędificet, situmque, faciemque vrbis secum animo volutare debet. Proinde operęprecium futurum arbitror, si architectũ idoneum adhibebit, & eum cuius experientiam in plęrisque ędificiis viderit. Nec pudere debet quempiã peritis in arte auscultare. Cum illud quasi diuinum oraculum habeatur, quam quisque norit artem in ea se exerceat. Et Alexander macedo (cui magno ob virtutem nomen traditum est) nobis exemplo esse potest, qui cum ęgypto non longe a Canopico Nili ostio vrbem, quam a suo nomine Alexandriam appellauit statuere vellet, Dinocrati macedoni huius artis peritissimo, vt eam metiretur, ac conderet demandauit, quãuis primo rex ipse loci rationem magno cum iudicio cõprobarat, viderat enim portum loci ingenio admodũ tutum, & emporię egregiũ, ac campos frumentarios feracissimos, & Nili vtilitatem nõ mediocrem, voluit tñ vt Architectus ille sui temporis nobilissimus, artis suę munere fungeretur, ne quid pręclare operi deesset, eam (vt nonnulli scriptores sentiũt) ad similitudinẽ aquilę pandentis alas statuit. Vt autem Strabo lib. xvij. ait, ad figuram chlamidis qua specie habitabilem mundi partem esse Cosmographi omnes sentiunt. Hęc quidem forma speciosissima habita fuit, & iudicio quãplurimorum habita est. Et quanquam hęc vrbs regem, & Architectum habuit peritissimũ & purpurati complures, atque eruditi viri in consilio fuerunt. Tamen longo tempore post Iulius Cęsar vidit consummandę rei aliquid deesse. Idcirco Pharos colonia eo loci ab eo deducta est. Est enim Pharos insula, quę obiecta alexandrię, portum efficit, & iactis molibus angusto itinere, & põte vbi coniungitur, in ea turris magna altitudine imminet, mirificis operibus instructa, quæ de nomine insulæ Pharos etiam vocatur, ex qua fascibus accensis nocturna tutius dirigitur nauigatio. Habet enim Alexandrię portus insidiosum accessum, & fallacissima vada, quocirca periclitantibus nauigiis nocturnis ignibus subueniendum fuit. Amianus tamen Marcellinus eiusmodi opus non Cęsaris dictatoris, sed reginæ fuisse retulit, cuiusquidem eiusmodi sunt verba. Alexandrię littus cum fallacibus, & insidiosis accessibus affligeret nauigantes, subuenit Cleopatra, quę turrim erexit excelsam, quę a loco Pharos cognominatur, prælucendi nauibus nocturna suggerens ministeria. Hic a plerisque latinis scriptoribus discedere videtur, sed facile fieri potest. vt iussu Cęsaris turrim illam consummauerit Cleopatra. Nam Aegypti

Alexandria.

regnum eidem promisit. post victoriam Cęsar & eam in delicijs habuit, ex qua filium, forma, incessu sibi similem genuit, & Cęsarionem a suo nomine appellari passus est. Alij sentiunt hanc turrim nec Cleopatræ, nec Cæsaris, sed regum fuisse opus, quodquidem adstipulari videtur Strabo, lib. xvij, cum ait Sostratum gnidium Architectum regum amicum eam statuisse, & tali inscripsisse epigrammate. Sostratus Gnidius Dexiphanię filius dijs ser uatoribus pro nauigantibus.

LOCI GENIUM ANTIQUI ANTE quam vrbem conderent propiciare consueuerunt, quid sit Genius, quid Penates, quid Dij patrij, quid Dij Samothraces.

Titulus Secundus.

Genius

ETERES VANA SUPERSTITIOne antequã vrbem statuerẽt loci Geniũ sacrificijs propiciare consueuerũt. Vnde peritissimus omniũ poetarum Vergilius cum hoc ostendere vellet, ait. Hortor amare focos, id est Genium sacrificio placatum, propicium que reddere. Quanquam hoc potest ambiguũ videri, & præcipue apud peritos in sacris rebus veteres. Nam (vt varro ait in libro cui attico nomen fuit) Moris, & instituti maiorum erat, genio hostiam non cedere, sed pateras libare, vinũque diffundere, vnde illud Persij. Funde merum genio. Sed aliter faciebant cum genio natiuitatis deo sacrificabant. Aliter cũ idem vt loci pręsidi. Natali siquidem die, quoquidem vitam ipsi lucemque acceperant, iniquum videbatur alijs eam eripere. Pro inde a cęde, & sanguine abstinebãt, sic etiam (vt Thimęus refert) ad Apollinis genitoris Aram nemo hostiam cedebat, quãdo id numen esse natiuitatis omnium mortalium arbitrabantur. Hanc aram Pythagorẽveluti inuiolatam adorauisse dicunt, cuius etiã meminit Cato in libris de educandis liberis vbi ait, hęc omnia faciebat nutrix in verbenis, ac tubis sine hostia, vt Delij ad Apollinis Genij videlicet aram. Sed Genium in sacris pluribus modis acceperunt, quandoquidem in primis eum putauerunt animi partem esse rationalem. Nam (vt Varro ait in libris de dijs electis) tres animæ gradus esse in vniuersa natura veteres putauerunt. Vnum qui sine sensu alitur, viuit tamen, ac crescit vi sua, vt sunt virgulta, & arbores, & in corporibus nostris ossa, vngues, & capilli. Secundũ in quo sensus est, cuiusquidem vires ad oculos, nares, palatum, tactumque perueniunt. Tertium summum animæ quem animum appellabant, per quem intelligimus, ac sapimus, cuius etiam præter homines, mortales reliqui expertes omnino sunt, hanc partem in mũdo deum vocari Varro asserit, in nobis autem genium. Alio modo plærique omnes poetæ Genium esse dicunt deum illum, in cuius tutela, vt quisque natus esset viueret, & a genienda antiquissimo verbo originẽ ducere arbitrabantur. Siue quod nobiscum generetur, curam habeat. Hinc dicebãt vt primum editus in lucẽ quisque esset, eius suscipere curã, & actiones regere, gestisque

Animę tres gradus

Genius.

gestisque singulis adesse, virtutesque augere, ac nonnunquã colloqui, quodquidem homeri sententia comprobari asserunt, qui non cœlestia numina sermonem cum viris fortibus habere facit, eisve in prelio adesse, sed familiarẽ geniũ, cum quo legimus Pythagorem fuisse versatum, ac Socratẽ, & ex nostris numam Pompilium, & Scipionem superiorem. Hinc etiam genialem torum poetę maritalem Thalamum appellant, quem sub tutela genij esse Satyrorum excellentissimus ostendit Satyra. vj. vbi ait.

Antiquum, & vetus est alienum posthume lectum
Concutere, ac sacri genium contemnere fulcri.

¶Cum contra adulteros loquatur, & geniale pro voluptuoso ac conuiuali ponatur. Vnde illud vergilij inuitat genialis hyems. Et iuuenalis, Genialis agatur iste dies, propria stomachum laxare saginis. Veteres eñ genio indulgere dicebãt eũ, qui voluptati operã dabat. Hinc illud rursus Persij Saty. v. — Indulgere genio.

Indulgere genio, & carpamus dulcia, nostrum est
Quod viuis, cinis, & manes, & fabula fies.

¶Et econtrario cum vellet Terentius eum ostendere, qui de necessario cibo sibi demebat, suum defraudẽs genium dixit. — Defraudare genium. Hunc genium qui singulis mortalibus adhibetur, quique consiliorum, cogitationumque nostrarum particeps est, præsidem etiam appellauerunt, quod vitæ nostrę præsit. Et qui de sacris veterum scripserunt, eundem esse quem Mediastinum vocant. — Mediastinus. Putabant nanque medias quasdam esse potestates inter infimas terras, summum quæ æthera in medio aeris spacio, per quas desyderia, cogitationes, & merita nostra ad deum perferentur. Has Græci demonas, nõnulli nostrorum verbum e verbo exprimẽtes intelligentia nuncupauerunt. — Genij demõnes dicti. Ab hac opinione nõ longe abhorret Dionysius Halicarnaseus in libris quos de Romanorum origine scripsit, in quibus eiusmodi sententiam protulit, inter diuinum, & humanum genus tertiam quandam extare naturam philosophi aiunt, qua Geniorum natio continetur, quandoque hominibus, quandoque dijs admistã, ex qua genus illud heroum ortum esse fabulantur. Subtilis sane fuit hęc cogitatio, & a veritate non omnino aliena. De qua tamen clarius Plato in Symposio differit, sentit quidem ab eisdem plæraque nobis nunciari, quæ etiam futurum euentum aperiant. — Genij angeli. Sapienter igitur a christianis scriptoribus angeli dicuntur, quasi nuncij veritatis, ac voluntatis diuinæ. Nam aliquando sanctissimis, innocentissimisque viris, vel dormientibus, vel nonnunquam vigilantibus ea prenunciant, quę futurorum presagia ex vero rerum euẽtu esse dignoscuntur. Sed ad poetas, veteresque scriptores redeamus. Putabant singulorum locorum genium esse, hinc illud Vergilij.

Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, & genium loci, primamque deorum
Tellurem Nymphas, & adhuc innata precatur, Flumina.

¶Hos alio nomine penates dixerunt. — Penates. Quocirca ab eodem poeta dicitur. sacra, suosque tibi commendat Troia penates. Hos Nigidius figulus Apollinem, & Neptunum esse voluit, qui Troianos muros edificasse creduntur. — Vesta dea. Sed hanc opinionem minime habere videtur poeta, cum inter penates Vestam deam esse doceat, & in eo quod statim sequitur, sic ait. Et manibus vittas, vestamque potentem. Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

Alibi

Alibi eos patrios deos appellat. Dij patrij seruate domum seruate nepotē. Et alibi patrios penates. M Terentius varro (quem in rebus diuinis Romanorum peritissimum esse voluerunt) Penates deos existimat, per quos spiramus, viuimus, & corpus, animumque habemus, Aethera, Iouem, Iunonē, Tellurem, & Mineruam, quam summi ætheris cacumen esse ostēdit, huius sententiæ adstipulatores populi Romani testimonium adducunt, Tarquinio prisco rege comprobante, qui omnium supradictorum numinum simulachra vno eodemque templo collocarit. Hos Samothraces deos esse idem varro affirmat, quos ex Samothracia in phrigiā Dardanus, & mos in Italiā Aeneas transtulerit. Sed alios esse deos penates, alios Samothraces Vergil. ipse videtur ostēdere in hoc versu. Cū socijs, natoque, penatibus, & magnis dijs, ac si magnos deos Samothraces esse intelligeret. Sic & Iuuen. Saty. iij.

Samothraces dij.

Iures licet, & Samothacum
Et nostrorum aras, contemnere fulmina pauper
Creditur, Atque deos dijs ignoscentibus ipsis.

¶Samothraces Cicero maiores gentium deos appellat in Tusculanis quæstionibus. Nam in libro secundo de deorum natura de dijs penatibus eiusmodi verba protulit. Penates dij siue a penu ducto nomine, est enim omne quo vescuntur homines penus, siue ab eo quod penitus insident. ex quo etiam penetrales dij a poetis vocantur. Tales propiciationes numinum (vt ad propositum reuertamur) in condenda vrbe Varro hetrusco ritu fieri solitas affirmat, sed pudet me talia referre, cum ridicula potius, quam mystica esse mihi videantur. Iungebant nanque taurū, & vaccam, & aratro sulcum circum agebant, quodquidem eleuabant manibus, qua parte vrbis portam relinquere volebant. Quocirca fuere grammatici veteres, qui arbitrati sunt portum dici non ab importando, exportandoque, quæ vsui essent, sed a portando aratro, quando ex sacrorum ritu eo loci (vt dictum est) eleuaretur, ne in portę limine fossa effoderetur, vrbis nomen (vt superius diximus) vel a parte aratri nomen trahit, vel ab vrbando. i. arando propter eiusmodi consuetudinem. Sed hanc veteres auspicato die, ac loco fatali religionem obseruabāt. Quid nos facere oportet, qui verum deum colimus, non vana simulachra, & creas imagines? Deum igitur optimum maximum inuocabimus, & veritatis salutisque nostræ auctorem, vnigenitum eius christum, cuius sacrificio, ac cerimonijs solida fundamenta iaciuntur.

Penus.
Dij penetrales.
Porta.

¶DE FACIE, AC FORMA VRBIS de pomerio, siue agro effato.

¶Titulus Tertius.

AEC POSTQVAM fecerimus fossa, sulco, signove murorum ambitum præscribemus, quemquidem veteres nonnulli, in ciuitatem, si loci ingenium id foret fieri præcipiunt. Alij in octogenam speciem, alij autem quadratam vrbis formam magis probant, cum quod apte satis muniri possit, tū quod ad speciem, commoditatemque viarum, ædiumque valde accommodata sit. Hanc speciem præter omnes probauit Romulus, quaquidem vrbis mœnia primo cōstituit, vnde Roma

de Roma quadrata dicta est, vt ex sententia M. Varronis refert Dionysius halicarnasseus, eadem figura etiam fuit Niceavrbs Bithuniæ, quæ portas habu it quatuor, ad lineam adeo directas, vt ex lapide quodam magno, qui in qua drinio circa Gymnasium stabat. Pari spacio singulæ portæ cernerētur. Sed hæc cura Architecto relinquenda est, qui ratione, dimensioneque loci habi ta facille iudicabit quid vtilius esse possit. Cogitabimus deinde spacium re linquendum esse pone mœnia, in quo nec colere, nec ædificare cuiquā vn quam permittatur, & idem nō modo intra muros, sed etiam extra. Eiusmo di locum Nigidius, & nonnulli alij veteres agrum effatum appellarūt, quod pontificum iussu piaculum committeret, qui effoderet ædificiumve erigeret. Varro autem pomœrium appellat, quem plerique omnes scriptores sequun tur, dictumque putat quasi post murum. T. Liuius verbi huius significatio nem optime declarat libro primo Romanarum historiarum. Pomœriū (in quit) verbi vim solum intuentes post mœnium interpretantur esse, est ta men magis circa murum locus, quem in condendis vrbibus quondam hetru sci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, vt neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nūc vulgo etiam coniungunt, & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli, hoc spacium quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id Pomœrium Romani appellarūt, & in vrbis incremento semper quantum mœnia processura erant, tantū ter mini consecrati proferebantur. Hanc Liuij opinionem his versibus A. Ge lius ca. xiiij. lib. xiij. comprobare videtur. Pomœrium est locus intra agrum effatum, per totius vrbis circuitum pone mœnia regionibus certis termina tus, qui faciunt finem vrbani auspicij.

Roma & Niceavrbes quadratæ.

Ager effatus

Pomœrium.

DE MVNIMENTIS LOCI, ET DE MOENIBVS.

¶ Titulus Quartus.

NTEQVAM mœnia constituamus, hoc cogi tandum erit, locus ille natura ne munitus an arte, ac manu muniendus sit. Locus enim editus vel qui præ ruptos habet anfractus, siue altissimo mari, vel ma gno flumine abluitur, longe minore opera atque im pensa indiget. Nā minoribus mœnibus muniēdus erit, vbi naturali situ defenditur. Sed in regionibus planis, vel paululum editis opera, & impensa subue niendum est. Erunt igitur ducenda mœnia vel qua dratis lapidibus, si natura suppetit, vel cocto latere, calce, & arena optima commista. Nam bituminis materia illa, quam in Ba bilonis miro labore tantopere Græci, Latinique scriptores laudant, magis de syderanda est, quam quærenda, non enim vulgo nascitur, sed raris admodū locis inuenitur. Fodienda imprimis fundamenta sunt ad solidum vsque ter ræ, ne super instructum opus, vbi minus firma gesserimus fundamenta, aut ruat, aut rimis inhiet. Et altitudinis crassitudinisque murorū ratio habenda

est. Nam vbi nimis elata sunt moenia facile machinis,tormentisque concu tiuntur,vbi vero nimis depressa,atque humilia sint,funibus, scalisque admo tis quamprimum victoriam hosti tradunt, Quadraginta, aut quinquaginta cubitorum altitudo,a compluribs Architectis,ac peritis in re militari com= probatur,in summitate vero crassitudo satis esse dicitur,vbi intra pinnas tan tũ spacij relinquitur,vt via satis duobus armatis sit militibus, ne alter alteri obuius impedimento fiat. Nam mirabilis illa altitudo latitudoque murorũ

Babylonis al titudo latitu= doque.

Babylonis,quam Semiramis fieri voluit,minus quęrenda mihi esse videtur, quanquam inter septem mundi spectacula connumeratur, quorum altitudi= nem ducentorum cubitorum,Latitudinem vero quinquaginta fuisse gręci te stantur scriptores. Eiusmodi tamen miracula Alexander macedo contem= psit,quoniam triduo ante vrbem inuaserat,diripueratque,quam qui superio rem partem habitabant,hostem inuasisse conspicati essent,vel locupletissi= mus testis est Aristoteles. Mod⁹ igitur amplitudini vrbis præscribẽdus est, ne id accidere possit. Nam Babylonis ambitum quis non admiretur? quem= quidẽ fuisse asserunt octoginta,& quadringentorũ stadiorum eiusmodi men sura milia passuum sexaginta complectitur. Nam stadium habet passus cẽ tum & viginti quinque,passus vero pedes quinque,pes autem digitos sexde cim. Octies igitur stadij mensura mille passus efficit,qui sunt quinque mil= lia pedum. Stadij nomen Romani a Graecis acceperũt,dicitur enim σαδιον, & octauum mille passuum partem significat & locũ etiam exercitationis. Eius dimensionis herculem auctorem fuisse dicũt,qui citato cursu stadium vno semper spiritu faciebat,cum pernicitate etiam mortales omnes peruer teret. Videndum præterea est,ne in longitudinem directi muri ducuntur, nimis enim obnoxij sunt balistis, tormentisque lapidum. Nam sinuosi illi anfractus murorum tutiores defensores reddunt,vbi hostes nõ modo a fron te,sed dextra,leuaque,& pene a tergo missilibus impetuntur.

Stadium
Passus
Pes

DE TVRRIBVS, ET EARVM FORMA.

Titulus Quintus.

VNT etiam a fundamentis erigendę turres,quę in exteriorẽ partẽ porrigantur,vt a lateribus appropin quantes hostes vulnerẽtur,atque machinę,testudinesque muris admotę balistis e turrib⁹ excutiãtur. Dista būt inter se turres paribus spacijs ad sagittę emisionẽ, Et nequaquã quadratę edificandę sunt. Nã vbi angu lus vnus tormẽto,balistave decutiẽ,tota statum turris eliditur. Optima eius facies rotunda est,nõ enim tã facile dissipatur. nam quando percutitur,quadrati in cuneũ lapides stringun= tur,& diutius inconcussa resistit,Secundũ hãc turris faciem optima habetur octogona,quæ propter plures angulos ictibus minus facile decutitur,quã si quadrata esset. Optimum est etiam querneo robore in media murorum lati tudine palis præfixo turrim munire. Ea siquidem cõtignatio,ac ligatura fir miorem ictibus illam pręebet. Nam aut tota corruat opus est,aut vt stet,& in tegra

Turres qua forma ædifi= candę.

tegra maneat. Adhibenda non parua diligentia in turribus, cum quod vrbē tutiorem reddunt, tum etiam quod ei quasi pro corona, & ornamento sint. Huius sententię optimus adstipulator est homerus. Nam vt equites planiciem ornare ait, & naues maritimam oram, sic turres vrbem quasi coronare. Quodquidem facilius elegantiusque quam a me dici possit exprimitur ab eo versibus illis, quos Herodotus eius esse affirmat in vitam quam edidit homeri, in qua prębclara multa diuini illius poetæ refert, quę apud alios, qui de eius vita scripserunt, minime extant. Idcirco interserendos hoc loci versus eiusmodi censeo, nunquam me alibi lectitasse memini. Græci versus quinque sunt.

DE PINNIS TVRRIVM, & Murorum.

Titulus Sextus.

N TVRRIVM vero summitate pinnæ esse debent, sic etiam in omni murorum ambitu, ex quibus repugnantes videre possunt hostes sine periculo. Nam ex interuallo crates, plutei, tabulæ, vel suberis cortices expenduntur anulis ferreis, quibus contra sagittarum ictus defenduntur. Vestis stragula vbi improuisus, ac repentinus hostium aduentus fuerit, pinnis superextensa, sagittarum ictus optime excipit. Neque enim facile transfigitur, cedit siquidem, ac fluctuat. Quocirca hebescunt spicula vimque omnem amittunt. Pinnas varro dici murorum summitates ait, ab his quas insigniti milites in galeis habere solent. Gestabāt enim in comis galearum cristarum ornamenta, & plęrisque ex auium pennis, vt est illud Vergilij De Cyni filio, cuius olorinę surgunt de vertice pennę. Et Plynius secūdus libro decimo naturalis hystorię capitulo primo de struthiocamelo scribens hęc verba protulit. Pręmia ex iis oua propter amplitudinē pro quibusdam habita vasis conosque bellicos, & galeas adornantes pennę. Veteres (vt arbitror, si varroni credere volumus) pinnas etiā auium dicebāt, sed propinquitate literę seu differētię, consonantięve causa vsus obtinuit, vt pennas auium dicamus. Pinnas vero murorum, turrium montiumve summitates, aut aciem securis, Vtrunque Quintilianus optimus vetustatis scrutator docere videtur in primo pręclari operis sui de institutione oratoria, cuius verba ideo ponenda censui, vt animaduertamus eum reprehendere illos, qui pinnas pro pennis auium posuerunt, dicit enim, pinna est acutū securis vtrinque habens aciem, vnde bipennis dicitur. Error est eorum, qui quia a pennis duabus hoc esse nomen existimant, pinnas auium dici volunt.

Pinnæ

Pennæ.

Pinnæ.

ANFRACTVS, ET PRAECIPITIA OPTIME MUNIRE VRBES. de fossa, de aggere, de munimento contra ictum arietis.

Titulus Septimus.

 In statuendis

N STATVENDIS MVRIS erit cogitandum,ne facile hostis adherere possit. Idcirco præcipitia,& anfractus eligẽdi sunt,qui mœnia facile defendunt,aditusque oppugnantibus præcludunt, vbi vero loci natura propter planiciem minus munita sit,fossa latissima altissimaque ducenda est, cuius adiecta terra aggerem faciat. Consueuere etiã antiqui viam relinquere inter eiusmodi aggerẽ & muros,vt repugnantes sagittis, iaculisque fossam defenderent,ne facile æquari ab oppugnantibus possit. Aggerem vallis transuersis more dentium serræ præfigebant,per quorum interualla iacula in hostem mittebantur. Sed temporibus nostris nouũ balistę lapidum genus inuentum est ad fulminis similitudinem,cui bombardę a tonitru ac sono horribili est nomẽ,huic quidem nõ mœnia,non turres ipsæ resistere valent. Contra arietis ictum aggestæ terrę murum,quasi maceriem erigere solebãt veteres,sed nescio an satis esse possit contra nouum huiusmodi tormentũ. Eiusmodi muri facies talis erat. Munitis lapidibus,vel coctis laterculis parietes duos ex interuallo vicenum pedum ducebant circum vrbis mœnia, terramque, quæ ex fossis educebatur, inter illos deijcebant,Sudibusque,ac vectibus eam densabant,quod quasi solida fieret,murus tamen qui mœnibus superior erat depressior fiebat & humilis magis,ne ad summũ vsque muri pariter terra replerẽtur, vtque defensoribus tutum ex oppido iter esset. Eiusmodi murus Arietis ictus ferebat,& si exterior pars illa collideretur,aggesta terra cedendo veluti moles resistebat. Placuit tale inuentum commemorare,puodquidem non inutile esse arbitror. Nam fortasse fulmina hęc nostri temporis ferret,si terra illa congesta ab iniuria imbrium,procellarumque muri testudine contecta diutius extitisset,essentque muri querneo robora inter se coniuncti contignatique.

Bomdarba,

¶DE PORTIS VRBIS.

¶Titulus octauus.

S T etiam habenda portarum ratio diligentissima, per eas enim aliquando accidit, vt prius irruptione oppida diripiantur, vel redeuntibus fugientibusve oppidanis commisti hostes portas inuadant. Non aliter romulus fidenatium vrbem quadraginta stadijs Roma distantem vna incursione(vt Dionysius Halicarnasseus refert)inuasit. Nam populatus eorum agros prædam abigere,& exercitum adducere meditabatur. Verum exeuntibus fidenatibus,leue prælium cõmissum est, in quo cum inferiores essent in fugam vertuntur. Romulus vero persequens eos simul cum fugientibus quasi vno agmine intra muros irrupit, & vrbe potitus est,quam Romanorum coloniam fecit,quę prius fuerat Albanorum,eodem tempore deducta,quo momentina,& Crustumeria. De portis autem M. Vitruuius in libris de Architectura ad Octauiũ eiusmodi verba protulit. Curandum

randũ est vt portarũ itinera non sint directa, sed Scena. Scenũ apud veteres flexum, & tortuosum significauit. Apud grecos enim σκηνη nõ modo Scenã, ac tabernaculum, sed fraudem significat, & σκήνωμα habitaculũ, ac diuersoriũ. Inde Scena itinera ducta esse puto, quę & diuertãt, flectãturque, & fraudi sint obnoxia, hęc fortasse alienũ esset opinari, si per Seruium, & Donatũ liceret dixisse Vergiliũ, eiusmodi vię flexum ad Nympharũ ædem fuisse vbi ait. Scenum, Scena.

Tum siluis scena coruscis
De super, horrentique atrum nemus imminet vmbra,
Fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum,
Intus aquæ dulces, viuoque sedilia saxo.

¶Nympharum domus portas vetustissimi non solum itinerum fluxu, sed propugnaculis ad similitudinem vestibulorum, quę ante ædes fiunt muniebant, cuius etiam principium aditum fossa præruptum ponte coniungebant qui pari pene pondere suspensus, facile in repentino hostium aduentu detorquebatur. Et in egressu deinde propugnaculi anulis, catenisque ferreis catharacta suspendebatur, quæ per hostes canalibus ad id factis ita e muro dimittebantur, vt in limine ferreis mucronibus desigeretur, hostemque vel inuadentem arceret, vel clausum oppidanorum potestati subijceret. Est etiam non inutile inter catharactam portamque alium ponticulum suspendere si id loci genio fieri poterit. Murorum deinde porta ferreis laminis, & clauis maioribus pręfixa esse debet, tũ vt ab omni vi, atque impetu munita sit, tũ etiam a subiectis ignibus, quibus plærumque picato sulphurato, intrusoque puluere exuritur, nihil etiam aliquando nocturnis vigilibus eiusmodi suspicantibus. Cui etiam rei in ędificandis muris portę remedium est adhibendũ foraminibus relictis, quibus omne incendium portę exiguatur. Eius periculum tanti fecerunt Romani, vt lege cauerint ne iuxta portas habitare liceret propter fortuita incendia, vt Paulus iureconsultus scribit. Multis alijs rationibus muniendę sunt, vrbes quas quidem longum admodum percensere esset, & fortasse minus operepręcium, quocirca relinquendam hanc partẽ. Architecto esse arbitror, qui loci naturam dimetietur, videbitque alijs munimẽtis opus esset, vbi plano pede accessus fuerit ad mœnia oppugnanda & alijs vbi pręcipitia, & anfractus vrbem natura munierint. Proinde progrediemur ad ea, quę intra mœnia cõstituenda sunt, suo ordine plęraque recensentes, nõ tamen omnia. Nam fortasse ambigi posset, sit ne talia dicere, officium eius qui de ciuili societate se scripturum pollicetur. Sed cum omnis intentio ciuilis disciplinę ad fœlicitatem redigenda sit, & ad viuendi tranquillitatem, vtramque rem accumulare videtur iocunditas vitę quamquidem non minima ex parte, efficit priuata commoditas habitandi, & publicorum ędificiorũ oblectatio, quęquidem tunc magna esse videtur, cum spacia in plateis, porticibus, deambulatorijsque conficimus, cum his quos nobis honesta studiorũ commertia coniungunt, cum quibus, aut de disciplinis disserimus, quarum meditatio animi ingenij quasi pabulum esse cernitur, aut de repub. commentamur, aut nonnunquam de re familiari, cum aut amicum cõsulimus, aut consulenti fidele consilium damus, nonnunquam etiam cum a rebus serijs ociũ est a confabulatione, & ioco negocium sumimus, animumque reficimus, & ad obeunda negotia promptiorem, alacrarioremque reddimus.

Paulus iurecons. in. l. neque muri. ff. ne quid i lo. sac. fi.

SIT NE STATVENDA ARX IN vrbe liberæ ciuitatis.

Titulus Nonus.

ONSTITVTIS MOENIBVS priusquam areæ, plateæque diuidantur, de arce consyderandum est quæ loco edito proxime muros statuenda est, vt vrbi immineat, & facile externum militem, vbi opus sit excipere possit. In ea nanque sitū est totius ciuitatis præsidium, nec pars vlla in vrbe tuta esse potest cum arci timendum sit. Optime apud Matonem Aeneas formidare, ac desperare inducitur cum Pantheo per noctem arcis præfecto obuius fit vbi ait. Quo res summa loco Pantheu? quam prendimus arcem? Sed disceptatio non mediocris oritur inter eos, qui de ciuili societate scripserunt. Sit ne statuenda arx in vrbe liberæ ciuitatis, qua in re videndum est, boni ne an mali plus afferat in libero populo munitissimum præsidium paucis creditum. Et si vere iudicare volumus, & veterum hystoriarum monumenta reuoluere, inueniemus plures rerum, status euersos incuria, ac perfidia eorum, qui arci præfuerunt, quam seruatos. Roma tamen a gallis capta, incensaque fuerat, sed capitolij præsidio ex parte seruata, pacem auro redemit. At vbi ad imperium rerum euasit, vrbana munimenta seditionum, discordiarum, & intestini belli sæpenumero causas præbuerunt. Aristoteles affirmat inutilem periculosamque arcem esse in optima reipub. præbereque eam tyrannidis apportunitatē quis ambigit? Nam vbi æquo iure inter ciues viuitur æqualia ædificia esse debent, non alia populo imminere, atqui minari, alia deprehensa, atque subiecta iacere. Optime Pedianus arcem definit, sedem esse tyranni. Timoleon summus ille Corinthiorum imperator, qui patriam primo a tyranno liberauit, & a Syracusis, quibus auxilio missus fuerat, inueteratam seruitutem depulit, docuit vrbe, quæ arcis præsidio teneretur, vix vnquam sine tyrannide esse posse. Nam cum Dionysium Sicilia pepulisset, & ciuibus sua restituisset, vrbiumque mœnia bello disiecta instaurasset, & ciuitatibus suas leges libertatemque reddidisset, arcem Syracusanam funditus euertit, & nunc (inquit) solida pacis fundamenta gerimus, cum tyrannorum domicilium, ac sedem euertimus. Arcem simultatem, & ciuilem discordiam fouere, vel ex hoc vno exemplo ostendere possumus. Lacedæmonij exercitum, cui Phœbidas preerat, Olynthum mittebant, iterque per Thebas amicam tunc ciuitatem vt faceret, opus erat, laborabat tunc intestina seditione Thebanus populus, & pauciores qui multitudinem formidabant, Lacedemonio duci persuaserunt, vt munitissimam arcem, quam Cadmeam a cōditoris nomine appellabant, occuparet. quodquidem eo consilio faciebant, vt aduersæ factioni facilius resisterent Lacedemoniorum auxilio adiuti. Cum autem occupasset arcem Phœbidas, hospitalitatis iura violata esse querebantur Thebani. Lacedemonij excusabant factum id priuati ducis, consilio nun publico. Et (vt rei fidem facerent) eum ab exercitu amouerunt pecunia multatum. Arcem tamen

Arcis munimentum thebanis fuit exitio.

Phœbidas Arcem hanc plu. phynidā vocitat, sabellicus. Cadmiam.

Lacedæmonij. Thebanā arcē occupāt.

Polopidas thebis potitur.

tamen nihilo magis reddiderunt, vt qui assererēt periculosas esse inimicitias nisi simul prius pacifcerentur, & dissimulato cōsilio Lacedęmonij summam potestatem amicis dedere, qui tali auxilio freti, principes alterius factionis partim interfecerunt, partim vero in exilium eiecerunt. Et sic libertatē amiserunt Thebani, & paucorum potentia, externa tyrannide adiuta, tandiu populum Thebanum vexauit, donec Pelopidas vir fortissimus, exulibus accitis, & parua sociorum manu adiutus, patriam hostibus cæsis in pristinam libertatem vendicauit. Periculosa enim cum in bello, tum etiam in pace, & ocio arcis munimenta sunt, & custodum ignauia, seu incuria nonnunquam ciuem, nonnunquam externum ad tyraunidem inuitat. ¶ Pyrrhus Epirotarum rex, qui Siciliam nuncupauit, & partem inferiorem illam italię tenuit, quæ tunc magna Gręcia dicebatur, bellumqne cōtra Romanos periculosum admodum gessit, & mox Macedonia inuasit, aliquando Athenas venit, benignoque ciuium hospicio exceptus est, is postquam vrbem illam, tunc opulentissimam, & disciplinarum omnium matrem lustrauit, in arcem Palladis deductus est, sacraque magna cum veneratione fecit, & arcem natura aut arte munitissimam magna cum admiratione contemplatus est. Deinde cum discederet, inque forum venisset, principibus ciuitatis, qui eum comitabātur, gratias peringentes egit pro fide magna, quā de se habere ostenderent. deinde eos monuit, vt in posterum nulli regum potestatem facerent amplius arcem ingredīēdi. Ne oportunitatem pręsidij nactus quispiam inuaderet. Gratum consilium fuit Atheniensibus, vt qui liquido cognoscerent periculosū admodum esse fortibus viris archis aditum prębere, & deinceps maiore diligentia portas asseruarūt. ¶ Hęc Molossi regis præcepta si tenuissent locrenses, nobile quondam italię oppidum, & Thimęi Platonici alumni memoria venerandum, non amisissent libertatem. Nec Dionysij tyranni crudelitatem, ac libidinem perpessi essent. Exegerāt nanque eum crudelissimo bello Syracusani. Is in italiam profugit, & quamuis nomen eius propter sceuitiam compluribus odio esset, tamen a Locrensibus hospicij, ac societatis iure benigne admodum exceptus est. Atqui non modo vrbis & agri, verum priuatarum ædium tyranno potestatem fecerūt, illę sceuitię, iniurięque memor, immemor autē humani diuinique iuris, vrbis arcē, quę minus diligenter custodiebatur inuasit, & eandem immanitatem in Locrenses diutius exercuit, quam in Syracusanos prius exercuerat. Nam principium ciuitatis coniuges, vbi forma pręstarent rapi iubebat, & libidini satellitum suorum exponebat. Virgines ante nuptias adducebat, stupratasque sponsis, procis, patribusve reddebat. Locupletes quoque, aut ciuitate eijciebat, aut occidi iubebat, vt eorum bona inuaderet. Ita demum pœnas Locrenses male custoditę arcis dederūt, alijsque exemplum præbuerunt, non temere tyrannos in vrbem accipiendos esse. ¶ Tarentini ignauię, desidiæque quondam pœnas luerunt, nam cū spurij illi Lacedæmoniorum, ob notam materni pudoris relicta patria, ad nouas sedes querendas in italiam se recepissent Tarentum accesserunt, & exploratoribus præmissis animaduerterunt Tarentinam arcem minus diligenter custodiri quocirca iam repentino impetu occuparunt, vrbemque non modo diripuerunt, verum ad vnum vsque ciues omnes pepulerunt. Et retentis solū virginibus, alijs vero omnibus relictis, sedes sibi constituerunt, sic veteres

Pelopidas thebis potitur.

Arx palladis

Pyrrhi consilium ad athenienses.

Locrēses dionysium tyrānum exceperunt profugiū

Dionysij sceuitia in locrēses.

Tarentini ignauiæ suæ pœnas luerūt

tēpla maiora cōuenire debent, diebus vero profestis quibus humana agimus satis sit sacella adire, quę in vicinia erunt. Vnde illud Propersij poetę. Flore sacella tego, verbenis cōpita velo, Et crepat ad veteres herba sabina focos.

DE PRIVATIS AEDIBVS.

Titulus Vndecimus.

ECVNDVM Vias priuatæ ædes longo ordine ad pares (si fieri potest) dimensiones constituendę sunt, vt speciem vrbis ornent. Nec quippiam exporrectum habeant, quod vijs impedimēto esse possit. Sic enim viuendum est, vt priuata domus descripta sit ad vsum, ac cōmoditatē familiæ, neque in ea pars vlla sit vacua, & inutilis. Sicque eius aspectus ad decorē accedere debet. Nā (vt ait Cicero) Dignitatē viri auget ędiū pulchritudo. Asserit nāque L. Octauiū ędificasse in palatio pręclarā, & plenā dignitatis domū, quę cum vulgo viseretur, suffragata domino nouo homini ad consulatū putabatur. Sed illud pręclarius ab eo dicitur, viri dignitas domo ornanda est, non aūt ex domo tota quęrēda, nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Plutarchus etiam huius sententię adstipulator esse videtur in vita æmilij pauli, vbi ait Aelius Tubero pauli filiā vxorē habuit, vir optimus, & in Rep. summę authoritatis. Sed ita tenui patrimonio fuit, vt sexdecim viri ex eadē tuberonū familia simul vnis in ędibus, & modicis quidē cum coniugibus, ac liberis habitarent. In his pauli Aemylij bis consulis ac bis triumphalis viri filia diutius fuit, nec modicę domus eam puduit, quippe quę non paupertatem exhorruit, sed viri virtutem admirata est, qui per quamquidem pauper erat. Ego tamen ciuilis viri officium esse puto, vbi familiaris opulentia suppetat, pulchras habere ædes. Auariciamque eorum vituperandam censeo, qui cum in summis diuitijs essent, nihil vnquam ędificauerunt, vt pecunię parcerent, posterisque archas cōplerent, quod si tale quid maiores nostri sibi persuasissent, adhuc pastoris tuguria, & rusticas casas in vrbibus haberemus. Pomponium Atticum laudat Cornelius nepos, quod nihil in vita eius vnquā ædificauerit, sic & Plutarchus minorē Affricanū, quod si præclaras ædes statuissent, non putamus illustrissimas illorum laudes obscuriores esse factas, aut citius cōsenuisse, quod dignissimam domum ędificassent. Non tamen eos laudo, qui rem omnem exhauriunt, & magnificentiam illustrium virorum imitantur. Odiosum nāque fuit Epigramma illud in Neronē. Roma domus fiet, veios migrate quirites, Si non & veios continet ista domus. Cæterum Nero vsus est (vt Cornelius tacitus libro decimoquinto historiarū ab excessu diui Augustini refert) patrię ruinis, extruxitque domum in qua haud perinde aurū & gemmę miraculo fuerunt solita pridem, & luxu vulgata quam arua, & stagna, & in modum solitudinū, hinc siluæ, inde aperta spacia & prospectus, magistris, & machinatoribus. Seuero & Celere quibus ingenium & audacia erat etiam quæ natura denegauisset, per artem temptare & viribus principis illudere.

Aedium pulchritudo auget viri dignitatem.

Pomponius atticus.

Scipio aphri. iunior.

In priuatis

vrbs angustum haberet forum,graciliorisque arui esse appareret. Cernimus tamen in quibusdam amplissimis vrbibus,plura esse fora,& a generibus rerum dici,vt forum olitorium. Piscatorium,Boarium. Fora diuersis dimẽsionibus inueniuntur. Graeci in quadratam formam amplissimis duplicibus que porticibus constituerunt. Italia autem oblonga specie delectati sunt,vt qui gladiatoria quõdam munera,& alia eiusmodi spectacula in foro dare cõsueuerunt. Longitudo tamẽ ita disposita erat, vt in tris partes diuisa; duae fa cererit latitudinem. Alij in orbem constituerunt forũ,& in medio deuexũ spacium reliquerũt, instar spectaculi,quare est in patria nostra,quod in tota Italia conspicuum habetur.

DE THEATRIS.

Titulus Decimusquartus.

VETERES IN THEATRIS STAtuẽdis magnã curã adhibuerunt,vt qui nihil gratius multitudini prestare possent, quam fabulas dare & spectacula ac ludos exhibere. Quaequidem res tanti fuit, vt praemij allecti a principibus, ac regibus architecti, magna doctrina libros scripserint de theatrorum dimensione, De Scoena & Orchestra. fuit eñi imprimis necessariũ, vt locum musica ratione,& geometrica dimensione eligeret architectus,in quo vox quã clarissime vagari posset ; vt ex Scoena ad spectatorũ aures clarissime,suauissimoque sono perueniret. Sunt loci quidẽ nonnulli vel ingenio surdi, in quibus vix verborum discrimina audiri possunt, vel natura dissonantes, qui vocem in valitudinẽ elatam ita repellunt, vt in imum eã deprimere videantur,alij vndique imaginem reddunt,& circumsonantes vocẽ circũ agũt adeo,vt dissoluatur, extinguaturque sine certa verborum significatione. Alij resonant, & ex imagine vltimos casus duplices auditoribus reddunt. Alij consonantiam accipiunt, & quasi multiplicem vocem ex vna faciunt. Quocirca in electione loci ad theatrum statuendum magna cura fuit adhibenda, emendandusque locus doctrina ac diligentia architecti, in singulis etiam partibus elaborandum fuit. Nam proscoenij pulpitum acutissimam rationem exigebat, sic etiam Orchestra, in qua sedibus loca senatorum designabantur, Scoenae ad fabularum argumentũ, ac rationem constituebantur. Earum genera tria erant,vnum quod tragicum appellabant,id formidabatur columnijs,fastigijs,ac signis, reliquisque regalibus ornamentis. Secundum Comicum dicebatur,in quo similitudo quędam ducebatur ad imitationem priuatorum aedificiorum. Tertium Satyricũ quod ornabatur arboribus,speluncis,montibus, reliquisque rebus aggrestibus ; horum quodque suam dimensionem habebat ad carminis armoniam,& actoris minorumque rationẽ,hoc tamen cõmune erat omnibus spectaculis eorũque partibus,vt parietes non pinnis, sed ex porrectionibus coronis praecingerentur. Vox enim in vnam partẽ demersa aliquantulum morabatur,priusquã in area dissiparẽtur,quasi retenta a murorum corona,& sic suauius clariusque ad aures

Orchestrã prestantior locus in theatro.

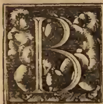
Scęnatũ tris genera.

ad aures ſpectatorum perueniebat,longeque melius intelligebatur.Sed hęc Theatrorum ratio tēporibus noſtris minus neceſſaria eſt.Fabulę enim omnes reiectę, exploſęque ſunt,& ſeueritate moris, & religionisque ſanctitate vrbibus eiectę,quocirca ſuperuacaneū omnino eſſet, de ſtatuēdis Theatris plura dicere, cū vetera ſpectacula diruātur,& noua neutiquā ædificentur.

¶DE BIBLIOTHECA.

¶Titulus Decimusquartus.

Bibliothecę laus per cōparationem. Bibliothecæ ſitus.

IBLIOTHECA Salubri, ac quieto loco cōſtituenda eſt.Nec permittendum erit,vt ciues noſtri tanto munere fraudentur. Nam ſi paleſtra quę corpus adiuuat,tanto ſtudio,tantaque impenſa in plerisque vrbibus ſtatuitur, quanto magis Bibliotheca ornanda erit? quæ pabulum mentis bene inſtitutę eſt, & exercitatio animi ingenui. Et ſi certaminum victores magnos honores meruerunt , vt in conuentu ſtantes,palma,& corona decorarentur,& redeuntes in propriam patriā quaſi victoria triumphantes,quadrigis inueherētur,& veſte publica, perpetuoque victu alerentur.Quanto magis efferendi ſunt viri doctiſſimi,qui diſciplina, & moribus Remp.adiuuant,& ſcriptis ſuis ea omnia memorię cōmendant, quę poſteris ſeculis profutura ſint . Bibliothecę locus eligatur,qui ad orientē ſpectet,acies nanque oculorum matutinum lumen poſtulat.Nam ſi ad meridiem,vel occidentem ſpectaret,venti,qui locum perflant, humido palore librorum volumina corrūpūt,tineasque procreāt,quibus libri exeduntur,corrūpūturque. Poliantur parietes opere tectorio , Viridis adornenturque viridi colore,viridia enim oīa oculis proſunt,acremque aciem reddunt.Laudātur ſummopere attalici reges,qui ſtudio diſciplinarum inducti, nobilem bibliothecam pergami ad communem ciuium,peregrinorumque vtilitatem,ac delectationem inſtituerunt . Hanc pergameā bibliothecam Plutarchus in M. Antonij vita ſcribit largitum fuiſſe Antonium Cleopatræ, in qua ducenta librorum milia fuerant, teſtemque Caluiſium Octauij amicum inducit. Sic & Ptholemæus Aegypti rex eodem ſtudio, ac cupiditate pellectus,longe maiore impenſa , ac diligentia Alexandriæ bibliothecam conſummauit,in qua quadraginta milia librorum volumina fuiſſe memorantur,hi omnes libri fortuito incendio perierunt in prelio Cæſaris contra Achillan regię militiæ præfectum . Nam cum regia claſſis forte ſubducta iuberetur incendi,ea flamma vrbis partem inuaſit,& ædes,in quibus libri reconditi erant,omni ex parte exuſſit, quoquidem incendio miſerandam iacturam diſciplinæ omniū bonarum artiū effecerunt.Certatim ſiquidē ſcriptores omnium gentiū,omniumque terrarum illuc volumina ſua deferebant, quaſi in theatrū, paleſtramque ſapientiæ,ac doctrinæ.Eo nanque loci muſis,& Apollini ludi celebrabantur,in quibus magnis muneribus expoſitis poetæ oratores,ac philoſophi ſeorſum inter ſe certabant,& victores pręmia,& honores,ſecundo pene,totiūs orbis terrarū rumore accipiebāt,eorūque volumina,ac ſcripta bibliothecę inſerebāt

Viridis color oculorū iuuat aciem. Pergamea bibliotheca.

Ptolemęi bibliotheca. Vbi.xl. legitē vide ne ſit legē dū ſeptingēta cū ſabellico propter illud maiore impenſa.

inferebant. Quodquidem studium ita animum iuuenum incendebat, vt nemo satis sibi eruditus videretur, nisi in his certaminibus laudem meruisset, habuerunt & Romani plures bibliothecas, cum publicas, tum priuatas. Sed diuturnitate temporis, & bellorum tempestate omnes perierunt, quarum si qua vestigia extarent, magnis nos laboribus liberarent, & obscuriores literarum tenebras lumine vetustatis illustrarent.

¶DE AEDIBVS SACRIS.

¶Titulus Decimussextus.

ILIGENTIA Magna in arearum diuisione videndum erit, vt ædes sacræ oportunis locis ędificentur, quaquidem in re imprimis cogitandum est, sacrarum ædium alias commoditati ciuium accommodatas esse, alias eorum duntaxat, qui sacris initiati, religioniqui addicti contemplationi diuinorum inseruiunt, contemptis omnibus rebus humanis. Ejusmodi ædes solitudinem exigunt, & locum quietum ab omni multitudinis conuitio, ciuilique tumultu. Ideo semouendæ sunt ab hominum coetu, & ab aspectu priuatarum ædium, & vel pomœrio ædificandæ, vel extra mœnia. Illę aũt, quę ad communem vsum cõstituuntur, aream habere debent, vel non longe a foro, vel in magna vicinorũ frequentia, quo facile illud ciues quotidie peruenire possint, & fœminę, puerique honesto aditu accedere, Aedẽ (quam Basilicam appellãt) cui ciuitatis pontifex pręest, loco ædito in medio vrbis omnes architecti ædificandam censent, vt ex ea maxima mœnium pars conspiciatur. In eius nanque tutella ciuitas omnis esse videtur, & illuc omnes diebus sacris confluunt quasi ad spectaculum diuinarum maximarumque rerum. His editis, excelsisque locis antiqua superstitione veteres Iouis, Iunonis, & Mineruæ ædes statuebant ingenti, atque admirabili, & impensa pene innumerabili. Triplex ratio sacrarum ędiũ fuit apud veteres. Prima doricorum exemplo. Secunda Corinthiorum. Tertia ionicorum. Aedes doricæ sine delicijs erant, & seueritatem magnam habebant, cum magnificentia, & pompa, hoc exemplo pene omnes nationes Mineruæ, Marti, & Herculi ædes faciebant. Arbitrantes virtutum numina sola seueritate, & grauitate venerari. Corinthiæ autem contra affluebant delitijs, folijs floribusque ornabantur, & graciliore quadam seueritate decorabantur. Hac specie veneri, floræ, Poserpinę, & fonti decorem augebãt, vt qui arbitrarentur hæc numina his delitijs propiciari. Ionicæ vero ædes ratione quadam mediocritatis constituebantur, a seuero enim more Dorico rum, & temeritate Corinthiorum temperabantur, qua facile iunoni, Dianæ, & Libero patri ędes statuebant, prę se ferẽtes mediocritatem his dijs gratissimam esse. Hęc antiquarum rationum memoria nostro quoque tempore in ædificandis varijs ędibus sacris non erit omnino inutilis, sed & alia quędam generalia pręcepta traduntur, non contemnenda, vt sic distribuatur ædis longitudo, vt latitudo sit eius dimidia pars. Sitque ædes quadrifariam partita.

Basilica.

Aediũ sacrarum triplex ratio.

Aedis sacræ latitudo lõgitudinis dimidiũ esse debet.

Sinistra ad orientem spectet, dextra ad occasum. Antica ad meridiem, postica ad septentrionem. Aræ quoad fieri potest ad orientē spectent, vt supplicantes, sacrificantesque exorientia simulachra videantur spectare. Sed si loci natura id minus pateretur, videndum erit, vt aræ maiorem partem templi conspiciant. Si secundum flumina ædes sint, ripas spectare debent Aræ. Si vero secundum publicas vias, ita sunt in conspectu constiuuendę, vt eas prętereuntes intueri possint, & simulachra venerari, ac salutare. Si singula quęque publica priuataque opera, quæ intra moenia fiunt describere, aut metiri vellem, nimis fortasse viderer, modumque volumen progrederetur, idcirco finem huic libro præscribere destinaui. Nam si architectos adhibebunt (vt superius dixi) qui fabricæ pręsint, omnia emendate ędificabunt, nec indigebunt scriptis pręceptis, cum ædificandi ratio viuum potius pręceptorem exigat, quam mortuum ratiocinatorem. Est & pręterea verum quod vulgo dici solet, longe melius in propria area indoctum dominum, quam doctissimū architectum in aliena ædificare. Diligentia enim & diuturna cogitatio domini solertiam doctrinamque artificis superat. Octo superioribus libris studia pacis (quod ad potui) complexus sum. In sequēti autem de his rebus, quæ ad difficillima bellorum tempora spectant tractabo, vt enim malus gubernator habetur, qui nauim tranquillo tēpore optime gubernaret, reflentibus vero ventis negligeret. Et vt minus diligens medicus haberetur, qui pręcepta secundæ valitudinis traderet, aduersæ autem relinqueret. Sic si quis instituta pacis pręscriberet, & ea quæ ad bellum spectant omitteret. Igitur ne pacis hęc necessaria admodum, & per difficilis inchoato operi desit, eam breuiter transcurrere festinabo.

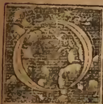
Parasceue ad sequentem librum.

FRANCISCI PATRICII SENENSIS Pontificis Caietani Libri octaui De institutione Reipublicæ. Finis.

TITVLI LIBRI NONI.

De clementia

¶PROOEMIVM LIBRI NONI, DE INstitutione Reip. ad Sixtum Quartum Pontificem Maximum.

Omnibus ex virtutibus tuis quęquidem plurimę sunt, ac pene diuinæ Sixte pater clementissime nulla gratior nullaque admirabilior mortalibus videtur esse liberalitate, ac beneficentia, qua reliquos oēs homines adeo antecellis, vt tibi soli similis esse videaris. Tribuis nāque quotidie ita multa his quos charos habes, quosque bene de te, deque hominum genere meritos cernis, vt beatiores interdū iudicētur illi, qui tua fruūtur liberalitate, quā tu ipse, qui tā multa, tāque magna elargiri potest. Et profecto nihil hominis natura melius habere potest, quā vt velit. Nec fortūa ipsa maius, quā vt possit plurimis cōmodare. Sed cū singulorū opes tenues plęrisque sint, vt (si maxime etiā cupiāt) nequeāt bene merētibus liberales esse, aut parē gratiā habere, soli reges, ac pricipes largiri, beneficij, ac magnanimí esse possunt, quibus virtutibus cū prẹstāt, iure optimo qui imperēt digni sunt. Cū vero carēt, reliquis hominibus pares fiūt, cū nō intelligāt, quibus bonis cęteris mortalibus prẹferēdi sunt. Chilo Lacedęmonius (qui vnus e septē gręcię sapiētibus fuit) virtutibus pene omnibus affluebat. Nulla tamen magis gloriabatur, quā benignitate, ac liberalitate. Proinde cū iam senio affectus esset, sæpenūero gloriabūdus dicere solebat, nihil esse in oī vita ingrate vnquā egisse. Magnam liberalitatis laudē apud antiquissimos assecutus est Etheocles, natusque putabatur ad benignitatem, ac largitatem, is hūc affectum nō modo pro virtute, sed pro diuino quodam numine habuit. Nam primus omnium gratias deas esse dixit, eisque tēplum miro decore erexit, sacrificiūque magnis largitionibus instituit. Fuit enim Etheocles Orchomeniorum rex opulentissimus, nam Orchomenon quōdam vrbs bœotiæ tantę potentię extitit vt a thebanis tributa acciperet Et homerus pares diuitias Orchomeniorum, & Thebanorū facit. Hæc de liberalitate hoc loco dixi, quia in sequenti volumine de bello scripturus sum. Nullaque virtus duces, imperatoresque exercituum magis commēdat, quam liberalitas, quaquidem milites suos firmos in officio perpetuo seruant, & inimicos benignitatis spe semper sibi alliciunt. Tu tamen pontifex maxime his præceptis non eges, studia nāque tua pacis sunt, nihiloque magis efficis, quam vt vniuersa Italia in pace degat, si qui tamen nouarum rerum cupidi, aliquādo cōflarent incēdium eos comprimis, studiosis pacis, faues, oppressis ades, res dificillimas componis. illis autem qui contu-

Homīs natura vult, fortuna potest lon gioribus vti.

Chilo.

Etheoclesgratijs primus sacrificauit.

Orchomenō.

nibus occasio detur, vt pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida cõferant, & qui liquantum, pabulatum, aquatumve progressi essent, intra munimenta se recipiant. Est enim res non parua primos belli impetus sustinere, & quasi acuti gladio aciem ludificare. Improuisus nanque ille terror mentem hominibus consiliumque eripit, & membra omni ex parte debilitat. Maiora sibi quisque fingit, quæ ignorat. Et primus pugnæ congressus difficilis semper habitus est. vera nanque est illa Scipionis sententia, plus animi esse inferenti periculum, quam propulsanti. At postquam ad arma conclamatum est, domumque reditio ex agris facta, conuenit ordo militaris, vigiliæ, stratonesque disponuntur quisque animum colligit, hostem cernit, nec tumultuario prælio aut agminibus decernit. Sed ordine, atque acie dispo sita pugnandum censet. Tunc ea quæ pauor maiora fingebat, ratio longe maiora esse edocet, & sibi quisque præscribit quid facto opus est. Nec improuisi pereunt, verum indies magis magisque confirmantur. Hoc igitur pacto victoria plærumque potiuntur, qui iniuria affecti sunt, hostesque vleiscũtur & patriam ab omni seruitutis iugo vendicant. Scipionis sententia.

¶ Inferendi vero belli ratio longe magis augusta est, & consilio maiore indiget. Nec satis est consyderare nos pro rebus iuste repetundis certare, iustũque bellum indici posse. Sed videndum est quantæ vires nostræ sint, quantæque aduersariorũ, quales milites, qui socij, qui vectigales, quo etiam studio in nos animati quanta sit pecunia publica. Nam tributa priuatis imperare odiosum est, & quamprimum inuidiam ciuium facit. Est quoque cogitandum quibus munimentis vrbs valida sit, quibusque cõmeatibus firmata, quo prçsidio oppida, castellaque ditionis nostræ teneantur, quibusque machinis armamentarium abundet. Hæc & similia multa volutanda sunt, quæ tum vel maxime dignoscuntur, cum portis clausis hostis a mœnibus, fundis, sagittis tormentisque lapidum arcetur, ac propellitur. Consilium, virtus, & scientia rei militaris in bello adiuuant, sed fortuna plurimum prçstat. quocirca vera esse cernitur sententia illa hannibalis ad scipionem, cum ait. Nunquam minus euentus rerum respondere, quã in bello, ideoque meliorem, tutioremque esse certam pacem, quam speratam victoriã. Quid quod multitudini credendum est cuius fides semper ex fortuna pendet, & hominibus plærumque mistis ex varia gentium colluuione, quos nulla patriç pietas nullus dei metus, nulla religio retinet, sed sola stipendij merces allicit. Omnis inferendi belli consultatio (tametsi plurima suppetant, quç vsui sunt) in libera ciuitate periculosa est. Cum enim res ad senatum refertur, non omnes in vnam sententiam veniunt, sed alij veritatẽ sequuntur, quç (vt Plato in legibus scribit) res prçclara est, verum non facile persuaderi potest. Alij autem auram popularem captant, & vulgi rumorem hauriunt in eamque partem ruunt, in quam populus aspirat, hi plçrumque falluntur. Nihil enim rerum mortalium tam instabile, ac fluxum est, quam voluntas, sensusque ciuiũ, qui non modo improbati (vt ait Cicero) irascuntur, sed etiam in rite factis sçpe fastidiũt, & vbi ea, quç fore arbitrati sunt minus succedunt, auctoribus sententiæ (quam pauloante probauerant) succensent, seseque ab illis illusos clamitant quasi illi fortunam populi in consilio habere potuerint, vel alius in alium culpam refert, vt in aduersis rebus fieri solet. Hinc cõspirationes simultates, inuidiæque oriuntur, quæ Hannibalis sententia.

tur,quæ nihil aliud,quam vltionis tempus expectant. Ideo prudens vir plurimum cogitabit,antequam inferendi belli manifestam sententiam dicat,ne tale onus ceruicibus suis imponat,sub quo decidat.Nam vbi occasio vindictę appetit, vt quisque acerbissime crudelissimeque in authorem belli oblatrat,ita quã maxime collaudatur. Atqui ipse durioris sententię author neutiquam(si aliter acciderit)sibi indulgeri putat.Idcirco timore percitus,vel nouis rebus studet,vel in malo consilio perseuerat. Labienus vir fortunatus,ac diues, qui Cingulum oppidum in agro piceno sua pecunia exędificauit, põpeianas partes nimia auiditate secutus est,proinde veniam, gratiamque nequaquam a victore etiam clementissimo sperare poterat. Nam cum de pace inter Cæsaris & Pompeij milites ageretur exclamauit. Desinite de compositione loqui. Nã vobis nisi Cæsaris capite delato pax nulla esse poterit. Iuba quoque Numidarum rex,& Petreius reparati rursus in Cæsarem, belli authores postremo victi,& extrusi ab omnibus ciuitatibus, desperata omni salute,vt per virtutem saltem cecidisse videretur, ferro inter se pugnarunt, verum imbecilior Petreius a rege traiectus perijt. Iuba cum conaretur gladio sibi ipsi vim afferre,nec possit seruum suum exorauit,vt se interficeret. Liceret id de Catone dicere,qui seipsum ferro transegit, & cum non statim mors sequeretur,obluctatione ex suspitione a familiaribus cognita, passus vulnus a medico obligari,perinde per speciem somni hominibus remotis,exulcerata rursus recenti plaga crudelissime suis manibus pręstanti ac forti animo se interemit. Sed ante actę vitæ seueritas, morumque grauitas facile ostendunt eum nõ venię(quam facile impetrasset)desperatione id egisse,sed ne patrię libertatem vnius ciuis dominatu oppressam cerneret. Hanc igitur partem ex Laberij sententia concludendam censeo,qui ait,ita inimico agendum esse vt cogitemus eum aliquando nobis amicum fieri posse. Inter complures Scipionis virtutes Titus Liuius lib.xxiiij. secundi belli punici hanc vel pręcipue laudat asserens tantã in eo comitatem,ingenijque dexteritatem fuisse,vt nõ modo Siphacem barbarum,insuetumque Romanis moribus,sed Hasdrubalem hostem ipsum infestissimum facunde alloquendo sibi conciliaret. Hęc in aduersis sæpe accidunt,in quibus ciuium mẽtes labiles fluxęque sunt, quid in prosperis cum omnia secunda, læta que succedunt, & in dies meliora speramus? Ecce inuidia obrepit,& vbi fortuna fauet,liuor pessundat. Nam qui gloria nequaquam principibus pares esse possunt calumnia, & odio insultãt. Testis sit Coriolanus,qui ob rem bene gestam miseri,indigenique exilij penas tulit. Testis quoque apud Athenienses themistocles eodem fere tempore vt refert Cicero de claris oratoribus libro quarto his verbis. Bellum volscorum illud grauissimum,cui Coriolanus exul interfuit, eodem tempore quo Persarum bellum fuit, simílique fortuna clariorum virorum. Siquidem vterque cum ciuis egregius fuisset,populi ingrati pulsus iniuria,se ad hostes contulit,conatumque iracundię suæ morte sedauit. Quid de Scipione dicam cui virtus gloriam, gloria autem tot ęmulos peperit, vt seruatæ restitutæque patriæ, & propagati etiam populi Romani penas luerit? Audi victum ab eo hannibalem, quam de ciuium suorum inuidia conqueratur,cum frendens gemensque, ac vix lachrymis temperans. Carthaginensium legatis (qui eum edicto in Aphricam reuocabant) responsum afferret, vicit hannibalem

Petreij exitus

Iubæ regis mors.

Cato vticẽsis mortem sibi consciuit.

Laberij sentẽtia.

Scipio.

Coriolanus.

hannibalem non Romanus populus toties cęsus,fugatuſque,ſed ſenatus Car
thaginiēſis obtrectatione,atque inuidia,neque hac deformitate reditus mei
tam proconſul Scipio exultabit,atque efferet ſe,quam hanno,qui domū no-
ſtram,quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppræſsit. Vicit Iulius
Cæſar Gallias vltus vrbis antiquum incendium, & complures recentes in-
iurias,animum tamen ęmulorum ſuorum ſubigere nequiuit. Nunquam ta-
men impetrare potuit, vt ex literis,quibus triumphum ſibi decerni expecta
bat,ad ſenatum referretur & dum Lentulus conſul ſe non defuturum reip.
polliceretur,dummodo audacter ac fortiter ſententias in cæſarem dicere ve
lint. Dum Pompeius ipſe inimicitias eius ſuſcipit,quod dignitate neminem
ſecum exæquari velit. Cæſar vniuerſum terrarum orbem miſcet, imperio-
que patriæ,& omnium gentium potitur,non ſine magna, ac miſerabili ini-
micorum,ac ciuium ſtrage. ¶ Sed ne multus in exemplis recenſendis ſim,
hoc ſtatuendum arbitror, nihil periculoſius eſſe in libera ciuitate, quam ſe
authorem belli polliceri,quodquidem etiam mihi facere videtur,qui aperte
in ſenatu ſententiam dicunt,bellum eſſe ſuſcipiendum. Solon ſapiētiſſimus
habitus eſt. Is tamen ne libere quidem ſententiam diceret, bellum aduer-
ſus Megarenſes pro repetenda ſalamine decernendum eſſe,ſubitam inſaniā
ſimulauit. Deformiſque habitu vecordium more Athenienſes in certamen
allexit,verum ſuccedente fortuna,cum ſalamine potiti eſſent, omnes conſi
lium laudauerunt. Solon autem ſimulatę dementiæ clypeo ſe protexerat,
vt ſi res minus ex ſententia ſuccederet,dictorum,factorumque veniam con
ſequeretur.

Periculoſum in rep. ſe belli authorē polliceri,

¶ Solet etiam plærunque in diſceptationem cadere,ſit ne de-
cernendum bellum propagandi imperij gratia,vbi aliqua vincendi occaſio
oſtendatur. Hoc qui affirmant eſſe agendum,ſententiam illam tragicā Eu-
ripidis vſurpant. Si ius violandum eſt,cæteris in rebus pietatem colas, lau-
dantque ſummopere leges Lacedęmoniorum,quod ad imperandum ſtatu-
tæ eſſe videantur. Dicuntque plurimas ciuitates bello non modo incolumes
euaſiſſe,verum illuſtratas,auctaſque eſſe. At vbi quieuerīt in paçe,& ocio
rubiginem ſicut ferrum contraxiſſe,& paruo tempore obſcuras eſſe factas,
atque ignauia periiſſe. Parthos etiam efferunt laude,quod cum per deſidiam
Macedonum ſerui eſſent,virtute,& armis eorum domini euaſerint. Qui ve
ro quietem,& pacem laudant,& quemque contentum eſſe debere ſuis fini-
bus præcipiunt. Multas nobiles,atque opulentiſsimas vrbes bello euerſas re
ferunt,plæraſque autem pace,& ocio ſeruatas,pacis ſtudia magis admirātur,
in quibus bonarum artium diſciplinæ,& veræ virtutes quaſi theatrum lau-
dis inueniuntur,quam belli,cum furor dominatur, & de ſtrage ac ſanguine
triumphus ducitur. Hæc & ſimilia argumenta in vtramque partē afferunt,
vt iuuenes apud Sophiſtas cum declamationibus exercentur. Magna eſt glo
ria rei militaris,& haud ſcio an omniū maxima,& negare nemo poteſt ſum
ma quęque imperia bello,& armis quæſita eſſe iacerent quę in tenebris no-
mina nobilium fere omnium ciuitatum,niſi rerum geſtarum ſplendore illu
ſtrarentur,nec tantam laudem conſecuta eſt vrbs Athenarum,quę mater o-
mnium diſciplinarum vocari meruit,quantam Roma ipſa,quę ſedes impe-
rij totius orbis terrarum fuiſſe cernitur,quamuis neutra expers alterius lau-
dis eſſe voluerit. Nam Roma omnium bonarum artium ſtudijs claruit &

Decernendū ne ſit augēdi imperij gratia.

Athenæ belli gloria non caruerunt,vtraque enim ciuitas armatã,inermen=
que Mineruam coluit.Nos tamen pacis artes magis sequimur,eisdem erudi
ri vel maxime ciuem nostrum cupimus,quando securius,tutiusque ad ani=
mi tranquillitatem ducunt,& eam scribimus rempub.quæ viam fœlicitatis
affectat.Igitur contenti finibus nostris bellum non nisi necessariũ agamus,
vel si eos vspiam progredimur,finem quamprimum imperandi cupiditati
pręscribamus, quodquidem comprobasse videtur etiam armatus hannibal,

Moderãdam esse imperã= di cupiditatẽ

cum ad Scipionem ait.Optimum enim fuerat eam patribus nostris mentẽ
datam a dijs esse, vt vos Italię,nos aphricæ imperio contenti essemus. Sed
pręterita magis repræhendi possunt quam corrigi. Ductus belli pœnitentia
videtur hannibal,post victoriam tot annorũ profligato,cęsoque toties exerci
tu Romano,interemptisque consulibus & victa pœne vniuersa Italia, qui=
bus rebus id consecutus est vt omnium iudicio præferretur ducibus,impera
toribusque omnibus externarum gentium.Quid alij efficere debẽt,ad quos
vel nulla,vel exigua admodum militaris gloria peruenit? sed inanis laudis
studium & cæca regnandi cupiditas homines plęrumque rapit,vt nullis fini
bus contenti sint,nulloque pacis munere oblectentur. Scytharum legatos
sic locutos ad Alexãdrum regem refert Cursius,si dij habitum corporis tui.
auiditati animi parem esse voluissent,orbis te nõ caperet,altera manu orien

Bracteata le= gatorum scy thię verba ad alexandrum

tem,altera occidentem cõtingeres,& hoc assecutus,scire velles vbi tanti nu
minis fulgor conderetur,sic quoque concupiscis,quod non capitur,ab Euro=
pa petis Asiam,ex Asia transis in Europam.Deinde si humanum genus o=
mne superaueris,cum siluis,& nubibus,& fluminibus, ferisque, ac bestijs ge=
sturus es bellum,quid?tu ignoras arbores magnas diu crescere,vna tamen ho
ra extirpari?stultus est qui fructus earum spectat, altitudinem non metitur,
vide nedum ad cacumen peruenire contendis,cum ipsis ramis,quos compre
henderis decidas.Leo quoque aliquando minimarum auium pabulum fuit,

Cyneę dictũ in pyrrhum.

& ferrum rubigo consumit,nihil tam firmum est, cui periculosum non sit
etiam ab inualido.Præclara mihi videtur hęc sententia Scythica,quę mode
randas esse cupiditates admonet,& conditionem humanã edocet. Cyneas
quoque Thessalus vir admirabili memoria,& eloquio tali,vt Demosthenis
auditor fuisse liquido dignoscatur,cum Pyrrhum regem nimis incitatum in
bellum Italicum cerneret,iocunde eum rogauit,victis Romanis quid age=
mus?vincemus(inquit Pyrrhus)Siciliam.Et rursus ea victa quid? a Lybia,
& Carthagine(Pyrrhus ait)quis abstineat?Deinceps(ait Cyneas)his victis
erit ne finis militiæ nostræ?Hic(rex ait)nequaquam,sed Macedoniam,Gr**ę**
ciam,& reliquas mundi partes cum hac potentia facile superabimus. Tum
Cyneas,sed subactis omnibus quid acturi sumus?Pyrrhus ridens,ocium a=
gemus,& suauissimis sermonibus,atque lęticia fruemur. Adest nobis Pyr=
rhe aceruus ingens(ait Cyneas)eorum omniũ,ad quę per cędem,ac sangui=
nem nos ducis,fruamur ergo præsentibus.Hęc documẽta regem ab incepto
non reuocauerunt,sed stimulos potius iracundię addiderunt,nec admirandũ
est,quod sapientis amici dictis non auscultauerit,& cum domesticorũ exem
plorum,& fortunæ(quam bimulus sustinuerat)immemor fuerit.Patruus nan
que eius Alexander,cum nimis auide Italię regnum affectaret,in Brutijs in
teremptus est.pater autem Eacidas Epiri rex,assiduis aduersus Macedonas

bellis. Fatigato populo,regno pulsus est. Secumque exilij comitem hunc in fantem filium habuit,qui annum vndecimum agens post parentis obitum, ab Epirothis odio in misericordiam conuerso, reuocatus est in regnum, & dum sub tutoribus,& authoribus fuit,quiete vixit.cum vero adoleuisset,nul lo exemplo retentus est,quin fortunam experiretur, quamprimo secundam inuenit.Pugnauit namque fœliciter contra finitimos, quo successu elatus, Tarentinis,Lucanis,Samnitibusque contra Romanos in auxilium venit,& Valerium Lauinium consulem insueto elephantorum terrore superauit,rur susque Romanum exercitum fudit. Deinde rex Siciliæ factus est, cum in sula omnis Carthaginiensium bello vexaretur,quibus eiectis quasi diuturnũ imperium nactus esset, Heleno filio Siciliæ, Alexandro autem Italiæ regnum destinauit,reuersusque in epyrum Macedoniam occupat. Antigono rege expulso,nec contentus tanto successu,Græciç,Asiæque regna medita tur.Spartanos alijs bellis intentos primo aggreditur,sed mulieris virtute re pulsus filium Ptolemęum,& magnam exercitus partem amisit,inde argos concessit,ibi dum Antigonum in vrbe obsessum expugnare conatur, saxo e muro a muliercula quadam ictus perijt,caputque eius Antigono oblatum est. Et hunc exitum habuit Pyrrhus,regum omniũ virtute,& moribus præstantissimus,in quo dum nimia imperij auiditate vrgeretur, vtriusque fortunæ ludibria cernuntur. Nam sicut antea rebus omnibus vltra vota fluctibus admirabilis videbatur,ita paulopost amisso Italiæ,Siciliæque regno,& naufragio,cæde,turpique fuga pressus,contemptui habitus est,adeo vt mors illa non modo opportuna sibi,sed optanda fuisse videatur. O miseram conditionem humanam,& fallacem mortalium spem, quid tãta auiditate rapimur, cum cernamus nostra omnia mutabilia caduca esse,& præter virtutem nihil esse optandum? Quid vrbis euersiones,quid imperia nobis addunt, nisi vt solliciti,anxijque viuamus.vera nanque est illa Iuliani Cæsaris sententia cum principio imperij sui gallico tumultu premeretur, qui ait, nihil se amplius assecutum esse propter Cæsaris dignitatem, nisi quod occupatus viueret.

Pyrrhi adolescentia & gesta.

¶DE CONSVLIBVS, IMPERATORIBVS ve in bello deligendis, quibus virtutibus, atque artibus abundare debent. De eorum officio,de officio Militum, præcepta frugalitatis, & prudentiæ,Imperatores ingenij magis,quam virium munera prestare oportere.

¶Titulus Secundus.

I VERO bellum suscipiendum est,imprimis cogitandum erit,cui habenas imperij permittamus, Diximus enim supra,vbi de origine magistratuum tractauimus,duos singulis annis consules esse deligendos,quorum alter vrbanam, alter militarem curam agat. Videndum tamen est, ne non satis hoc sit, vbi difficiliora tempora occurrant, non enim semper viri idonei Magistratibus preferuntur,& mediocres in pace,& ocio tolerandi sunt,in bello autem,& tumultu periculosi essent. Atqui si

qui si recte iudicare volumus nihil rarius,aut difficilius optimo imperatore inueniri potest.Philippus Macedo adiuuari se aiebat,quod Athenienses singulis annis nouos imperatores eligerent,cũ ipse in omni vita non nisi vnũ ducẽ bonũ Parmeniona inuenisset.Et cũ de Homeri versibus certamen esset,quisnam omniũ elegantissimus haberetur,eũ prętulit qui de Agamẽnone est ad hãc ferme sententiã.Hic vtrũque fuit,bonus,& rex,miles & acer, quasi manus,& mens in duce necessaria sint,consilium,& robur,quę duo in Parmenone vel pręcipua extiterãt.Nã manu strenuus,& prudentia pręstantissimus habitus est,quinetiã septuaginta annos natus iuuenis ducis,& egregij militis munera sępe implebat,quę dicunt scriptores,multa sine rege Alexandro prospere egisse.Cicero in summo imperatore quatuor res inesse oportere existimat,scientiã rei militaris,virtutẽ,authoritatẽ,fœlicitatẽ,& deinde addit,Virtutes imperatorię sunt labor ĩ negocijs,fortitudo in periculis, industria in agendo,celeritas in conficiendo, consilium in prouidendo. Et rursus quanta innocentia debent esse imperatores,quanta in rebus omnibus temperantia,quanta fœlicitate,quanto ingenio,quãta humanitate,his postremis virtutibus pręcipue laudat Hiero Siracusanus, qui facilitate, ingenio, probitate,& modestia sua consentiente omniũ ciuitatum fauore,dux primo aduersus Carthaginienses, & paulopost rex creatus est Hæ. enim virtutes secundas res ornant,omnes nanque mortales sciunt fortunam non in nostra esse potestate,Sed adeo petendam,Virtutem vero,& sapientiam a nobis ipsis esse sumendam.Cambises(vt refert Xenophon) Cyrum filiũ monebat belli ducẽ æstate pręter cæteros milites solem,ac puluerẽ ferre oportere,hyeme autẽ imbrem,ac frigora.In laboribus,ac periculis semper adesse,quando non æque graues labores duci sint, atque gregario militi. Metiri enim animo qui imperat debet famam,ac gloriam rerum gestarum longe plurimũ ad se pertinere.Clytus qui Philippi Macedonis, & Alexandri deinde militiam non mediocri laude secutus est,militum vices dolebat, quod cum laborum & functionum omnium imperatorum socij essent, non tamen ad pacem,laudem,ac gloriam proueherentur.Vnde in conuiuio non sine molestia Euripidis versus retulit, quibus significabatur male instituisse Græcos,qui in trophæis regum duntaxat nomina inscriberent, militum autem tacerent, quorum sanguine parta gloria eius interciperetur. Hunc errorem quondam emendare conati sunt Lacedæmonij. Nam cum Pausanias illustri victoria Persas superasset,Macedonio duce interempto,& ex præda aureum tripodem delphis dicasset, Epigrammate ad hanc sententiam inscripto subductu Pausaniæ Barbari apud plateam deleti sunt, eiusque victoriæ hoc donum Apollini datũ.Hos versus incidi passi sunt, addiderunt tamen nomina earum ciuitatum,quarum auxilio Persę victi fuerant, ne multorum populorum laudem duci suo ascriberent,reliquos autem omnes gloria fraudarent.Sunt & alię imperatoriæ virtutes pene innumerabiles, quæ ab illis censentur,qui de re militari scripserunt.Paternus iureconsultus retulit officium eius,qui exercitui præest esse milites in castris retinere, parcissimeque alicui commeatũ dare,vt semper omnes adessent,& nõ modo in dies,verũ in horas pugnam essent parati. In militẽ qui ad diẽ cõmeatus non venerit iure Romano per vim statuendũ est,ac si emãsisset,vel deseruisset,facta prius copia

Parmenonis laus.

Imperatoris ornamẽta ex Cic. pro lege manilia.

Cambises

Clytus.

Pausanias.

Ducis exercitus officium.

us copia dicendi,ne forte casibus quibusdam detentus sit,propter quos venia dignus videatur. Expedit etiam eodem iure ei,qui armato imperat, inuuces ad exercitationem producere,vigilias interdum circuire, frumentationibus commilitonum interesse,frumentum probare, mensuræ fraudem coercere, delicta castigare,principijs frequentes adesse,militum querelas audire& valitudinarios inspicere poena militum(vt Modestinus scribit)huiusmodi est, castigatio pecuniaria multa, munerum interdictio, militię mutatio,gradus deiectio,ignominiosa missio,quæ est cum quis propter delictum sacramento soluitur,nam honesta habetur missio,quę militię tempore impleto datur, sicut causaria,cum quis vitio animi,vel corporis minus idoneus militiæ renũciatur.Coercendi sunt milites qui delinquunt,& legum formidine cohibendi vt emansores,qui diu vagantur,deinde ad castra reuertuntur. Et desertores,qui ad prolixum tempus euagantur,postremo reducũtur.Miles prior in acie fugam fecerit exemplo aliorum capite puniendus, sic & qui bello rem prohibitam a duce egerit,aut mandata non seruauerit,etiam si rem bene gesserit.Qua in re perpetuis seculis laudatur Manlius Torquatus,qui filium se curi percuti iussit, quod contra eius imperium pugnauerat tametsi viriliter pro repub.dimicasset.Miles turbator pacis capitę etiã puniatur,arma ab alienasse.graue crimen est,quæ culpa(vt Paulo iureconsulto placet (desertioni exequatur.Hæ leges,& complures aliæ prę scribendę sunt, vt expeditione ducum,imperatorumque nutu.Sed hoc imprimis persuadere debent,frustra se alijs disciplinam dare,nisi ipsi obseruent. Proderũt nanque longe magis vitæ exemplo,quam morum censura,aut aliquo seueritiæ genere. Cyrum in ducit Xenophon contionem habentem,his pene verbis. Præcipuum principis opus est,sese virum bonũ præbere,ac etiam curare,vt qui eius imperio parent,quam optimi euadant.Munus autem militis est imperanti parere. Labores,ac pericula vltro subire,non nisi in ordine pugnare.Armis lætari, peritiam rei militaris tenere,& honorem,ac dignitatem cęteris rebus omnibus anteferre.Seuerę admodum in re bellica fuerunt leges Lacedęmoniorum,quibus acriter puniebatur (vt Amianus Marcellinus refert) miles, qui procinctus tempore ausus sit sub tecto Videri.Idem scriptor elegantiam,opulentiamque militum sui temporis arguit,asserens ea vitia Romanum exercitum paulo ante inuasisse,quę prius omnino erant incognita,cum sub Maximiano Cæsare,vallo regis Persarum direpto,gregarius quidam miles sacculum parthicum,in quo erant margaritæ, repperit, qui proiectis imperitia gemmis,abijt,pellis solo nitore contentus.Nostro vero tempore nullum nequitię genus militibus incognitum est,& ambitione vltra reges,ac purpuratos laborant,luxuque adeo exultant,vt non modo mensas,atque abacos aureis,argenteisque vasculis onerent,& gemmatis poculis bibant,sed obscœna etiam corporis argenteis matulis excipiant.His opibus non egebat Scipionis mensa,quem tradunt cum amicis ambulãtem solo cibario pane vesci solitum.Sic etiam de Masinissa scribunt,qui nonagesimum ætatis annum agens,stans adhuc ante tabernaculum,vel ambulans cibum capiebat. Eiusmodi peccata ab his qui imperant,pręcipue manant. Milites enim eorum qui pręsunt,naturam imitantur. Nam si boni fuerint ad honesta eos ducunt,sin mali,ad turpia. Multitudo etiam facile corrumpitur. Prę sens enim voluptas quamprimum

Modestinus in.l. desertorem.ff.de re mili.

Missionũ genera,vide in l.ij. ff. de his qui not.infa.

Militum poenę.

Manlius torquatus in filium suũ animaduertit.

Paulus in. l. Qui cõmeatus.S. Arma ff.de re mili.

Militum luxuria.

Scipio.

quamprimum homines rapit,& omnes labore ad libidinem procliues sumus. Nec æqui,iustique esse possunt,qui cum iniustis,iniquisque assidue versantur. Difficileque admodum est in luxuriam prolapsos ad virtutem redigere. Scite Archesilaus mediæ Achademiæ inuentor, roganti cuidam cur ex disciplinis alijs multi ad Epicuream transirent? Ex epicurea autem nemo ad alias? Respondit, quia ex viris Eunuchi facile fiunt, ex Eunuchis autem viri nunquam. Docti sunt milites exemplo M. Catonis, vt feroces aduersus hostes sint humani erga amicos,ac socios,timidi ad iniurias inferē das,prompti ad vlciscendas,& nihil magis cupiant,quam laudem, ac gloriā adipisci,quęquidem persuasio optima est. Cyrus ad milites ait, quod maximum est omnium vobis persuasistis,laudem prę omnibus rebus esse expetē dam. Laudis enim cupidi nullos labores fugiunt,nullum discrimen,aut periculum detractant,sed glorię cupiditate incēsi,maxima quęque pericula obire non ambigunt. Puniendi etiam sunt milites cum deliquerunt. Nimia enī indulgentia homines ad vitia proniores facit. Nec si plures peccauerunt prę timore omnibus indulgendum est. Sed in eos animaduertēdum est,qui maiorem culpam admiserint,vel si multi p'ectuntur,distribuendi sunt in diuersa loca,Sempronius Gracchus in ea victoria,quam iuxta Beneuentum habuit contra hannonem hannibalis ducem,accersiri iussit omnes milites,qui secessionem ex pugna fecerant,& singulos iureiurando adegit,nō aliter quā stantes cibum,potumque acciperent,quādiu militarent, qua ignauię nota eos affecit ne discrimē virtutis,iguauięque omnino periret. Iulius autem Cęsar legionem vnam,quę in eius exercitu tumultum concitauerat,exauthorauit, seditionis ducibus securi percussis. Mox eosdem quos exauthorauerat ignominiam deprecantes restituit,quorum opera forti,& fideli vsus est,& eos omnes optimos milites habuit,vbi vero manifestum vltionis periculū immineret,dissimulandum est,occasioque vindictę expectanda. Consilia quidē (vt ait Cicero pro lege manilia) temporum sunt quę in horas mutantur,& rursus,pro Cn. Pompeio,maiores nostri semper in pace consuetudini,in bello vtilitati paruerunt. Semperque ad nouos casus temporum nouorum consiliorum rationes accomodauerunt. Proinde cauendum est,vbi poena sontē tuto afficere nequeat,dolo,vel beneficio agēdum erit,vt resp. salua sit. Marcellus palam cernebat Blautium Nolanum virum audacem, ac factiosum oppidanos sollicitantem, vt ad hannibalem deficerent. Nec audebat prę Nolanorum timore eum interimere, quocirca eum blandis verbis appellauit,laudauitque coram,vt optimum militem hortatus est, vt in officio perstaret,secumque militare vellet. Et vt vrbi fidem faceret optimo equo eum donauit,qua benignitate malam eius mentem malūque animum mutauit, ac deinceps expertus est hominem fidum,& omnes qui eum comitabātur. Sunt qui querant expediat ne imperatorem,ducem ve vniuersę militię hosti congredi,& singulari certamine decernere. Hęc qui affirmant priscos illos inducunt,quos heroas appellant. Etvulcanum imprimis,quem nonnulli (vt Diodorus libro primo scribit) primum regnasse volunt. Alij Mercurio antiquiori successisse,hunc pugnatissimū fuisse memorant,& multos virtute,ac viribus superasse,& quoniam vulnus in pede accepisset claudus factus est. Laudant Dionysium patrem quem bacchum appellant, qui congressus principibus

Archesilai responsum.

Catonis præcepta militaria.

Cyrus ad milites.

principibus multis omnes superauit, indeque imperio potitus est, quod annos duos, & quinquaginta tenuit. Referūt etiam eum in bello giganteo fortissimum gigantem interemisse, laudemque a summo ioue meruisse, qui eū Euchium quasi bonum filium nuncupauerit. Herculē admirantur, qui Antheum superauit. Et triplicem gerionem, & patriam a varijs monstris, atque animalibus liberauit. Is clauam gestabat, & leonis pellem, eo nanque tempore (vt asserit Diodorus libro primo) neque vestiméta, neque arma in vsu erant. Vnde illud T. Lucretij. Dionysius Hercules. Arma antiqua.

Arma antiqua manus, vngues, dentesque fuere.
Et lapides, & item siluarum fragmina rami.
Posterius ferri vis est, ærisque reperta.
Et prior æri eat, quam ferri cognitus vsus.

¶Hectores dicunt diutius patriam tutatum fuisse corporis viribus, & assiduo hostium congressu. Numerant etiam nonnullos duces, qui vel soli, vel cum paucis stipati magnas victorias assecuti sunt. Magnum Alexandrum in exemplo ponunt, qui periculosissima quæque in bello aggrediebatur, & vbi cōfectissimos hostes acerrime pugnare cōspiciebat, vt inter Romanos ac finitimos cum præ omnibus soli trigemini horatij, Et Curiatij certauerunt. Bellumque prius duellum dictum asserunt, quod inter duos pręcipue decerneretur. Deinde contractum fuisse nomen bellūque ex duello factū, sicuti Cicero in oratione sua ad brutum testatur cum addit, duellum cū qui poenas classe deuicit bellum fuisse appellatum, cum superiores omnes duelli semper fuissent nominati. His & similibus rationibus, & exēplis imperatorem pugnacissimum faciunt. Alij qui cum cōsilio potius, quam manu decernentem volunt. Alia argumenta inducunt, quibus colligunt, eum qui exercitui præest nō nisi in magna necessitate viribus, aut singulari certamine pugnare oportere, satisque ei esse ducis munera non gregarij militis implere. Vrbes euersas numerant, & fugatos, cæsosque exercitus ducum, imperatorumque temeritate, qui dum singulos hostes insequuntur vniuersum exercitum deserunt, & dū vnius viri ictus cauere student, omnes hostiles vires alliciunt. Minus cogitātes illorum periculum cladem secum totius exercitus trahere. Vera esse ostenditur Xenophōtis ratio, qui Cambisem inducit Cyrum filium docentem, duces multo maiora in bello munera pręstitisse ingenij, atque animi viribus, quam corporis. Vnde illud Silij Italici. Bellandum est astu, leuior laus in duce dextrę. Et Iulius Cæsar cum militum paucitate cōtra innumerabilem hostium manum artificio potius, quam viribus decernendum statuit. Scipio quoque Aphricanus cum eum quidē parum pugnacem dicerent, prudenter respondebat. Imperatorem me mater non bellatorem peperit, vt ostenderet vincendi rationem in vnius potius scientia, & ingenio quam in vnius viribus, & armis esse posse. Mago quoque Carthaginiensis disciplina militari, & bellandi arte non robore, & viribus poenorum imperium condidit. Ferocissimi habiti sunt in re bellica Lusitani. Hi tamē ducē nullū, qui viribus corporis pręstaret, secuti sunt, sed solū viriatum, quē cauēdi scientē, & declinandorū periculorū peritissimū esse nouerāt, qui arte, & ingenio Romanos gētiū domitores, annis decē vario marte fatigauit. Nullaque victoria vnquā illectus est, vt arma, vestem, cultū, victūve mutauerit. Bellū vnde. Aphricanī responsum Mago. Lusitani Viriatus.

tauerit. Sed in eo habitu quo militare principium ceperat, perseuerauit adeo vt quiuis suorũ militũ imperatore ipso opulentior videretur. Pyrrhus scientia rei militaris regum omniũ præstantissimus habitus est. Is filium Ptolemæum in oppugnatione Sparthę parti exercitus sui pręfecit, qui primo impetu pugnandi auiditate ductus, in mediam vrbem procurrit, & multitudinis concursu multis vulneribus confossus, perijt, eiusque cadauer Pyrrho relatum est, qui cũ agnouisset filiũ esse ingemuit, asserens aliquãdo tardius eũ quem timuerit ipse, vel temeritas eius meruerit occisum esse. Diximus superius nihil per dolum esse agẽdum in rep. idque etiã hoc loco affirmamus. Laudamus quoque eos, qui bello aperto marte decernunt. Exemplaque veterum Romanorũ militię, & magni Alexandri, ac Leonidę Spartani attulimus. Attamen in tanta hominũ malicia, malisque dolis oẽs scriptores sentiunt vincendum esse ex insidijs, vbi aperte, & collatis signis certare periculosum sit, vel vbi hostis eadẽ arte nos excipiat, Cãbysem Cyrus apud Xenophontẽ rogat, qua maxima ratione vincendũ sit. Cui ille. Si victoriã cupit, quacunque arte capiendi sunt hostes, occultis insidijs dolo, fraudeque fallendi, & furto, ac rapinis exhauriendi. Nihil enim pręteremittendum est, quo expugnari hostes possunt. Ad hęc Cyrus. O qualẽ me pater virum esse suades, contrariã enim ab ineunte ętate disciplinam didici. Tum cambyses verum est inquit o fili, sed ea inter amicos, ac ciues seruãda est, hostes vero quocũque dolo ac fraude inuadendi sunt. Philippus Macedo Alexandri pater Epaminundã Thebanũ militię, & literarum pręceptorẽ habuit, qui ex Pythagorica disciplina haberi potest. Lysis enim Tarentinus Pythagoræ disciplina patria eiectus, cũ Thebas profugisset, apud Epaminundã desedit, quẽ non mediocriter erudiuit. Is tamen Philippus bella omnia versutia, & arte tractauit, deceptisque hostibus gaudebat, quocirca prudentissimus habit⁹ est & a militibus summa beneuolentia cõplectebatur, vt qui ea dolo, & fraude in hostes conficeret, quę alij reges sanguine suorum, & cęde vix efficere possent, & sępius consilio, quam armis vinceret. Huic etiã sententię adstipulari videtur Homerus. Nam cum vlissem laudibus efferret, eiusque calliditatẽ, ac versutiã admiraretur, belli cõfectorẽ eũ appellat. Id eñi κατασγατη γιοντα significare arbitror, quãquidem laudem neque Aiaci, neque etiam Achilli vnquam tradidit, fortissimum quoque Troianorum Hectorẽ facit, Aeneam autem prudentissimum. Sed Achiui (vt Philostratus scribit) Hectora troianorum manũ, Aeneam vero mentem appellabãt. Atqui plus negocij eis attulisse Aeneę sapientiam dicebat, quam hectoris furorem. Placuit antiquis Romanis ab initio reip. nihil per dolum geri. At vero romulus vrbis conditor, nonnunquam etiam fraude vicerat. Nam cum fidenas obsideret, nec posset hostes vi separare, insidias per latebras, & loca inuia disposuit, ad pugnãque cum paucis (vt impar viribus esse videretur) Fidenates prouocauit, qui cum eum vrgerent, fugã simulauit, illi temere insequebantur. Romulus illuc eos produxit, vbi suos occultauerat, qui vndique effusos adhorti, magna ex parte ceciderunt. Ab exemplo Romuli paululum discessit Antonius qui cum pansam consulem contra se magnis itineribus aduentare compensset, insidias per siluestria Aemyliæ vię disposuit, Agmenque eius excepit, fudit que. Maximi sępe exercitus insidijs paucorum pereunt, & imbelles nonnunquam

Cãbysis, Cyrique eius filij disceptatio, de ęquitate in bello seruanda.

Mendaciũ in bello non parum profuisse sequẽtibus cõstat exẽplis.

Romuli versutia bellica.

quam dolo ferocissimos superant. Thomyris Scytharũ regina, non muliebrem animũ submisit, Spargapisę filio orbata, cęsoque exercitu a Cyro Persarum rege sed ingenio loci freta vltioni se accinxit, simulatoque metu hostem ad notas militi suo angustias elicuit, atque ibi repente conuerso agmine, regem cũ vniuerso exercitu ad vnumvsque trucidauit. Alcibiades Bizãtios obsidebat, illi intra mœnia se asseruabant, nec vlla ratione elici poterãt quodquidem cum cerneret insidias disposuit, discessumque simulauit. Mox quam primum rediens, palantes, ac vagos oppressit. Viriatus quoque Lusitanus cũ tridui iter discedens fecisset, illud idem vno die remansus securos, incautosque hostes profligauit. Opportunũ aliquando imperatoris mendacium victoriam peperit, vt illud Valerij Liuinij qui exclamauit Pyrrhũ a se interemptũ esse, cum militis cuiusdã cęde gladium cruentũ haberet. Quo mẽdatio Epirotę consternati, in castra quãprimum se pauidi, ac flentes receperunt. Sic etiam iugurta; in numidia occisum a se C. Marium exercitui persuasit. Quo rumore Romanorum acię auertit. Ipse idẽ Marius mendatio sibi in exercitu authoritatem comparabat. Vt qui Sagam quãdã ex Syria haberet, a qua dimicationum tempus, & euentum prescire simulabat. Exemplo (vt arbitror) Numæ Pompilij, qui egerię nymphę simulata authoritate nouas feroci populo leges persuadebat. Et Sertorius candidæ Ceruæ præsagia mẽtitus male sibi auscultantes milites conciliabat, & ad duriora, quæque imperia capessenda promptiores, alacrioresque reddebat. Magnam vim habet persuasio in re bellica, quę falsa etiam magni momẽti plerumque in exercitu causa existit. Nitias exercitum in Sicilia amisit solis defectione perterrefactum, non enim syderum natura id fieri arbitrabatur, sed numinis ira in Athenienses id accidere dicebant. Sunt qui scribãt Periclem eodem metu perculsum, exercitum suum liberasse, patefacta syderũ ratione. Alij scribunt nõ solis defectu cõfusos periclis milites, sed quod fulmen decidisset in eius castra. Et idcirco eum contionem aduocasse, & lapidibus in conspectu omniũ collisis ignem excussisse, qua ex re tumultum fuisse sedatũ, cum docuisset simili ratione nubium attritu fulmen excuti, hoc exemplo docemur disciplinas bonarum artium, etiam in re militari plurimum prodesse. Nam (vt Aristoteles ait) Sicut acies oculorũ circunfuso aere lumen accipit, sic animus a doctrina, & liberalium artium studio. Docti enim ab indoctis paulominus differunt, quam viui a mortuis. Eloquentia pręcipue imperatori necessaria est, quaquidem res magnas longe magis adiuuat, quam robore & armis. Homerus poetarum sapientissimus triplicem dicẽdi figurã tribus principibus in bello Troiano tradidit, vberem vlysi, Gracilem Menelao, Mediocrem nestori, vt ostenderet pro rerum ipsarum ratione differendum esse in bello. Dignitas enim & amplitudo orationis ad promouendos, conuertendosque animos instructa, ac parata est, sicut vetustas, ac subtilitas ad docendos dilucidendosque. Mediocritas vero quæ vtriusque particeps est, cõsilijs conuenit, & quotidianis deliberationibus. Apud Athenienses autẽ vt quisque imperator maximus extitit, ita eloquentissimus habitus est. Nam Pisistratus, qui Megarenses superauit orator temporibus suis non indisertus fuit, Sic & Themistocles qui Xersem fudit, fugauitque. Et pericles qui contra Lacedęmonios fœliciter pugnauit, & eius collega Sophocles Tragœdiarum

Marij saga.

Sertorij ceruą.

Triplex dicẽdi figura.

Pisistratus Themistocles. Pericles Sophocles

rum scriptor. Alcibiades quoque fortis in bello fuit, & eloquio præclarus.
Alcibiades Demosthenes Demosthenes grecorum orator maximus plurima etiam bella gessit, & pręlio magno interfuit apud Cheroneam, eum Philippus Atheniensis vicit, ex quo quidem salutē fuga quęsiuit, cumque id probose ei obijceretur (mortuo iam Philippo) notissimo versu se excusabat. Flet quidem victus, victor autē interijt. Romani quoque qui magna facinora in re bellica gesserunt, in eloquentia claruerunt pene omnes adeo, vt vix summum imperatorē inuenias qui dicendi laude caruerit.

Iulius Cęsar. Iulius Cęsar, vt rebus gestis mortales omnes anteiuit, ita Romanos pene omnes latina elegantia superauit. Vtilis est etiam his qui armato pręsunt, historiarum cognitio, Cum quod in capiendis consilijs ex aliorum euentu firmissima exempla sumuntur, tum quod laudata in alijs virtus, nos ad parem laudem assequendam inuitat, & castigata ignauia fortiores reddit. Atqui haud scio an scientia rei militaris vlla alia disciplina magis adiuuari possit, quam rerum gestarum monumentis quibus docemur omnia optime agere, quæ dici, aut cogitari possunt. Nihil nouum, nihil admirabile, nihil inauditū accidere potest imperatori, qui optime historias callet. Ordo militaris. Disciplina militum studium inuadendi, cauēdi ve hostes. Ars dirigendi aciem in cuneum, quem trigonum gręci appellant. Ars incohandę dirimendęque pugnę, quo modo disponendę insidię sint quo modo cauendę, qui locus idoneus eligendus, qui pręoccupandus, qui hosti relinquendus, qua via oppugnandum, qua vere pugnandum sit, & innumerabilia alia quę vix longo sermone connumerari possent, qua alia ratione facilius edici possunt, quam hystoriarū monumentis? Sed vt ad alia trāseamus hoc concludendum est, multisque artibus multisque virtutibus ornatum esse oportere eū, qui exercitui pręest. Quocirca (vt diximus) Nihil rarius ex omni hominum genere, perfecto imperatore inueniri potest, qui si nusquam in ciuitate inuenitur, accersendus est aliunde. Melius est enim cum peregrino imperatore optime pugnare, quam cum ciue periclitari. Exemplo igitur Carthaginiensium vtemur, qui cum sępius male pugnassent contra Romanos, arbitrarēturque id imperatorum imperitia accidere ducem a Lacedęmonijs

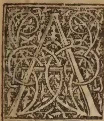
Carthaginienses. Xantippus Xantippum impetrarunt, cuius auspicio, ac ductu Romanus exercitus qui antea semper victor extiterat, profligatus est. Nam ex triginta milibus militū, quibus pręerat M. Attilius regulus pauci euaserunt, reliqui omnes partim cęsi, partim autem capti sunt. Perseuerandum tamen est, donec integra victoria potiamur. Nec agendum quod Carthaginienses, qui postquam viderunt regulum captum, victum a Xantippo quasi id satis esset contra Romanos, qui animū etiam a cladibus sumebant Xantippum multis muneribus affectum dimiserunt. Nautisque clam edixerūt vt eum mergerent. Ne La-

Ingratitudo carthaginiensium. cedęmonij eiusmodi glorię laudē sibi vendicarēt. Sed deus optimus maximus vltor ingratitudinis, eos compulit vt condignas pœnas luerent. Et qui vincere nesciuerunt, eodem bello victi Siciliam, Sardiniamque amiserunt.

¶DE OFFICIO ALTERIVS CONSVLIS, qui militiæ vrbanæ præest, præcepta calliditatis, & custodiæ. De clementia imperatorum in subiectos.

¶Titulus Tertius.

Alter

LTER QVI cũ imperio ciuitati pręest & vrbanam curam agit maximam dilīgētiam adhibere debet, nequid detrimenti ciuitas patiatur, Et sicut ille in castris munus suum pręstare debet, sic hic intra moenia exercere militē suum, ne ocio, vmbra & vrbanis delicijs effoeminetur. Stationes vigiliasque interdum obire, nec omnia prefectis vigilium credere, qui longe diligentius excubabunt, se eum qui summum magistratum gerit, vigilantem formidabunt. Sunt qui arbitrentur grauius esse statuēdum in eos qui minus diligenter custodias vigiliasve obseruant, ne summo; aut desidia vnius vniuersa ciuitas pereat, quę omnia paucorum diligentię credit. Quocirca Epaminundam Thebanum laudant, qui cum in magno periculo vigilia circumiret vigilem, quem dormientem inuenerat, gladio transfixerit, asserens mortuum hominem inueni, mortuum reliqui. Nec admirandum est Epaminundam imperatorem alijs omnibus mitissimum, tantam soeuiciam in hominem dormientem exercuisse, cum videamus vrbes direptas, incensasque huiusmodi negligentia, Vnde illud Vergilij inuadunt vrbem somno, vinoque sepultam. Et Q. Cecilius Metellus desperata iam victoria, cũ dissessum meditaret, certior factus a Sostrato proditore, custodias, vigiliasque festo die negligentius asseruari. Siracusas cęsis vigilijs inuasit. Athenięses in bello quod aduersus Peloponenses sexto & vigesimo anno gerebant diuturna militia fessi remissius custodias excubiasque agebaut, qua re cognita Lysander passim in agros diffusos oppressit, quaquidem victoria Athenienses compulsi sunt, vt qui superiores antea semper fuerant Lacedęmonijs succumberent. Et Thrasibulus, qui non longo tempore post patriā a triginta ryrannis (quos ei prefecerant Lacedæmonij) liberauit, cum deinde praetor ab Athenienisibus in Siciliam missus, classem applicuisset, neque satis diligenter in castris vigiliæ agerentur, a Barbaris ex oppido eruptione facta, in tabernaculo interfectus est, vt in eius vita Aemylius probus refert, quoquidem, interitu Thrasibuli res magnę longe maiores habitę sunt. Nam sicuti preclara mors anteactam vitam illustrat, sic turpis obscuriorem facit. Hac solertia pręter cæteros Alcibiades laudatur. Nam Athenis a Lacedęmoniis obsessis, vigilibus denunciauit obseruarent lumē quod nocte ostēsurus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoque lumen attollerent, a quo munere qui cessasset, poenas lueret, qua ex re vigiles diligentissimos reddidit. Sunt etiam habendi semper exploratores, qui hostium aduentum e speculis noctu flamma indicent, interdiu autem fumo, nec ante homines in agros e portis dimittendi sunt, quam exploratum fuerit, eos intrepide rustica munera obire posse. Nec diutius perseuerent ijdem exploratores. Sed quotidie integri fessis succedant. Ne labore, aut tedio rem negligentius agant. Est etiam admodum vtile, vt qui cum imperio sunt, siue domi, siue militiæ vbi duriora quædam occurrant, speculatum prodeant. Exemplo Marcelli, qui ad collegam ait, quin imus ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subiecta enim res oculis certius dabit consilium. Iubet Plato principibus reipu. vt speculatum prodeant, & secum pueros in equis ducant, vt & ipsi discant, & hostium

Epaminũdæ dictum.

Q. Cecilius metellus.

Athenienses desidia ceciderunt.

Thrasibulus

aspectum minus formident. Perutilis admodũ habetur ad perdiscenda omnia quę agunt. Gallorum antiqua cõsuetudo, quam plærique populi, ac principes nostro quoque tempore vsurpant, vt sagaces aliqui viri præficiantur, qui famam, ac rumorem hauriant, & viatores inuitos etiam consistere cogãt, & quod quisque eorũ de quacũque re audierit, aut cognouerit querãt, discãtque quibus ex regionibus veniant quidque acturi sint, & quæcunque acceperint, molliantur que, pronunciare cogant. His tamen auditionibus non semper credendum est, nam plærique ad voluntatem eorum, qui interrogant, ficta respondent, & incertos Romanos deferunt, sed si quęstores sagaces erũt, facile poterunt veritatem elicere, & consilia, quæ in dies capienda sunt, certis iudicijs adiuuare. Prestet præterea qui vrbanis imperat magnam diligentiam in portarum custodia, quarũ claues ipse suscipiat, & vigiles, stationesque optime disponat, videat etiam ne specie suorum militũ, aut noti sermonis simulatione illudatur. Hãnibal enim vrbes complures Italiæ inuasit, supposititis militibus suis armis, atque habitu Romanorũ, præmissisque etiam, qui longo belli vsu latine loquerentur. Multi doli intenduntur in limine portarum, qui cauendi sunt. Nam aliquando de industria efficiunt, vt iumenta farcinis impedita decidant, vel trabes relinquãtur prolapsis bobus, vel palustra magnis lapidibus onerata desidant. Et sic subito hostium cõcursu, cum portæ claudi nequeant, paruo labore oppida capiuntur, hoc formidantes Massilienses ex optimis reip. institutis, sic pacis tẽpore custodiebãt vrbem, ac si bello vrgerentur, quocirca festis diebus portas claudere, vigilias agere, stationes in muris obseruare, peregrinos recognoscere, & alias bellicas curas habere soliti erant, ne a recta consuetudine discederent, etiam si tempora eiusmodi diligentiam minus exigerent. Profugi in vrbem nequaquam accipiendi sunt. Sinon nanque benigne exceptus exitio Troianus fuit, zopirus quoque darij persarum regis amicus cum videret eum longa obsidione Babilonis defessum, nec spe vlla victoriæ teneri, sibi ipsi nares & auriculas abscidit, & ad Babylonios profugit, multaque in regem oblatrãdo, victoriam, atque vltionem pollicebatur. illi re credita, zopiro imperium permiserunt, quo accepto vrbem, atque exercitum Dario tradidit. Sic & Sex. Tarquinius ab exercitu patris virgis cæsus fugam simulauit, obsessisque gabijs persuasit, vt suo aduersus regis sæuitiam odio vterentur, qui dux ab illis erectus, e vestigio oppidum patri prodidit. Est etiam periculosum plures conuenas in vrbem accipere tum quod inquieta est omnis multitudo ex diuersa hominum colluuione collecta, & sæpe, ex parua re tumultum excitat, tum quod insani hominis est, ea inter plures consumere, quæ haud scius est an satis paucis esse poterunt. Ad hanc sententiam redigi potest præceptum illud Cambysis Persarum regis ad Cyrum filium, cum ait. Nunquam expectandam esse egestatem, sed in rerum copia pręcipue de inopia cogitandum. Alexander Macedo cum Leucadiam obsideret, passus est ex finitimis locis omnes illuc confugere, vt citius alimenta, quæ habebant, inter plurimos absumerent, quibus absumptis facile victoriam assecutus est. Simili consilio vsus videtur Antigonus in Athenienses, qui vastatis eorum agris, sementis tempore discessit, vt quod reliquum frumenti habebant, insationes spargerent. reuersus deinde nouo vere, segetem iam adultã protriuit, & ad famem redactos in suã voluntatem

Marginal notes: Gallorum mos militaris. — Massiliensiũ solertia. — Profugi non admittendi. Sinon. zopirus. — Cãbysis pręceptum ad filium — Alexãdri astutia. — Antigoni calliditas.

voluntatem pellexit. Multitudo etiam peregrinorum militum valde formidanda est,hoc Carthaginienses docuerunt, qui cōsiliata cum Romanis pace, nunquā in pari periculo fuerunt. Nam mercennarij milites,qui cōtra Romanos pugnauerant,quorum numerus circiter viginti milium fuerat,conspiratione facta defecerunt,omnemque Aphricam abalienarunt, Carthaginemque obsiderunt,quos Hamilcar imperator,e Sicilia properans, non modo a mœnibus pepulit, verum eo compulit, vt locorum angustijs clausi plures fame,quam ferro interierunt,quęcunque acturus est,qui imperat festinet.Nā vt Xenophon ad milites Cyrum loquentem facit. Optima belli comes est festinatio. Et Alexander in hoc laudatur pręcipue,quod velocitate sua omnium ducum celeritatem antecedebat, peditesque suos instituerat, vt eorum pernicitate equorum velocitatem adęquarent, quocirca cum ab eo vrgeretur Darius,grauiter querebatur, nullum interuallum sibi satis longū dari aduersus Alexandri alacritatem,qui sępe magnis itineribus noctu,diuque strenue contendebat,vt improuisus hosti superueniret. Agat etiam omnia tacitus,ne minique secretum suum credat.Metelli documento,quem Plutarchus rogāti cuidam amico quid postera die acturus esset, respondisse ait,si tunica hęc secreta mea eloqui posset,exutus quamprimum eam combureré. Et Licinius crassus militi percunctanti quādo castra mouere instituerét, respondit,num veteris ne tubā audias?Iulius autem Cæsar cum aciem transmittere alio destinaret,iter tacitus capiebat,tabellasque signatas alicui dabat, vt in tempore procinctus locum certū vniuersi peterent, & nonnunquam scriptos lapides intereundum spargi iubebat,in quibus Tesseram insequentibus militibus dabat,vt scirent quid facto opus esset.Nihil prаeterea in hoste despiciat. nam sicut magni est animi non timere,sic summi consilij omnia cauere,quę in rebus nostris obesse possunt.Et sicut optimi medici est, nihil quod nociturum scit in corpore ęgroto relinquere, sic boni imperatoris, quicquid imperio obstat,remouere. Parua enim scintilla contempta magnū aliquando incendiū excitat,vt in prouerbio dicitur.Pro oraculo habenda est M.catonis setentia, quam scripsit in libro de re militari.Alijs in rebus errata postmodum corrigi posse,in bello autem delicta emendationem non accipere,quippe cum pœna ipsa e vestigio errorem sequatur,præsto enim est ignauiæ,aut imperitię vltor,qui nunquam delinquenti hosti indulget. Quod si plures cum imperio sunt,ille pręferendus est,qui virtute, & scientia rei militaris pręstat,vt fecit, Minutius Fabij Maximi collega contra hannibalem,qui postquam experiētia sensit, Fabium plurimum pręstare,cōuersus ad milites suos.Hesiodi versus hanc sententiam occupauit, vt scribit Liuius. Sæpe ego audiui eum esse virum,qui ipse consulat,quid in rem sit,secundum eum, qui bene mouenti obediat,qui nec ipse consulere,nec alteri parere scit,eum externi ingenij esse. Nobis quoniam prima ingenij negata sors est.Secundam,& mediam teneamus,& dum imperare discimus,parete prudēti animum deducamus. Castraque cū Fabio iungamus huiusmodi pręceptis si auscultare voluisset C.Therentius Varro homo nouus, & militaris disciplinę omnino expers L. Paulo Aemylio collegę viro fortissimo fasces submisisset.Nec temeritate sua Cānensis cladis omnium infœlicissimę author fuisset. Ex qua quidē illud malorum ventum est a Romano populo, vinceretur,si vincere sciuisset hannibal.

Alexandri velocitas.

Metelli respōsum.

Cęsaris versutia.

Catonis sententia.

C. Terentius Varro.

bal. Tantus enim terror, tantaque mœsticia animos incesserat, vt patriæ oē casum cū suo vitio in ea dies oēs expectarēt, sed imbre, & īgētibus procel lis amœnibus vrbis rex pulsus persuaderi a suis sibi permisit, vt in oppidis hybernarēt, qua ex re id eidem vsu venit, quod non diu post Marcellus ad milites dicebat. Capuam hannibali Cannas fuisse, ibi virtutem bellicam ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famen, ibi spem futuri ex tinctam. ¶ Duo denique præcepta sunt, quæ rem omnem militarem in se ha bere videntur, vt pauci sint, qui opptime imperent, & hi per omnes milita re gradus ascenderint, vt parendo imperare didicerint, reliqui autem omnes libenter obsequantur. Hęc quibus aderūt nunquā deesse poterit, quin aut vi ctoriam, aut honestam pacē consequātur, quibus vero aberunt, nihil virium satis erit, & in manifestam mortem cæco impetu beluarum more ferentur. Clementia in subiectos maxime imperatores, ac duces commendat, eorum que res gestas illustriores facit. Cicero affirmat omnes recipiendos esse, quo rum positis armis murum aries percusserit, & Cæsar dicere solebat, nihil si bi gratius esse, quam simplicibus parcere, nec omittenda est hęc virtus in eos qui victi sunt. Nam clades, libido, crudelitas & omne inhumanæ superbiæ exemplum, in miseros semper detestandum, atque obhorrendum fuit. Maxi mam consecutus est laudem M. Marcellus, qui antequam Syracusas vrbem opulentissimam prędę pro contione militibus edixisset, fleuit, edictoque ca uit, ne quis corpus liberum violaret, curamque sepulturę interempti archi medis diligentissime habuit, affectis propinquis præsidio, multisque honori bus honestatis, eius vrbis prędę tantum fuisse Liuius refert, quantū vix capta Carthagine tunc fuisset, cum qua æquis viribus certabatur.

Militę pręce pta duo optia

¶ SCRIBENDAE MILITIAE RATIO, de ætate, forma & indole Tyronum, & de ludi cris armorum certaminibus.

¶ Titulus Quartus.

CRIBENDAE Militię munus consulibus superius tradidi. Aequum nanque videtur esse, vt quisque eorum delectum habeat, quibus imperat. Li baui etiam eo loci nonnulla præcepta pro temporis ratione, nunc res admonet vt reliqua absoluam, & cō summato prope operi finem pręscribā. Et hoc in pri mis pręcipiendum cēseo, longe pluris faciendum esse eruditam, exercitatemque paucitatē, faciliusque victo ria potiri, quam indoctam belli expertem multitudinem, quæ cędi exposita est, minima quæque formidat & fugam citius quā gloriam meditatur. Be ne igitur præcipitur, Tyronem quærat, qui veteranum non habet. Ale xander mortuo Philippo patre, cum quadraginta milibus armatorum, quos ei reliquit optime eruditos, atque assuefactos rei bellicę, varias, innumerabi lesque hostium copias superauit, & cōplures orbis terrarum prouincias subé git. Quid de Romanis dicemus? qui modicis orti principijs, sola virtute, & militari di-

Tyronē quę rat qui vete nū non habet

Roma. gesta.

militari disciplina vniuersum terrarum orbem vicerunt. Nonne admirandum est pastorum, conuenarumque populum Italiā regionū omniū potentissimam inuasisse? Germanos, Galliamque omnē spreta corporum proceritate, hominumque numero subegisse? Hispanos bellatores ferocissimos domuisse? Aphros dolis, atque opibus exultantes euertisse? Graecorū artes, ac sapientiā superasse? & demum vniuerso generi humano imperasse? Cum vero cogitabimus animorū fortitudinem, corporū exercitationē, & sciētiam Rei bellicae, plane fatebimur genera, pertinacemque virtutem omnia superare. In delectu militię aetas prius spectanda est, quę tenera esse debet. Facilius enim pueri ediscunt, quae vsui sunt, molliusque assuescunt rebus difficillioribus, nondū obduratis membris, & ad perfectum cremētum adultis, quocirca aptius equo sedent, leuius habenas tractant, quam vbi ob stipo corpore callum penę omnibus membris obduxerunt. Praeterea alacritas desiliendi, velocitas currendi, celeritas iaciendi, facilior est corpori nondum pleno, ac perfecto, quam omni ex parte absoluto. Plato vigesimo aetatis anno legendos adolescentes ad militiam cēsuit. Seruius autem Tullius Romanorum rex decimo septimo, quo tempore eos iuuenes appellauit, quod Remp. adiuuent. Alij primum pubertatis annum optimum delectui esse scribunt. Noui vero milites, qui vltra trigesimū annum scribuntur, raro vtiles sunt, & cum arma tractant (quoniā inepte id agunt) ludibrio habentur, sępeque veteri prouerbio incessuntur. Clitellę bobus aptantur, quasi non suo onere prēmuntur. Satius igitur erit eos ad quascunque norint artes dimittere, quam sacramento inutiliter adigere, nisi in magna necessitate, in qua legimus fontes e custodia dimissos, & cum seruitijs etiā descriptos, vt secundo punico bello, cū M. Iunius dictator dixit, qui capitalem fraudē ausi, quique pecunia iudicati in vinculis essent, qui eorū apud se milites fierent, eos noxa, pecuniaque exolui iussurū. ¶ Forma, habitudo, valitudoque corporis imprimis spectanda est. Celsus Cornelius habilissimum corpus quadratum esse scribit, & latitudinis, longitudinisque mediocritatem laudat, quippe cum proceritas (vt in iuuenta decora est) sic matura senectute conficitur. Statura autē quę ad mediocritatē tendit, firmior est, & magis diuturna. Sic alia ex parte gracile corpus infirmum habetur. Obesum autem hebes. Scio tamen plaerosque proceritatem militum probare. Exēplo etiam Romanorum, qui inter alacres equites, & in primis legionum cohortibus nō nisi eos, qui senis pedibus extarēt, aut paulo minores militare permittebant. Nec me latet Alexandrum, eiusque exercitū prae corporum paruitate primo illusos a Scythis fuisse, quorum neminem adeo humilem fuisse refert Curtius, vt humeri eius non possent Macedonis cuiusque militis verticem adaequare, sed paulopost didicerunt virtutē, non proceritatem in hoste dimetienda esse. Accidit enim nonnunquam, vt homines pusillae staturae optimi bellatores sint, vt Tydeus fuit, quem Musarum praecōnio paruū, sed pugnacissimum fuisse accepimus. Proceritas illa heroum fabulosa mihi esse videtur, nec animum inducere possum, vt vera esse credam quae Philostratus scribit quāquam domesticū testem inducit. Ait enim villicus eius. Referebat mihi auus se vidisse aiacis sepulchrum, a maris fluctibus dirutū, in quo ossa erant, quae vndecim cubitorum hominem extitisse ostenderent. Adrianumque imperatorem (cum troia iter faceret) sepulchrum instaurasse, ossaque condi-

Iuuenes vnde dicti.

Clitellę bobus aptantur.

Corporis habitudo spectāda in milite.

Tydeus ingenio pugnax corpore paruus erat.

que condidisse,& monumentis Aiacis rursus inscripsisse. Veritatem quoque mihi transcendere videtur Orestis corpus,a Lacedæmonijs in Nemea inuẽtum,quod cubitorum septem fuisse scribitur. Idcirco hæc quasi nimis vetera dimittamus. Habenda igitur ratio erit non proceritatis,sed virium,membrorum tamen conformatio,& figura multa roboris indicia pręstare possunt.

Orestis magnitudo.

Adolescẽtis descriptio.

Sit imprimis adolescens facie liberali,recto corpore,obstipa ac tereti ceruice, oculis vigilantibus, lata fronte,lato pectore, latisque humeris, vt simulachrum,martis veteres pingebant. Lacertorum toris vigeat,vt statuas Herculis cernimus, sit firmissimis digitorum articulis. Vnde quibusdam in laude fuisse legimus,quod ictu nudi digiti malũ transegerint. Sit longis,plenisque brachijs,firmis cubitis,modico ventre,pleniore coxa,exili potius quam tereti sura,obducto pede. Commendat militem, ac ducem dignitas formæ, & aspectus ille truculentior. Audi Pacuuium Capuanum,cum Anilium filium supremum. Hannibali ensem stringere inter epulas cupientem dehortatur, apud Silium Italicum,libro vndecimo.

Tu ne illum,quem non acies,nec mœnia,& vrbes
Ferre vallent,cum frons propior,lumenque corusco
Igne micat,tu ne illa viri,quæ vertice fundit.
Flumina pertuleris si viso intorserit ense,
Diram qua vertit per campos agmina vocem?

Cimber marij vultu perterritus.

¶Et C. Marius Gallum percussorem in se missum,quamuis in custodia esset,horrore vultus perterruit M. Antonij aspectum summopere laudarunt, eumque similem Herculis simulachris fuisse dixerunt, adeoque maiestatẽ quandam prę se ferebat, vt cum in coronam principum accederet nonnulli dicerent eius genium,aliorum genios longe obscuriores reddere. Imperatoria forma præter cæteros fuisse dicitur Iphicrates Atheniensis, adeo vt ex aspectu solum cuicũque admirationem inijceret. Artaxerxes quoque cognomento Macrochyr, quod alteram manum longiorem haberet,pręcipuam habuit laudem amplissimæ pulcherrimęque corporis formæ, quam viribus,& virtute bellica honestauit. Obfuit plurimum Agesilao Lacedæmonio exigui corporis informitas,& quod pede altero claudicaret. Nam cum esset omni virtute,ac militari gloria illustratus,sæpe ab his, qui eũ non nouerant, prę deformitate contemptui habitus est. Oris laudatio nonnunquã ex diuersa facie oritur,vt in geminorum imaginibus cernimus. Pollux enim placidus,ac mitis esse videtur. Castor autem durior, asperiorque, vterque tamen eorum laudem suam meruit,vt eo quo esset aspectu, summus omnium haberetur. Achilles diuina,& admirabili maiestate,cum grata quadam proteruitatis facie laudabatur. Antilochũ autem Nestoris filium,qui fere eius æqualis fuit, iocunda,& mansueta species commendabat, Nereum vero venustas. Vnde Horatius eum similem facit Ganymedi cum ait. Qualis autẽ Nereus fuit, aut aquosa raptus ab Ida. In delectu habẽdo cogitandũ etiã erit, qua regione orti,educatique sint,qui nomen militię dedere, quãuis enim in singulis,quibusque locis,ignaui,& strenui nascantur, cœli tamen aspectus ad animum,ac vires plurimum confert,& septentrionalis plaga melior est,quam orientalis, omnis vero temperata optima,vt superius libro septimo dictum est. Vtilior ex agris miles legitur,quam ex vrbibus,vt veteres omnes sentiunt,qui de re militari

Castor & Pollux,

militari scripserunt, nec ab re rustica illa pubes obdurata solibus, pulueris pluuiæ niuisque patiens cibario pane, agrestibus, siluestribusque baccis contenta, longe facilius sub dio pernoctat, pluuias, imbresque perfer, ac per campos lubricos, & illuuie inequitabiles, nudo etiã pede discurrit quam vmbratilis iuuentus, quę vrbanis blandicijs illecta, vix somnum nisi moli strato, & culcitra plumea, longoque accersitum silentio capere potest, & caloris, frigorisque impatiens, parum stomacho valet, nunquam esurit, nisi ciuilium epularum nidorẽ senserit, cibique pulpamentum semper quęrit. Nec æquo animo domesticis blandicijs caret. Præterea natura ipsa generi humano hoc pręscribit, vt vulnera, ac mortem minus ille timeat, qui minus deliciarum nouit in vita, Lacedæmonij magnam laudem in re militari meruerunt, Et si eorum vitam quærimus inuenimus eos ad robustam vsque ætatem in agris, ac venationibus versatos, & omnem eorum victum duriorem fuisse. Romani veteres militię curam & rei rusticę vnam eandemque esse existimabant, vt ijsdem pacis tempore rusticarentur, qui in bello militarent. Vnde Q. Cincinatus ab aratro vocatus ad dictaturam venit, & rursus victor, fascibus depositis, ad boues, atque aggellum redijt. Sic & Fabricius Pyrrho finibus Italię pulso, & M. Curius cognomento dentatus Sabinis victis ad excolendos agros redierunt. C. quoque Marius diu post rusticanus imperator fuit, is tamen septies consul, multisque magnis victorijs illustratus est, & adeo laboribus obduruerat, vt cum varicosus factus esset, ita medico intrepidus, crus secundum præbuit, ac si lignum fabro dolandum tradidisset. Et Sertorius strenuam militiam gessit, natus, educatusque in agro Sabino, oppidoque Nursiæ. hic cum in prælio fortiter dimicans luscus factus esset, Philippo, Antigono, hannibali, qui altero oculo caruerunt, & bellacissimi duces habiti sunt, quartus connumeratus est. Hoc tandem concludendum est. Duriores artes robustiores milites reddere. Molliores autem virtutem omnem eneruare. Nec expectandum erit, vt canes, qui ex ganeis, popinisque exeunt, pardum, aut leonẽ assequãtur, sed vt ad patinas quãprimũ redeant, vt in vrbibus aũt, ac delicijs nati, vt primũ nomina militiæ dederunt, laboribus obdureãt, vallum, & onera ferant. Fossam ducant, castra muniant, & alia militaria opera non contẽnant. Non detrectent certamina cum ęqualibus, sed magnum Pompeiũ imitentur, qui adolescens semper cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte, ac sude certabat. Optima est enim venationis exercitatio, quæ a rusticis, militaribusque laboribus non multum abest. Xenophon cum Cyri militiam sequi destinaret, equorum, venationisque disciplinam prius summo studio assecutus est, asserens inutilem esse militem qui in illis non magnopere versatus esset, Romani iuuenesne vmbra, & ocio delitescerent, neve delicijs fluerent. Campum Martium instituerunt, in quo Ludicra armorum certamina, non modo ad gladiatoris spectaculum, verum ad militum vsum celebrantur. aderantque militum præceptores, qui ex publico duplici annona donabãtur, vt diligẽtius allecti pręmio docerẽt. Et sicut Mangones, & Lanistę gladiatoria edocebant, sic donati militaribus donis bellicã disciplinam, senatorum etiã iudicio adhibito, ne quo virtutis studio iuuenes fraudarẽtur. Exercebant igitur multis modis, vt in superioribus docuimus, cum de corporis exercitatione diximus. Sed optima armorum exercitatio ad palum habita est

Campus martius.

Militię exercitandæ mos antiquus, & optimus.
Pali exercitatio, ex vegetij lib. primo.

habita est, in qua singulorum certaminis similitudo edebatur. Nam singulis militibus Pali terræ infigebantur, extabantque pedibus sex contra illum, tanquam in aduersarium assultabat Tyro. Scutum vimineum maioris duplo ponderis quam verum scutum erat, sinistra tenebat, Altera autem clauã, quę itidem altero tanto ense grauior habebatur, vt cum ad veram pugnã accederet, dimidiato pondere alacrius prosiliret. In palum tanquam in hostem magno impetu, omnique bellandi arte ferebatur, & nunc toto corpore insurgebat, quasi caput, aut faciem peteret. Nunc autem tectus clypeo, & proiecta hasta poplitibus desidebat, vt fortius hostis impetum excipere videretur. Quo inuento laudatur Cabrias Atheniẽsis. nam cum thebanis auxilio missus esset, nec possent milites impetum Lacedæmoniorum, qui Agesilao duce pugnabãt ferre, iamque mercenarij omnes fusi, fugatique essent, iussit reliquos loco stare, & obnoxio genu, scuto impetum hostium ferre docuit, quod cum videret Agesilaus, signo tuba receptui dato, suos iam incurrentes reuocauit, nec amplius progredi ausus est, quodquidem omnis gręcia admirata est, & eo statu Athenienses pro foro statuam Chabreę decreuerunt, quo exẽplo Athletę victores statuas sibi deinceps cõstitui curabant. Sed ad palum redeo, nunc lateribus, nunc cruribus minitabatur. Sedebat nonnunquam, assultabat, insultabat simulando, dissimulandoque omni arte vtebatur, in quo pręcipue hoc seruabatur, vt ita vulnus inferret, ne qua corporis parte pateret ad plagã, in armorum enim ratione præstantior semper cauendi, quam ictum inferendi cura fuit. Punctim potius quam cæsim ferire discebant. Hostis quidem cõfodiendus interimendusque est, non vulnerandus. Puncta enim paululum adacta hominem perimunt. Nunc tecto corpore infertur priusque aduersariũ ferit, quam eum suspicari possit. Cæsum autem dextrum brachium, ac latus nudum exhibet, & corpus obluctanti aduersario obnoxium facit, faciliusque cum quisque decutere, aut cauere potest, cum manifeste immineat, torquebãt etiam in palum magnis viribus hastilia grauiora, destinato optime ictu, & nonnunquam etiam arcu in illum sagittas dirigebant. Vsus pali adeo communis erat omnibus apud Romanos, vt non modo, ad eum exercerentur viri omnes, sed nonnullæ fœminæ Spartanarum more, quę Lycurgi legibus etiam in palestra luctabantur. Quarum nõ sine indignatione meminit Iuuenalis satyra sexta, cum ait. Quis non vidit vulnera pali. Quem cauat assiduis sudibus scutoque lacessit, Et paulopost addit. Aspice quo fremitu monstratos perferat ictus, quanto galeæ curuetur pondere, quãta Poplitibus sedeat, illud indignationis est. Quem præstare potest mulier galeata pudorem. Quę fugit a sexu. Fessi deinde his exercitationibus mergebantur in Tyberim non modo vt sudorem, ac puluerem abluerent, sed vt natandi vsum discerent, ad cõplures necessarios militiæ casus. Idque nonnulli armis onusti faciebant. Vnde illud Silij lib. viij. de indole Scipionis, vndosum frangere eando indutus thoraca vadum. Compluribus alijs laboribus insuescebant Romani iuuenes, vt vtiles fierent rei bellicę, & præter omnium gentium milites laboriosissimi habebantur. nam vallum indefesse ferebant, & dimidiata mensis cibaria, vt ait Cicero. Scutum autem, & arma longo vsu quasi pro membris corporis habebat, celeritateque gradiendi hostes semper peruertebant, quod quidem Mantuani versus indicant.

Non satis

Non secus ac patrijs acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce viam cum carpit,& hostem
Ante expectatum positis stat in agmine castris.

¶Longum esset omnes militares exercitationes referre, & earum rationes recensere,pręceptaque dare,quibus artibus imbuendi sunt Tyrones, quo gestu nitantur,dum tela venientia deflectunt, & quo dum plagam prudenter, & audacter inferunt,& quomodo numeros in armorum ratione implere debeant,quomodo scutum tractent,sudes figant,ordinem seruent,locum tueantur,quæ omnia potius eius esse videntur,qui de re militari scribit, quam eius qui de ciuili societate, quocirca multa consulto prætereunda esse duxi, ne in possessionem alienam furtim obrepere videar.Id tamen concludendum cēseo complures ex iuuenibus nostris bellica disciplina erudiendos esse,tum vt Remp.tueantur omni tempore,tum ne in bellorum difficultate omnia peregrino,ac venali militi credere cogamur.

¶QVA AETATE MILITIAE præficiendi sunt milites.

¶Titulus Quintus.

PLATO Ante trigesimum ætatis annum neminem militiæ præficiendum statuit, etiam si spectatę virtutis esset, & aliqua militari gloria illustratus. Hanc ætatem legitimam etiam bellicis muneribus arbitrati sunt Athenienses. Tametsi huic legi aliquando derogauerint, & præcipue in alcibiade,qui adeo gratus populo in adolescentia fuit,vt omnium ciuium oculos,quoties in publicum prodiret, in se vnū conuerteret, nemoque ei par Athenis existimaretur. Is ante ætatem bello Syracusano pręfectus est, cui tamen duo longe maiores natu collegæ, dati sunt Nitias,& Lamacus,vt tutius Reip. consulerent.Idem etiā placuit Romanis,nec ab hoc præscripto discesserunt,nisi in maxima Reip.calamitate, post varias, multiplicesque hannibalis victorias, cum iam vrbi immineret, ciuesque omnes in magna desperatione essent, Scipionem iuuenem admodum delegerunt,quem cum exercitu carthaginem mitterent,vt pressi domesticis malis ab italia hannibalem reuocarent. Octauius quoque duo de viginti natus annos imperator designatus est,Cicerone id populo Romano suadente. verum cum deinde rem gereret minus ex sententia,ingemuit Cicero,& pertesus consilij sui, epistolam scripsit, in qua se nunquam sapientem exclamat, & Remp.a se deceptam fatetur. Sed longe tutius veteranis militibus exercitus creditur,iuuenibus nequaquam,quorum consilia illa prima ferociora sunt,minusque incerta casuum reputant,cum fortuna nunquam eos deceperit.Senes autem quieto animo multa prævident, & fortunæ aditus consilio præcludunt,& vbi fortibus viris esse opus est,faciunt id quidem non tam libenter,quam necessario,maluntque in prelio potius,quam in fuga mortē oppetere.Duę vero illæ virtutes(quas in Themistocle summis laudibus effert

Nitias
Lamacus

Scipio.

Octauius augustus
Cicero.

Nestor.

Alexander maturę ætatis viros sequu- tus est.

Thucydides)non nisi post longam experientiā in ducibus esse possunt,vt de instantibus verissime indicent, & de futuris calidissime conijciant. Nestor Nelei filius maximus natu græcorum omnium,qui contra Troianos militauerunt,quanta virtute,quanta sapientia,quantaque eloquentia ab Homero,& alijs qui de bello troiano scripserunt fuisse dicitur. Sic & Philoctetes, qui sexagenarius troiam venit,plerosque iuuenes virtute, & consilio superauit,adeo vt ex eius sagittis fatum troianum non parua ex parte penderet. Doctus enim ab Hercule,sagittarius optimus euasit meruitque sagittarū ab eo heres institui. Hanc sententiam secutus est Alexander Macedo annum vnum,& vigesimum agens. Philippum patrem amisit, & vt non tam imperij,quam glorię successor esset,cum paternum exercitum heres accipisset,non æquales suos,cum quibus educatus fuerat, aliosve primę ætatis,ac roboris iuuenes,sed veteranos elegit,& plerosque etiam meritę militię,qui cum patre dudum militauerant,vt non tam milites,quam militię magistri lecti viderentur. Ordines autem non nisi sexagenarius permisit,vt principia intuentes,non castrorum magistratus,sed antiquę alicuius Reip. senatum esse putarent, quęquidē res effecit,vt victor semper euaserit,& cum parua admodum manu sexcenta Persarum milia superauerit, & nisi morte preuentus fuisset, vniuersarum terrarum orbem subegisset. Atqui si recte iudicare volumus non modo consules,sed deinceps omnes,qui cum imperio sunt,alijsque imperant, grauitatē consilij,& magnam rerum experientiam habere debēt. Nam (vt Romanis nominibus vtar) Legati in bello nonne imperatoris vicem subeunt? omnibus pręscribunt quid facto opus sit,vadimonia constituunt, & cum expedit iustitiam indicunt, aliaque omnia agunt quę ad summum quemque ducem spectant,sic tribunus militum,qui primę legioni præest, vir fortissimus esse debet,& virtute, atque omni militari arte optime institutus. Præfecti quoque singularum legionum,qui tot viros dicto audientes habent,tum suo munere grauissimi esse debent,tum quod absente legato eius vices gerunt. Pręfectus pręterea ad quem castrorum positio pertinet, peritissimus omnium sit opus est,longa,probataque militia spectatus,loci enim Genium diligenter speculari debet,vt optimā partem eligat,in qua tutissima sint castra,ne mons immineat ex quo facile ab hostibus milites nostri exturbari possint,neve a flumine inundari,ac mergi,seu animis vicina silua incēdio deleri,quod Crasso bello sociali contigit, qui eiusmodi incuria cum omnibus prope copijs, subito igne ab hoste supposito crematus est. Sic etiam Camillus incendio proximę silue volscorum castra deleuit. Pręterea cogitet, vt lignorum, pabuli, aquęque copia suppetat, facilis sit egressus in subiectos agros, tutissimusque reditus in castra. Nec longa experientia carere debet fabrorum pręfectus,cui pręcipua cura incumbit,ne quid exercitui desit,quod ad expugnandum,repugnādumque pertineat. Hic lignarios,Ferrarios, Carpentarios, Tignarios,Sementariosque fabros paratos habere debet,ad machinas, turresque ligneas & ad arietes onagros,balistas,cęteraque tormentorum genera. Denique concludendum est maiores natu reliquis in exercitu pręficiēdos esse,iuuenes autem alijs honoribus honestandos,& pręcipue his,qui plus gloriæ habeant vbi res bene successerit,quam periculi,si fortuna eos fraudarit.

¶DE PRAEMIIS, AC MVNERIBVS MILITARIBVS.

¶Titulus Sextus.

RAEMIVM, ET POENAM duo quasi numina statuenda esse in Repub. in superioribus diximus, Idque in re militari censendum est. Neque enim satis erit poene formidine milites dicto audientes habere, nisi glorię, pręmijque spes calcaria fortitudini adhibeat, & virtutis studium ea vltro singulis praescribat, quae neque duces, neque imperatores edocere possunt. Maximus quidem animi affectus est spes, & ad ea nonnunquam impellit, quę praeter humanas vires esse videntur, Nullaque ratione suaderi possent. Hac opinione ductus Simonides poeta hunc affectum, quem alij omnium dulcissimum esse dicunt, Tyrannum honorum appellauit, vt qui inuitos saepenumero trahat, & torpentes foueat, oscitantesque expergefaciat. Prodest castigata segnities, adiuuat laudata virtus, sed laudes, gloriaeque pręmia longe magis militum animos excitant, hinc munera in Repub. & coronae milites a veteribus expositę sunt, quarum actorem nonnulli vulcanum, qui apud Aegyptios regnauit, fuisse perhibent. Nam cum bellum gereret fortitudine praestantes milites corona, quam ex auro, & gemmis indicis fecerat, alliciebat, hanc coronam suasu veneri Baccho dono datam dicunt, cum ab inferis dionem matrem incolumen reduxisset. Alij Bacchum a venere in nuptijs Ariadnes dono accipisse asserunt, eamque conditionem fuisse stupri, vt ad aeternā bacchi memoriā inter sydera, pone Ariadnes astrum luceret, vt appareat fortibus viris coronam virtutis pręmiū esse. Athenienses (vt fabulas omittamus) hoc inuento gloriātur, vt qui primi oleagina corona bene de Rep. meritos ciues, & fortes imperatores, ac duces decorauerint, quāquidem ex olea ad honorē Palladis, virtutis, ac sapientiae deę fieri voluerunt. Ea coronatus dicitur Thrasibulus, qui patriam a Tyrannis liberauit, quem fide, constantia, & animi magnitudine nemo Atheniensium vnquā vicit, duxitque satis pro meritis suis in patriam Oleaginem coronā esse, cum magna munera, & patriae prope imperium ei deberetur. Romani complures militares coronas instituerunt, & imprimis triumphales. Laureasque, quas deinde malo vsu ex auro a populis principibusque imperatoribus dato effecerunt, aurumque coronarium appellarunt. Secundum munus fuit Oualis corona, qua donabantur imperatores, qui non triumphantes, sed ouantes in vrbem reuertebātur. Hęc myrtea erat in honorem veneris. Fuit & alia quam obsidionalem appellarunt, quam hi, qui liberati obsidione fuerant, ei duci dabant, qui illos liberauerat. Haec graminea fuit facta eo loci, quo obsidio facta fuerat. Ciuica quoque corona inter nobilissimas habita est, quam ciuis ciui a quo seruatus in praelio fuerat, salutis vitaeque testem dono dabat, huius meminit Cicero cum ait. At etiam egregij milites faciūt inuiti, vt coronam dent ciuicam, & se ab aliquo seruatos esse fateantur. nam quod turpe sit protectum in acie manibus hostium eripi.

Corona oleagina.

Coronę militares ex Au. Gel. c. vj. li. v

Oualis myrtea.

Obsidionalis graminea.

Ciuica quernea.

Nam id accidere nisi forti viro, & cominus pugnanti non potest. Sed onus beneficij reformidant, quod permagnū est alieno debere, idem quod parenti. Ea fuit quernea ex Martis honore, vt quidam volunt, vel quoniam cibus, victusque antiquissimus ex glande fuit, vnde deficiente quercu, iligna fiebat, cum secundam glandem ferat Ilex. Muralis corona etiam nobilitate clara, est quam imperator donabat ei, qui primus hostium muros inuaserat. Idcirco quasi muri, Pinnis insignata erat, sicut Castrēsis, quę insigne valli habuit, qua coronabatur qui primus in hostiū castra pugnans introiuerat. Sic & Naualis rostris nauiū ornata, quę maritimo prælio donabatur militi, qui primus in hostium nauium vi trāsilijsset. Multis alijs muneribus eos afficiebāt Romani, qui fortiter pro rep. pugnauerant, ne virtutis prēmia deessent, sed gloria allicerentur, qui fortitudinis exempla ostenderent. Nam Torques, Anuli, bullę, Armilę dona fuerunt militaria. Et optio etiam vxoris inter quasque pulcherrimas virgines præmium virtutis, apud nonnullas gentes aliquādo fuit, vt apud Tapyros qui inter derbicas, & hircanos habitant, quorum fortissimus quisque patrio instituto quancunque vult ducit vxorem. Pedestres vero, equestresque statuę clarissimorum artificū manufactę, quid aliud quam militum gloriam ostendunt? Sic trophæa, & archus triumphales imperatorum, ac ducum, in quibus non modo inscriptiones, & nomina illorum gesta immortalitati commendant, verum elegantissimæ sculpturæ pugnarum faciem indicant, & posteros emulationis studio incendunt. Antiquissimum victorię monumentum Obeliscus fuit apud Aegyptios (vt Amianus Marcellinus scribit) lapis quam maximus specie quadrata, consurgens in excelsam altitudinem instar radius sensim decrescens in angustum verticem, elatusque a basi, æreisque talis quatuor quasi pedibus ad angulorum perpendiculum, in eo incisæ erant innumeræ volucrum, ferarumque formę, velut notæ historiam indicantes, non enim adhuc literę inuentæ fuerant, quibus mētis humanę sensus facile exprimerentur, sed singulę animalium figurę singula verba, singulasve sententias significabant, quibus perpetuę memorię posteeis seculis imperatorum laudes mandaretur. Fuerunt etiam Thebis obelesci, in quibus regum nomina inscripta erant, & praeclara eorum domi, militieque gesta ex illis declarabantur, non modo ex ambitioso portarū numero Thebas fuisse praeclaras, verum etiam ex imperio, quodquidem vsque in Scythiam, & Bactrianā, & Indiam, & Ioniam propagauerant, vt Strabo cretensis passim refert. Diodorus tamen siculus libro primo antiquissimum trophęum fuisse putat Columnā in libya erectā ab Hercule Aegyptio in memoriā belli gygantei, principio quasi humani generis, priusquam ferrū, & vestimenta inuenta essent. Vnde heros ille clauam gestabat, & leonis pellę tegebatur, fuerunt etiam imperatores, qui ob memoriam magnę alicuius victorię vrbes condiderunt, vt Octauius Augustus, qui ante ostium Ambrachij sinus vbi nauali prelio M. Anthonium, & Cleopatram ægypti reginam vicit, vrbem statuit, quā a victoria Nicopolim appellauit, & actio Apollini templum prēclari operis ędificauit, ludosque consecrauit, quę actia dicebantur. Nec solum viuos homines, qui res egregias in bello gesserant præmijs, & honoribus afficiebant veteres, verum illos, qui fortiter occubuerant in numina relatos esse opinabantur, eisque locum in coelo dari putabant, in quo cum

Muralis aurea. Naualis aurea. Hieroglyphicæ notæ. Nicopolis epiri vrbs. Actiaquiquē nales ludi.

cum dijs æuo perpetuo fruerentur. Hac opinione ductus Demosthenes sępe numero iurat in orationibus suis per interfectos Marathone, & salmune, qua si indigetes illos, aut deos esse omnino arbitraretur. Publicum pręterea sepulchrum illis constituebant, quod Polyandrion græci appellant, & nominibus titulisque clarissimis inscribebant, vt perpetuę memorię viri fortes commẽdarẽtur, quale fuit apud Thermopylarum angustias, in quo omnes, qui cum Leonida pro salute grecię ceciderunt, sepulti sunt, & quinque colũnæ versibus sepultæ illorum virtutes posteris indicabãt. Tale etiam extitit apud marathonem vicum, vbi milciades Peisarum copias superauit. Simile monumentum erat apud Plateas, quo loci Mardonium ducem cum trecentis Persarum militibus, Grecorum copię deleuerunt. Simile etiam apud cheroneã, vbi Philippus macedo magno prælio victis Atheniẽsibus Bœotijs, & Corynthijs græciam subegit. Simile etiam apud Leuctras, vbi Thebanus Epaminũdas Lacedæmonios superauit, quos deinde apud Mantineã vicit, & ipse in eo prelio occubuit. Romani gentium victores hostium fugam trophęis signabant, & pro tempore truncis arborum fugientium exuuias & reliqua arma suspendebant. Deinde quam maximas columnas turrium instar erigebant, in quibus & sculpturis, & literis summam, faciemque hystoriæ adnotabant, vt testimonium virtutis perpetuo seruarent. Q. Fabius Aemylianus trophæum candido marmore statuit ad Comenum mõtem, vbi Isar & Rhodanus in vnum alueum concurrunt, eo nanque loci cum triginta militibus Romanorum militum, ducenta gallorum milia profligauit. Eius inuentum nonnulli liberi primis (quem Dionysium appellant) fuisse perhibent hunc enim omnium primum triumphasse dicunt, cum vniuersam Indiã superasset, eiusque currũ Tygres, ac lynces traxisse fabulantur, & cerimoniales operationes (quæ orgia dicuntur) longo ordine pręijsse. nam suis locis dispositi erant, Sileni, Satyri, Fauni, Tityri, Bacchæ, Lenæ, Thyæ, Mimallones, & Nymphę ac musę omnes coreas ducerent, carminaque varijs modulis in honorem Bacchi concinerent, nituntur que etiam hoc ostendere a triumphi nomine, græcę enim Triambos dicitur, quod alij dictum putant a poetico furore quem Triasin vocant, & iambo poetico pede, iambicis enim versibus in triumphantẽ Cacchum cauillabantur milites, qui currum sequebantur, Alij deducunt hoc nomen a faculneis, frondibus, quę Grece tria vocantur, & iambo. Ficcus enim libero patri dedicata est cuius folijs ante oscillorum ac personarum vsum omnes, qui in triumphantem conuitiabantur faciem (ne internoscerentur) velabant, quo liberius iambicis cauillis vti possent. Ex hac consuetudine græci iambizen dicunt, quod cauillari, & cõuitiari significat. His opinionibus constat triumphi nomen Græcam habere originem, cuius rei Varro, & nonnulli grammaticorum adstipulatores sunt, & nisi vsus præualuit, T, aspirationem habere debet. Suetonius tamen tranquillus triumphũ latinam dictionem esse sentit, dicique putat a tripertito honorantiũ iudicio Exercitus, Senatus, & populi, quod si ita esset T, omnino aspiratione careret. Latini etiam T, non aspirant in suis dictionibus, Romani triumphandi morem a Romulo vrbis conditore habuerũt. Huius rei Dionysius Halicarnasseus testis est, ad hanc ferme sententiã, RomulusCeniensibus victis, primitias offerre, varia sacrificia facere, triumphũque ducere instituit. Vltimus

Sepulchra pũblica vbi constituta.

Triumphus vnde.

ipse post triumphalem pompā quadriiugo curru vehebatur, purpurea indutus veste & lauro coronatus, equestres pedestresque copias sequebantur, dijs pro victoria gratias agentes primo carmine ducem suū efferebant extempo ralibus versibus, Romani omnes, qui intra moenia remanserant, cum coniugibus, ac liberis, prę victoria gaudentes obuiam prodire vinū pateris libare, & mensas passim ante illustriores sternere, dapibusque, ac ferculis onerare re deuntibus victoribus festinabant. Hunc triumphi ordinem a Romulo institutum crescente imperio consules, imperatoresque populi Romani adeo auxerunt, vt nihil prestātius, nihil admirabilius dici, aut excogitari possit. Omitto Liuium, Omitto Amianum Marcellinum, & complures alios nostros, qui aliquid de triumpho scripserunt, ne qua suspitio gratiæ, aut adulationis in eis fuisse videatur. Lege Plutarchum hominem Græcum, qui ęmulatione latini nominis ductus, vel vera omnino scripsit, vel extenuat potius, quam auget, quę maiora, aut admirabilia esse cernuntur. Is in vita Aemylij Pauli Macedonicum triumphū trium dierum serię ordinat. Primam quidē diem vix satis fuisse ait tabulis, Colossis signisque transmittendis, quæ ducentis & quinquaginta curribus vehebantur. Secunda die pulcherrima, & ornatissima Macedonum arma multis curribus delata fuisse asserit, Galeas pręterea, scuta thoraces, Ocreas, & cretēses peltas, & Traicias gerras, Pharetras etiam, & equorum frena, & nudos enses, ac Sarissas infixas, quæ minas etiā pręful gore adeo seruare videbantur, vt sine spectantium metu cerni haud possent. Post hos armorum currus tria virorum milia fuisse ait, qui numismata ferebant argentea, vasis trecentis quinquaginta, vas quodlibet trium talētorum extitisse dicit, & quatuor viros singulū quodque detulisse, alios cōplures suo ordine Crateras argenteos & phialas, & calices ingentes, & præclari operis portasse. Tertia die prima luce tubicines bellicum canentes pręijsse ait, quos & viginti boues auratis cornibus, & vittis sertisque ornati sequebantur. Et pueri aureas, argenteasque patinas facrificij gratia deferebant. Hos sequebantur (vt idem refert) iuuenes plurimi qui tria & octoginta vasa humeris ferebantur eorum numismatum, quorum quodque erat trium talentorū, his succedebat, qui aureā phialam decē talentorū gerebat, quā Aemylius ex lapillis effecerat. Item qui Antigoni, & Seleuci, & Therei, & Persei vasa portabant. Post hęc persei currus, & arma, & diadema, deinde modico interiecto interuallo illius filij ducebantur. Masculi duo & foemina vna, & cū eis pedagogi, ac ministri manus ad ciues tēdentes mœsti adeo, vt plærisque ciuibus lachrymas excuterent. Ipse autem perseus post filios, & ministros ibat, pulla veste amictis, & crepidas more patrio in pedibus habens ad omnia trepidus, & mente turbatus præ magnitudine malorum. Post eum deferebantur quadringentę aureę coronæ quibus Aemylium virtutis gratia, Græciæ ciuitates donauerant, Aemylius deinde sequebatur ornatissimo curru vectus indutus purpurā auro contextam, lauri ramū dextera gerens, sic quoque milities qui circum currum, Legiones, Cohortes, Manipuli, militesque omnes longo ordine sequebantur, partim Aemylij laudes canentes, partim cauillis & iocis per risum eum (vt moris erat) lacessantes. Hęc pauca (vt breuius potui) ex Plutarcho collegi, quibus facile coniectare possumus triumphi pompam omnium mortalium rerum, quam maximam fuisse apud Romanos,

Plutarchus latinę veritatis ęmulus.

Triumphus Macedonic⁹.

Cauillandi mos in triumphis

Triumphantium habitus.

Habitus

Habitus triumphantium ex Ethruscorum regum habitu fuit. Nam coronã auream habebant, Sellam eburneam, Sceptrum eburneum, & aquillam desuper. Vnde illud Iuuenalis. Da nunc, & volucrẽ sceptro quę surgit eburno. Tum purpuream tuuicam, contextam auro, quam Iouis tunicam idem poeta appellat. Tum amictum purpureum variũ quali amitiebantur Lydi, Persęque reges, vt Dionysius etiam refert. & duodecim fasces duodecimque secures ex ethruscorum regum more. Decernebatur triumphus ex senatuscõsulto, & his solũ, qui vrbes expugnassent aut magnos exercitus profligassẽt. Quinetiam ne parua ex victoria triũphus peteretur, nisi ei cuius ductu quinque hostium milia vno prelio cecidissent, & ne falsus numerus referretur, legem addiderunt, qua indicebatur pœna imperatoribus, qui aut hostium occisorum in prelio, aut amissorum ciuium falsum numerum senatui ausi essent scribere, iurabãtque antequam de triumpho ageretur apud pretores vrbanos de vtroque numero vere ab his senatui esse scriptum. Lex etiam fuit, vt pro aucto solum imperio non pro recuperatis, quę populi Romani fuerant, triũphus decerneretur, idcirco nec fuluio qui amissam Capuam restituit, nec L. opimio qui fragellianos, qui defecerant ad deditionem compulit, aditus fuit ad senatum, vt de triumpho referretur. Missis etiam ad res gerendas sine vllo magistratu triumphus non decernebatur. Ideo nec P. Scipio ob recuperatas Hispanias nec M. Marcellus ob captas Siracusas triumphauit. Sed si quando per seditionem extorqueretur extraordinarius triumphus dicebatur quod etiam Liuius sentire videtur in tertio libro Romanarum hystoriarũ his verbis. L. Valerius, & M. Octauius consules de equis, ac Sabinis, quos bello vicerant triumphũ petentes a senatu repulsi sunt. Populus autem referente L. Iulio tribuno plębis triumphum consulibus tum primo decernit Caio Claudio vociferante de Patribus non de hostibus consules triumphare velle, gratiamque pro priuato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti nunquam ante de triumpho per populum actum semper estimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse. Mutatus deinde est ordo triumphãtium pro voluntate, ambitioneque principum vt Appianus Alexandrinus plęraque refert in triumpho. Cn. Pompeii, quæ prẽter consuetudinem sunt aliorum, qui ante eum triumphauerant. Fuit & minor triumphus quem ouationem appellabant, Huius inuentores Romanos fuisse, Dionysius Helicarnasseus refert cum ait superatis Sabinis apud Neretum oppidum maximo prelio senatus redeuntes cum victoria consules triũphis ornauit, Menenium quidem Lautum maiore, Publium vero Posthumium minore. Ouatione quidem tunc primũ (vt ait Licinius) a senatu inuenta. Differt autem Ouatio a Triumpho, quod pedes ingreditur cum exercitu non clangentibus tubis, sed precinentibus Tibijs, Laurea tantum corona ornatus vt Dionysius refert, vt Vero A. Gelius cap. vj. libro quinto, & ex Græcis Plutarchus Myrtea. Nam laurea solis triumphantibus debebatur, non vehitur curru non induitur picta veste, neque aureo clauo, neque trabea, neque sceptrum tenet reliqua pene omnia triumphantium habet. Ouationis nomẽ alij putant Grecam habere originem. Alij a Bacchi nomine dici, quẽ Euan veteres poetæ. Sed alia ratione diligens verborum indagator festus Pompeius dici putat quod ouantes le tantes dicantur, ab eo clamore, quem faciunt re

Triumphus quibus decernebatur.

Triumphorum leges.

Ouatio.

deuntes ex pugna victores milites geminata o, litera. Sunt qui opinantur ouationē dici a sacrificio, ac victima, quæ ex ouibus fiebat. Nam sicut in maiore triumpho cētum boues mactabantur, Sic in minore centum oues, id exemplo Laconum fiebat. Sparta enim quondam centum vrbibus imperabat, cognominabaturque Hecatopolis, singulis nanque annis ad vrbium numero Spartani ciues boues centum immolabant. Et id sacrificium appellabant Hecatomben, quod tamen nomen poetæ latini vsurpant, quodcunque enim sacrificium centenarij numeri Hecatōben appellant. Vnde illud Pindari, Omnia centena faciebant, Sic etiam Satyrus noster, Nec deerunt qui promittant Hecatomben, Nec contrarium huic rei videri debet, quod plutarchus in vita Aemylij pauli, vt diximus, centum & viginti boues ad victimam ductos dixerit. Nec id magnitudini triumphi, aut gloriæ rerum gestarum tribuendum est, licet Macedonas vicerit, Xersem regem superauerit, Septuaginta Epirotarum vrbium euerterit, ex quibus centum & quinquaginta milia mortalium in seruitutē redegerit, vt auctor est Polybius. Sed veterum sacrorum ritui, Facturi siquidem sacra, vt ex sententia Varronis cerni licet vltra numerum animalium, quæ mactaturi essent, aliud eiusdem generis præmittebant. Alia submittebāt, ne quid sacrificio deesset, vel fuga pecorum vel quod aliquo alio casu minus idoneum haberetur. Præsto igitur aderat vnde acciperent ne minueretur numerus, piaculumque cōmitteretur, vocabaturque Præcidanea hostia, quæ præcedebat, & succidanea. Sic ergo in triumpho Aemylij Pauli iudicandum est centum boues veram victimam fuisse, reliquos autem præcidaneos, succidaneosque. Hæc de triumpho, & reliquis muneribus satis. Nunc autem tempus admonet, vt huic operi finem imponamus, ne magnitudo voluminis laudē (si quam mereretur) obscuriorem reddat. Solonis enim illius sapientis sententia iamdudum pro oraculo habita est, cum ait, omnibus in rebus videndum esse, ne quid nimis. Nam quamuis suus cuique rei modus adhibendus sit, tamē magis offendit nimium quam parum, qua in re veteres scriptotes summopere laudant Apellem, qui & decorum optime seruauit, & pictores illos vehementer peccare dicebat, qui nō sentirent quid esset satis. Atqui Phidias Atheniensis Olympij Iouis simulachrum ex ebore fecit, cuius pulchritudinem omnes mortales admirati sunt, in hoc peccasse deprehenditur, quod dimensionis rationē non recte seruauit. Nam cum sederet simulachrum tantæ magnitudinis erat, vt tectum templi attingere videretur, quod si erigeretur, staretque, tectū omnino deijciendum fuisset. Ne igitur in similem culpam incidamus, hactenus dixisse sufficiat.

Hecatopolis

Hecatombe

Præcidanea hostia.

Succidanea.

Nequid nimis.

Phidias.

FRANCISCI PATRICII SENENSIS
Pontificis Caietani Libri noni & Vltimi,
De Institutione Reip.

F I N I S.

¶IOANNES SAVIGNEVS Ad Lectores.

ACCIPITE Lectores studiosissimi Fráncisci Patricij Senensis Pontificis Caietani De Ciuili institutione enneadem,id est libros nouem musarum chorum haud indecore adæquãtes Ioannis Parui,& Galioti Pratani mercatores fidelissimi sumptibus,magistri autem Petri Vidouęi chalchographiarię,artis peritissimi ôpera,ac leui pumice expolitos,atque nunc primum impressos,Nostra etiamnum lucubratione semel atque iterum perlectos,ex quibus mendas pene infinitas(vt in exemplari videre est)passim subduximus, Annotatiunculas, quã plurimas lectorũ laborem plurimum leuantia marginibus adiecimus. Truncata aliquot loca restituere,mutila, ac manca reformare.Luxata musculis suis compingere visum est.Si quando(quod passim fiebat) authorum testimonium sine librorum,aũt capitulorum numero citauerit, non sine aristarchi lucerna id apposuimus.Non omisimus iureconsultorum leges,at titulos. Abacum tandem locupletissimum rerum omnium(quæ hoc in opere continentur)annotatione quidem dignarum subiunximus.Quo studiosissimus quisque lectos quicquid ex vberrima nouem musarum suppellectile postulauerit, facilius depromat.Sed hoc vnum vos monitos velim,vt siquid vocabulorum literarumve sursum versum,deorsumve indecora sitarum serie vos reperire contingat,animaduertite queso,cuius est literarum notas ad prælum ordínare, Quod si nostra esse dijudicetis,ad eorum scopulum vltro accedimus,Sin minus,in istos haud absthemios. σποφλυγας. αμουσους βιβλιογραφους a clitorio fonte remotissimos cudatur faba,Est enim vindemiatorí,aut venatori difficillimum omnes & vuas decerpere,& feras in casses compellere.

Valete & plaudite.

Galioti Pratani συνταγμα.

Pande grauem modico bona pubes esse crumenam.
  Optimus exili venditur ære liber.
Pratano quæ ratas Galioto differe'grates,
  Hoc propria impensa qui tibi præsit opus,

Petri Vidouæi Vernoliensis εγκωμιον.

Quisquis in hoc gratam disquiris codice frugem.
  Tam fidasque æris cernis vbique notas,
Vt par est,Petrum Viduum fac laude decores,
  Cuius tam terso pumice præla nitent.

¶HOSCE NOVEM LIBROS FRANcisci Patricij Senensis, Pontificis Caietani de Institutione Reipublicæ excudebat Petrus Vidouæus Calcographus solertissimus, Impensis Honestorum virorum Ioannis Parui, ac Galliotti a Prato. Vniuersitatis Parisiēsis Bibliopol. Iura. Anno a Christo nato trigesimoquarto supra sesquimillesimum, ad Calendas Ianuarias.

¶REGISTRVM CHARTARVM.

¶Tabula materiarum, cum Indice titulorum.

iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij
a	b	c	d	e	f	g	h	i	K
iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij
l	m	n	o	p	q	r	ſ	t	v
iij	iij.								
x	y.								

Omnes sunt terni.

PETIT A PETIT
I P
PETIT
A PETIT
I P
·IEHAN· ·PETIT·